

Aalborg Universitet

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

En upågtet verden af bevægelse

Et etnografisk studie af hverdagsliv blandt usædvanlige ældre mennesker i storbyen

Rasmussen, Jon Dag

DOI (link to publication from Publisher):
[10.5278/vbn.phd.socsci.00066](https://doi.org/10.5278/vbn.phd.socsci.00066)

Publication date:
2017

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):

Rasmussen, J. D. (2017). *En upågtet verden af bevægelse: Et etnografisk studie af hverdagsliv blandt usædvanlige ældre mennesker i storbyen*. Aalborg Universitetsforlag. Ph.d.-serien for Det Samfundsvidenskabelige Fakultet, Aalborg Universitet <https://doi.org/10.5278/vbn.phd.socsci.00066>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

EN UPÅAGTET VERDEN AF BEVÆGELSE

ET ETNOGRAFISK STUDIE AF HVERDAGSLIV BLANDT
USÆDVANLIGE ÆLDRE MENNESKER I STORBYEN

**AF
JON DAG RASMUSSEN**

PH.D. AFHANDLING 2017

AALBORG UNIVERSITET

EN UPÅAGTET VERDEN AF BEVÆGELSE

ET ETNOGRAFISK STUDIE AF HVERDAGSLIV BLANDT USÆDVANLIGE ÆLDRE MENNESKER I STORBYEN

af

Jon Dag Rasmussen

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Afhandling indleveret december 2016

Ph.d. indleveret: December 2016

Ph.d. vejleder: Professor Michael Hviid Jacobsen,
Institut for Sociologi og Socialt Arbejde
Aalborg Universitet

Ph.d. bi-vejledere: Ph.d., direktør Christine E. Swane,
Ensomme Gamles Værn

Lektor Ida Wentzel Winther,
Danmarks Institut for Pædagogik & Uddannelse
Aarhus Universitet

Ph.d. bedømmelsesudvalg: Lektor Anja Jørgensen (formand)
Aalborg Universitet

Lektor Bjarke Oxlund
Københavns Universitet

Professor Dag Album
UiO

Ph.d. serie: Det Samfundsvidenskabelige Fakultet,
Aalborg Universitet

ISSN (online): 2246-1256
ISBN (online): 978-87-7112-854-3

Udgivet af:
Aalborg Universitetsforlag
Skjernvej 4A, 2. sal
9220 Aalborg Ø
Tlf. 9940 7140
aauf@forlag.aau.dk
forlag.aau.dk

© Copyright: Jon Dag Rasmussen

Trykt i Danmark af Rosendahls, 2017

Normalsider: 316 sider (å 2.400 anslag inkl. mellemrum).

CV

Jon Dag Rasmussen er kandidat i pædagogisk antropologi fra Danmarks Pædagogiske Universitetsskole under Århus Universitet i 2010. Han blev efterfølgende ansat som videnskabelig medarbejder i den forskningsorienterede humanitære fond, Ensomme Gamles Værn, hvor han har udført to kvalitative forskningsprojekter baseret på etnografisk metode. Begge disse arbejder er publiceret i fondens udgivelsesrække.

I forlængelse af det ene forskningsprojekt (publiceret som ”Steder at være for socialt udsatte ældre”) blev han indskrevet som ph.d.-stipendiat ved Aalborg Universitet i december 2012. Jons ansættelse ved AAU har indeholdt præsentation af hans arbejde på fx 22nd Nordic Congress of Gerontology, på konferencen Networked Urban Mobilities, som blev afholdt af det internationale Cosmobilities Network, og på 33 Nordic Ethnology and Folklore Conference. Jon har varetaget undervisning på Aalborg Universitets kandidatuddannelser i såvel Aalborg som i København, og har under ansættelsen fungeret som specialevejleder og censor. Hans forskning har givet mulighed for en række foredrag som er afholdt rundt omkring i landet, og i perioden har han desuden været tilknyttet som underviser og foredragsholder på Professionshøjskolen UCC i København. Jons forskning er løbende publiceret som tidsskriftartikler og i form af forskellige kapitelbidrag. Ansættelsesperioden ved AAU har indeholdt en barselsorlov (søn født januar 2013).

På et bredere felt er Jon optaget af at bringe konventionelt adskilte områder som litteratur, kunst, filosofi og samfundsvidenskabelig forskning sammen med det mål, at afsøge de gensidigt berigende perspektiver, der udgør disse traditioner og udtryks fælles genstandsfelt: en undersøgelse af, og refleksion over, det værende. To af de store samfundsvidenskabelige forskningsinteresser som løber gennem Jons arbejde består i studiet af hverdagsliv og optagetheden af forskellige former for social forankring i den foreliggende verden. Disse interesser er kombineret i det projekt som her foreligger.

ENGLISH SUMMARY

Unnoticed worlds of mobility: An ethnographic study of everyday life amongst unconventional older city people

There are many people passing through the currents of everyday life of whom we know close to nothing. Quiet and transparent beings that will first appear once we acquire a gaze that allows them to emerge. The city is rich of such existences that fuse into a landscape always teeming with people, animals and objects.

With this PhD-dissertation a phenomenon of such stale character is presented as a hidden world of unusual and unnoticed older lives are brought to attention. Lives that branch off small apartments in the morning to be found circulating the city sphere throughout the day and into the night. Older people that carve entangled and spidery patterns into the world while making their way through the everyday life. The work explores everyday lives that do not figure in existing research, that are shunned from political attention – lives that are highly inaccessible.

The explored phenomenon falls between several established fields of research since the followed group of older persons are not subject to Danish gerontological inquiry, as research within the field of homelessness is pointed towards younger persons, and because endeavors towards social and economic marginalization aim too broadly to detect these subtle and unnoticed lives. This dissertation comprises a scientific contribution as well as a new footing in this narrow field and the work proposes a vocabulary adequate in addressing unnoticed and unusual lives among urban older persons under the surface of society.

The work rests on years of ethnographic work and participation amongst older people who live and die the city. Unconventional people are followed as they frequent street corners, park sites, drop-by centers, shelters, bars, charitable organizations, secondhand stores amongst a variety of other places that constitute a structure of informal social institutions throughout the public sphere. Through the application of a highly mobile and persistent participant observation detailed empirical insights into an unusual social life that span across and weave together multiple contexts in the city have been produced.

My work is based on a theoretical framework consisting of sociologies of the everyday life and a tradition of urban ethnography. Throughout the thesis I draw

on inspiration from the *linealogy* of Tim Ingold. The analysis is carried out as an empirically close and descriptive effort as concepts and ideas from fields as sociology, anthropology, literature and philosophy is applied in the aim of attaining an analytical dialogue based on theoretical perspectivism. Analytical concepts are developed through the analysis in an ambition to qualify the reflection of the studied everyday life and the dissertation is carried out in a phenomenological inspired style of writing.

The analytical work unveils how the primary social and existential entrenchment amongst the older people are created through small scale mobility practices and various stops in the city landscape, as well as the social logics and premises characteristic of life in the studied contexts. The work reflects how the elderly informants hold significant relationships to various non-human elements in the city sphere; how animal creatures, artifacts and composite objects are of central importance to everyday life. An intricate system of material and non-material trade and exchange based-relations is subjected to reflection and the analysis illustrates how various transactions tie together an extensive field of people, unnoticed communities and places throughout the city. Finally, the empirically ever present phenomenon of death among the informants is subject to analysis. Building on empirical and thick description it is shown how growing old in the margins of society involve outlasting numerous and multiple relational loses.

The dissertation presents detailed and empirically based insights into everyday life among older persons who inhabit a highly unnoticed and inaccessible borderland in the city as in society at large. It unveils how the followed older people stretch their lives into the urban realm, how these people deeply affected by phenomena like loneliness, poverty, isolation, personal and social difficulties – conditions and terms that frame the everyday in both substantial and radical manners – find their ways through the world. The work brings forth empirically based insights in a series of these hidden-away, unnoticed and wondrous everyday lives as they are practiced and moved through the Danish capital of Copenhagen in the first part of the 21th century. The analysis unveils how the city sphere render itself usable as a needed, spacious and far more adequate *room for existence* amongst the elderly, as their housing facilities and the isolation that characterize these conventional residences *rejects them*; forces movement and small scale mobility upon the everyday. The mobile practices shared among all the followed informants stand out as tactics towards the achievement of a significant social entrenchment and continuity in life. And the

work presented with the dissertation elucidate and bring forth an immense and unnoticed meshwork of unusual elderly people weaving together unnoticed social worlds across Copenhagen. It illustrates how significant social, near-social and more-than-human relationships are constituted, maintained and dissolved.

DANSK RESUME

Der findes mange mennesker, vi ikke har blik for i hverdagen. Mennesker som lever udadtil gennemsigtige liv, og som først træder frem, når man på særlige måder bliver gjort opmærksom på deres til(stede)værelse. Storbyen er fuld af sådanne eksistenser, vi ikke opdager og tager notits af i forbifarten.

Med denne ph.d.-afhandling skabes indsigt i et sådant fænomen, når en række usædvanlige, forunderlige og hengemte ældreliv gives forskningsmæssig opmærksomhed. Det er liv, som udgår fra små lejligheder, og som lavfrekvent cirkulerer i storbyens landskab det meste af dagen og ud på aftenen. Liv, der leves ad snørklede ruter og som løber igennem fællesskaber i den offentligt tilgængelige by-sfære. Med afhandlingen rettes fokus på hverdagsliv, der ikke figurerer i eksisterende forskning, som ikke er mål for politisk bevågenhed – som er svært tilgængelige på alle niveauer.

Arbejdets genstandsfelt falder imellem flere forskningsmæssige stole, da de fulgte ældre er ikke mål for dansk gerontologisk forskning, fordi hjemløseforskningen ikke ser deres vej, og fordi indsatser der generelt rettes imod social og økonomisk marginalisering sigter så bredt, at denne gruppe ældre, også i forskningsmæssig forstand, forsvinder blandt mere højtråbende fænomener. Afhandlingen bidrager til et nyt videnskabeligt fundament på dette smalle område og leverer bud på et sprog til adressering af usædvanlige urbane ældreliv.

Afhandlingen hviler på flere års etnografisk arbejde blandt ældre mennesker, der lever og dør midt i byen. En stor gruppe mennesker er fulgt, som de sætter ud fra private boliger og frekventerer gadehjørner, parkområder, væresteder, værtshuse, spisesteder, genbrugsbutikker og andre af de lokaliteter, der udgør uformelle sociale institutioner i byens offentligt tilgængelige sfære. Gennem mobilt anlagt deltagende observation er der med arbejdet skabt en multikonktextuel indsigt i disse usædvanlige liv, der udspiller sig i København.

Arbejdet fundes i en fænomenologisk hverdagslivssociologisk og urbanetnografisk tradition og henter gennemgående en overordnet inspiration i Tim Ingolds *linealogi*. I analysen trækkes på et bredt felt af erkendelser fra sociologi, antropologi, litteratur og filosofi. Hertil udvikles et analytisk begrebsapparat med den ambition at kvalificere betragtningen af de hverdagsliv, der er fulgt og studeret. Afhandlingen har form af en fænomenologisk influeret

undersøgelsesskrift, hvor empirien og analyserne skrives frem gennem anvendelse af en empirinær og litterært inspireret skrift.

Med analysearbejdet vises, hvordan de fulgte ældres primære sociale og eksistentielle forankring skabes gennem bevægelses- og opholdspraktikker i byens landskab, og analysen går tæt på de sociale logikker og præmisser, der karakteriserer livet i disse kontekster. Hertil viser analysen, hvordan de ældre informanter praktiserer afgørende forhold til non-humane elementer i byens landskab; hvordan dyre-væsner, genstande og sammensatte objekter besidder en central vigtighed. Et omfattende system af materielle og immaterielle bytte- og udvekslingsøkonomier er analyseret, og det anskueliggøres, hvordan forskellige transaktioner binder et vidtstrakt felt af mennesker og fællesskaber sammen. Det vises, hvordan den død, der blandt informanterne udgør en altid præsent reference for livet, kommer til udtryk, og hvordan alderdommen på samfundets kant er synonym med overlevelse af multiple relationelle tab.

Afhandlingen tilbyder et detaljeret og empirisk funderet indblik i hverdagen blandt upåagtede og svært tilgængelige ældre, der lever på kanten af storbyen; på samfundets underflade. Disse ældre byboere er ramt af ensomhed, fattigdom, isolation, personlige særpræg og sociale vanskeligheder, vilkår der på omfattende måder indrammer hverdagen, og på disse betingelser finder de veje gennem tilværelsen. Arbejdet viser, hvordan byen byder sig til som et behovet og mere rumligt *værelse* for eksistensen blandt de ældre, når lejlighederne og den isolation, som er forbundet med de konventionelle boliger afstøder dem; *sætter dem ud i bevægelse*. Den bevægelighed som deles af arbejdets informanter, fremtræder gennem analysen som vej til at opnå stabilitet, til at skabe fornemmelse af sikkerhed, social forankring og sammenhæng i hverdagen. Afhandlingen synliggør et vidtrækkende og upåagtet trådnæt, der forbinder usædvanlige ældre på tværs af København, og det anskueliggøres, hvordan sociale, nær-sociale og mere-end-menneskelige forhold skabes, opretholdes og afvikles.

FORORD & TAKSIGELSER

Dette arbejde er resultat af møder imellem mange forskellige mennesker og væsner. Det er, som intet i denne verden, udført alene, men har fundet form som konsekvens af liv der støder sammen, og periodisk eller mere længerevarende bliver del af samme bevægelser. Denne ph.d.-afhandling beskæftiger sig netop med bevægelse, med den rørelse der konstituerer, skaber og vedligeholder liv. Derfor er en omfattende takketale på sin plads, en tale der uundværligt vil lide store mangler, være haltende og ufuldkommen. Som det også er tilfældet med akademisk arbejde og socialt orienteret forskning på generelt plan, kan verden ikke holdes fast – det kan den ikke for vores såkaldte fornuft, og derfor heller ikke i vores skrift og skriftlige arbejder. Denne præmis er vi givet; at vores indsatsers altid kun vil udgøre delvise bud på alverdens sammenhænge, og vi må stille os tilfredse med at ramme erfaringen af det værende, som den fremstår i glimt og fortættede øjeblikke. Denne afhandling udgør et sådant glimt, den er udtryk for en bestræbelse på at reflektere en række særegne og forunderlige liv, som de tager sig ud i samtidens København, når man som etnografisk forsker får lov til at følge med. Det er et arbejde som har fulgt bestemte ældre ind i storbyens afkroge, og som derfor hviler på en helt fundamental accept, tålmodighed og velvilje blandt disse mennesker.

Allerførst rettes derfor en kæmpe tak for timers, ugers, måneders og års følgeskab. Dybt følte tak til de mange ældre og andre i deres nærhed, som har accepteret min tilstedeværelse og inviteret med på forskellig måde. Det har været en voldsom, smuk, tæt og i perioder meget intens læreproces. Tak for indsigten, for ven- og følgeskaber med jer på samme tid helt særlige, men også ualmindeligt almindelige ældre mennesker. Navne er her for etisk følsomme, for uaktuelle og for mange til at opliste – I ved hvem I er. Tak!

Dernæst rettes en kæmpe tak til Christine E. Swane, direktør i fonden Ensomme Gamles Værn og engageret med-vejleder på projektet. Store tak for gennemlæsning af utallige ufærdige tekster, vejledning, gode råd og tålmodighed. I samme forbindelse rettes store tak til fondens bestyrelse. Tilsammen har I gjort dette arbejde muligt. Jeg er taknemmelig for den tiltro og tillid jeres støtte er udtryk for, og for jeres velvilje til at finansiere et så stort projekt. Det er altid et lille sats med etnografisk arbejde – vi kan aldrig vide, præcist hvor det ender – store tak til jer, for at gøre denne satsning. Og fordi I fortsat begaver mig med en stor tillid ved at finansiere mit forestående postdoktorale arbejde. Tak!

En stor tak til Professor Michael Hviid Jacobsen, manden der altid er på vej ud af døren, som har hovedvejledt mit arbejde. Tak til dig for at være et stående, gående og altid entusiastisk sociologileksikon. For at være der, på afstand, med et hurtigt og skarpt læsende blik, tydelige kommentarer og en faglig udsigt, der er lige så vidtrækkende, som den er imponerende og unik. Tak for den energi du har bidraget med.

Vigtige tak til Ida Wentzel Winther, der har været med-vejleder, for en imponerende og inspirerende tidsmæssig generøsitet; for en interesse i at læse og kommentere uden at skele til de ringe tidsnormer som er os efterladt, og for et sprudlende engagement, et væld af ideer og inspiration ("læs lige Benjamins Passageværk igennem igen (1221 sider, red.), du skal se efter skildpadden!") og for, sammen med Steen, at låne mig jeres dejlige hus i en vigtig periode, hvor forvildede tanker kunne finde sammen, og hvor de altid lige så vigtige pauser kunne tages som svømmeture i havet. Tak!

Stor tak til Aalborg Universitet og Institut for Sociologi og Socialt Arbejde, for at tage projektet inden for dørene, og for at bidrage med mere undervisningserfaring og faglig inspiration. Og for, lige så vigtigt, at bidrage med halvdelen af den økonomi som arbejdets tilvejebringelse har krævet. Herunder en tak til medlemmerne af forskningsgruppen SAGA ved instituttet. En stor tak rettes i denne forbindelse også til mine kollegaer i Sydhavnen, ph.d.-studerende såvel som det mere fastansatte hold, for at stille en både hyggelig og faglig atmosfære til rådighed, og for at trykke bestemt og hårdt på de knapper, der ledte til opretningen af valgfaget i "Etnografiske metoder i teori og praksis", som jeg i samarbejde med Anne-Kirstine Mølholt fik lov til at bygge op og varetage undervisningen på. Tak!

Vigtige taksigelser rettes desuden til:

Professor emerita Birte Bech-Jørgensen, der har været aktiv del af arbejdets indledende faser og som har bidraget med opmuntring, gode råd og værdifulde kommentarer undervejs.

Lektor Benedicta Pécseli der, for efterhånden længe siden, fik mig ansporet til antropologiens, sociologiens og filosofiens forunderlige veje, og som siden har udgjort et værdsat venskab, og en altid inspirerende kilde til bred faglig inspiration. Jeg skylder her mere, end umiddelbart lader sig skrive.

Mine kontormakkere i Sydhavnen, Ane Grubb og Anne-Kirstine Mølholt, der har været uvurderlige ud i refleksion af stipendiat-livets mange glæder og frustrationer, og som har været livlige garanter for en både hyggelig og sjov

hverdag, chokolade-delning og kaffeglæde, på kontoret i Sydhavnen. Og som har delt sporadiske ture ud i den omkringværende verdens by-liv.

En stor tak til Sognepræst Jens Christian Raabjerg Larsen, der har ladet mig følge med på en del af hans arbejdsopgaver i og uden for kirken under mit feltarbejde, og som har været en værdsat samtalepartner i den empiriske proces.

Til Tina Malene Høppermand, sekretariatskoordinator i Ensomme Gamles Værn, for at altid levere smil og overskud gennem såvel mails som i øvrigt. Tak også til fondens andre medarbejdere; Andreas Nikolajsen, Morten Hedelund, Caroline Lundsgaard Wegens og Ea Ørum.

En vægtig tak skal rettes til det lille, men uhyre vigtige, tvær-institutionelle forskningsnetværk Mellemlund, og de forskelligt tænkende og skrivende forskere der her enes om, at højt til loftet er en af vores mest dyrebare resurser. Tak til Mads Middelboe Rehder, Karen Ida Dannesboe, Julie Laursen, Rune Bundgaard, Anne-Lene Sand, Maria Koch Jensen, Nanna Jordt Jørgensen, Naja Dahlstrup Mogensen og Ida Wentzel Winther. Jeg er taknemmelig for de mange gode diskussioner vi har haft, har i gang, og vil have fremadrettet.

I denne forbindelse en speciel tak til Naja Dahlstrup Mogensen, hvori jeg har fundet en kollega, skrivemakker og ven, der deler besættelsen af ord. Tak også for grundige gennemlæsninger og kommentarer på store dele af denne afhandling.

Et bredt stilet tak til familie og venner, der har stillet gode og mindre gode spørgsmål undervejs, og som har udvist støtte på de måder, der har været mulige.

En enormt vigtig tak skyldes desuden alle dem, der stiller sig på bagben, hvæser, og jævnligt minder om, hvor central modstand og friktion er for et tænkende og skabende arbejde. Trods de åbenlyse knubs som her ydes på et følsomt gemyt, er denne dialog og de både mindre og større fejder som friktionen afstedkommer af vægtig og uvurderlig vigtighed.

Afslutningsvist en tak der gennemløber alt, og som derfor er svært at placere i en række af taksigelser, en helt særlig tak til min kæreste Maja, og mine sønner, Emil og Nor. Tak fordi I kontinuerligt og hver dag minder om, at det vigtigste i verden er noget andet end forskning, og at forskning bare er et ord for en del af det liv, vi lever. Tak for kærlighed, ord, perspektiver, varme, mod- og medspil, inspiration og støtte.

Til sidst, til byen jeg bor i, som bor i mig, og i os.

“Jeg er en løber i Gaden, en Dreng,
der er hvervet af Hvileløsheden,
Rastløsheden, den hvirvlende bys vilde
Jag. Jeg føler en Dag paa mit Hjerte
Og kender mig mager af Forrendthed.
Jeg er asfaltens Søn, der stenes og
slides af Drømme om Biler og Kiosker,
Fliser, Facader, Butikker, Markiser,
larmende Hjul og Sporvogne.
[...]

Jeg er en Løber, hvis Fod er øm af
Distancerne, af Væddekampenes An-
spændelse, af aarelang Flugt over As-
falten, der blev min bane.”

Emil Bønnelycke, uddrag af “Asfalt”
fra *Asfaltens sange*, 1918

København, Nørrebro, december 2016

INDHOLDSFORTEGNELSE

Prolog – scener fra felten, varsler.....	19
Indledende bemærkninger om skrivning og form	23
Afhandlingens struktur	24
<i>Afhandlingens første del.....</i>	25
1 Indledende.....	27
1.1 Indledning og problemfelt.....	27
1.2 Mod bestemmelse af afhandlingens genstand.....	32
1.3 Tilspidsende formuleringer	34
1.4 Forskningsspørgsmål.....	37
1.5 Om forventningerne til arbejdet.....	38
2 Kontekstualisering af arbejdet.....	41
2.1 Hverdagslivets sociologier	42
2.2 Eksisterende viden på området – udsatte ældre	45
2.3 Metodetraditionen – urban etnografi i udsatte miljøer.....	49
2.4 Afhandlingens videnskabelige bidrag	51
3 Videnskabsteoretiske fundament	53
3.1 Afhandlingens primærteoretiske fundament: Ingolds linealogi.....	55
3.2 Et teoretisk sammenrend	58
3.3 At udgå fra en fænomenologisk inspiration	60
3.4 Imod en samfundsvidenskabelig fænomenologi	61
3.5 Epoché – at 'indstille sig' på åbenhed.....	62
3.6 Fra intentionalitet til orientationalitet.....	65
3.7 Om intersubjektivitet.....	67
3.8 En kritik af inter-subjektivitetsbegrebet.....	70
3.9 Om rationalitet i et fænomenologisk perspektiv	73
3.10 Et fænomenologisk mulighedsfelt.....	77
<i>Afhandlingens anden del.....</i>	79
4 Metode og metodologi.....	81
4.1 Indledende	81

4.2	Indgange til felten	82
4.3	At skridte byen ud – om etablering af adgang	84
4.4	At gøre gaden til arbejdsplads.....	95
4.5	Besværet adgang – og om nogle få gatekeepers	97
4.6	Fra felter til felten.....	101
4.7	Om de fulgte informanter.....	105
4.8	Deltagende observation	106
4.9	At lære gennem overraskelse, udfordring og fejl-trin	111
4.10	Om længerevarende feltarbejde.....	112
4.11	Om etnografisk venskab	117
4.12	Indsamlingsmetoder og empirisk materiale.....	121
4.12.1	Feltnoten	121
4.12.2	Fotografi	123
4.12.3	Lyd.....	124
4.12.4	Dokumenter og artefakter.....	125
4.12.5	Sanserne.....	126
4.12.6	Materialet som symfoniske brudstykker	127
4.12.7	Materialets karakter	128
4.12.8	Om anvendelse af materialet	129
5	Om forskningsetik og gensidighed.....	131
5.1	Informeret samtykke?.....	133
5.2	Privatlivets fred?	138
5.3	Exit fra felten.....	139
5.4	Anonymisering.....	140
5.5	Afrunding	142
6	Analytisk fremgangsmåde	145
6.1	Fra empiri til analyse – om analytisk perspektivisme	145
6.2	Analytisk slutning eller ikke-slutning; åbenhed?	147
6.3	Afrunding	149
	<i>Afhandlingens tredje del.....</i>	151
7	Introduktion til analyse	153

7.1	Om analysens kapitler	153
7.2	Cirkulation som analytisk metabegreb	155
8	At bevæge sig	159
8.1	At leve med retning ud af boligen	159
8.2	Frank	159
8.3	Kaj	164
8.4	Poul	171
8.5	Poul og projekterne	175
8.6	Vandringsmanden Thøger	177
8.7	En bydels hengemte bevægelse	178
8.8	Mellem Anders og lejligheden	181
8.9	Intermezzo	184
8.10	Imod et begreb om upåagtede geografier	184
8.11	At strække sig ud mellem bolig og gade – en ansats	187
8.12	At bevæge sig! Knytning af hverdagslivet	193
8.13	Når bevægelsen holdes tilbage	195
8.14	Bevægelige hverdage – en opsamling	198
9	Brug af byens steder	201
9.1	”Sprækken” – et parkområde i byen	201
9.2	I værestedet ”Vestlig”	204
9.3	Værtshuset ”Alfa”	209
9.4	Kirken	213
9.5	Værtshuset ”Beta”	216
9.6	Forviklede steder	224
9.7	At finde hjem?	228
9.8	Opsamlende om brug af stederne	230
10	At være sammen i verden	233
10.1	Om venskab på tværs af arter	233
10.2	Til hundene	237
10.3	Om at bebo en verden af genstande	238
10.4	Thøger og Tomten	241

10.5	Samfund af objekter – om ældre mennesker og (gamle) ting.....	243
10.6	I Bents bolig.....	248
10.7	Opsamlende om samværen.....	252
11	Uformelle økonomier og bedrag	255
11.1	Bytteøkonomier	255
11.2	Om følgesvende og økonomi.....	256
11.3	Fra ”venner for livet” til ”uvenner...”	258
11.4	Underfladens uformelle bank-verden	261
11.5	Om genstande, stimulanser og cirkulation	265
11.6	Omfordeling af personlige ting.....	268
11.7	Opsamlende om økonomier.....	271
12	At leve, ældes og dø på samfundets underflade.....	273
12.1	At leve med døden som gennemgående social reference	274
12.2	Regnskabet med døden	279
12.3	At overleve i en sfære af død.....	285
12.4	Forsvindinger: om folk der forsvinder fra gaden.....	288
12.5	Når der bringes bud om døden	291
12.6	At dø helt alene.....	292
12.7	Om livet og døden på byens underflade – en opsamling.....	295
13	Konklusion og perspektiver	297
13.1	Usædvanlige ældre på byens underflade	297
13.2	Sammenfattende	303
13.3	De udviklede analytiske begreber.....	303
13.4	Metodiske bidrag	305
13.5	Skrivning, stil og form.....	306
13.6	Undersøgelsens begrænsninger	306
13.7	Perspektiver for videre forskning på området	307
13.8	Afslutning	308
	Referencer.....	309
	Bilag.....	325

PROLOG – SCENER FRA FELTEN, VARSLER

8:42 Lyden af nøgler der puttes i lommen, så en hoveddør der smækker og skosåler der stiger ned ad opgangstrapper mod gadeplan. Igen nøgler, og så cyklen der sættes i bevægelse mod dagens første mål; værestedet nogle hundrede meter fra den ældre mands bolig.

Kælderen under kirken. Onsdage. Eftermiddage. Vi mødes for at spise sammen. Og vi tilstrømmer fra alle byens (marginale) steder. Samles som fugle om neg. Fra offentlige, private, tilgængelige, utilgængelige steder i byen. Maden er, som den skal være. Den er til at betale. Vi markerer den forgangne uges fødselsdage med en sang og et tillykke. Der synges fra Højskolesangbogen inden diakonen med sin dybe og klare stemme indvarsler måltidets begyndelse.

Vi er her:

Vennen

Den bekendte

Præsten

Den ubekendte

(De) to mænd bevæger sig henover parkens græs. Det er tidlig formiddag. De taler om gårsdagens begivenhed; festen der markedede stamværtshusets fødselsdag, hvor mange bekendte var forsamlet. Formiddagens ansigter er furede, vidner om indtag af forskellige rusmidler. De er på vej til værtshuset for at begynde en ny dag. Lars skal arbejde, han sælger hash til folk i omgangskredsen, Henning arbejder ikke.

”To Vladimir Putin in Russia,
They have a new pope in Rome
Do you think they have churches in North Chorea?
...”

Linjerne fortsætter. Der lyttes af alle og ingen. Uden introducerende manøvrer reciterer en nyligt ankommet mand linjer, der er skrevet på låget fra en skotøjsæske.

Brevet er stilet til Ruslands Præsident, Putin. Den omhyggelige håndskrift er udformet således, at linjerne kan læses fra alle ender og kanter, og samtidig bevare den mening, de er tiltænkt – der er sat tankestreger – som gør dette muligt.

Det fortæller manden med det lange grånende hår, da en enkelt af de mennesker

som befinder sig ved bordet i værestedets solgnistrende gård, udviser en kortvarig interesse.

Han fremfører teksten igen, stående i periferien til forsamlingen, men den forbigående opmærksomhed fra de omkringsiddende er igen vendt mod andet og andre. Han sætter sig. Alle sidder ned nu, talende stemmer omkring bordet.

Og tavsheder. I pludselige udbrud, i verbale ryk, fortæller samme mand igen; om CIA og Bibelen, om forskellige konspirationer.

Han retter sin tale ind over bordet, og imod eksistenser, der ikke er synlige for os andre.

Adresseringen er uklar.

Og ingen gensvar lyder.

”Jeg står op der ved 6-tiden og ser nyheder... og så prøver jeg at overholde de aftaler, hvis jeg har en aftale med et eller andet offentligt, hospitalet eller... Ja, det er som regel dem, der vil have at jeg skal komme, hvis jeg skal holde mig i live, ikk’. Ellers så tager jeg ud og kigger på... på stranden eller skoven og... Så tager jeg ud nogle steder, som jeg ved jeg har været ved før, og som jeg gerne vil se, hvordan ser ud i dag... Jamen det er faktisk det mine dage går med.”

Han står og urinerer ved muren. En krog bag bænke giver delvist ly for handlingen. Hans gang er udpræget dårlig og han bruger det meste af et minut på at tilbagelægge de få meter retur til siddepladsen på den bænk, der fungerer som et af hverdagens opholdssteder. *”Er det OK, at jeg sætter mig her?”*, lyder et spørgsmål. Vi sidder i stilhed, midt i det pulserende byliv, som farer fordi. *”Det er et godt sted at sidde - der er meget at se på”*, siges. *”Ja, det er såmænd meget fint”*, svares, igennem et stort og vildtvoksende gråt fuldskæg, under en slidt kasket, bag læderjakke og solbriller, ud fra hullede jeans, der afslører tynde, senede, solbrændte ben. En lugt af menneske. Bænkene er tæt på boligen, på samme måde som de andre siddeforanstaltninger, der bruges, langs med vejen, langs med dagen. Et arbejdsliv på Carlsbergs bryggerier, jævnligt afbrudt af eventyr- og rejselyst. Nu afbrudt af et aldrende liv, meget tid alene, langt den meste tid alene. Om vinteren betragtes byen gennem værtshuses vinduer, men han vil helst være ude, i det fri. *”Jeg går ikke så godt”*, siger Fugl, da han rækker mig mønterne, *”vil du købe mig en Årgangsøl?”*.

”Men juleaften, den blev ikke som den skulle... så jeg var taget hjem... så... om morgenen der, tidlig morgen klokken 4... der besluttede jeg at gå derned. Og så hopper jeg i. Det, jeg kan huske der er, at der er en hel masse lygter, der lyser ud over søen, ikk’... og jeg kan huske at jeg råbte ’nu kommer jeg’, og så sprang jeg, ikk’.”

Formiddag. Kulde. Småregn. Det er sidst i december måned. Døren til værestedet er låst. Vi er tre mennesker, som ikke tager imod denne afvisning. Andre stambrugere

dukker ud af byen, træder deres spor i perlestenene og på de sludvåde fliser, finder døren låst, og tager stiltiende imod beskeden fra den fysiske barriere i det velkendte landskab. Vi bliver i kulden og på fliserne. Vi bliver under halvtaget, hvor vi taler om løst og fast. Tommy og Peter har værestedet som en fasttømret del af deres hverdagsrutiner. De kommer her hver dag. Den låste dør giver krop til en tvivl hos de to stambrugere. En rutine er brudt, og med bruddet kommer vi til at erfare hinanden fra et nyt sted. De visheder som på almindelige dage findes ved bordene og på de slidte stole i værestedet er ikke længere givet. Og den kontekst vi kender hinanden i, er afløst af et åbent rum. Et eksistentielt og fysisk rum, hvor vi på ny er fremmede – hvor vi befinder os i det åbne sammen.

Til aften sad Jesper på kanten ved den trafikerede gade (hvor han sidder hver dag, og har siddet så mange gange før), da jeg cyklede igennem byens oplyste februar-mørke. Han *er* – på gaden, og i larmen. På kanten til et sam-fund, han ikke kan finde (sammen med). Fra kanten skaffer han de penge, som lader ham pendulere imellem fortove og røgfylde rum, mellem *høj* og *lav*.

En statueskikkelse med uendeligt talende øjne
sorgfulde
længselsfulde
forhåbningsløse
fjerne

Med stemme og lemmer strækker han sig ind i verden, "*Kan du undvære lidt småpenge?*"

Et gensyn på gaden leder til møder i Kajs nye bolig. "Helene er død", lyder den rastløse, dybe, raslende, røst. "Hun flyttede ind her, men vi kunne ikke finde ud af det. Der var for mange skænderier. Så flyttede hun tilbage på herberget i Hvidovre." De tamme fugles sang danner baggrund for intense samtaler.

"Vi er til bisættelse her i kirken. Magrethe blev fundet død, og vi var ude den anden dag og hilse på, i opgangen. Det var en god oplevelse, at få lov til at møde overboen, selvom det jo egentlig er skrækkeligt, at man kan bo der, side om side, uden at have meget med hinanden at gøre. Som han fortalte, overboen, jamen så har han sin seng stående lige over, og det var dramatisk. Men sådan er virkeligheden. Nu er vi så her, for at fastholde, at livet har en værdighed, at livet har en værdighed, også i døden."

Præsten indleder den kommunale bisættelse på denne måde. Kirkesangerne synger det store rum op for Magrethe, lyden når loftet og vender tilbage. Jeg selv er den eneste fremmødte, der ikke er ansat i kirken.

”Ja, hva’ faen... når nu man har ligget derovre og sovet de her fire timer, så fiser jeg herover og får en lille én på øjet. Så kan jeg meget godt sidde her og få en time eller to på øjet. Så kan jeg bare sidde og falde i søvn... det kan du tro. Så kl. halv ti, så går jeg ned, ja hvad fanden, så skal man ned og... så kan man benytte sig af, at det er godt vejr. Og så... nogle af de gutter der kommer heroppe fra, der keder sig, så kan de gå ned. Så kommer der også et par af dem fra den anden side, har jeg ret i det vrøvl, for at sige ’godmorgen’ og sådan noget, ahh...” Radioen fylder de mange pauser i fortællingen ud med nyheder, snak, musik. Det er sidst på formiddagen, om lidt serveres frokost på bo-afdelingen.

Gaden ender, eller begynder, i området, hvor flere af de ældre bor. I små lejligheder. Flere har boet der så længe, at lejlighederne er uden bad, da de ikke er renoveret i mange år.

En krydser asfalten for at fodre fugle- og kattevenner på kirkegården.

En glider stille henover fortovet, ude i det åbne efter en nat i lejligheden – frem – tilbage – frem, langsomt. En betræder morgenen med retning imod værestedet. En finder igennem gaderne for at starte dagen på værtshuset.

En begiver sig ud for at sidde i byen. Gaden ender, eller begynder, i området, hvor flere af de ældre bor.

INDLEDENDE BEMÆRKNINGER OM SKRIVNING OG FORM

Det er ved indgangen til afhandlingen nødvendigt at tildele formen og det skriftsprog jeg tager i brug, en kortfattet opmærksomhed. Hele arbejdet, men i særdeleshed de analytiske kapitler, er givet form af en fænomenologisk inspireret undersøgelsesskrift. Det betyder, at jeg søger at inddrage min læser i den studerede verden med brug af en i perioder malerisk og poetisk stil. Jeg bygger denne fremstillingsform på ideer fra den franske fænomenolog Gaston Bachelard (1994 [1958]), som har vist, hvordan en poetisk og åben skrift er i stand til at bringe læseren i en position som sekundært erfarende. Som andre efterfølgende har påpeget og anskueliggjort (fx Sjørlev, 1992; Røgilds, 2010; Stewart, 2007; 2015) kan en åben og til tider eksperimenterende videnskabelig tekst fungere inviterende, og dermed fordre en særlig læserdeltagelse. Forskelligt orienterede etnografer (fx Jackson, 1995; Rosaldo, 2014; Vannini, 2015a) arbejder med litterære og poetiske muligheder ud fra en betragtning om, at det levede og altid komplekse liv, vi studerer under feltarbejde og senere må sætte på sprog i den akademiske tekst, her kan finde et mere righoldigt og rammende udtryk. Når jeg i afhandlingen er optaget af at arbejde med eksperimenterende skrift, og søger at kombinere litterære og akademiske genrer, trækker jeg på disse ideer.¹

I forlængelse af samme ideal benyttes vendinger og termer, der kan forekomme ukonventionelle. Jeg bruger udtryk som at *fremskrive* og *skabe blik for*, om den indsigt og erkendelse, der præsenteres. Anvendelsen af disse termer fremkommer på baggrund af den videnskabsteoretiske forudsætning; at erkendelse opstår mellem empiri, forfatter, skrift, og læser. I denne forstand, er viden først viden, når en flersidig resonans fremkommer på tværs af flere betragtede.² Formuleringerne om at *fremskrive* og at *give blik for* indeholder den præmis; at skriften er givet retning, at den besidder en vilje, men at den først bliver til viden, når den kastes ind i det erfaringsfællesskab, der samles omkring afhandlingen. At *fremskrive* og *skabe blik for* kan således læses synonymt med termer som *analysere*, *reflektere* og *vise*, formuleringer der også er taget i brug.

Dertil er det nødvendigt at præcisere min brug af betegnelserne *ansats*, *ide* og *begreb*, der ligeledes anvendes synonymt. Disse termer bruges om de forskellige perspektiver som inddrages i skrivningen. En *ansats*, en *ide* eller et

¹ Se endvidere Rasmussen 2017c (under udgivelse).

² Eller mere passende; på tværs af flere *erfarende*. Denne præmis uddybes i afhandlingens videnskabsteoretiske kapitel.

begreb er således elementer der bringes i anvendelse for at perspektivere og skabe nye muligheder i refleksionen af teoretiske eller empiriske forhold.³

Teksten er en inviterende tekst, men også en krævende, til tider poetisk og filosofisk tekst. Den vil fordre bestemte ting; men mest af alt bede læseren om at *læse med*; om at opdage og erfare den verden, der stilles til skue gennem skrivningen. I passager åbnes mere op, end der lukkes ned, defineres og afgrænses. Jeg har ikke kun været interesseret i at styre det læserblik, som med skriften ledes igennem teoretiske og empiriske landskaber, men i høj grad også i, at lade læseren vandre med, ikke på egen hånd, men i en vej-ledende dialog med afhandlingens skrift.

AFHANDLINGENS STRUKTUR

Afhandlingen falder i tre dele. Den første består i indledning, videnskabelig kontekstualisering samt en videnskabsteoretisk positionering og diskussion. Anden del indeholder metode og metodologi, et kapitel om de videnskabsetiske afvejninger som er gjort under det empiriske arbejde, samt beskrivelse af den fremgangsmåde, der forfølges i arbejdets analytiske kapitler. Den tredje del indeholder en introduktion til afhandlingens analyse, fem tematiske analysekapitler og en konklusion på afhandlingen.

³ Se afsnittene om den anvendte analytiske fremgangsmåde på s. 145-149.

AFHANDLINGENS FØRSTE DEL

1 INDLEDENDE

I dette kapitel leder jeg ind i afhandlingens fænomenområde og overordnede tematik. Med de følgende afsnit tegnes afhandlingens landskab op, og jeg skriver mig ind det problem- og genstandsfelt som udforskes. Dernæst rundes den type viden som tilvejebringes med afhandlingen og de forskningsspørgsmål som har guidet arbejdet skrives frem. Afslutningsvist adresseres projektets præmisser, når de personlige og faglige forventninger samt motivationer, der ligger til grund for arbejdet, ekspliciteres og bringes frem.

1.1 INDLEDNING OG PROBLEMFELT

“The men of this book are not geographically distant from other city dwellers... They are socially alienated and culturally separated from us but still they are in our very midst.” (Spradley, 1970: 6)

Denne afhandling beskæftiger sig med usædvanlige ældre. Den præsenterer indblik i livet blandt aldrene mennesker i København, som forlader deres lejligheder for at cirkulere og opholde sig i byen, og som lever et særligt hverdagsliv i kontekster, der overordnet kan beskrives som *det offentlige rum*. Bestemte gadehjørner, parkområder, genbrugsforretninger, bænke og kiosker er centrale og afgørende elementer i dagligdagens struktur. Det samme er væresteder, værtshuse, spisetilbud og de snørklede ruter, som leder gennem byens altid myldrende asfaltverden og udgør forbindelse mellem disse steder. I gentagelige mønstre indgår dette bevægelige fodfolk i opretholdelsen af en social verden, der udspiller sig midt i storbyen, men som ikke udmærker sig, og som ikke vækker opsig.

De mennesker, som er fulgt i dette arbejde og som bringes frem på siderne herunder, frekventerer ugenomsigtige og tilbagetrukne sociale institutioner⁴ i byens landskab. De opholder sig sammen, alene, eller i nærheden af hinanden. De er ældre samfundsborgere, hvoraf langt de fleste er mænd, som lever en alt andet end gennemsnitlig alderdom,⁵ og som håndterer hverdagen med mobilitet som gennemgående princip. De lever med økonomisk og social

⁴ Her trækkes på det sociologiske institutionsbegreb, som udvikles af Berger og Luckman (1971).

⁵ Dette med forbehold for det udtalt unuancerede i formuleringen om *en gennemsnitlig alderdom*.

fattigdom, med livshistorier rundet af tidligere, nuværende eller genoptagne substans-afhængigheder, psykisk sårbarhed og sociale særpræg, og finder deres ulige veje gennem liv karakteriseret ved marginaliserede vilkår. Afhandlingen præsenterer et indblik i hverdagslivet blandt disse usædvanlige ældre storbyfolk; mennesker der lever, ældes og dør på kanten af samfundet. En kant, der gør dem svære at få øje på.

Som Howard S. Becker viser i sin afvigelses-sociologiske klassiker "Outsiders" (1963), er marginalisering – det at befinde sig *på kanten* – et dobbeltsidet fænomen. Becker skriver at det afvigende, eller marginaliserede, bestemmes på baggrund af normativt vedtagne ideer om 'det almindelige' og påpeger, at enhver afvigelse er relativ til den sammenhæng den forekommer i (ibid.: 3-18). Han tydeliggør, at afviger-prædikatet tildeles den, der dømmes upassende, urigtig eller uforståelig og viser, hvordan det ukonventionelle og normudfordrende ikke kan finde ned i etablerede kategoriale kasser, men derimod hænger fast *på kanten*. At befinde sig på kanten af samfundet er, at være *sat ud*; ud i et grænseland, og at være placeret i denne periferi af andre. En sådan afvigelse kan iagttages, det må den af gode grunde kunne, da vi foruden blik for *afvigelsen* ikke kan bestemme *afvigeren*, og dermed ikke *sætte ud*. Denne præmis findes implicit hos Becker, som hos mange andre forskere der beskæftiger sig med social udsathed (fx Larsen 2009).

Denne afhandlings genstandsfelt er problematisk at betragte i en konventionel afvigelsesramme, da de ældre, jeg har fulgt, lever svært tilgængelige og ikke-transparente hverdagsliv; liv der netop ikke befinder sig på en kant, der umiddelbart kan iagttages. Men når jeg, for at nærme mig det fænomen som udforskes med dette arbejde, oversætter Beckers outsider-begreb med ideen om *ydersideren*, tilbydes nye muligheder for at gribe om nærværende afhandlings genstandsfelt.

Ydersideren er et menneske som står udenfor, eller måske rettere både *opholder* og *bevæger sig* på kanterne af det etablerede normalsamfund. På ydersiden foregår det, som ikke umiddelbart byder sig til for iagttagelse, her finder en ubemærket verden sted. Ydersiden er et domæne af usethed som udspiller sig på grænserne mellem det normale og det anormale. Det er et område, hvor intet er radikalt afvigende på manifest måde, men heller ikke kan siges at være *normalt*.⁶ Ydersiden gemmer på de periferier, vi som såkaldt *normalbefolkning* ikke er i stand til iagttage. Billy Ehn og Orvar Löfgren rammer et sådant område med begrebet *modernitetens baggård(e)* – de domæner et senmoderne samfunds

⁶ Vel vidende den larmende normativitet, der lurar bag disse formuleringer – de tjener som støtter for argumentet.

kollektive sanseapparat ikke er i stand til at træffe (2010: 207-216). Og når James Spradley, i citatet ovenfor, bestemmer de informanter han har studeret som mænd, der ikke er geografisk afgrænset fra andre byboere, men derimod lever socialt og kulturelt afsondret *iblandt* majoriteten, er et sådant område han udpeger; et område der også udgør denne afhandlings genstand.

Forskere, der arbejder blandt hjemløse og gadefolk,⁷ er ofte optaget af den fremmedgjorthed som disse mennesker udsættes for i offentligheden.⁸ Robert Desjarlais skriver, at hjemløse der opholder sig i det offentlige rum, kan være foruroligende, da de truer eksisterende betydningsparadigmer og med deres alternative tilstedeværelse kan fremkalde en svært håndterbar "excess of meaning" i deres møde med omverdenen (1997: 65). Byboerens forventning til det, der kan mødes i offentligheden, rystes af gadefolkets ofte distinkt fremmede tilstedevær. Konfrontationen med de ukonventionelle og tilsyneladende ikke-forankrede liv i den urbane verdens landskaber besidder en mystik (fx Amster, 2008; Anderson, 2014 [1923]; Spradley, 1970), og indeholder tillige den lurende farlighed, som er karakteristisk for alle uforståelige og esoteriske fænomener (fx Sjørlev, 2013). Uforståeligheden kan erfares som ubehagelige eller subversive trusler, som ufrivillige træf med det uforståelige og fremmede. Ifølge Desjarlais, dukker de negativt ladede roller og karaktertræk, som hjemløse og andre af gadens folk beskrives igennem af journalister, politikere og filmmagere, ud af klassiske narrativer – deres forgængere er hekse, vagabonder, drukkenbolte, tiggere og galninge (1997: 4-5). De betragtes som randeksistenser, der truer etablerede konventioner og ryster den orden som opretholdes af, og igennem, samfundets institutioner.

I dansk kontekst er gadefolk på samme måde beskrevet som mennesker, der vidner om ustabilitet og den underliggende sårbarhed, som livet besidder (Bech-Jørgensen, 2003: 16-17). Deres tilstedevær kan virke som utidige påmindelser om, at livet er skrøbeligt, og samtidig tydeliggøre det forhold, at de (velfærds)samfund vi indretter, aldrig vil kunne omfavne alle (ibid.). Som Amster skriver, er Vagabond-figuren "... an avatar of chaos, indeterminacy, and unbounded freedom..." (2008: 3). Det manifest ud-satte menneske; den tiggende, Hus Fordi-sælgeren foran supermarkedet, manden der råbende skændes med imaginære bekendtskaber ved busstoppestedet, disse folk repræsenterer

⁷ Et begreb, der lånes fra Randall Amsters bogtitel "Street People and the Contested Realms of Public Space" (2004).

⁸ fx Amster, 2004; 2008; Bourgois & Schonberg, 2009; Desjarlais, 1996; 1997; Duneier, 1999).

vrangsiderne af ideal-samfundet og dertil knyttede idealforestillinger om mennesket. Som René Rosfort skriver, kan denne trussel blive konfronterende og eksistentielt mærkbar, når sårbarheden uden videre udfordres gennem blikket:

”I mødet med andre menneskers blikke bliver jeg opmærksom på min egen skrøbelighed. Et enkelt blik fra et andet menneske kan bryde mit syn på mig selv, idet min egen forståelse af, hvem og hvad jeg er, bliver udfordret af dette blik.” (2013: 178)

I mødet med udsatheden på gaderne fremtræder de af livets skyggesider, vi ikke ønsker at dvæle ved. Livets sårbarhed og ulykkens realitet bringes ind i vores bevidsthed ved nethindens mellemkomst. Som Kathleen Stewart skriver findes der “... no social recipe in circulation for what to do about homelessness, or even what to do with your eyes when confronted with it face to face” (2007: 60). Vi rammes og gennembøres via blikket; en mellemmenneskelig erfaring der tematiseres i mange forskellige sammenhænge på tværs af genrer.⁹ Det der beskrives her, handler om mødet med det ubestemmelige, det vi som både samfund og individer ikke vil se eller røre ved – et område af *ubeskrivelighed*¹⁰ (Desjarlais, 1997: 122).

Georg Simmel arbejder i sit klassiske essay om ”Storbyerne og det åndelige liv” (1998 [1904]) med tesen om, at det urbane menneske er tvunget til at oparbejde et sensorisk panser, der muliggør frasorteringen af de uendeligt mange påvirkninger, man som storbyboer er udsat for. Gennem udviklingen af et socialt-perceptuelt forsvarsværk ruster Simmels byboer sig til at leve i det omfattende og tætte mylder, der overalt og ustandseligt trænger sig på i den urbane sfære. Tesen kan udgøre et perspektiv på den berøringsangst der artikuleres i det ovenstående, men den kan også tilbyde refleksion af den utydelighed, der karakteriserer de hverdagsliv, som præsenteres og skrives frem med denne afhandling.

Disse hverdagsliv er alt andet end radikale, højtrøstede og truende. De har i stedet karakter af det Birte Bech-Jørgensen beskriver med begrebet om *det upåagtede* (1994; 2003). Upåagtede liv er ikke u-synlige, men unddrager sig opmærksomhed; de fremtræder farveløse, transparente, foruden konturer. De går netop upåagtet hen. Den hjemløse Hakim Hassan skriver, at storbyens gader et

⁹ Se fx Baudelaires digt, ”De fattiges øjne” (2000), og forfatteren Irvine Welsh der beskriver “...that special talent people have: pretending nutters are invisible” i romanen *Trainspotting* (1993: 408).

¹⁰ Jf. termen ”unspeakable”.

sted, hvor "... the identities of the men and women who work and live are hidden in public space." (1999: 319). Formuleringen forekommer paradoksal, da vi konventionelt forbinder det offentlige rum med ideer om netop åbenhed og transparens.¹¹ Det offentlige er i sin definition noget, vi alle har tilgang til, et rum som tilhører os alle (fx Smith & Low 2006). Hvordan skal denne ide da forstås; at bestemte mennesker lever og opholder sig skjult i den offentlighed, som langt de fleste af os passerer igennem og opholder os i, som en del af vores hverdagsliv? Med Simmel kan dette forklares med, at de lavfrekvente storbyfænomener sorteres fra, som en del af den massive mængde information, vi ikke kan forholde os til. Med Rosfort kan forklaringen lyde, at den sårbarhed som upåagtet og subtilt lurar fra byens revner undgås, da den rammer ind i iagttagernes liv på konfronterende måder.

Phillipe Bourgois bruger formuleringen "next door but invisible", når han beskriver dette paradoks; at mennesker lever og opholder sig uset i byen.¹² Bourgois og Schonberg finder dette fænomen i San Fransiscos gader og viser, hvordan hele samfund af hjemløse stofbrugere afslører sig få meter fra byens hovedveje (2009). Begrebet om *nabo-usynlighed*¹³ rammer meget præcist ind i det felt, som nærværende arbejde adresserer. De ældre jeg har fulgt lever i en sfære af usethed. De rækker ud i byen for at forsvinde ind i dens landskab, hvor de bebor dens mangeartede sprækker,¹⁴ og her fungerer alene og sammen i usethed. I informanternes boliger er denne nabo-usynlighed udtalt, her er de holdt alene tilbage, langt fra andres blikke.¹⁵ En lignende utydelighed karakteriserer det liv de lever på bestemte parkområder, bænke og ved kiosker, hvor de er tilstede, men også er som forsvundet ind i hastigheden og trafikken, trukket ind bag et slør af byens spektakler. Men bag facaderne på væresteder, værtshuse og spisesteder, i bagbutikker og kælderlokaler, fremtræder en særlig verden af usædvanlige ældre. En verden der strækker sig langs med ruter og veksler i byen, en bevægelse der bringer disse mennesker sammen, for at de senere igen kan forsvinde ind i byens landskab.

Les Back skriver, at sociologien længe har været besat af det spektakulære, det larmende, af de største kontroverser (2007: 8), og påpeger, at

¹¹ Offentlig fra tysk *öffentlich*, afledt af *offen* 'åben'.

¹² Se <https://www.sas.upenn.edu/series/frontiers/next-door-invisible-world-homelessness-and-drug-addiction> Opslag foretaget d. 4. juni 2016.

¹³ Min oversættelse af "next door invisible".

¹⁴ Her tænkes sprække-begrebet i både metaforisk og helt konkret forstand. Som det vises hos fx Duneier (1999), giver de helt konkrete sprækker i byens byggede miljø anledning til bosætning, ophold og opbevaring for de hjemløse bog- og bladsælgere, han har arbejdet iblandt.

¹⁵ Noget der tydeliggøres i analysens sidste kapitel, som også behandler det at dø alene.

samfundsvidenskaben også må være en bestræbelse, der er "... comitted to a profane illumination, of reading against the grain, which looks for the outside story that is part of the inside story" (ibid.: 9); at sociologien bør adressere og koncentrere sig om det vi kender til på overfladen, men intet ved om på mere substantielle niveauer – det der på én og samme tid er familiært, men stadig udgør et komplet mysterium (ibid.: 8). Denne fordring tages op med nærværende arbejde. Afhandlingen beskriver et fænomen, de fleste af os kender til – men som vi kun skimter overfladen af.

Projektet er baseret på længerevarende etnografisk feltarbejde blandt en stor gruppe ældre; mennesker der er fulgt gennem måneder og år, og afhandlingen bygger på en omfattende mængde kvalitativ empiri.¹⁶ Arbejdet¹⁷ præsenterer et både indgående og sjældent indblik i et upåagtet storbyfænomen: i hverdagslivet som det kommer til udtryk blandt usædvanlige ældre storbymennesker der lever midt iblandt os. Ældre der lever og dør på kanten til det normale, men som ikke skiller sig nok ud til at blive genstand for målrettet opmærksomhed.

1.2 MOD BESTEMMELSE AF AFHANDLINGENS GENSTAND

I det ovenstående har jeg forsøgt at udfordre et ofte anvendt dikotomisk rationale, der vil forstå verden gennem en opdeling af henholdsvis *normalbefolkning* og ideen om *storbyens udsatte*. Herigennem forsøger jeg at vise, at de mennesker og liv, som udgør denne afhandlings genstandsfelt, befinder sig i en svært definerbar gråzone imellem sådanne poler. De menneske som er fulgt, rager ikke langt ud over de gængse karakterer, som kendetegner storbyens aldrende befolkning i en bredere forstand. De små hundrede fulgte mennesker,¹⁸ varierer bredt over det kategoriske tema om *ældre*, og de lever de alle med social og økonomisk fattigdom som et fremtrædende vilkår for hverdagslivet.

Enkelte informanter har tydelige særpræg som en del af deres personlige fremtoning. De bruger beklædningsgenstande, eller bærer deres kroppe på måder, der adskiller dem fra det mest almindelige i gadebilledet. Enkelte opfører sig på måder, som skyder ud over konventionel gadeadfærd, når de fører samtaler med folk, som ikke er synlige for andre, når de opholder sig på steder, der ikke er tilegnet ophold, eller bevæger sig i tempi eller mønstre, der afviger fra

¹⁶ Der trækkes i arbejdet på etnografisk materiale og feltrelationer, der rækker tilbage til september 2011 (se Rasmussen 2012), og som løbende er vedligeholdt og udviklet.

¹⁷ Dels denne afhandling, men også de artikler og den foredragsvirksomhed, som projektet har genereret.

¹⁸ Se s. 105-106 for en beskrivelse af arbejdets informanter.

den mest almindelige brug af fortovet. Men langt de fleste falder ind i storbyens gadebillede, ved de første iagttagelser. Hovedparten bærer ikke *den udsattes tegn* (Goffman, 1963b), men lever med vilkår, der kan karakteriseres som udsathed og marginalisering i en bred forståelse af disse begreber. Omgivelserne kan ikke pege dem ud og bestemme, at *her har vi en udsat* (jf. Becker ovenfor). Hassan refererer med ideen om ”gemthed i det offentlige rum” til det komplekse, at vi ikke altid er i stand til at betragte det, der foregår i vores nærhed. Som det behandles ovenfor er en del af verden her sløret, viklet ind i et svøb, der lader blikket fare forbi.

De fulgte informanter er vandrende – de er *Wandersmänner* (de Certeau 1984: 93); *gennemvandrende* som med deres kroppe bevægelse både følger og skriver en urban ”tekst”, de ikke selv er i stand til at læse (ibid.). De gennemkrydser storbyen i personlige og sociale mønstre, som skaber og vedligeholder strukturen i deres hverdagsliv. De finder deres veje i tæt dialog med byens arkitektur, med fortove, gader og anordninger i den urbane verden. De er anonyme naboer, eller én blandt de mange forskelligt udseende personer i køen til hæveautomaten i dagene omkring den første i måneden. De er ’flaskesamlere’, der taler lavmælt med sig selv, tavse og ensomme vandrere som habituel betræder bestemte gader og områder, mennesker der befolker rummene bag værtshusenes mørke vinduespartier i formiddags- og eftermiddagstimerne, eller som opholder sig bag værestedernes facader, alene, i nærheden af, eller i selskab med andre. Og de er mennesker der slår sig ned for at drikke øl uden for den samme kiosk hver formiddag. Afhandlingens genstandsfelt er et sådant ”de”; ældre som lever gådefulde og udadtil forsagte liv i byens bevægelse.

Det bemærkelsesværdige ved dette genstandsfelt er, at det indledningsvist forekommer simpelt. Pointen om, at der findes ældre mennesker i byen som lever alternative, lavmælte og upåagtede liv, og som opholder sig på bestemte steder, og som finder igennem byen i særlige ruter, er grænsende til det banale. Som byboere kender de fleste af os til enkelte af disse mennesker, hvis anvendelse af byen perifert eller periodisk kolliderer med vores egen. Vi kender måske synet af den ældre mand, der sidder på en bestemt bænk, når vi passerer forbi i rute mellem hverdagens gøremål. Vi genkender nabolagets *offentlige figurer* (Jacobs, 1993 [1961]: 89-96), eller særlige overfladebkendte personer, som de befolker et parkområde i formiddags-, eftermiddags- og aften timerne, alene eller i mindre grupper. Og vi kender de bygninger der huser byens væresteder, værtshuse, genbrugsbutikker og de velgørende organisationer, der serverer varm mad for folk med få økonomiske midler. Vi kender til naboer eller andre, der ikke kommer meget ud, som lever for sig selv, eller som forlader deres boliger om morgenen for at vende tilbage sent om aftenen. Men længere rækker

denne viden ikke. Det, vi er vidende om, er overfladen af et fænomen, som nærværende arbejde udforsker i dybden.

Afhandlingens genstandsfelt bliver først klart, når der opnås privilegeret adgang til iagttagelse og deltagelse i disse liv. Det træder først frem, når man gives anledning til at følge med i bevægelsen og her opdage, hvordan hverdagsliv, socialitet og landskab knyttes sammen på ulige og overraskende måder; når man gives mulighed for at erfare de snørklede strukturer, der binder feltens mennesker og byens øvrige verden sammen.

De ældre informanter opholder sig på gaderne og bevæger sig rundt, de *cirkulerer* i byens landskab. Langt de fleste råder over en bolig – et sted i byen, hvor de har mulighed for at trække sig tilbage. Men karakteristisk for den fulgte, heterogene gruppe ældre er, at de befinder sig uden for boligerne i langt de fleste af deres vågne timer. De sætter ud fra små lejligheder, bofællesskaber og de afdelinger, der tilbyder ly for natten, og de vender tilbage dertil igen, når mørket falder på, når benene er trætte, og når værestederne, spisetilbuddene og værtshusene er lukket. Men de fleste af dagens timer bruger de i bevægelse og ophold, der gøres på særlige steder i landskabet.

Afhandlingsarbejdet er tilegnet denne gruppe særlige ældre mennesker, og leverer et kvalitativt indblik i en verden, der ikke kan erfares fra gaden, men som må skabes gennem længerevarende engagement og relationer.

Afhandlingen har form af en *etnografi*; en genre der efterlader plads til at fremskrive den udforskede verden i brede og nuancerede billeder. Ambitionen er at bringe læseren med ind i en verden, der udspiller sig i landets hovedstad. At kaste lys på et upåagtet, underfundigt og hengemt landskab, der udspiller sig i storby-verdenens periferier, og som, når man kommer helt tæt på det, viser et alternativt billede af den hovedstad, vi oftest præsenteres for, og måske lever i. Og endelig reflekterer afhandlingen en række ældrelev, der sjældent tildeles plads i den offentlige diskurs, og som endnu ikke er givet stemme i eksisterende dansk samfundsvidenskabelig og gerontologisk forskning.

1.3 TILSPIDSENDE FORMULERINGER

“I don’t want to be a reformer, and I’m not cut out to be a politician. I just want to understand these things as best as I can and write them up, and if that has any influence...”
(Whyte, 1993 [1943]: 293)

Mit arbejde bygger på en etnografisk tradition, der søger at skabe en omfattende og detaljeret viden om partikulære mennesker og deres fællesskaber.¹⁹ Interessen er rettet imod den verden, som er tilgået gennem etnografisk feltarbejde, med en ide om at forholde den feltbaserede viden til strukturer af langt større rækkevidde. Projektet og afhandlingen har ikke som mål at levere overordnede eller generaliserede betragtninger på hverdagslivet blandt såkaldt socialt udsatte ældre i en dansk storbykontekst. Tilsvarende nærer jeg ikke ambitioner om at formulere generelle sociologiske teoretiseringer omhandlende ældre mennesker, der lever med marginaliserede vilkår, hverken stedsspecifikt og lokalt i København, nationalt, eller andet.

Derimod er min ambition at levere en tæt og deskriptiv viden om partikulære mennesker og at bringe de fulgte ældre, deres fællesskaber, hverdagsliv og levede vilkår frem i skriften. I denne bestræbelse kobles det udforskede liv til fænomener som *byen*, *staten* og til en række andre sociologiske fænomener og begreber. De individuelle liv samt de formelle og uformelle institutioner, som beskrives i dette arbejde står i produktive²⁰ relationer til et bredere landskab af lokal- national- og globalsamfund. Afhandlingens område er i denne forstand ikke ene-stående, men derimod er enhver af de empirinære beskrivelser som fremkommer forankret i tid og sted, som produkt af aktuelle samfundsforhold. Pointen er, at den empiriske tilgang som mit arbejde tager indeholder viden om, og referencer til, større samfundsmæssige strukturer. Det singulære ældreliv kan aldrig betragtes isoleret, men udtrykker en empirisk variation over det brede fænomen; *ældrelivet*. (jf. fx Duneier, 2007)

Arbejdet ligger i forlængelse af en etnografisk tradition, hvor empirien udgør det privilegerede udgangspunkt, og erkendelser opstår på baggrund af engagementet i den studerede verden. Udviklingen af en samfundsmæssig viden fordrer kobling af empiriske og meta-empiriske, kontekstuelle og teoretiske niveauer (fx Back, 2007; Hall, 2012; Mills, 1959), og som det allerede påpeges ovenfor, findes konstruktioner som fx *samfundet*, eller *alderdommen* implicit i hver eneste hjørne af den tilvejebragte empiri. Disse niveauer er ikke adskillelige fra de individer, som fungerer i dem, da samfundet kan siges at være i mennesket, som mennesket er i samfundet (fx Berger & Luckmann, 1971). Mit ærinde er, at yde den tilvejebragte tætte, nuancerede og polymorfe empiriske viden retfærdighed gennem deskriptiv grundighed, og på

¹⁹ Se kontekstualisering på s. 49-50.

²⁰ Her en anvendelse af det *produktive*, som begrebet læses hos Michel Foucault (fx 2002 [1975]).

samme tid forholde den til overordnede perspektiver gennem anvendelse af andre samfundsvidenskabelige arbejder og begreber.

I dialogen mellem afhandlingens empirisk nære 'prolog' og den definerende og begrebsafsøgende 'indledning' gives blik for denne kobling af det nære og det fjerne, af det der baserer sig på tilvejebragt empiri, og de muligheder der opstår når empirien møder udefrakommende perspektiver. Her opstår en konkret forbindelse mellem Magrethes død, og fænomenet *kommunale bisættelser*, og begreber som *marginalisering* og *ensomhed*. Der skabes bindeled mellem beskrivelserne af Kaj og Fugls hverdage og et mere abstrakt *mobilitets*-begreb, mellem et væresteds navnløse poet og *psykisk sårbarhed*. Og på samme måde henviser prologens små kvasi-poetiske nedslag til de mere overordnede begreber *ældreliv*, *hverdagsliv*, *død*, *afvigelse*, *storby* og *udsathed*. I dette spænd mellem empiri og en bredere samfundsvidenskabelig kontekst, finder arbejdet sit område.

Som det vil træde frem gennem afhandlingen, er jeg desuden optaget af at udvikle begreber der vokser ud af arbejdets empiri, og kan løfte betragtningen af disse forhold ind i en anden sfære (fx Deleuze & Guattari, 1994, Goffman, 1969). En central bestræbelse er derfor at formulere begreber, eller at tilpasse eksisterende begrebslige ansatser, som gør det muligt at gribe om den feltbaserede viden med ny erkendelse som resultat. Herved løftes viden ud af arbejdets empiri, og udviklede begreber gør det muligt at skabe et bredere udsigelsespotentiale; erkendelse og refleksioner som kan tilføre nye muligheder på arbejdets område, eller beslægtede områder.

I forlængelse af William F. Whytes formulering i citatet ovenfor, er min interesse ikke at levere en række normative og handlingsforevisende anbefalinger. Afhandlingen er ikke et reformpolitisk oplæg, og jeg vil ikke fremskrive eksplicitte bud på tiltag, der kan forbedre hverdagsliv eller vilkår for mennesker, der lever i de fulgte ældres situation, eller i lignende omstændigheder. Derimod ligger bidraget inden for en samfundsvidenskabelig og etnografisk tradition, hvor partikulære mennesker og fællesskaber tildeles (forskningsmæssig) bevågenhed, med en oplagt mulighed for, at denne viden kan bringes i anvendelse af andre aktører på dette område (fx Wolcott, 2005).

Arbejdets sigte er, at levere nærværende, empirinære beskrivelser og analyser af konkrete ældre menneskers hverdagsliv, samt at skrive den tilvejebragte erkendelse ind i et bredere felt af samfundsvidenskabeligt arbejde. Med afhandlingen placeres derfor bidrag på et smalt udforsket empirisk område, og arbejdet indgår tillige i en fortløbende produktion af kvalitativ etnografisk viden om mennesker, og specifikt ældre, der lever på kanten af samfundet.

Indeholdt i dette er en gerontologisk ambition om, at bidrage med et hidtil fraværende perspektiv på ældres liv. At reflektere hengemte og sjældent berørte sider af alderdommen, som den også tager sig ud i København, i den første del af det 21. århundrede i Danmark.

Som Bourgois og Schonberg skriver, er forskere, som studerer udsatte mennesker, forpligtet til at sammenkæde teori og praksis,²¹ eller til at rette den viden de skaber ud over en snæver akademisk kreds, således at arbejdet kan komme flere til gode (2009: 297). Hvis ikke denne ambition forfølges, vil vi forblive *intellektuelle voyeurs*, der ikke udnytter vores arbejdes potentialer (ibid.). Min forhåbning er, at dette arbejde, til trods for fraværet af normative forskrifter og bud, kan komme de studerede mennesker til gode, når professionelle og frivillige på området, præsenteres for en alternativ perspektivering og ny kontekstuel viden om arbejdets målgruppe.²² Og mere bredt sigter projektet imod at skabe ny forståelse for ældre mennesker, der lever på samfundets kanter.

1.4 FORSKNINGSSPØRGSMÅL

Med ovenstående ledes frem imod en eksplicitering af de forskningsspørgsmål, som har guidet arbejdet, og som løbende er kvalificeret under det empiriske engagement i felten. De følger her:

- Hvordan tager hverdagen sig ud blandt en partikulær gruppe ældre mennesker i København, der lever svært tilgængelige, alternative og upåagtede liv?
- Hvilke former antager socialitet blandt disse ældre mennesker, som bruger store dele af deres tid i byens offentligt tilgængelige rum? Hvordan ser fællesskaber, eller bredt definerede relationer til bestemte andre (mennesker, ikke-mennesker, genstande) ud for disse mennesker, og hvordan praktiseres socialitet i og på tværs af byens rum?
- Hvordan indgår byens steder og bestanddele i de rutiner, som disse ældre etablerer, vedligeholder og afvikler gennem deres hverdagsliv?

De tre spørgsmål retter sig imod en fænomenologisk interesse i hverdagslivet, som det leves og praktiseres af usædvanlige ældre i storbyens rum. I henhold til den etnografiske og hverdagslivsteoretiske tradition, som arbejdet hviler på, er der efterstræbt en bevægelig og fænomenologisk influeret tilgang til genstanden, som

²¹ En praksis der henvises til som *public sociology*, eller *public anthropology*. Se fx Jacobsen 2008.

²² En ambition der forfølges gennem udarbejdningen af mindre formidlingsartikler til fx fagbalde, der baserer sig på den viden, som er tilvejebragt under projektet.

også afspejles i forskningsspørgsmålenes åbenhed. Fokus er primært at udforske *hvordan bestemte upåagtede ældre i byen tager sig ud?* Og i forlængelse af en fænomenologisk arbejdsmåde at søge dette svar i detaljen, og ved at insistere på en empirisk mættet og detaljerig analyse.

1.5 OM FORVENTNINGERNE TIL ARBEJDET

Som sidste led i dette indledende kapitel finder jeg det passende at knytte en række bemærkninger til de personligt faglige forventninger, som er næret til projektet. I et fænomenologisk influeret perspektiv fæstnes tillid til den måde som genstanden; i dette tilfælde felten, dens mennesker og fænomener, fremtræder for forskeren på. Det betyder også, at en given genstands fremtræden ikke alene handler om den fysiske position hvorfra en sådan erfares. Erfaringen bliver til på en baggrund, der på omfattende måde implicerer andre; andre tider, andre mennesker, andre erfaringer – et mere gennemgribende og sammenviklet kompleks af mere-end-individuelle orienteringer som forskeren bærer med sig, da disse privilegerer bestemte blik på den verden som viser sig.²³

Når Howard Becker skriver, at ”We social scientists always, implicitly or explicitly, attribute a point of view, a perspective, and motives to the people whose actions we analyze” (1998: 14), er det en sådan verdens-indlejrthed, for at abonnere på en fænomenologisk terminologi (fx Merleau-Ponty 2012 [1945]), han tematiserer. De formål, vi må have med at engagere os i et udvalgt fænomen og område, er derfor centrale at ekspliciteres i en fænomenologisk forskningspraksis (fx Lindhardt, 2014: 6). Amster skriver, i tråd med denne betragtning, at forskerens opgave består i at specificere de intentioner, (for)forståelser og forudfattedheder, som relaterer sig til undersøgelsens emneområde (2004: 2). Det vi skal frem til, skriver han, er, at reflektere de subjektive aspekter af den epistemologiske og ontologiske tænkning, der simultant både giver mulighed for og indskrænker forskerens indsats (ibid.). En sådan holdning er bredt anerkendt i samfundsvidenskaberne, og praktiseres hos forskelligt orienterede videnskabsfolk med en varierende vægtning og fremskrivelse af dens vigtighed (fx Bourdieu, 2003; 2006; Harman, 2016).

Etnografer er nødsaget til, så ærligt og detaljeret som muligt, at forholde sig til de personlige grunde og den motivation som leder til konkrete forskningsprojekter (Davies, 2008: 95). De både følelsesmæssige og mere rationelle baggrunde for valget af genstandsfelt må ekspliciteres for at fremme metodisk og analytisk transparens i undersøgelsen. Da etnografiske arbejder

²³ Se afsnit på s. 55 frem.

hviler på et både subjektivt og mere-end-subjektivt grundlag, er det afgørende at en del af disse forudsætninger adresseres og gøres eksplicitte. En kortfattet artikulation af mine overordnede forventninger, forudfattede holdninger og mere følelsesmæssige bag- og bevæggrunde for nærværende projekt, følger derfor her.

Indledningsvist er det centralt at adressere, at dette arbejde hviler på egen tidligere forskning (Rasmussen, 2012). Den interesse som her forfølges er opstået og formet gennem et forudgående engagement med et nært relateret genstandsfelt, og en mindre del af de ældre, der udgjorde informanter i det tidligere arbejde, har fortsat informeret dette studie. Interessen for indtagelse og anvendelse af det offentlige byrum blandt marginale grupper har jeg desuden arbejdet med i mit kandidatspeciale, hvor unge newyorkeres brug af et offentligt parkområde på Manhattan blev behandlet (Rasmussen, 2010).

På et personligt plan har jeg en grundlæggende sympati for mennesker, der lever med fattigdom og udsathed i deres hverdag, og for mennesker der lever på kanten til det etablerede. Jeg er draget af folk, som er rundet af radikalt anderledes verdensopfattelser, som det fx fremkommer hos psykisk syge og andre, der er berørt af psykosociale vanskeligheder, og finder overordnet interesse i mennesker, der lever med alternative vilkår og omstændigheder.

Disse interesser og erklærede sympatier finder her sammen i det felt, som udgør dette projekts område; de ældre mennesker, der befolker storbyen på underfundige og upåagtede måder og får livet til at fungere i mødet mellem svære personlige og mere overordnede strukturelle vilkår. De beskrevne holdninger og forudsætninger leder oplagt til det forhold, at jeg som del af min tilgang til forskningen antager informanternes perspektiver, at jeg søger en empirisk loyal *indstilling* (jf. Thøgersen, 2013) i mødet med den fænomenverden, som er undersøgt.

Hermed er der fremskrevet et pragmatisk rids i enkelte af de mest markante personlige og faglige motivationer, som ligger til grund for, og leder frem til dette arbejde. Jeg er ikke af den overbevisning, at der kan redegøres hverken adækvat, udtømmende og lineært for en sådan *interessens genealogi*, men mener alligevel at ovenstående har relevans og berettigelse i forlængelse af fordringen om en reflektivt orienteret etnografi (fx Davies, 2008).

2 KONTEKSTUALISERING AF ARBEJDET

Med de nedenstående afsnit vil jeg placere mit projekt i en ramme af tidligere og relateret forskning på området. Som Charles W. Mills skriver, må ethvert videnskabeligt arbejde placeres i, og forholdes til, en eksisterende fagspecifik viden, som foreligger på dets felt (1959: 127). Dette er nødvendigt, hvis arbejdet skal kunne anerkendes af det videnskabelige samfund, og dermed have betydning for de traditioner og miljøer som forskningen indskrives i.

Som alle arbejder, trækker også nærværende på erkendelser fra flere fagområder. Derfor vil nedenstående kontekstualisering falde i tre afdelinger.

- Først beskrives de dele af en hverdagslivssociologisk tradition, som arbejdet henter mest vægtig næring fra.
- Dernæst relateres projektet til dansk forskning blandt målgruppen, og til studier der har berøring med området.
- Afslutningsvist kontekstualiseres arbejdet i en række historiske og nutidige storby-etnografiske undersøgelser med relevans for genstandsfeltet.

Som Michael Hviid Jacobsen og Søren Kristiansen skriver, er der på ingen måde vandtætte skodder mellem 'den store' og 'den lille' sociologi, mellem sociologiske mikro- og makroperspektiver, de er både afhængige af og betinger hinanden gensidigt (2005). Sociologiens opgave er netop at identificere de sociale kræfter, der tilvejebringer grundlaget for menneskets mest intime og private anliggender (Mills, 1959). Studiet af hverdagslivets variationer, de partikulære fællesskaber og deres virkemåder bør derfor altid ses i sammenhæng med større samfundsstrukturer. Opgaven er, at udvikle en sociologi der er sensitiv og subtil nok til at åbenbare de offentlige anliggender i private problemer (Back, 2007: 11); som formår at adressere det helt nære, men at gøre det på måder der viser de gensidigt konstituerende bindinger mellem individ og kollektiv. Etnografen Suzanne Hall skriver, at selv tilsyneladende afgrænsede entiteter som den konkrete gade; et rum der er centralt for et partikulært områdes liv, også altid strækker sig ud af dette område og udgør forbindelse mellem steder og mennesker i større målestok (Hall, 2012: 6). Her beskues det ærkelokale netop som et forbindelsesled mellem det partikulære og det globale – den konkrete brosten er i forbindelse med resten af verden: "The local is conceived not only as a space in a state of flux, but as one of a number of interconnected sub-worlds." (ibid.: 14) Som også Mitchell Duneier (1999, 1992) og andre, der arbejder etnografisk i

storbyerne understreger, er beskrivelsen af de partikulære liv på gaden nødt til at forholde sig til kontekster af bredere rækkevidde. Duneier skriver, at al (urban) etnografi reflekterer den tid, som den skabes i, og selvom det umiddelbart kan være problematisk at se den samtidige politiske og bredere samfundsmæssige kontekst med distinkt klarhed, er bestræbelsen på at relatere den etnografiske partikularitet til større strukturer af central vigtighed (1999; 2007).

Nedenstående afsnit tjener det formål at placere denne undersøgelse i en videnskabs-historisk kontekst, og herfra vise hvordan studiet bidrager til ny viden på et lidet udforsket område i dansk sammenhæng. Kontekstualiseringen giver mulighed for, at betragte afhandlingens erkendelser i en bredere ramme af videnskabelig og samfundsmæssig relevans.

2.1 HVERDAGSLIVETS SOCIOLOGIER

"Jon skriver om ualmindelige menneskers helt almindelige hverdag!"

Del af nu afdød informants introduktion, som den formidles til de andre stamgæster på et af de udforskede værtshuse (uddrag af feltnoter, bog 1: 67)

I koret af tænkere, der hylder trivialiteternes vigtighed, leverer Friedrich Nietzsche et forsvar for at studere det almene, det gennemsnitlige – hverdagslivet. Som han skriver, tildeles menneskets ekstreme tilstande ofte al for stor forskningsmæssig og filosofisk bevågenhed "... de mildere, mellemste grader og endog de lavere grader, der til stadighed er med i spillet, lægger vi ikke mærke til, og dog er det netop dem, der væver spindet i vores karakter og skæbne." (2016 [1881]: 124). Filosoffen understreger, hvordan hverdagen besidder en både afgørende og upåagtet karakter i den filosofiske og videnskabelige refleksion over livet.

Den overordnede videnskabelige tradition, som mit arbejde skriver sig ind i, er den såkaldte *hverdagslivssociologi*. Termen dækker ikke en distinkt afgrænset fagtradition, men er beskrivende for en række tilgange til studiet hverdagen – en række forskellige sociologier (Jacobsen & Kristiansen, 2005). De to strømninger som primært har påvirket dette arbejde er af fænomenologisk og interaktionistisk karakter. Dette afsnit vil runde de to traditioner samt vise, hvordan jeg abonnerer på de erkendelsesinteresser, som sociologierne er udtryk for.

Bech-Jørgensen skriver, at hverdagslivet ikke kan defineres med sociologiske begreber (1994: 17), men at det kan "...beskrives som en

kultursociologisk metafor for livet” (2003: 9) – det liv folk lever hver dag. ”Det, der *kan* defineres, er dels hverdagslivets betingelser, dels de måder disse betingelser håndteres på.” (ibid., min kursivering). En hverdagslivsanalyse tager i denne tradition udgangspunkt i ting, der gøres, i måder hvorpå livets betingelser genskabes, omskabes og håndteres. Hverdagslivet er et processuelt begreb (1994: 18), da *liv* såvel som *hverdag* kan ikke holdes fast, men er bevægelige fænomener, underlagt konstant forandring (fx Kotarba, 2009). Hverdagen er banal, men en banalitet af enorm vigtighed, da den bringer os tilbage til eksistensen i sin spontanitet, skriver Maurice Blancot (1987: 13). Hverdagen undslipper – det er dens definition (ibid.: 15), hvilket gør udforskningen af dette efemeriske område endnu vigtigere. Vi kan betragte hverdagslivet som den undefinerbare sfære, der udspiller sig imellem de domæner, som videns-sociologen Alfred Schutz tematiserer med begrebet om *meningsprovinser* (2005). Det er de uspecificerede områder, hvor *upåagtede* og rutineprægede aktiviteter udspiller sig (Bech-Jørgensen, 1994; Jacobsen & Kristiansen, 2005). Bech-Jørgensen definerer det *upåagtede* som alt det, vi gør, uden at lægge mærke til det, og som alt det, der er henlagt til rutiner, uden at det af den grund kan beskrives som ubevidste handlinger (1994: 17; 2003: 10-11). Herfra beskriver hun hverdagslivsforskning som en bestræbelse, hvor forskeren forholder sig så åben og forudsætningsløs som muligt for det felt som tilgås,²⁴ og efterhånden opnår fornemmelse for de gentagelser, aktivitetsmønstre og sociale relationer, som den udforskede verden består af – en fornemmelse for det, der netop er karakteristisk, *upåagtet* og selvfølgelig, inden det bliver genstand for en kritisk sociologisk udforskning (2003: 11-12; 2004). I denne hverdagslivssociologi hentes det primære videnskabelige fundament, som afhandlingen bygger på.

En anden central hverdagslivssociologi med vigtighed for dette arbejde, er de interaktionistiske strømninger, som er udviklet på amerikansk grund, og som tager fart i anden del af det 20. århundrede (fx Becker, 1963; Blumer, 1986 [1969]; E. Goffman, 1969 [1959]). Erving Goffman bidrager med en række indflydelsesrige mikro-sociologiske studier af by-adfærd (fx 1963a; 1971), og er den første til at bruge betegnelsen ’hverdagsliv’ i relation til sine arbejder (Jørgensen, 2005). Som del af miljøet på University of Chicago²⁵ har Goffman tillige beskæftiget sig med afvigende miljøer (fx 1968) og temaer, der relaterer sig til social marginalisering (fx 1963b). Med den sociologiske klassiker ”The presentation of self in everyday life” fra 1959, leverer han et interaktionistisk værk, som enhver med interesse i senmodernitetens vilkår kan have udbytte af at

²⁴ Jf. den fænomenologiske *epoché* på s. 62-65.

²⁵ Se nedenstående afsnit, s. 49 frem.

konsultere. Her underkastes ritualer, normer og den såkaldte *samhandlingsordens* socialt betingede virkemåder minutiøse og udførlige analyser. Begrebet om *samhandlingsordenen* er netop i stand til at bygge bro imellem de klassiske struktur- og aktør-dikotomier (Kristiansen, 2000: 179 pp) og vise, hvordan forhold af større samfundsmæssig rækkevidde manifesterer sig i hverdagens interaktioner på mikro-niveau.²⁶ Hverdagen er fra en interaktionistisk position et felt af multiple og fortløbende forhandlinger, og Goffman er i stand til at fremskrive denne orden med stor indsigt og detaljerighed. Det goffmanske tankegods er at finde som en grundlæggende understrøm i dette arbejde, hvor en interaktionistisk og konstruktivistisk udfordring af identitetsbegrebet er blandt de mest tydelige.

Et hverdagsliv er et sammensurium af rutiner og vaner, følelser og tilstande, som vi uden videre tager for givet og handler på baggrund af (Bo & Jacobsen, 2015). Det er disse områder af eksistensen, som hverdagslivets sociologi adresserer og interesserer sig for. Den fænomenologiske sociologi og interaktionismen er begge retninger, der fokuserer på det nære hverdagsliv. Påvirkningen fra denne tradition læses i mit arbejdes fokus på trivialiteter, det træge, det repetitive, men også på normer, ritualer og de sfærer, hvor hverdagslivets samhandling udspiller sig.

Som Bech-Jørgensen pointerer, så besidder det tilsyneladende trivielle en iboende processualitet – det gentagelige er kun at finde, fordi det netop *gentages*, fordi vi som mennesker håndterer vores vilkår og betingelser og gennem upåagtede handlinger kontinuerligt *gen-skaber*²⁷ hverdagslivets strukturer. En sociologi om hverdagen har derfor som mål, at komme tæt nok på andres verden til at beskrive det liv, som finder form gennem opretholdelse af det hverdagslige, og som vedligeholdes og sammenstykket i domæner der nok er banale, udefra set, men som på samme tid udgør grundlaget for vores eksistens og de umærkelige små forskydninger, som selv de mest stabilt forekommende vaner besidder. ”Nothing happens: this is the everyday” skriver Blanchot (1987: 15), men alt hvad vi var, er, og vil blive, passerer igennem her – igennem de upåagtede områder af vores hverdags-væren. Som Billy Ehn og Orvar Löfgren peger på, så sker alt, når tilsyneladende intet sker (2010).

²⁶ Jf. det behov som tematiseres af Mills, Back, Duneier m.fl. ovenfor.

²⁷ Jf. pointen om at re-produktion også er produktion.

2.2 EKSISTERENDE VIDEN PÅ OMRÅDET – UDSATTE ÆLDRE

Mit arbejde beskæftiger sig med ældre, der alle, på varierende måder og i forskellig form, er ramt af vilkår, som kan beskrives med overordnede sociologiske begreber som *ensomhed*, *isolation*, *social* og *økonomisk marginalisering* og *afvigelse*. Den eksisterende forskning på disse områder er omfattende på generelle niveauer, men når interessen er specifikt rettet imod ældre mennesker, er de foreliggende forskningsresultater smalle.²⁸ Der findes en række danske publikationer, som fra et sundhedsvidenskabeligt perspektiv er rettet imod mennesker, der lever med udsatte vilkår (fx Juel, Davidsen, Pedersen, & Curtis, 2010; Pedersen, 2009), og studier der adresserer sammenhængen imellem sociale relationer, sundhed og trivsel hos marginaliserede mennesker (Pedersen, 2013).

Disse undersøgelser fokuserer på en bred kategori af *socialt udsatte*, her navnlig mennesker der lever med komplekse udsatheder som hjemløshed og stofbrug (ibid.: 30-31). En række ældre indgår i disse undersøgelser, og informanternes erfaring med en tidligt svækket krop, udfordrer en konventionel kronologisk alderstænkning (Pedersen, 2009: 27-30), der også arbejdes med i den humanistiske og kritiske gerontologi (fx Blaakilde, 2004). Men studierne fokuserer primært på levevilkår hos en samlet gruppe af voksne, hvor der ikke differentieres aldersmæssigt. Som Jæger, Munk og Ploug skriver, findes der "...særlige grupper i det danske samfund, for hvem betingelserne for at indgå i parforhold er særlige fordelagtige eller hæmmende." (2003: 56). De viser videre, hvordan en række strukturelle, sociale og personlige forhold resulterer i bestemte betingelser for livsførelse og social trivsel, som den enkelte dansker vil være i stand til at indgå i og vedligeholde igennem sit livsløb (ibid.). Konsekvenserne af disse betingelser og den individuelle håndtering af dem, træder frem som vi bliver ældre (Blaakilde, Swane, & Amstrup, 2007; Jæger, Munk, & Ploug, 2003). Som også den amerikanske sociolog Corey Abrahamson viser (2015), bliver følgerne af social og økonomisk ulighed mere udtalte med alderen.

De ældre, som dette arbejde koncentrerer sig om, lever alene. Langt de fleste råder over en bolig, men bruger meget af deres liv uden for dens fire vægge. Som adresseret ovenfor, kan de studerede mennesker derfor ikke karakteriseres som hjemløse i gængs definatorisk forstand (Benjaminsen & Lauritzen, 2015: 15-20). Deres liv er rundet af særlige vilkår, som gør, at boligen bruges sparsomt – ikke mere end højst nødvendigt. Hjemløseforskningen opererer

²⁸ Se resultaterne af et litteraturstudie på området hos George W. Leeson (2006: 4-5, 24-25).

her med begrebet *funktionel hjemløshed*. Et fænomen der defineres på følgende måde:

”... at vedkommende har en bolig, der af den ene eller anden årsag ikke kan benyttes. Det være sig årsager som psykiske og/eller sociale problemer, der fører til, at borgerne opsøger tilbud for hjemløse frem for at opholde sig i egen bolig.” (ibid.: 149)

George W. Leeson når i sit studie af ældre hjemløse på varmestuer i København til, at identificere en lignende gruppe: ”De hjemløse med egen bolig” (2006: 11). En ide om funktionel hjemløshed, eller en socialt tvungen rettethed ud af boligen, som relaterer sig til oplevet isolation og ubehag ved længerevarende ophold indendørs, korresponderer på alle måder med de mennesker, som er fulgt i dette studie. Som Benjaminsen og Lauritzen påpeger, er en skrøbelig forankring til boligen ofte opstået i et samspil mellem både individuelle sårbarheder og samfundsmæssige forhold (2015: 137 pp). Den er derfor at se som del af et bredere billede på social marginalisering og eksklusion. Elementer som dårligt helbred, arbejdsløshed og mangel på socialt netværk kan forstærke den ustabile boligsituation, som udsatte mennesker oplever i deres liv (ibid.). Hertil kommer de individuelle betingelser, som også Jæger, Munk og Ploug peger på (2003); fx psykisk sygdom, misbrug og skilsmisse, der beskrives som væsentligt medvirkende årsager til både social udsathed generelt og en ambivalent anvendelse af en bolig (Benjaminsen & Lauritzen, 2015: 138-139). Nervøsitet ved at bo alene, er i Benjaminsen og Lauritzens undersøgelse mest fremtrædende blandt en kategoriseret aldersgruppe på 60+ år, og dette forhold er mest udbredt blandt de mennesker som er berørt af funktionel hjemløshed (ibid.). Andelen af funktionelt hjemløse er tillige højest blandt de ældre fra 40+ år, og forekomsten af psykisk sygdom og misbrugsproblemer er nært relateret til dette fænomen, og mere udtalt blandt de ældre grupper som er identificeret (ibid.: 151). Den eksisterende litteratur på området byder således kun på enkelte undersøgelser, der målrettet fokuserer på ældre mennesker med en perifer relation til boligen.

Hjemløseforskningen er enten generel i sit sigte (fx Benjaminsen & Lauritzen, 2013; 2015) eller som det er set gennem de sidste år, specifikt fokuseret på yngre mennesker (fx Katznelson, Jørgensen, & Sørensen, 2015). Dette handler både om, at antallet af hjemløse i alderen 18-29 år er steget markant over en kort årrække (Benjaminsen & Lauritzen, 2015: 45 pp) og påkalder sig opmærksomhed, men også om, at antallet af mennesker på over 60 år i denne situation er lavt, og samlet kun udgør 5% af de optalte hjemløse (ibid.), om end

der i kategorien har været en tydelig stigning på 28% i årene fra 2009-2015 (ibid.: 47).

Carsten Schjøtt Philipsen arbejder i sin ph.d.-afhandling med fænomenet *hjemfølelse* (2013). Hans materiale er baseret på interviews med ”personer, der er flyttet for nyligt” (ibid.: 34) og på feltarbejde udført i et værested for ”hjemløse og socialt marginaliserede” (ibid.). To af de i alt 24 informanter, som oplistes i afhandlingens bilag (ibid.: 323), er henholdsvis 50+ år og 60+ år. Igen er her tale om en undersøgelse med et bredt sigte på bl.a. ”marginaliserede”, og ikke en indsats der er målrettet ældre mennesker med et alternativt forhold til brugen af deres bolig.

Et andet nært beslægtet område til afhandlingens genstandsfelt, er det såkaldte *posefolk*. Ifølge Torben Pilely og Preben Brandt, der har brugt tre år på at komme fænomenet nærmere, er forekomsten af posefolket i den danske og internationale hjemløseforskning både sporadisk og tilfældig, og de mennesker, som mødes gennem opsøgende gadearbejde, figurerer ikke i sluthalvfemsernes danske forskning på området (1998: 7). Posefolket fungerer på måder, der lader dem undslippe de definatoriske præmisser som denne forskning bygger på, og de forbliver derfor usynlige. Problemet er, at hjemløshed og beslægtede fænomener både defineres og tilgås empirisk gennem de eksisterende formelle institutioner og tilbud, som er tilegnet gruppen, som Brandt og Pilely skriver i 1998 (ibid.: 8-11). Og da posefolket netop er kendetegnet ved ”... kun sjældent og u-gerne at benytte sig af herberger og forsorgshjem” (ibid.: 8), forbliver de, paradoksalt nok, usynlige for den forskning der rettes imod dem, på samme tid som de er yderst markante og synlige i bybilledet. Brandt og Pilely giver med afrapporteringen af deres socialpædagogiske og socialpsykiatriske arbejde et nyt fundament af stå på. De viser, hvordan posefolket adskiller sig fra andre hjemløse ved at være ældre, fra 40-50 år og opefter, ved oftere at være ramt af psykiatriske lidelser, og ved ikke at have et misbrug af større betydning (ibid.: 12, 21). Dorte Caswell og Ida Schultz bygger på disse pointer (se 2006; 2001) og definerer deres genstand på følgende måde:

“Posefolket er ældre, sindslidende mennesker, der lever på gaden, isoleret fra menneskelig kontakt, uden tilknytning til det sociale system eller behandlingssystemet og uden noget synderligt misbrug.” (2006: 74)

På baggrund af denne definition og en konstatering af, at de fulgte mennesker ingen kontakt har til hinanden, problematiserer de grundlaget for at bruge termer

som *folk* og *gruppe* i bestemmelsen af disse individer. Her fremstår de definatoriske problemer, som Brandt og Pilely også adresserer. Caswell og Schultz finder i forlængelse af tidligere undersøgelser,²⁹ at posefolket består af ældre mennesker med en meget lille kontaktflade i det hele taget.

Definitionen af posefolket afviger på mange områder fra de mennesker som udgør dette studies informanter. Som Brandt og Pilely skriver, kan vi forsøge at begribe disse komplekse fænomener ved at hente dem ind i en bredt favnende begrebsramme om *social udstødelse*, *social udsathed* og *marginalisering* (1998: 7-9). Problemet er, at en sådan afgrænsning er bred – nærmest altfavnende – og den bringer os ikke i retning af at skabe blik for det særegne ved dette fænomen. Marginaliserings-området er enormt, som Jørgen Elm Larsen konstaterer i sit begrebshistoriske bidrag til antologien ”Udsat for forståelse” (2009), og der findes endeløse publikationer i dette overordnede felt, både nationalt og internationalt. Som det formuleres i Rådet for Socialt Udsattes forord til samme antologi, er ”Det, der udgør det centrale ved social udsathed, [...] en kombination af flere problemer eller sårbarhedstræk.” (2009: 9) Marginaliserings-begrebet er derfor ikke adækvat i begribelse af posefolket eller andre mikro-fænomener som nærværende arbejdes ældre, da det er for bredt favnende.

Den forskning, der i en dansk kontekst kommer nærmest denne afhandlings område, er Bech-Jørgensens ovenfor refererede arbejde ”Ruter og rytmer” (2003), der behandler en gruppe hjemløse og andre socialt udsatte menneskers hverdagsliv i Aalborg. Bech-Jørgensens studie er, til forskel fra andre relaterede undersøgelser (Leeson, 2006; Pedersen, 2013; Rasmussen, 2012; Svendsen-Tune, 2002), orienteret imod den mobilitet, som er karakteristisk for hverdagen blandt hjemløse og andre brugere af tilbud og væresteder for *usædvanlige mennesker*.³⁰ Bech-Jørgensen retter fokus på mødet mellem socialarbejdere og hjemløse, og hendes empiriske arbejde er udført på de steder, hvor informanterne kommer; væresteder, varmestuer og botilbud, samt ved møder mellem socialarbejdere og projektledere (2003: 5). Metodisk har Bech-Jørgensen anvendt kvalitative interviews, deltagende observation og uformelle samtaler. Der ses her en række fremtrædende metodiske forskelle til nærværende projekt. Udover forskel i målgruppe,³¹ har Bech-Jørgensen ikke har fulgt sine informanter i bevægelsen imellem de studerede kontekster. Hun har med andre ord ikke taget

²⁹ Primært den her nævnte udgivelse af Brandt og Pilely, 1998.

³⁰ Et begreb der introduceres af Bech-Jørgensen (2003: 14-16), og som jeg anvender aktivt i variationen; *usædvanlige ældre mennesker* igennem denne afhandling.

³¹ Informanterne er en bred og mindre defineret gruppe, ”de hjemløse” (2003).

del den *bevægelse*, der kvalitativt relaterer sig til de studerede menneskers ruter og rytmer.

Det tydeliggøres hermed, hvordan den eksisterende forskning i ældre mennesker med en alternativ brug af deres boliger og offentligheden er begrænset. Alligevel leverer den eksisterende forskning en række vigtige fundamenter at stå på, og begreber at arbejde videre fra. Blandt disse er Bech-Jørgensens begreber om *det upåagtede* og *usædvanlige mennesker* (2003). Begreberne om *funktionel hjemløshed* (Benjaminsen & Lauritzen, 2015; Leeson, 2006) og *posefolk* (Caswell & Schultz, 2006; Pilely & Brandt, 1998) der alle bidrager til at optegne det udefinerbare forskningslandskab som karakteriserer arbejdets område, og begrebet om *hjemfølelse*³² (Phillipsen, 2013).

Gennemgangen af den danske forskningslitteratur i udsatte, hjemløse og marginaliserede ældre viser at nærværende afhandling skriver sig ind imellem eksisterende forskning i fænomenet *danske ældre på kanten af samfundet*, og at projektet således bidrager til området med en dybdegående etnografisk og gadebaseret viden.

2.3 METODETRADITIONEN – URBAN ETNOGRAFI I UDSATTE MILJØER

Etableringen af The University of Chicago i 1892 lagde fundamentet til den første, og måske mest indflydelsesrige, amerikanske sociologi-afdeling. Anført af blandt andre Albion Small og William I. Thomas opstod det miljø, som populært kaldes ”Chicago-skolen” (fx Jørgensen, 2005). De forskere, som var engageret her, insisterede på systematiske empiriske undersøgelser af social organisation, der stod i opposition til de biologiske forklaringsmodeller, som hidtil havde haft forrang i udforskningen af menneske og samfund (Hannerz, 1980: 20 pp). Som storby gennemgik Chicago hastige forandringer; voksede i størrelse og diversitet, og dette kaldte på nye tilgange til studier af individet og dets sociale forankring i større grupperinger og sammensatte miljøer. Ideen om *social (dis)organisation* – sammenhængen mellem leve- og opholdssteder og den sociale bane, som det enkelte individ følger, konstituerede socialforskningens blik på storbyen.

En af de sociologer, der satte et markant aftryk og kom til at forme Chicago-sociologien var Robert E. Park, der udviklede den såkaldte *humanøkologi* (fx Jørgensen, 2011). Med sit første videnskabelige bidrag, teksten

³² Her trækkes desuden på Ida Wentzel Winthers arbejde omkring hjemmet som fænomen (fx 2006; 2013b).

"The City: Suggestions for the Investigation of Human Behaviour in the Urban Environment" (1915), udviste Park et visionært engagement i sin tilgang til byen som en institution, og det påpeges, at han havde en sjælden evne til at kombinere blikket på byen med et fintfølede og opmærksomt detaljeniveau (fx Hannertz, 1980). Ud af Chicago-skolen og interessen for social (dis)organisation vokser en tradition for at udføre etnografisk arbejde og hverdagslivsstudier blandt udstødte og afvigende miljøer. Nels Andersons monografi "The Hobo: the Sociology of the Homeless Man" (2014 [1923]) er et eksempel på en tidlig deskriptiv sociologi. Senere kommer William F. Whytes klassiske "Street Corner Society" (1993 [1943]) ud af samme tradition. Howard Becker skriver "Outsiders" (1963), antropologen Elliot Liebow monografien "Tally's Corner" (1967), Elijah Anderson "A Place on the Corner" (2003 [1976]), og James Spradley publicerer studiet "You Owe Yourself a Drunk: An Ethnography of Urban Nomads" (1970). Disse undersøgelser følger alle, mere eller mindre eksplicit, den tradition, der udstikkes af den tidlige sociologi fra University of Chicago. Senere arvtagere findes hos ovenfor nævnte Mitchell Duneier, der med monografierne "Slim's Table" (1992) og "Sidewalk" (1999) bidrager med solid etnografisk forskning på et beslægtet område. Robert Desjarlais præsenterer indblik i hverdagen på et herberg for sindslidende hjemløse i storbyen Boston (1997). Phillippe Bourgois leverer "In Search of Respect: Selling Crack in El Barrio" (2003) og senere værket "Righteous Dopefiend" i samarbejde med Jeff Schonberg (2009), om miljøer relateret til salg og brug af hårde stoffer. Afslutningsvist nævnes den amerikanske sociolog og etnograf Sudhir Venkatesh, hvis to bøger "Gang Leader for a Day" (2008) og "Floating City" (2013) der, trods forfatterens populært søgende skrivestil, indeholder viden med en tæt reference for nærværende arbejde. Og med monografien "On The run" (2014), der er baseret på seks års feltarbejde, åbner Alice Goffman for en indsigtsfuld og tæt beskrivelse af de vilkår, som karakteriserer unge fattige afroamerikaneres hverdagsliv i Philadelphia.

De oplistede studier inddrages på forskellig vis i afhandlingen. Nogle fungerer som tavst videns- og inspirationsgrundlag, og andre vil, som i kapitlet ovenfor, være at finde helt fremme på afhandlingens sider. Fælles for dem er, at udgør bidrag til den storbyetnografiske tradition, afhandlingen indskrives i, og at de har influeret på formningen af det blik og de analyser, der præsenteres i det følgende.

2.4 AFHANDLINGENS VIDENSKABELIGE BIDRAG

Ovenstående gennemgang viser, at der findes ganske lidt forskningsbaseret litteratur på projektets specifikke område. Mere dækkende kan der tales om en forskningsmæssig lakune i en dansk sammenhæng.

Under mit etnografiske engagement er det blevet tydeligt, at fagpersoner som fx ansatte på væresteder og i spisetilbud og andre, der har dagligt berøring med de studerede mennesker, oftest ikke er i besiddelse af nogen særlig hverken praktisk eller anden viden om den del af de ældres hverdag, der udspiller sig uden for og imellem de konkrete tilbud. De ældre har få vidner til deres liv.³³ Det, som ansatte eller andre der har berøring med de ældre har viden om, er den ofte sparsomme information som deles af de ældre selv. Mit empiriske arbejde fundes på en opsøgende, fleksibel og mobilt orienteret etnografisk metodik,³⁴ og kompenserer herved for den kritik der ovenfor rettes imod begrænsningerne ved stedbundne forskningsbestræbelser.³⁵ Her hentes inspiration fra de bevægelige og uformelt orienterede bystudier, som oplistes ovenfor. Denne tilgang lader mig netop deltage i det sociale liv på steder og i kontekster der er såvel formelle som uformelle, og lader mig opnå erfaringsbaseret viden baseret på deltagelse i den signifikante bevægelse som karakteriserer informanternes hverdag.

Opsummerende skaber dette projekt skaber viden på et område, som ikke tidligere er udforsket i en dansk sammenhæng. Afhandlingen bidrager med etnografisk baseret indsigt i det hverdagsliv som praktiseres af *usædvanlige ældre*³⁶ i bevægelse mellem boliger, formelle og uformelle kontekster i byen. Den opsøgende og længerevarende indsats bidrager med ny tvær-kontekstuel viden, om en særlig gruppe byboere, der lever en hverdag rundet af socialt udsatte vilkår i første del af det 21. århundredes København.

Nærværende arbejde præsenterer et nært indblik i individuelle håndteringer af de samfundsskabte vilkår, og leverer på samme tid tætte beskrivelser af ukonventionelle og upåagtede ældreliv i deres egen ret. Projektet bidrager med en etnografisk og omfattende empirisk baseret viden om makrofænomener som social udsathed, ensomhed og socioøkonomisk marginalisering, som de findes og håndteres blandt en gruppe af konkrete ældre mennesker i byen. Og herfra leveres en specifik og kontekstnær viden om tematikker der kun

³³ Jf. Nikolajsen & Hedelund, 2016.

³⁴ Se Metode og metodologi, s. 81 pp.

³⁵ Jf. Brandt og Pilely.

³⁶ Dette centrale begreb består i en sammenskrivning af Bech-Jørgensens begreb om *usædvanlige mennesker*, jf. ovenstående, og *ældre*, som en kategori der ikke har været mål for specifik udforskning i relation til social udsathed og funktionel hjemløshed i Danmark.

adresseres på overordnet og mere empirisk distanceret niveau i den eksisterende forskning.³⁷

³⁷ Se fx de forhold som overordnet påpeges blandt ældre hos Benjaminsen & Lauritzen ovenfor.

3 VIDENSKABSTEORETISKE FUNDAMENTER

Som Arnold Birenbaum og Edward Sagarin skriver i introduktionen til antologien "People in places" (1973), er hverdagslivet svært tilgængeligt for en sociologisk udforskning (ibid.: 3). Den mere eller mindre velkendte hverdag, som den fremkommer i såkaldte 'egne samfund', er af flygtig karakter og undslipper både hurtigt og let den forsker, der vil gøre forsøg på at fastholde den i sin forsknings øjemed. Ifølge de to, er hverdagslivets mange overordnede, selvfølgeliggjorte begivenheder og forhold af både bevægelig og efemerisk karakter, de tilbyder ikke et bestemt fordelagtigt eller adækvat udsigtspunkt, hvorfra der kan tages fat – ingen brolagt vej at forfølge, når ambitionen er en forskningsmæssig indsigt i det vi alle gør hver dag.³⁸ Med forfatterens ord tilbyder studiet af hverdagen intet bestemt "... 'strategic research site,' no outside perspective or scaffolding on which to stand." (ibid.) I udgangspunktet, og et stykke hen ad vejen, er jeg enig – der er et væld samfundsmæssige, sociale, arkitektoniske og meteorologiske forhold, vi overordnet kan tage for givet, når vi arbejder i egne samfund, og som derfor ikke prikker til vores common sense-forståelser og etnocentristiske forankringer på radikalt forstyrrende måder. Men så snart vi bevæger os ind på fremmed grund, ind i de partikulære og fremmede *lommer* (Stewart, 2012) som vores samfund også gemmer på, og som vi ikke har forudgående erfaring med (at begå os i), så udfordres vi på en række af disse selvfølgeliggjorte sikkerheder.³⁹ Herfra kan det siges, at enhver ontologisk sikkerhed⁴⁰ er partial – vi kan kun være sikre på verdens beskaffenhed, indtil det øjeblik, hvor vi rystes og rykkes gennem erfaringen af dens ukendthed og konstante bevægelighed.

Mit feltarbejde er udført i kontekster, hvor mange af de gængse sociale logikker, som kan forventes mødt i en generelt betragtet udgave af *samfundslivet* er bøjet, sat helt eller delvist ud af spil, og erstattet af andre, mere lokalt gyldige rationaler og logikker. I den ene ende af dette spektrum findes de institutioner, der udgør en fælles forventningshorisont. I den anden erfares sociale fællesskaber, der giver anledning til konstante overraskelser, udfordring af forventede normsæt og en grundlæggende forundring. Det kan her, i forlængelse af ovenstående pointe, spørges, om vi kan påstå bekendtskab til et 'eget' samfunds

³⁸ Jf. det hverdagslivssociologiske fundament på s. 42-44.

³⁹ Små vinduer til at beskue dette forhold kan være referencer som oftest anses for at være fælles, men i praksis altid er forskudt og bøjet gennem anvendelse; fx brugen af sprog og betydningen af tavsheder etc. (jf. fx Hastrup, 1992; Maso 2007).

⁴⁰ Det er ikke Anthony Giddens' begreb om *ontologisk sikkerhed*, der trækkes på her, men en formulering af mere videnskabsfilosofisk karakter.

bestanddele i dets helhed? Og på mere filosofisk niveau, er vi dernæst forpligtet til at udfordre denne ide om et givet *eget samfund* og et sådan samfunds *helhed*.

Spørgsmålet er dernæst, om studiet af såkaldte 'egne samfund' nødvendiggør en stærkere teoretisk forankring end enhver anden undersøgelse,⁴¹ sådan som Birenbaum og Sagarin synes at foreslå, eller om pointen er mere generel; at enhver undersøgelse af (hverdags)livet, kræver et teoretisk fundament at udgå fra?

Jeg trækker, som redegjort for andetsteds,⁴² på en fænomenologisk grundinspiration i dette arbejde, og er ikke interesseret i at tage eksplicit udgangspunkt i bestemte teoretiske bygninger. Mit ærinde er ikke deduktivt, men eksplorativt fra et pragmatisk fænomenologisk perspektiv. Når Merleau-Ponty skriver, at vi som mennesker er født ind i en allerede eksisterende verden⁴³ og dermed indsættes i en altid allerede igangværende historie, betyder det også, at vi træder ind i en verden, der besidder forskellige retninger, eller baner, som vi enten må gøre op med, udfordre eller forfølge på personlige niveauer. Enhver stillingtagen, og enhver *væren i det værende*,⁴⁴ er at se i relation til et sådant indfødt udgangspunkt; vores indtræden i en altid historie-indspundet verden. Fra et sådant udgangspunkt er det både nødvendigt og centralt at fremskrive de teoretiske rammer som påvirker dette arbejde, og som en vigtig del af den fænomenologiske *epoché*-bestræbelse,⁴⁵ der skal bringe undersøgelsens epistemologiske forudsætninger til genstand for refleksion (Lindhardt, 2014). Teoretiske og ontologiske perspektiver altid vil udgøre en del af den historik jeg, og dermed enhver forsker, erfarer og tilgår verden på baggrund af (fx Amster, 2004; Becker, 1998; Harman, 2016).⁴⁶ En belæst krop er en teoretisk belæst og bestemt historiseret krop, på samme måde som alle de andre erfaringer, vi bringer med os, skaber særlig forudsætning for erfaringsdannelse. Merleau-Pontys berømte stok-eksempel (2012: 144pp) viser med tydelighed, hvordan en særligt tilrettet og tillært krop, den sanseberøvede krop, forlænges ud i rummet, hvordan det perciperede stiller sig i et forhold til den erfarendes personlige situation. Han skriver at "To habituate oneself to a hat, an automobile or a cane is to take up residence in them, or inversely, to make them participate within the voluminosity of ones own body." (ibid.: 144-145). Fra samme udgangspunkt kan

⁴¹ Jf. fx ideer om *globalisering* og *den globale landsby* (Eriksen, 2007).

⁴² Se s. 60 frem.

⁴³ Se afsnit om intersubjektivitet nedenfor.

⁴⁴ Når formuleringen om *det værende* er valgt, så relaterer det sig til det fænomenologiske værens-begreb; den verden som viser sig for erfaringen.

⁴⁵ Se s. 62 frem.

⁴⁶ Jf. beskrivelsen af en refleksiv etnografi på s. 38-39.

forskerkroppen ses som en organisme belæsset med bestemte vilkår for erfaringen af verden. En række vilkår der oplagt privilegerer anlæggelse bestemte blik og perspektiver.⁴⁷

I det følgende vises, hvordan den britiske antropolog og tænker Tim Ingolds (f. 1948) *linealogi* udgør det mest fremtrædende epistemologiske fundament for nærværende arbejde, og hvordan tænkningen både subtilt og mere åbenlyst har influeret på arbejdets erkendelser og fund.

3.1 AFHANDLINGENS PRIMÆRTEORETISKE FUNDAMENT: INGOLDS LINEALOGI

En i udgangspunktet simpel betragtning om, at ethvert menneske *er sin* linje, og *en linje på vej* gennem verden (Ingold, 2007; 2011; 2015) er et perspektiv som former en bestemt betragtning af hverdagslivet, i den afsluttende fase af et tidligere feltarbejde (Rasmussen, 2012). Det tidligere studerede værested, som er tilegnet en bred gruppe af såkaldt socialt udsatte ældre, er mål for mange menneskers daglige gennemstrømning. Lokalet indtager en vigtig plads i de daglige bruges liv; de passerer igennem, slår sig ned for kortere eller længere tid og finder plads til at interagere med hinanden på forskellig vis. I rummet og ved bordene knyttes livslinjer sammen, mennesker opnår kontakt, praktiserer socialitet, og hæfter sig på hinanden i en myriade af variationer.

Ingolds linealogiske tænkning introduceres i værket *Lines: A brief history* fra 2007, der er en bred og ekvilibristisk refleksion over linjen som fænomen. I *Being alive: Essays on movement, knowledge and description* fra 2011 kvalificeres tænkningen, og i det nyest udkomne værk, *The life of lines* fra 2015, nuanceres og videreudvikles sporene fra de tidligere værker.

Linealogiens udgangspunkt er at betragte alt levende som linjer, der bevæger sig igennem verden. Fra den meget konkrete ide om, at alt liv efterlader sig spor, og at alt liv leves langs med linjer i landskabet – en bevægelsens forrang⁴⁸ – skriver Ingold sig hen imod en forståelse af liv(et) som resultat af linjer, der knyttes sammen i indviklede, sammenfiltrede og altid foranderlige bundter; de såkaldte *meshworks* (fx 2011: 63-94). Meshwork-ideen, som jeg undervejs i afhandlingen oversætter med begrebet *knytning*, er bred og kan betegne alt fra enkelte organismers sammenvævning i fx en konkret kropslig afgrænsning til mere immaterielle niveauer, hvor fx bevidstheder eller vaner

⁴⁷ Her læses desuden den arv, som Pierre Bourdieu trækker på i udviklingen af sit begreb *habitus* (fx 2004).

⁴⁸ Jf. begrebet *the primacy of movement* (Ingold, 2011; 72-73).

knyttes og vikles sammen i livet. Et *meshwork* er en sammenfiltrering og sammenvævning af linjer, det er et område, hvor mange *lines of becoming* trækkes sammen, og opnår tæthed (2012: 49).

Ingold trækker her bl.a. på Henri Bergsons betragtning af nervesystemet som ”an enormous number of threads which stretch from the periphery to the center, and from the center to the periphery” (Bergson citeret i Ingold, 2011: 87). Krops-organismen er åben, da hverken bevidsthed eller hud udgør grænser mod en ydre verden, men derimod er permeable væv – åbne og levende. Som en række forskere betoner (fx Bencard, 2014; Haraway, 2008; Thacker, 2011) er mennesket at se som en kompilation af liv, en organisk, sammensat og altid foranderlig klynge. Vores menneskelighed er produkt af en kompleks sammenvævning med andet, og det organiske væv vi er gjort af, består netop af forskelligartede dele, af linjer – kroppen er en knytning – den består i en altid foranderlig komposition; af multiple linjers korresponderende møder (Ingold, 2011: 87). Når den individuelle organisme forstås som ”a bundle of lines” (ibid.: 84), har dette også konsekvenser for tænkningen af den verden som omgiver individet – for det biologien benævner med termen *miljøet* (ibid.), og for det som samfundsvidenskaberne forstår med begrebet *sam-fund*.⁴⁹

Når blikket med et linealogisk perspektiv rettes på de fibrøse bundter, der omfatter og udgår fra enhver plante og busk, når vi ser, hvordan alverdens gevækster er viklet ind i hinanden som dele af en sammenfiltret vegetation, et organisk tæppe, der altid rækker videre end til blot sig selv, da fremtræder ’miljøet’ som en overvældende sammenknytning af linjer. Miljøet kan ikke afgrænses eller udpeges i denne tænkning, der findes ikke et adækvat sted at indføje grænsedragninger, fordi enhver del er bevægelig og altid knyttet sammen med andet og mere, fordi enhver linje immanent er undervejs, på vej videre. På samme måde indgår mennesket i en direkte forbindelse med sine omgivelser. Ingold henter tankegods fra geografen Thorsten Hägerstrand, der søger at nedbryde skellet mellem samfund og natur ved at betragte hele miljøet; mennesker, planter, dyr og ting, som en bane af kontinuerlig tilblivelse – som forskelligartede mønstre i ”[...] the big tapestry of Nature which history is weaving.” (Hägerstrand, 1976: 332). Linjerne ses som princippet for alt levende; linjerne væver verden (fx Ingold, 2011: 70; 2012).

Linealogiens ontologiske præmis er, at livet må betragtes som en kontinuerlig fødsel.⁵⁰ Her læner Ingold sig her op ad etnografiske beskrivelser,

⁴⁹ Med en sådan deling af begrebet fremstår netop den sammensathed og midlertidighed som linealogien understreger (se Mogensen & Rasmussen, 2017).

⁵⁰ Jf. *continuous birth* (Ingold, 2011: 68 pp).

som er skabt blandt såkaldt 'indfødte' jæger-folk,⁵¹ og han trækker veksler på animistisk ontologi, når livet bestemmes som immanent spirende og frembrydende; altid på kanten til det aktuelle (2011: 69). "One is continually present [...], always moving like the crest of a wave, at which the world is about to disclose itself for what it is." (ibid.) At betragte mennesket, såvel som andet ikke-menneskeligt liv, som linjer implicerer et sådant tilblivelses-ontologisk standpunkt. Vi er altid på vej – linjen er mere, ikke mindre, end livet selv (2012: 50), og vi er altid på vej videre, "[...] a life is forever escaping from *the* life which leaves its appearances as benchmarks on the banks." (2015: 145, Ingolds kursivering).

Perspektivet kan konkretiseres, når det relateres til fænomener som fx *aldring* og *alderdom* – begreber der er centrale for denne afhandling. Mennesket er immanent på grænsen til noget nyt; i morgen vil både verden og jeg selv være ældre, forandret (fx Bergson, 2014; Grimm, 2011). I morgen vil dette nu være en linje tilbage i tiden. Som den manifeste linje af efemeriske spor, vi efterlader på byens snedækkede gader, vidner om, er vi altid på vej gennem verden – gennemgående, vi er *undergoing life* (Ingold, 2015a: 125-129). Og fordi ethvert væsen er linje og efterlader sig spor, vil alverdens linje-tråde korrespondere, vikle sig omkring hinanden; knyttes, flosses og finde sammen i livet.

Som Ingold skriver, er vi allerede som nyfødte i stand til, at knytte os til andre, holde fast i hinanden. I disse knytninger opstår en afgørende og livs-nødvendig "... entwining of lines." (2015: 3). Det er her vi hægter os på hinanden, og håber at kontaktens friktion er tilstrækkelig til at modvirke de strømme, der ellers vil feje os ud i glemsel (ibid.). Her findes den linealogiske definition af socialitet: I en immanent tilblivende verden er vi nødt til at hægte os fast til hinanden og alverdens ting og genstande for at opleve stabilitet og praktisere socialitet (ibid.).

Hverdagens steder; det tidligere studerede værested, nærværende arbejdes mange steder og sammenhænge, er med ingoldsk terminologi at betragte som hvirvelstrømme (Ingold, 2007: 99), hvor denne (for)vikling sker. Når Henri Lefebvre bruger begrebet om "The urban fabric", som metafor for byens sammenvævede karakter (2003 [1970]), ses hos Ingold, med mere nuanceret, konkret og empirisk anvendeligt potentiale, hvordan by og landskab vikles sammen. Ikke som Lefebvres sammenhængende urbane struktur, men som midlertidige og altid foranderlige *knytninger*, hvirvler med særlig betydning for bestemte eksistenser.

⁵¹ Her et forsøg på oversættelse af begrebet *native hunters*.

De fulgte ældre hægter sig på hinanden gennem anvendelsen af steder, men de er også altid på vej videre. De træder ind i værestederne, ud på gaden og gadehjørnerne, som led i *bevægelsen gennem livet*. De daglige ruter indeholder mange stop, som alle er del af hverdagens repetitive og langsomt foranderlige mønstre. For langt de fleste informanter starter dagene i små lejligheder, men de bevæges ind i byen, og knyttes her sammen med en omfattende mangfoldighed af steder, væsner, og genstande; gadehjørner, væresteder, værtshuse, genbrugsbutikker, spisetilbud, parkområder, søer, bænke, fortove, kiosker, mennesker og dyr. Hvert eneste sted, og hvert eneste ophold er at betragte som en ingoldsk knytning – en sammenviklet *hvirvel* af tråde – hvor det enkelte liv, den enkelte linje, korresponderer og opnår tæthed med andre og andet.

Med linealogien bestemmes livet som en ubrudt og processuel bevægelse videre, altid på vej mod det nye, og i en art immanent *skred*. Denne livs-præmis fremtræder gradvist mere manifest under mit feltarbejde. De udforskede sociale relationer er karakteriseret ved ophold, brud, genoptagelse, ind-vikling og af-vikling. Blandt gruppen af ældre informanter er det mærkbart, hvordan livet og dets forhold besidder denne forgængelig- og foranderligheds vilkår. Begivenheder bringer dem tættere sammen, uvenskaber og rivalisering bryder eksisterende relationer op, og opståede sygdoms- eller misbrugsrelaterede komplikationer splitter mennesker, venskaber og fællesskaber ad.⁵²

Med formuleringen om, at ”Nothing can hold on unless it puts out a line, and unless that line can tangle with others.” (Ingold, 2015: 3), artikuleres et grundlæggende både menneskeligt og mere-end-menneskeligt meta-vilkår. At vedblive (jf. *holding on*) er, at opretholde livet, at fortsætte bevægelse og sammenvikling, at praktisere socialitet gennem et nødvendigt og altid forviklet engagement med og i den værende verden.

3.2 ET TEORETISK SAMMENREND

Afhandlingens teoretiske udgangspunkt er et rørt hav af forskellige disciplinære genrer og forfatterskaber. En grundlæggende inspiration findes i de samfundsvidenskabelige traditioner jeg er blevet udsat for gennem min skoling; antropologien og den kvalitative (mikro-)sociologi. Dernæst nærer jeg en stor kærlighed til filosofien og til en videnskab, der tillader at trække på litteraturens,

⁵² Jf. analyse på s. 255-272.

kunstens og poesiens maleriske og menneskeligt præcise vokabularer⁵³ – videnskabelige bestræbelser, som vover at beskrive, re-præsentere og animere gennem et både dristigt og eksakt sprog, og herfra formår at artikulere og skrive til eksistensens bredde. I et krydsfelt af disse mangfoldige interesser er Ingold kilde til stor inspiration, da han forener en antropologisk og sociologisk interesse med et filosofisk engagement, og gør dette i en levende, poetisk og akademisk stærkt skrift, der trækker mangfoldige og væsensforskellige kilder ind i det akademiske arbejde.

Linealogien er en både samfundsvidenskabelig og filosofisk vidtløftig bestræbelse, og indeholder derfor mange muligheder for anvendelse. Med ovenstående vises, hvordan jeg trækker på en del af tænkningen som både et konkret samfundsteoretisk hverdagslivsperspektiv, men også henter fra de mere overordnede og abstrakte dimensioner som teoribygningen indeholder. Som med enhver omfattende teoretisk bestræbelse, er der elementer og niveauer som linealogien ikke formår at adressere. Blandt de mere udtalte mangler er evnen til at gribe de mest konkrete og stoflige niveauer, som knytter sig til det liv, de studerede mennesker praktiserer. Hos Ingold må vi nøjes med at acceptere en overordnet ide om, at socialt liv opstår i sammenvikling med en omgivende verden; dens eksistenser, materie og stof. Det konkrete empiriske niveau er fraværende, hvorfor Ingold efterlader en fordring om eksplicit stillingstagen og en aktiv applikation hos den, der ønsker at lade sig inspirere af linealogien. Jeg tilføjer løbende både teoretiske og andre elementer som evner de mere empirisk nære og stoflige niveauer, eller som byder på nye muligheder for refleksion af mit arbejdes empiri. Resultatet er et udtalt teoretisk sammenrend, hvor en længere række begreber, ansatser og ideer trækkes sammen i afhandlingsarbejdet.⁵⁴

Når jeg bestemmer linealogien som et fundament, er det ikke udtryk for en teoretisk inspiration der søges forfulgt i detaljen, eller som eksplicit fungerer som rettesnor for hele arbejdet. Derimod skal linealogien beskues som en art underliggende tænkning, et perspektiv, der har formet betragtningen af den empiriske verden, som er tilgået gennem det etnografiske feltarbejde, og som en strømning der også influerer på det analytiske arbejde.

En væsentlig del af de teoretiske perspektiver som inddrages i afhandlingen hviler, som både den hverdagslivssociologi jeg bruger som afsæt, og Ingolds arbejde gør det, på fænomenologiske grundtanker. Med de

⁵³ Med 'det menneskeligt præcise' refereres her til videnskabelige udskejelser, der formår at gribe livet som det erfares, føles og leves (jf. fx Nietzsche, 1997, 2007; Thrift, 2008; Stewart, 2007, 2015; Rosaldo, 2014).

⁵⁴ Jf. analytisk fremgangsmåde på s. 145 frem.

nedenstående afsnit vil jeg redegøre for min anvendelse af et fænomenologisk grundlag.

3.3 AT UDGÅ FRA EN FÆNOMENOLOGISK INSPIRATION

”The phenomenologist is no armchair spectator!” (Sparrow, 2014: 13)

I de følgende afsnit redegøres for den inspiration jeg henter i det brede videnskabsfilosofiske landskab, der karakteriseres som fænomenologi. Jeg vil placere denne inspiration gennem behandling af en række primære filosofiske kilder, og ved at gøre brug af forståelser, bidrag og kritikker, der hentes ind fra samfundsvidenskabelige forskere og filosoffer, som har et forhold til, eller hvis tænkning udgår fra, fænomenologiske grundbetragtninger. Formålet med afsnittene er placere mit arbejde i en bredere videnskabsteoretisk ramme og herfra at anskueliggøre, hvordan der trækkes på en filosofisk tradition. Jeg vil vise, hvor jeg finder behov for at præcisere enkelte forståelser, og supplere det filosofiske udgangspunkt. Dette med et argument om, at den filosofiske fænomenologi ikke direkte kan appliceres og bringes i anvendelse, når rammen er en empirisk baseret videnskab, men at der derimod opstår et behov for en aktiv tilegnelse af perspektivet, når det bringes til anvendelse i en samfundsvidenskabelig kontekst.

Der indledes med en kort præsentation af et overordnet fænomenologisk perspektiv, som det anvendes i eksisterende samfundsvidenskabelig forskning. Herefter følger en kritisk refleksion af tre centrale begreber, *epoché*, *intentionalitet* og *intersubjektivitet*. Afslutningsvist vil jeg kort adressere forståelsen af rationalitet som den fremskrives hos Maurice Merleau-Ponty, og samle op på de forståelser der udvikles i afsnittene.

Merleau-Ponty påpeger, at fænomenologien er forblevet en begyndelse, et problem og et projekt. Han skriver at ”... fænomenologien kan praktiseres og erkendes som tænkemåde eller som stil, den eksisterer som bevægelse, men er endnu ikke nået til fuld filosofisk bevidsthed.” (1999b: 17). Der er bred enighed om, at fænomenologien må karakteriseres som et åbent filosofisk landskab, og at der derfor ikke kan tales om et bestemt fænomenologisk perspektiv endsige en bestemt udlægning af den fænomenologiske ide eller metode. Filosofen Tom Sparrow påpeger, at en løs anvendelse af termen *fænomenologi* i bl.a. samfundsvidenskabelig sammenhæng har ført til en decideret udvanding af de forståelser, der knytter sig til traditionen, da termen ukritisk og ikke-funderet bruges til at betegne alle former for videnskabelse, der

involverer subjektiv beskrivelse af erfaring (2014: 9). Der er stadig ikke enighed om, hvordan fænomenologi må praktiseres, og som Sparrow understreger, er det derfor også op til den enkelte at præcisere, hvordan den fænomenologiske ide bringes i anvendelse. De følgende afsnit er dedikeret denne bestræbelse.

3.4 IMOD EN SAMFUNDSDIDENSKABELIG FÆNOMENOLOGI

”Phenomenology seeks a corrective to forms of knowledge and description that, in attempting to isolate unifying and universal laws, lose all sense of the abundance and plenitude of life.” (Jackson, 1996: 7)

Med denne overordnede, filosofisk ukantede og pragmatiske formulering adresserer antropologen Michael Jackson en vægtning af fænomenologien, som dette arbejde placeres opad. Fænomenologien repræsenterer overordnet et radikalt opgør med sejlivede positivistiske strømninger, der har sat et tydeligt aftryk på den vestlige videnskabsfilosofiske historie. I første omgang kan den positivistiske tænkning lokaliseres i naturvidenskabens bestræbelser på at kvantificere verden, på at tælle, måle og veje alverdens forhold, og se den heraf resulterende erkendelse, som den (eneste) sande viden om verden. Fænomenologernes påstand er omvendt, at tilvejebringelse af al viden hviler på grundlag der er subjektive eller ikke-objektive, at enhver videnskabelig praksis bestandigt forudsætter subjektivitetens førstepersonlige og præ-videnskabelige erfaring af verden (Merleau-Ponty, 2012; Zahavi, 2011). Jackson retter ikke alene sit blik imod naturvidenskaberne, men peger bredere på alle former for undersøgelse, der abonnerer på hypotese-baserede præmisser (1996). Kritikken, som rækker tilbage til fænomenologiens begyndelse er, at en sådan videnskabelig tilgang ikke formår at indfange den menneskelige livsverdens udtalte kompleksitet og mangetydighed (fx Sparrow, 2014). Menneskelivet er irrationelt, det er selvmodsigende og inkonsistent (fx Nietzsche, 1995; Stewart, 2007; Wittgenstein, 2010). Vores hverdagspraksis er i mange henseender kropsliggjort, og store dele af erfaringslivet kan vi ikke redegøre præcist for, da det foregår i før-bevidste områder, og derfor er uden for et felt, vi kan reflektere over, italesætte og forholde os rationelt distanceret til (jf. fx Ehn & Löfgren, 2010). Det er denne rigiditet (jf. plenitude), som er adresseret i citatet ovenfor, og som fænomenologer interesserer sig for. En rigiditet, der inkluderer de områder af livet, som undslipper et rationelt sprog, og som er blot antydede, affektuelle, irrationelle – efemeriske. Fænomenologien retter sig imod beskrivelser af den levede og bevægelige

erfaringsverden, vi befinder os i – imod det som fænomenologiens grundlægger, Edmund Husserl, og en lang række senere arvtagere, tematiserer med begrebet *livsverdenen* (fx Schutz, 2005; Zahavi, 2011). En fænomenologisk inspireret forsker må vælge en fremgangsmåde, en metode, som er fænomen-adækvat og derved give plads til, at verden kan fremtræde som *den er*.⁵⁵

Ifølge Husserl, bør vores undersøgelse af fænomenverdenen være kritisk og udogmatisk. Den bør sky metafysiske og videnskabelige fordomme og styres af det som rent faktisk foreligger, af det vi kan erfare, fordi verden i dette perspektiv kun eksisterer *som* erfaring (Zahavi, 2011). Der er med andre ord ingen anden verden, end den vi som levende eksistenser kan træffe gennem vores førstehåndserfaring og kropslige engagement og det er derfor erfaringen, som vores antagelser skal støtte sig til, hvis de skal være velfunderede (fx Desjarlais & Throop, 2011). Som det er tematiseret ovenfor,⁵⁶ er videnskabens teoremer og påstande i høj grad del af enhver forskers livsverden, hvorfor vi ikke kan operere med en egentlig afgrænsning af forskellige vidensdomæner i anvendelsen af fænomenologiske ideer. Det kan herfra ikke siges at være en naiv og entydigt ikke-videnskabelig erfaring vi opnår gennem anvendelse af en samfundsvidenskabelig fænomenologi,⁵⁷ men i stedet består erfaringen i et bredt møde mellem allerede eksisterende og kropsliggjort viden, og den erfaringsviden som kan træffes gennem sanserne i det konkrete engagement med verden.

I forlængelse af denne overordnede introduktion vil jeg behandle en række centrale fænomenologiske begreber med betydning for nærværende arbejdes metodologiske refleksioner, og herigennem konkretisere mit abonnement på fænomenologiske grundideer.

3.5 EPOCHÉ – AT 'INDSTILLE SIG' PÅ ÅBENHED

For Husserl er opgaven at udforske og tematisere filosofiske grundspørgsmål vedrørende verdens beskaffenhed. Denne opgave lader sig kun løse ved at overskride de metafysiske og epistemologiske grundantagelser, vi lever med til dagligt. Den mest fundamentale af vores implicitte grundantagelser er, ifølge Husserl, at der eksisterer en bevidsthedsuafhængig virkelighed (Zahavi, 2011: 71-72), og denne antagelse er af så grundlæggende karakter, at den ikke alene

⁵⁵ Jf. titlen på Michael Jacksons antologi om anvendelsen af fænomenologi i antropologien, *Things As They Are: New Directions in Phenomenological Anthropology* (1996). Husserls fænomenologiske diktum lyder "til sagen selv", og peger på en rettedhed imod den konkrete sag, som den fremtræder for erfaringen.

⁵⁶ S. 53-55.

⁵⁷ Jf. Merleau-Pontys idealer som refereres nedenfor, s. 75.

accepteres af de positive videnskaber, men også gennemsyrrer det almindelige, ikke-reflekterede og før-filosofiske liv som Husserl, og efterfølgende Alfred Schutz, tematiserer med begrebet *den naturlige indstilling* (fx 2005).

Vejen til forfølgelse af fænomenernes fremtrædelse går derfor gennem en aktiv mod-indstilling som Husserl tematiserer med begrebet *epoché* – en bestræbelse på at erfare verden, som den fremtræder for subjektet i ren(ere) form, altså præ-refleksivt, præ-kulturelt og non-normativt – inden de automatiserede normative domme, vi fælder og orienterer os på baggrund af i både det videnskabelige og hverdagslige liv, farver vores erfaring. Som jeg allerede antyder ovenfor, er denne position af idealistisk karakter. Den er anlagt på en filosofisk teoretisk præmis, og en bogstavelig forfølgelse af epoché-indstillingen er ikke mulig i en samfundsvidenskabelig kontekst.

Når epoché-begrebet trækkes ind i en samfundsvidenskabelig ramme udgør det, i min fortolkning, en pragmatisk fordring om at arbejde aktivt med de (for)domme der har tag i os som agerende og erfarende mennesker. Epochéen er en manøvre, hvorigennem fænomnologen søger at sætte sit normativt rettede blik og sine vanemæssige orienteringer i 'parentes' (fx Glendinning, 2008). Bestræbelsen kan derfor beskues som en art frigørelses-manøvre, der skal hjælpe forskeren med at opnå et (mere) fordomsfrit og åbent blik på den fænomenverden, der studeres. Formålet er ikke at udelukke, tilsidesætte eller forlade virkeligheden, men at suspendere en bestemt dogmatisk indstilling til genstandsfeltet, for derved at opnå en ny erfaringsmæssig tilgang og nærhed til det fænomnologisk givne; til verden, som den fremtræder for bevidstheden og sanserne. Det væsentlige i en samfundsvidenskabelig kontekst er, at vi gennem denne indstilling kan se os i stand til at udfordre vores virksomme 'naturaliserede' menings- og orienteringsstrukturer, og herigennem række frem imod en ny *åbenhed* i erfaringen. Det handler på én og samme tid om at skærme de orienteringer, der retter vores erfaring i den såkaldte *naturlige indstilling*, og derigennem åbne for mere direkte nærvær og sensitivitet i relation til det område, der underkastes undersøgelse (Desjarlais & Throop, 2011) – altså en art *de-naturalisering* af vores habituelle erfaringsstrukturer.

Denne metodiske figur skal forstås som et foreskrivende princip, efter hvilket vi kan forsøge at tilgå den empiriske verden. Epochéen skal i en empirisk engageret samfundsvidenskabelig kontekst forstås som *en villet åbenhed* imod det foreliggende, hvorigennem vi byder os selv kun at antage det absolut nødvendige for at komme til undersøgelsen, *til sagen* (fx Thøgersen, 2013; Zahavi, 2011).

Denne fordring om en åben og fordoms-lettet tilgang til det undersøgte finder sin berettigelse allerede ved et indledende blik på det genstandsfelt, som nærværende arbejde adresserer. De mennesker og den sociale verden, der udgør den udforskede felt, er på alle måder svøbt i normative (for)domme og betragtninger, der rammesætter relationen til det omgivende samfund. Studiets informanter befinder sig i sammenhænge, der er udtalt marginale set i relation til en abstrakt, men dog normativt virksom, ide om 'samfundsborgeren'.⁵⁸ Stederne de mennesker frekventerer og gør brug af er *marginale* (Larsen & Schultz, 2001), og de ældre informanter kan overordnet betragtes som værende *på kanten*⁵⁹ af det omgivende samfund.

En af de overhængende farer ved at kaste sig ind i dette felt som forsker er at komme til at reproducere en række bredt accepterede domme og blik på de mennesker, der lever i normalitetens periferier. Her byder fænomenologien, at vi er nødt til at stille en række spørgsmål som: Hvad er social udsathed? For hvem, og i hvilken kontekst, er nærværende fænomen at betragte som social udsathed eller marginalisering (jf. Becker, 1963)? Hvad vil alderdom i det hele taget sige? Og i stedet for at formulere konkrete svar, søges disse spørgsmåls normative grundlag suspenderet.

Det tydeliggøres herved, hvordan fænomenologien kommer til udtryk gennem en *attitude*, der ikke abonnerer på normativt fæstnede kategoriseringer og betragtninger. Interessen for en fænomenologisk etnografisk udforskning af storbyens ældre er idiografisk i sit sigte og søger at beskrive det udforskede område på dets egne præmisser. Som Desjarlais og Throop skriver, er et af de primære mål med anvendelsen af fænomenologiske tilgange i etnografisk forskning "[...] to bracket the assumptions that come from [the researchers] own cultural and theoretical heritages in trying to understand more accurately and more fully a diverse number of cultural and experiential phenomena." (2011: 88-89). Denne 'bracketing' er anvendelsen af Husserls *epoché*, eller det jeg i en med mere pragmatisk ånd, og i forlængelse af Jacksons formuleringer ovenfor, kalder en *fænomenologisk attitude*. Når jeg som etnograf går til feltens mennesker med en *åbnet* interesse er erfaringens og tankens normative grundlag opløst, eller *holdt tilbage*.⁶⁰ Fænomenologen må holde sin normative placering i denne verden ud i strakt arm – det er ambitionen.

Praktiseret fænomenologi er, i en pragmatisk samfundsvidenskabelig variant, beskrivende for en vilje til at lade sig med-tage,

⁵⁸ Jf. Indledning.

⁵⁹ Jf. indledning.

⁶⁰ Jf. epoché-begrebets etymologiske betydning; en 'holden-tilbage'.

eller føre, af den verden, som undersøges (Throop, 2014), til at være kritisk på forskningens grundlæggende præmisser ved at fjerne sig fra dem og søge feltens emiske fremtrædelse (fx Eriksen, 2010). En sådan attitude forudsætter at forskeren accepterer informanternes fortællinger, livssyn og underlægger sig disse andres 'sandheder' i en bestræbelse på at tilgå en 'indfødt' erfaringsverden og dennes rigdom på egne og 'lokale' vilkår.

Fænomenologi er derfor ikke en metodologi, den enkelte forsker indrammer sit (felt)arbejde i, det er ikke en betegnelse, der kan hæftes på forskningen et sted i processen. Derimod er det en *attitude*, man opøver gennem viljen til at erfare, interagere og samarbejde med mennesker på klos hold, ved at kaste sig ind i den udforskede verden, og tage del i informanternes liv. Praktiseret fænomenologi er en vilje til *at lade sig føre* og til *at fare vild*.⁶¹

Det betyder, at informanterne kommer meget tæt på, at felten arbejder sig sammen med etnografen, og fra denne midlertidige *sammenvoksning* er en delt erfaringsverden tilgængelig (Merleau-Ponty, 1999b: 32).⁶² Felten koloniserer forskerens livsverden, drømme, forestillinger, spekulationer; hverdag i bredeste forstand, som også forskningen invaderer dele af de liv, der studeres – idet denne *sammenvoksning* bliver kilde til viden om verden. Som jeg viser i afhandlingens metodekapitel er det længerevarende feltarbejde karakteriseret ved opnåelse af en sådan nærhed. Ved at dele hverdag og opholde os sammen med andre, opnås en art synkroniseret åndedræt med felten. I denne involvering, eller *indvikling*, som både adresseres af Merleau-Ponty, Ingold og Jackson, opstår muligheden for en menneskeligt både grebet og engageret erfaring af partikulære liv og meningshorisonter (Keller, 2012).

3.6 FRA INTENTIONALITET TIL ORIENTATIONALITET

Det fænomenologiske begreb *intentionalitet* beskriver det forhold, at vi altid er rettet imod *noget*, at vores bevidsthed bestandigt besidder en retning, en intention. Jeg anlægger her det perspektiv, at en fænomenologisk influeret tilgang giver mulighed for at udforske verden ikke bare som den viser sig, men *som den viser sig - for den konkrete forsker in situ*. Dette ligner på mange måder en konventionel fænomenologisk position, men jeg mener, at understregningen af, at verden fremtræder i en bestemt *afgrænsning*, der relaterer sig til både forskeren og den aktuelt omgivende verden, oftest er underspillet og implicit i behandlingen af anvendte fænomenologiske tilgange. Oftest beskrives intentionaliteten som et

⁶¹ Jf. afsnit om længerevarende feltarbejde på s. 112 frem.

⁶² Her er en række af Ingolds linealogiske ideer tydelige.

forhold, der fikserer fænomenologens blik på den genstand, som sanser og interesse er rettet imod – en art *tunnelsansning*, der svært lader sig forstyrre. Sara Ahmed vender sig bort fra *intentionalitet*-begrebet og imod et begreb om *orientering* (2006). Det gør hun i en bestræbelse på at bortsortere de solipsistiske konnotationer, der implicit knytter sig til en mere klassisk fænomenologisk position. Ahmed understreger, at perception og erfaring baserer sig på et orienterings-princip (ibid.). Ved at introducere dette begreb åbner hun for en mere dynamisk tænkning af erfaringssituationen, og trækker elementer som affekt, tilstedeværende andre og de altid tilstedeværende omgivelser ind i erfaringssituationen.

Orienterings-tænkningen understreger, at sansning altid foregår i et komplekst felt af påvirkninger. Perception indeholder spatiale dimensioner, fordi andre eller andet kan – og, når rammen er etnografisk feltarbejde, altid vil – træde ind i sansernes og erfaringens felt, skygge, manipulere, forstyrre eller fortægne, og dermed påvirke relationen mellem forsker og genstand – *intentionen*. Dette fordi enhver perception er at se i et forhold til, hvordan vi indtager det rum der omgiver os, og som forener os med andre. Som erfarende mennesker er vi ikke alene subjektivt intentionelle, altså rettet imod bestemte isolerede fremtrædelser, men også socialt og rumligt *orienteret*. Som jeg understreger i afhandlingens metodekapitel er overraskelse og forundring centrale elementer i etnografisk skabelse af viden. Vi bliver forstyrret, provokeret, afledt – intentionerne er konstant under udfordring – informanter reagerer på uforudsete måder, en bus kører ind i synsfeltet, samtale overdøves af trafik, lugte afleder en fokuseret opmærksomhed, pludseligt artikuleret vrede hos en informant ændrer præmisserne for erfaringen på afgørende måder, etc. At tale om *orientering* kontra *intention* understreger denne altid tilstedeværende forstyrrelse og af-retning, som den forekommer under engagementet i den empiriske verden, og derfor også er karakteristisk for etnografisk feltarbejde.⁶³

Ved at følge Ahmeds argumentation, finder jeg det passende at udskifte *intentionalitet* med et begreb om *orientationalitet*, for herved at forstærke ideen om, at etnografisk erfaring må ses som en socialt betinget og altid påvirkelig praksis, der gøres i verdens processuelle og indviklende åbenhed (jf. Ingold, 2015a), og ikke som en individuel erfaring, der baserer sig på en uforstyrret genstandsrettet perception af klart definerbare og statiske objekter, som forskeren har en uforstyrret tilgang til.

⁶³ Se afsnit ”At lære gennem overraskelse, udfordring og fejl-trin” på s. 111.

Jeg abonnerer i forlængelse heraf på den ide, at et empirisk fænomenologisk engagement må betragtes som *orientationelt*, og ikke *intentionelt* i en klassisk fænomenologisk definition af begrebet.

3.7 OM INTERSUBJEKTIVITET

Ideen om intersubjektivitet hentes fra en betragtning af mennesket som et væsen, der med sin eksistens fødes ind i en verden der altid allerede er, og har været før dem (Larsen, 2009; Zahavi, 2011: 70-71). Vi har en historie til fælles skriver Merleau-Ponty, og

”... det historiske er ikke mere en ydre forbindelse mellem to eller flere absolut autonome subjekter, det har et indre aspekt, klæber til deres egen definition, og det er nu ikke blot hver for sig, men også for hinanden, at de gør erfaringen om deres subjektivitet.” (1999a: 141).

Som Merleau-Ponty påpeger, udgør en altid allerede tilstedeværende verden præmis for den enkeltes subjektivitet. Vi er formet af andre gennem hele vores liv (fx Sloterdijk, 2011), vores forståelser og fortolkninger af verden er struktureret i overensstemmelse med de intersubjektivt, eller mere-end-subjektivt overleverede forståelsesformer og mønstre vi socialiseres ind i, og som eksisterer i form af en levet historie allerede inden vi fødes ind i verden. Vi kan derfor kun erfare os selv som subjekter i en verden, der er historisk, delt og fælles.

”Den fænomenologiske verden er ikke ren væren, men en mening, som skinner igennem, hvor mine erfaringer dækker en andens, ved en sammenfiltrering af begge, og den er altså uløseligt knyttet til den subjektivitet og intersubjektivitet, som danner deres enhed ved gentagelsen af mine fortidige erfaringer i mine nutidige og gentagelsen af en andens erfaring i min.” (Merleau-Ponty, 1999b: 32)

Her tages det bogstaveligt, at vi som subjekter fungerer med en verden som forenende princip, med en fælles jord som grundlag. Implikationen af dette er, at vi ikke på nogle niveauer kan beskue vores tilstedeværelse og eksistens som afkoblet andre subjekters – at vi bliver nødt til at betragte den tilsyneladende subjektive verdens beskaffenhed som tilgængelig for andre og vice versa. Vi er medkonstituerende for andres virkelighed, som også de er for vores. De

erfaringer, begivenheder og ting vi er udsat for og orienteret imod, er også altid tilgængelige for andre subjekters erfaring.

Merleau-Ponty bestemmer *det værende* som fælles og offentligt. Subjektivitet og verden er gensidigt relateret, og konstituerer hinanden, rækker ind over hinanden. Fordi verden indeholder essentielle henvisninger til andre, humane som non-humane eksistenser, kan subjektiviteten ikke forstås uafhængigt af disse relationelle *sammenfiltringer*. Jackson skriver følgende om de fænomenologiske grundantagelser, hans arbejde hviler på.

“... ethnography remains vital, not because ethnographic methods guarantee certain knowledge of others but because ethnographic fieldwork brings us into direct dialogue *with* others, affording us opportunities to explore knowledge not as something that grasps inherent and hidden truths but as an intersubjective process of sharing experience, comparing notes, exchanging ideas, and finding common ground. In this process our social gumption and social skills, as much as our scientific methodology, become measures of the limits of understanding.” Jackson, 1996: 8, original kursivering)

Det etnografiske feltarbejdes særkende er, at man gennem den feltinvolverende praksis kan tilvejebringe en både dyb og nuanceret erfaringsviden om andre, og med andre. En viden der baserer sig på samvær, på nærvær og på deltagelse i de liv, som udforskes. Helt i tråd med udlægningen af de filosofiske idealer i afsnittet ovenfor,⁶⁴ ser Jackson det som en central del af det etnografiske arbejde, at finde frem til en *common ground*, eller at identificere den delte jord, vi altid allerede står på. Viden er her ikke noget kvalitativt afgrænset, vi kan grave frem fra et skjult dyb, men derimod en kommunikativ og mere-end-subjektiv proces vi både skaber, og kan skabe indsigt i, gennem dialog og samvær med andre (jf. Merleau-Ponty, 1999 [1969]). Dialogen (jf. citatet) er her en inklusiv kategori, og udgør vores mulighed for at skabe indsigt i en foreliggende erfaringsverden. Når Ingold bruger *korrespondance*-begrebet som en bredt favnende metafor for samliv og sameksistens, springer dette fra samme grundide (fx 2015b). Bestemmelsen af etnografisk viden som en proces understreger yderligere den fænomenologiske tænkning hos både Jackson og Ingold, og retter sig imod etnografien som en tilgang, der er i stand til at indfange de mere subtile og tavse sider af det levede liv gennem forskerens kropslige deltagelse; den fortløbende attentive

⁶⁴ se s. 62-65.

korrespondance som gøres i samværet med andre. Her trækkes den mere abstrakte filosofiske ide om *intersubjektivitet* ind i en konkret ramme.

En grundantagelse for fænomenologien er derfor, at forholdet mellem subjekt og verden ikke er strengt tosidigt, endsige afgrænset. Når Merleau-Ponty skriver at perceptionen ikke er en videnskab om verden, den er "... ikke engang en handling, en velovervejeth stillingtagen [men]: den er en baggrund, mod hvilken alle handlinger aftegner sig, og som enhver handling forudsætter." (1999 [1969]: 20-21, min parentes), så tematiserer han det forhold, at verden ikke kan adskilles fra tænkningen af den, og at mennesket ikke kan betragtes adskilt fra verden.

Geografen Kirsten Simonsen skriver, med udgangspunkt i Merleau-Ponty, at verden fra en fænomenologisk position er at se som en "[...] 'interworld', where meaning and materiality are inseparable. This means that materiality and ideality, matter and meaning, body and mind must be conceived of as irreducibly interwoven and folded at every level, from the corporeal to the philosophical." (Simonsen, 2012: 15). Subjekt, mening og verden er i bredeste forstand ind-foldede i hinanden.

Praktiseret fænomenologi handler i forlængelse af dette om at anlægge et ikke-dualistisk perspektiv på den studerede verden. Hos Merleau-Ponty er menneskekroppen indgang til at forstå subjektets indvikling i verden. I opposition til Descartes klassiske divisionering af tanke og krop (2009 [1641/42]), er Merleau-Pontys pointe, at de to ikke er modsætninger, og at vi gennem kroppen rækker ud i verden, at vi altid allerede er placeret derude⁶⁵ – som *kropsbevidsthed* (2012 [1945]). Dette er netop en understregning af *åbenheden imod den anden*, og imod *det andet*, imod en holistisk meningsdimension, der involverer og sammenvæver såvel human som non-human eksistens (Simonsen, 2012: 23). Følelser, erfaring og eksistens er relationelle fænomener og opstår i sammenfletningen mellem vores 'eget' kød, den omgivende verdens kød og "[...] the inter-corporeal flesh of humainty (ibid.: 17)." Gennem nedbrydningen af dikotomierne mellem subjekt og (om)verden, og ved at placere den foreliggende verdens immanente *mening* centralt i den filosofiske ligning, udgør fænomenologien et perspektiv der beskuer verden som en helhed af mening. Ved at 'være der' (fx Frykman & Gilje, 2003)⁶⁶ agerende og erfarende i verden, eller *i felten*, involveres og indvæves etnografen i denne *mening*, som med Merleau-

⁶⁵ Et 'derude' der runger hult, da begrebet *kropsbevidsthed* og hele den her fremskrevne argumentation hviler på en ide om opløsning af ide/ude-distinktionen.

⁶⁶ Jf. også Geertz i afsnit om deltagende observation, s. 107 frem.

Ponty og andre fænomenologer ligger åben og tilgængelig i den *intersubjektive verden*.

3.8 EN KRITIK AF INTER-SUBJEKTIVITETSBEGREBET

En del af fænomenologiens projekt er bestræbelsen på at opløse de dualismer, oppositioner og dikotomier som er indstiftet gennem filosofi- og videnskabshistorien. Som det vises ovenfor udgør ideen om intersubjektivitet en af kronerne på dette værk. Ifølge Ingold er disse sejlivede divisioneringer, eller opdelinger ikke aflivet endnu (fx 2015a). Denne argumentation indleder han med en kritik af den fortsatte anvendelse af begrebet om intersubjektivitet, som en måde at tale om menneskelige sociale relationer på.

Inter-præfikset er indgang til formuleringen af dette problem, og Ingold kritiserer fremtrædende fænomenologisk influerede forskere som fx Gernot Böhme og ovenfor brugte Jackson, for at være fastlåst i et inadækvat og forældet vokabular, der har afgørende implikationer for netop betragtningen af det sociale liv. Når Jackson taler om en *inter*-subjektiv verden, tiltaler han den verden, der er at finde *mellem* mennesker (Ingold, 2015a: 151). Og når Böhme beskriver atmosfærer som "[...] a typical *intermediate* phenomenon, something between subject and object." (citeret i Ingold, 2015a: 150, min kursivering), så anvender han et sprog, der vedligeholder distinktionen mellem subjekt og objekt. Ifølge Ingold, tænker de begge i forlængelse af en art logisk spejlvending (fx 2011), hvor den centrale vægt placeres på det mellemliggende, det inter-rumlige; det imellemværende, kontra det, der deles og forener. Med det inter-subjektive fremskrives ideen om, at der skal krydses en grænse for at aktualisere forbindelsen mellem mennesker; et ubeboet rum; en isolerende hinde, der afgrænser subjektet fra den øvrige verden. Ingold sonderer i sin argumentation mellem *between*, der konnoterer sig til den kritiserede *inter*-tænkning, og *in-between*, der markerer et opgør med dualismene.

"Between articulates a divided world that is already carved at the joints. It is a bridge, a hinge, a connection, an attraction of opposites, a link in a chain, a double headed arrow that points at once to this and that. 'In-between', by contrast, is a movement of generation and dissolution in a world of becoming where things are not yet given – such that they might then be joined up – but on the way to being given." (2015a: 147)

Between-præmissen bekræfter dualismen gennem en ide om *liminalitet*, at der er noget uden for og imellem subjekterne, et afstandsskabende gab, som adskiller subjekt og verden. Et gab som kun overkommes med anvendelse af interbegreberne, der så fungerer som en metaforisk bro over grænselandet imellem ”du og jeg” (Mogensen & Rasmussen, 2017). Det liminale markerer det udenforstående (jf. Turner, 1969), og Ingolds pointe er, at anvendelsen af *inter*-præfixet adskiller sociale aktører,⁶⁷ i stedet for at forene dem i én aktivitet, i én strøm; i det liv som leves i fælles bevægelse. Hans pointe er her, at vi gennem anvendelsen af begrebet om intersubjektivitet aldrig når frem til at gribe om den mere-end-subjektive indvikling, som er det erklærede fænomenologiske mål, og som skrives frem med udgangspunkt i bl.a. Merleau-Ponty ovenfor. ”Where between is liminal, in-between is arterial; where between is intermediate, in-between is midstream”, skriver Ingold (2015a: 147), og understreger, hvordan en konsekvent opretholdelse af intersubjektivitets-ideen, ikke lader os forlade den afgrænsende individualitets-præmis, som indstiftes gennem *inter*-præfixet. I stedet fremhæver han livet som en relationelt sammenviklet, sammenflydende og kontinuerligt tilblivende proces, hvor ”... movement is the primary and ongoing condition” (ibid.). Herfra betragtes det sociale som en sammenvævende bevægelse, der byder os væsner at opnå periodisk tæthed i mere-end-subjektive *meshworks*, i den grænseløse *midstream*, der udgør livet.

De kritiserede fænomenologisk inspirerede forskere vil gerne nå frem til dette, men spænder ben for sig selv ved at opretholde dualismen, ved at tænke i subjektiviteternes inter-relation i forsøget på overskridelse af selvsamme grænsedragning. Det holistiske ideal som fænomenologien bevæger sig i retning af med blandt andre Merleau-Ponty, lader sig ikke indfri gennem fastholdelsen af et kontraproduktivt vokabular. En sådan ontologi kalder på nye sproglige veje, men som det påpeges hos Deleuze og Guattari, er den slags ikonoklastiske ’magiske formler’,⁶⁸ hvorigennem dualismen afvikles, svære at udvikle og endnu mere problematiske at opretholde (1983: 47). Ingold gør et sådant forsøg. I ingoldsk terminologi er livet at betragte som pulsåren, hvori vi alle er taget med, hvori vi alle driver (2015a: 3). Her er skellene mellem humane og non-humane værender opløst. Alverdens liv er forbundet, viklet ind i hinanden i dynamiske og altid foranderlige strukturer. Han gør her op med Émile Durkheims forståelse af forholdet mellem individ og samfund; del og helhed og den herfra følgende

⁶⁷ Denne kritik gør sig tillige gældende for et begreb som inter-aktion, der er et centralt begreb i social- og samfundsvidenskaberne.

⁶⁸ “To arrive at the magic formula we are all seeking: PLURALISM = MONISM, by passing through all the dualisms which are the enemy, but the altogether necessary enemy, the furniture we never stop moving around.”

sammensmeltede ærkesocialitet (fx Durkheim, 2006 [1897]), og beskuer i stedet socialitet som dynamiske og indviklende processer, der ikke besidder hverken færdighed eller endelighed (2015a). Det sociale liv findes i de sammenviklinger vi opnår med hinanden; “minds and lives are not closed-in entities that can be enumerated and added up; they are open-ended processes.” (ibid.: 11)

Begrebet om inter-subjektivitet har derfor store konsekvenser, når det anvendes i relation til fænomener som menneske og samfundsliv på alle niveauer. Som Ingold påpeger er der i social- og samfundsvidenskaberne en tendens til at påføre udefrakommende demarkationslinjer, der netop indstifter liminalitet. Som konsekvens af dette ses teenageren placeret i et grænseland mellem barn- og voksendom, den studerende mellem matrikulation og afgangseksamen, og hele samfund fanges i en udefra påført kløft af liminalitet mellem tradition og modernitet. Disse fænomener forekommer herved at befinde sig *mellem* forskellige niveauer af vækst, evne og velstand – snarere end de er funktionelle og levende i deres *nu*.⁶⁹ Hos Ingold anerkendes eksistensen af transcendent niveauer ikke. Den direkte perciperede verden besidder ikke denne type mellemrum, demarkationer og ekskluderende liminalitet. Her findes kun *aspirant beings* (ibid.: 152); tilblivende væsner,

”[...] for whom doing is framed within undergoing, whose agency has yet to fall out from action [...]. This is an immanent life lived midstream, in the in-between, where there are no subjects, no objects, no subject-object hybrids; only verbs.”⁷⁰ (ibid.)

Ved at vende blikket mod et begreb om *atmosfære* (fx Anderson & Ash, 2015) tydeliggøres det forhold, at et sådant fænomen ikke kan henvises til en klassisk intersubjektiv konstitution (se Albertsen, 2013). En atmosfære, en stemning, eller et hvilket som helst andet givent socialt fænomen er produkt af multiple objekters og subjekters samvirke; fx mennesker, maskiner, vegetation, vind. Enhver stemning, eller begivenhed, udgøres af forskellige *lines of becoming*, der sammenvikles og konstituerer denne begivenhed i et øjeblik. Denne pointe adresserer Simonsen, når hun tematiserer verden som en inter-world.⁷¹ Men inter-præfixets kontraproduktivitet bliver manifest i denne anvendelse. En *inter-verden* er et paradoksalt begreb, da verden allerede i udgangspunktet besidder den forbundethed som inter-præfikset her skal levere; den er ikke afhængig af en sådan

⁶⁹ Her kan også det ældre menneske tilføjes, jf. begrebet *ageism* (fx Nelson, 2005).

⁷⁰ Ingold refererer her til den måde som Heidegger (fx 2007) *verber* verden på.

⁷¹ jf. s. 69.

intellektualiserende *inter-bro* for at have sammenhæng. Planten er, for at give et radikalt eksempel, ikke i et *inter-verden forhold* til elementer som solen, jorden og vandet, men derimod i en direkte forbindelse – i sammenvikling. Det samme kan siges om mennesket og de forhold vi plejer til denne verdens andre.

Implikationen af denne tænkning er, at vi må afvikle begrebet om inter-subjektivitet, og i stedet tale om en *mere-end-individuel subjektivitet*⁷² i bestræbelsen på at indfange, hvordan sociale fænomener ofte er både grænse- og modsætningsløse; for at se, hvordan socialitet ikke praktiseres henover en gabende kløft. Enten dette, eller vi må følge de retninger som foreskrives af ny-fænomenologiske strømninger og betragte alt værende som objekter (fx Harman, 2005; Morton, 2016).

Eksistensen fungerer ikke på tværs af, og henover abstrakte inter-rum, når vi går til den fra et levet og erfaret fænomenologisk perspektiv. Verden er ikke en inter-verden (jf. Simonsen, 2012), hvor subjekt og verden er adskilt i den konkret levede erfaring, og derfor må forenes med tankens mellemkomst. Livet er det sted vi mødes, hvor vi altid allerede er placeret, hvor vi opnår kontakt med hinanden og vikler sammen i dynamiske og midlertidige forbindelser. Ingolds kritik understøtter her læsningen af Merleau-Ponty som den foretages ovenfor, men sætter også mere radikalt af fra dette udgangspunkt. Erfaring af verdens forhold ikke den enes ejendom, ikke den andens, men en mere-end-subjektivt tilgængelig mening som konstitueres på tværs af subjektiviteter gennem indviklingen i en tilblivende og bevægelig verden. Erfaring overskrider tosidighedens og dualismernes vokabular og fungerer *in-between, mid-stream*.

Ovenstående begrebsarbejde kan umiddelbart forekomme ekskurs-præget for afhandlingens ærinde. Afsnittene tjener det formål at fremskrive min anvendelse af en række grundlæggende fænomenologiske ideer, og herigennem finde vej til en position der udgør grundlag for det videre afhandlingsarbejde i både metodologiske og analytiske sammenhænge. De forståelser og forslag til udvikling der fremkommer her udgør således en del af det fundament som afhandlingens metodiske tænkning hviler på, men de er også forsøg på at tænke fænomenologien videre, og herved udgør de bud på udvikling af en altid bevægelig tradition.

3.9 OM RATIONALITET I ET FÆNOMENOLOGISK PERSPEKTIV

“Science manipulates things and gives up living in them.”
(Merleau-Ponty, 1964a: 159)

⁷² Når dette begreb anvendes gennem afhandlingen trækkes på den her fremskrevne kritik.

Bestemmelsen af rationalitet, tager hos Merleau-Ponty udgangspunkt i perceptionens og erfaringens domæner. Han skriver, at fænomenologiens vigtigste landvinding er

”... at have forenet den mest yderliggående subjektivismen med den yderste objektivismen i sit begreb om verden og rationalitet. Rationaliteten måles netop på de erfaringer, hvori den åbenbarer sig.” (1999b: 32)

Og når han videre skriver: ”At der er rationalitet vil sige: perspektiverne dækker hinanden, perceptionerne bekræfter hinanden, en mening træder frem” (ibid.) så handler det om, at rationalitet bestemmes gennem den erfaring der både kan og må gøres af flere erfarende i den empiriske verden.⁷³ Mening opstår, eller træder frem, når den vækker resonans i en bredere erfaringskontekst, eller når en given erfaring er mere end rent subjektiv; ”... knowledge [...] grows and is grown in the forge of our relations with others.”, som Ingold skriver fra samme klangbund (2014: 391). Viden manifesterer sig hermed først *som* viden, når en bestemt perception kan anerkendes i et *erfaringskollektiv*, og der fra denne base kan opnås en vis enighed om et fænomens eksistens og fremtrædelse.⁷⁴ Som Merleau-Ponty skriver, har livet en signifikans, som vi ikke konstituerer alene; ”... each of us must be at once anonymous in the sense of an absolute individuality and anonymous in the sense of absolute generality.” (2012: 474). Herved beskrives, hvordan mening eller rationalitet er et fælles, eller mere end individuelt anliggende,⁷⁵ der konstitueres og bestemmes socialt (fx Manning, 2014: 164).⁷⁶ Denne rationalitetsforståelse er en udfordring af et scientistisk ideal, der vil bestemme det *videnskabeligt fornuftige* med udgangspunkt i videnskabens egne konstruktioner. Her er vi nået for langt væk fra udgangspunktet, fra verden som den træder frem for erfaringen, skriver Merleau-Ponty.

”The perceived world is the always presupposed foundation of all rationality, all value and all existence. This thesis does not destroy

⁷³ Se parallellerne til refleksionen af det multiperspektiviske element i længerevarende feltarbejde på s. 112 frem.

⁷⁴ Her manes den solipsisme-kritik som fænomenologien har været underlagt til jorden (Zahavi, 2007).

⁷⁵ Som her henviser til de forståelser der er udviklet i ovenstående afsnit.

⁷⁶ Her ses en fremtrædende forbindelse til fx interaktionismen, hvor mening forhandles på sociale grundlag (fx Blumer, 1986 [1969], E. Goffman, 1969 [1959])

either rationality or the absolute. It only tries to bring them down to earth.” (1964b: 13).

Med denne erklæring videreføres, en anti-intellektualistisk nietzscheiansk videnskabskritik, der grundlæggende lyder, at videnskaberne gradvist fjerner sig fra livets levede perspektiv ved at fortabe sig i teoribårne og blodløse spekulationer, der ikke træffer livet, som det leves, men som det livsfornægtende tænkes (fx Nietzsche, 1995; 1997). En kritik der også skaber platform for det efterfølgende deleuzeianske maksime, om at ’alt der skal tænkes, må begynde med sanseligheden’ (Deleuze, 1994 [1968]). For Merleau-Ponty, som det også fremføres hos fx Nietzsche, er der opstået en videnskabelig kontraproduktivitet, hvor generaliserede teoremer bliver den klangbund, som den empiriske verden skal bevise sig på. Vi må ud af denne vrangforestilling,⁷⁷ vende tilbage til ”tingene selv” og arbejde på at gen-erhverve en direkte og primitiv kontakt til den foreliggende verden, som Merleau-Ponty skriver i forordet til ”Phenomenology of perception”.

De positive videnskaber har taget patent på udlægnen af verden, og herfra handler det om at generobre en naiv og sensorisk betinget erfaring af det værende; at vende tilbage til verden, som den fremtræder for det erfarende menneske, der altid allerede befinder sig med fødderne og sanserne i en præ-videnskabelig erfaringsverden (fx Merleau-Ponty, 1999b; Zahavi, 2011).

Kriteriet for en fænomenologisk rationalitet er derfor ikke mængden af kendsgerninger, der tjener verifikation af bestemte hypoteser, men den består i en troskab over for fænomenerne i en direkte erfaring af deres fremtrædelse og må behandles gennem en verdensnær og *sensorisk* privilegeret deskription – i det tætte greb, vi opnår i vores materiale gennem en empirisk funderet og deskriptiv bestræbelse, der netop baseres på en mere-end-subjektiv erfaring. Når fænomener beskrives med en empirisk sensitiv nærhed, er der tale om en kvalitativ beskrivelse, der ikke bare er subjektiv, men flerfoldig, fordi den beskriver forhold i verden, som andre også kan iagttage, og som er produkt af en socialt privilegeret erfaring (fx Merleau-Ponty, 1999b; Wolcott, 2005). Som det vises med begrebet om *multiperspektivisme* i afhandlingens metodekapitel,⁷⁸ er erkendelser fra etnografisk feltarbejde baseret på en mening, der netop træder frem i erfaringsfælleskaber.⁷⁹ Filosofen Timothy Morton skriver at;

⁷⁷ Ingold kalder dette for en *logic of inversion* (2011).

⁷⁸ Se s. 81 frem.

⁷⁹ Se s. 68.

“... the phenomenological approach requires a cycling, iterative style that examines things again and again, now with a little more detail here, then with a little more force there. It’s like turning a curiously shaped stone around in one’s hands.” (2013b: 37)

Når denne pointe relateres til det etnografiske feltarbejde ses, hvordan verden allerede i det empiriske engagement er bearbejdet og reflekteret gennem engagementet i felten, gennem samtale og dialog⁸⁰ i bredere forstand; i en iterativ tilbagevenden til mennesker, steder og fænomener, der altid involverer andre(s) perspektiver og reaktioner på en fremtrædende verden. Felten er netop mål for gen-besøg, gen-refleksion over det erfarede i mange modi; samvær af verbal og non-verbal karakter, gen-bevægelse gennem perciperede fysiske, sociale, visuelle, auditive, taktile landskaber og en fortløbende nedskrivning, og revision af endeløse feltnoter.⁸¹ Den Mortonske *sært formede sten*; genstanden for arbejdet, vendes og drejes i etnografens hænder ved andres hjælp gennem hele det empiriske engagement. Allerede inden materialet reflekteres og behandles gennem et grundigere skriftligt arbejde ved skrivebordet, og inden det nedfældes i feltnoter, er det rundet af en iterativ, langsommelig og grundig multiperspektivisk og social tilblivelseshistorie *i felten*.

Merleau-Ponty anerkender i sit skrift ”Filosoffen og sociologien” (1999a) det frugtbare, eller komplementære, forhold mellem den filosofiske fænomenologi og de empiriske samfundsvidenskaber.⁸² Her peger han ikke bare på, hvordan de to er tæt knyttet til samme genstand; den foreliggende verden, gennem forskellige til- og indgange, men formulerer også et syn på deres gensidigt berigende afhængighed (ibid.). Sociologen har, ifølge Merleau-Ponty, at gøre med filosofi overalt, hvor dennes opgave ikke blot er at notere kendsgerninger, men at forstå dem, da forskeren i fortolkningens øjeblik nødvendigvis selv er filosof (ibid.: 134). For Merleau-Ponty er dialogen mellem en filosofisk kontemplation, og et sociologisk empirisk og verdensnært engagement den eneste måde at gå meningsfuldt til verden på. De to bestræbelser er ufuldstændige hver for sig, men skaber i deres indbyrdes *konfrontation* (ibid.: 135), eller dialog – når de to arbejdsmodi dækker rækker ind over samme genstand – et mere adækvat billede af verden. Hvor filosofen altid må tænke *på noget* – den foreliggende verdens fænomener, er sociologen nødt til at tænke *med*

⁸⁰ En ingooldsk attentiv korrespondance-praksis, jf. ovenstående.

⁸¹ Se afsnit om anvendte indsamlingsteknologier på s. 122.

⁸² De beskrives her, i forlængelse af Husserls skrifter, med termene *de positive* og *de empiriske videnskaber*.

noget – de begreber, der kan kvalificere tanken og perspektivere den empiriske erfaring.

Her ses ovenforstående pointe om opnåelse af en fænomenologisk rationalitet, taget ind i en konkret og eksemplarisk samfundsvidenskabelig ramme. Det tydeliggøres her også, hvordan en multiperspektivisme der overskrider grænserne mellem empirisk og teoretisk engagement anerkendes som rationel klangbund i et fænomenologisk perspektiv – at ulige veje til refleksion af det værende, kan forenes omkring bestemte empiriske forhold. Herved gøres det klart, at ovenfor beskrevne erfaringsfællesskaber ikke bare er empiriske, som ved relationen mellem mennesker i en konkret erfaret hverdagsverden, men også overskrider de forskellige skel der findes imellem videnskabelige discipliner og de henholdsvis teoretiske og empiriske interesser, der beskæftiger sig med verden som fremtrædelse.⁸³

Rationalitet er i fænomenologisk forstand et spørgsmål om sammenskred mellem forskelligt situeret og positioneret erfaring, og en herfra opnået, og altid foreløbig, enighed omkring bestemte fænomeners fremtrædelse. En sådan præmis ligger tillige til grund for den anvendte analytiske fremgangsmåde.⁸⁴

3.10 ET FÆNOMENOLOGISK MULIGHEDSFELT

I ovenstående vises de muligheder, jeg finder dragende og brugbare i en aktiv anvendelse af en fænomenologisk tradition, som den forefindes hos Maurice Merleau-Ponty og en række andre forfattere der tager udgangspunkt i dette filosofiske landskab.

Gennem skrivningen redegøres for, hvordan jeg trækker på den fænomenologiske ide som et grundlæggende videnskabsfilosofisk basisfundament, og jeg viser desuden, hvor jeg finder behov for at udfordre, eller supplere til den filosofiske arv. Herved artikuleres det, jeg kalder et fænomenologisk mulighedsfelt, det primære videnskabsfilosofiske grundlag for arbejdet – en formulering der netop understreger de kritikker og potentialer for gen-tænkning som fremskrives ovenfor. Kapitlet fungerer som referenceramme for den videre skrivning og flere af ovenforstående elementer vil løbende blive taget op og bragt til anvendelse i den videre skrivning.

⁸³ Herfra ses, hvordan en analyse kan kaldes fænomenologisk, selvom den ikke alene beskæftiger sig med beskrivelse af erfaringsfænomener der viser tilbage til en enkelt forsker. At inddrage teoretiske ideer, eller perspektiver er, at bedrive en dialog om verdens fremtrædelse.

⁸⁴ Se s. 145 frem.

Når jeg først tager intersubjektivetsbegrebet op, for senere at kritisere det, er det for at foregribe en række af de tankerækker som udvikles i afhandlingens metode-del. Epochéen er central for at forstå min anlagte tilgang til feltens mennesker. Den behandling som foretages af epoché-begrebet viser, hvordan jeg finder en bogstavelig forfølgelse af manøvren problematisk i praksis, men understreger det ideal som ligger til grund for en fænomenologisk vægtet etnografi. Min måde at betragte feltarbejde som en attentiv og korresponderende praksis er afledt af den intersubjektivitetskritik som udvikles ovenfor. Det intersubjektive er ikke det samme som det attentive og korresponderende! Jeg finder ikke den adskillelse mellem subjekter som inter-præfikset påfører tænkningen af længerevarende feltarbejde adækvat. Snarere er vi; feltens mennesker og jeg selv som etnograf, som også er Merleau-Pontys ideal foreskriver, forenet i det liv, der foregår i felten. Den fremførte kritik tjener understregningen af dette forhold.

AFHANDLINGENS ANDEN DEL

4 METODE OG METODOLOGI

Afhandlingens metodekapitel vil falde i to dele; en metodisk og en metodologisk afdeling. Første del viser, hvordan det konkrete arbejde er foretaget i møderne med feltens mennesker og kontekster. Da projektet er funderet på et tidligere studie, har jeg fundet det afgørende at redegøre kortfattet for, hvordan nærværende arbejde bygger på den erkendelse og de informantrelationer, der tidligere er tilvejebragt.

Kapitlets anden del redegør for og reflekterer de mange metodologiske valg som er taget under det etnografiske feltarbejde. I denne del vil jeg udvikle på en række begreber og metodiske figurer, der rejser sig på baggrund af det empiriske engagement.

De følgende kapitler vil bestå i en skrivestil, der indeholder et tydeligt ”jeg”. Som Theodor W. Adorno skriver, er det ”Hos mange mennesker [...] allerede en uforskammethed, når de siger ”jeg”. (2003 [1951]: 98) En artikuleret personlig skrift er i mange videnskabelige arbejder trængt til side af en mere distanceret jargon, men mit argument er her, som det ofte læses i etnografiske arbejder af denne karakter (fx Jackson, 1995; Venkatesh, 2008), at en etnografisk tilvejebragt viden altid må ses i et direkte forhold til et personlige engagement som erkendelserne baserer sig på. Med henvisning til Adorno skal det fremtrædende ”jeg” derfor hverken betragtes som en uforskammethed, eller et forsøg på at skrive mig selv frem i en selvforherligende rolle, men stilen bærer på et argument, som også fremskrives med den fænomenologiske forankring: at etnografisk viden kun findes i kraft af etnografen. Førstepersonsperspektivet er derfor fremherskende.

4.1 INDLEDENDE

I den første del af metodekapitlet redegøres for, hvordan projektets etnografiske feltarbejde er udført. Bestræbelsen er, at skabe en metodisk transparens, som er central for kvalitative og etnografiske studier (fx Davies, 2008; Wolcott, 2005). I samme bevægelse fremskrives en variation over den klassiske *etnografiske ankomsthistorie* (fx Geertz, 1988; Van Maanen, 1988). Først redegøres for min indgang i den empiriske felt gennem den historik, der knytter sig til studiet, og som relaterer sig nært til den rolle som etnograf, jeg har været i stand til at etablere. Dette efterfølges af en række afsnit, hvor scenen for arbejdet sættes i mere overordnet forstand, gennem præsentation af de fysiske og sociale landskaber, som arbejdet er udført i. Her introduceres til den heterogene flok af mennesker, som har udgjort feltarbejdets informanter, og der gives indblik i den løbende

forhandling af adgang, som er foretaget i felten. Afslutningsvist rettes blikket imod konstruktionen af det empiriske forskningsfelt.

4.2 INDGANGE TIL FELTEN

En fænomenologisk forskningsinteresse er grundlæggende karakteriseret ved variationer over det åbne spørgsmål ”Hvordan...?” (fx Löfgren, 2015: 176). Nærværende projekt fødes netop i forlængelse af dette undrende *hvordan?* Under et forskningsprojekt, jeg udførte i et multifunktionelt hus tilegnet ældre med forskellige både fysiologiske og sociale problematikker i København (Rasmussen, 2012), opstod det meget overordnede spørgsmål: ”Hvordan hænger denne verden sammen?” Målet med undersøgelsen var, at beskrive og analysere hverdagslivet, som det tog sig ud i tre af husets fire tilbud. Størstedelen af arbejdet blev foretaget i husets værested, som er rettet imod en gruppe af ”socialt udsatte ældre”, og hvor der dagligt kom en større gruppe brugere.

Arbejdet skabte blik for, hvordan en heterogen gruppe ældre hver dag bevæger sig igennem et lokale i byen, og hvordan de her plejer vigtige sociale forhold til værestedets andre brugere, ansatte, frivillige, og de grupperinger, der opstår i rummet. Ældre mennesker kommer alene, søger særlige bekendtskaber, eller opholder sig i lokalets periferier uden at pleje åbenbar omgang med andre.

Hverdagen var gennemgående afdæmpet og rolig, den gik sin vanlige gang. Men arbejdet viste, hvordan stedet udgjorde et samlingspunkt for mennesker, der lever med en række parallelle vilkår i deres hverdagsliv. Det, der overordnet karakteriserer brugerne, er, at de lever med få økonomiske resurser, at de er ældre – langt de fleste over 60 år, og at de bor alene.⁸⁵ Værestedet tilbyder en mulighed for at møde andre, for at småsnakke og indgå i en social struktur, og for at opholde sig i en sammenhæng, hvor der er plads til forskelligartede livsførelser og særpræg. Lokalet i stueetagen var derfor også et sted, hvor folk udvekslede. Livshistorier, tips om gode tilbud på dagligvarer og andre fornødenheder, receptpligtig medicin, sladder, blikke, hash, sympatier, antipatier, idiosynkrasier og tillid. Hver gang hoveddøren til gaden smækkede, var det bag et menneske, der var på vej ind eller ud. Og opmærksomheden ved tilbuddets borde blev rettet mod det bidrag til dagen, eller den bevægelse videre ud i byen, som lyden af døren indvarslede. Historier, artefakter, stemninger og sindstilstande rejste ind og ud, men blev først og fremmest temporalt, rumligt og betydningsmæssigt knyttet sammen i det store lokale.

⁸⁵ En sådan generel karakteristik vil åbenlyst ikke passe på alle værestedets brugere.

Det tidligere forskningsarbejde gav indsigt i, hvordan en større gruppe mennesker, på en række underfundige måder, er forbundet med hinanden i og igennem det konkrete værested. Der tegnede sig konturer af en verden, der rakte ud af værestedet og videre ind i byen.

I nærområdet var en kirke, der på en ugentlig aften afholdte et café- og spisearrangement, hvor besøgende kunne få kaffe og et billigt måltid mad. Tilbuddet blev benyttet af mange af værestedets brugere, som enten fulgtes henover fortovets fliser, eller på egen hånd fandt ind i baggården og videre ned i den krypt, hvor arrangementet fandt sted.

Områdets værtshuse blev brugt af andre væresteds-gæster, og købmanden på det nærmeste gadehjørne var ligeledes både stoppe- og opholdssted for mennesker, der havde deres gang i værestedet, eller som boede i det multifunktionelle hus' andre afdelinger. Fortællinger og ruter ledte igennem værestedet og begyndte i stigende grad at binde en særlig del af byen sammen. Den verbale og fysiske aktivitet ledte videre til andre væresteder og værtshuse, til bestemte gadehjørner og parkområder, steder som var tilskrevet en særlig vigtighed for de mennesker, der indfandt sig i værestedet. En informant fortalte om et værtshus i nærheden, hvor han kom på mange af ugens formiddage. Her fandt en gruppe aldrende mennesker sammen for at begynde dagen. På samme måde ledte fortællinger fra værestedet til bestemte genbrugsbutikker og en marskandiserforretning, alt sammen lokaliteter, der blev beskrevet som vigtige sociale institutioner i de ældres liv. Antydningen af et sammenviklet landskab med udtalt social vigtighed tegnede sig gradvist og langsomt klarere under dette arbejde. Byen, eller en udefra upåagtet verden af usædvanlige ældre, viste sig forbundet i en bevægelse der rejser gennem landskabet, og som knytter mennesker, ting og steder sammen.

Projektets omfang og målsætning tillod ikke en udforskning af disse sammenhænge, men interessen blev yderligere pirret, da jeg en eftermiddag forlod bygningen, hvori feltarbejdet foregik, for at sidde sammen med en informant – og de folk som i øvrigt indfandt sig på denne eftermiddag – på hjørnet foran købmandsbutikken, i gaden hvor det udforskede hus lå. Eftermiddagens samtaler på det solbeskinne fortov ledte, efter ovenstående logik, til endnu andre steder i byen. Nye spor og forbindelseslinjer trådte frem, en verden af forviklinger synes i tiltagende grad at manifestere sig, og dette på både subtile, underfundige og sociologisk dragende måder.

De enkelte isolerede erfaringer gjort uden for det studerede multihus, blev løbende koblet med de mange fortællinger i værestedet, og samlede sig gradvist til en erkendelse af, at værestedet udgjorde ét socialt knudepunkt

blandt mange i byen. En omfattende række bevægelseslinjer tegnede sig på og skød henover asfalten som tråde der forbandt konkrete steder, og som trak mennesker og genstande tæt på hinanden.

Her meldte det ovenfor artikulerede spørgsmål sig: *Hvordan hænger denne sociale og materielle verden sammen? Hvad er forholdet mellem værested, de mange ældre mennesker der finder deres vej igennem dette lokale og byens øvrige landskab?* Den 'verden' som artikuleres med spørgsmålet er en svært tilgængelig del af det urbane landskab, en upåagtet verden bestående af usædvanlige ældre, der fungerer i byen, men ikke påkalder sig opmærksomhed, hvis ikke man er orienteret⁸⁶ imod deres fremtrædelse, og derfor er vidende om, hvorhen et søgende blik skal rettes.

Det tidligere forskningsprojekt fungerer som indgangspassage til det svært tilgængelige fænomen i storbyen. Bestemmelsen af den udforskede ældreverdens upågtede karakter, som fremføres i afhandlingens indledning, sættes her eksplicit i forbindelse med den privilegerede indgang, jeg har haft, og som på givende vis har konstitueret det blik, som kræves, for at identificere og efterfølgende studere dette fænomen gennem etnografisk feltarbejde. Herved redegøres for, hvordan nærværende projekt hviler på det møde med en empirisk verden, som sker gennem den tidligere forskning.

4.3 AT SKRIDTE BYEN UD – OM ETABLERING AF ADGANG

"Det er super fedt – hvis ikke uvurderligt – at kende Jørgen og Thomas. Det havde været meget svært at skabe adgang i dette miljø uden de vigtige personlige referencer" (uddrag af feltnoter, bog 1: 42).

Fra første arbejdsdag i felten er mine etnografiske bestræbelser karakteriseret ved bevægelse. Byen er med det engagement som indledes med mit ph.d.-projekt,⁸⁷ åbnet for en udforskning af sammenhænge og forbindelseslinjer, der indtil nu kun har luret frem bag byens murede hjørner, og som primært er trådt frem gennem tidligere informanternes mytiske fortællinger. Gadehjørnernes sociale liv, hidtil ukendte væresteders sammensatte og spraglede persongallerier, fællesskaberne bag værtshusenes mørke vinduer, og det liv, som udspiller sig på byens parkområder, bænke og fortove, er herfra målet med mit daglige arbejde. På fuld

⁸⁶ Jf. kapitel om fænomenologi på s. 65-67.

⁸⁷ Det etnografiske feltarbejde påbegyndes primo april, 2013.

tid er jeg parat til at forfølge disse ledetråde, til at cirkulere og lade mig involvere i byen.

Projektet er anlagt på en empirisk kvalificeret forventning om at identificere en bestemt verden af bevægelse og sammenhæng. Men al min viden udgår fra ét sted; en enkeltstående rød murstensbygning i en bestemt bydel, og den beror på informanternes ofte subtile fortællinger og hentydninger til en verden, der udspiller sig uden for det velkendte værested. Arbejdet er, med andre ord, anlagt på en præmis, der grundlæggende er både eksplosiv og delvist spekulativ; baseret på det, jeg vil kalde en *empirisk kvalificeret fornemmelse*. Forhåbningen er, at jeg vil kunne følge de spor og velbeskrevne linjer, som leder gennem det tidligere studerede hus, og herfra begynde at opdage en hengemt social verden, der gennemskyder og forbinder byen på kryds og tværs. Forhåbningen er ydermere, at jeg kan skabe og vedligeholde en etnografisk adgang og herigennem udforske denne verden gennem følgeskab⁸⁸ og i samarbejde med bestemte mennesker. Retrospektivt fremstår det tydeligt, at det er ambitiøse forventninger.

Feltarbejdets første dag er bedst at beskrive som en *tilbagekomst til felten*, da jeg indleder ved at vende tilbage til det velkendte værested. Tilbuddet har siden det afsluttede sidste arbejde gennemgået nogle grundlæggende ændringer, som indebærer færre daglige brugere.⁸⁹ Det er et sparsomt befolket lokale jeg finder på den anden side af hoveddøren, denne første dag på nyt feltarbejde. To af de velkendte brugere er tilstede, og vi hilser på hinanden med glæde, fortællinger og gensidig nysgerrighed. Samtalen er bedst at beskrive som hyggesnak blandt bekendte, men retter sig også mod det arbejde, som udgør vores fælles reference. ”Og hvad laver du så nu? Hvad handler det om denne gang?” spørger Niels, en mand i begyndelsen af halvfjerdsene, der kommer rutinemæssigt i værestedet fra morgenstunden. Jeg forklarer, at mit nye projekt bygger videre på det arbejde, de to mænd tidligere har været del af, men at jeg nu er interesseret i sammenhængen mellem de mange steder i byen, som indgår i væresteds-brugernes og andre ældres hverdagsliv.

”Ja, vi har jo alle sammen mere at se til”, siger Peter, nikkende. Han er sidst i tresserne og kommer i tilbuddet hver dag. Vi begynder hurtigt at tale om værestedets nuværende og tidligere brugere. Flere af de mennesker, som tidligere havde en forbindelse til stedet, er døde – en død der skal vise sig at blive et præsens tema i omgangen med informanterne og deres liv.

⁸⁸ Jf. s. 110.

⁸⁹ Dette hviler på tilstedeværende informanternes beskrivelser, og min egen efterfølgende erfaring.

”Frank kommer jo på tre forskellige væresteder hver dag”, siger Niels. Han og Frank har gennem en årrække udgjort en art morgen-makkerpar og sidder gerne sammen ved stambordet fra dagens start. ”Han starter her... og klokken 11 kører han videre til ”Vestlig”,⁹⁰ hvor han spiser deres varme ret klokken tolv, og ud på eftermiddagen kører han videre til ”Sydlig”... Det er sådan helt fast... altså med undtagelse af om onsdagen, hvor han spiser i kirken.” Niels kender til denne rutine gennem det nære og længerevarende venskab, der er opstået i værestedet og vedligeholdt gennem en årrække. ”Han kom også i en marskandiser inde i byen på et tidspunkt, men det er vist længe siden, han har været der”, tilføjer Niels. Jeg er blevet bekendt med eksistensen af fællesskabet i et kælderlokale, gennem samtaler med Frank, men har aldrig fået spurgt til den nøjagtige adresse – den kan Niels supplere med, da han tidligere har besøgt butikken sammen med Frank. I samtalen runder vi også Jørgen, der er en velkendt tidligere informant, men som ikke kommer ikke i værestedet længere. Han har fået karantæne på baggrund af mistanke om salg af hash og er ikke vendt tilbage efter dens udløb. Ingen af de to mænd ved bordet har personligt kendskab til det værtshus, han har fortalt om, men de har, lige som jeg, hørt mange beretninger om det sociale liv som findes på værtshuset.

Flere kendte ansigter dukker op i løbet af formiddagen, og flere venligt stemte samtaler føres. Midt i gensynene er jeg interesseret i at afklare og identificere nogle af de veje, jeg skal forfølges videre ind i byen – jeg er, som altid under etnografisk feltarbejde, i den sociale sammenhæng med en multilateral agenda (fx Wolcott, 2005).

Timerne i værestedet giver mig de referencer, der er nødvendige for at bevæge undersøgelsen af det genstandsfelt, der indtil nu kun har vist sig i diffus forstand, ud af det velkendte værested, og gør mig i stand til at indtage gaderne med en provisorisk plan. Jeg tilvejebringer en række overordnede, men vigtige oplysninger om Jørgens stam-værtshus, marskandiserforretningen og nogle af de andre lokaliteter, der fungerer som centrale sociale steder i den verden, jeg agter at kaste mig ind i. Bevæbnet med nedskribede geografiske anmærkninger, som fx ”hjørnet af Frederiksborggade og Nansensgade”,⁹¹ og mere eller mindre kvalificerede gisninger og hints om sammenhænge mellem by og menneskelige bevægelseslinjer, forlader jeg værestedet til fordel for de gader og den bevægelse, der kommer til at udgøre mit arbejdsområde de følgende mange måneder.

⁹⁰ Værestederne er, som alle andre steder, tildelt synonymnavne.

⁹¹ Her en fiktiv adresse, der tjener eksemplet.

Næste morgen træder jeg mærkbart ud af den tidligere forsknings terræn og ind i en by, der vil afsløre et væld af mangfoldige og endnu ukendte kringelkroge og underfundige sammenhænge. Transitionen mellem et velkendt og et nyt terræn sker med det første besøg i værtshuset, som Jørgen så tit har fortalt om.

Det kræver mod at passere det dørtrin, som markerer grænsen mellem fortov og værtshus. Men bevægelsen markerer passagen ind i den nye felt; mellem det forgangne og velkendte, og det som er ved at forme sig. At værtshuset, på samme måde som de mange andre rum, der skabes adgang til gennem arbejdet, er en territorialiseret sfære (fx Lyman & Scott, 1970: 89-109; Reeh, 2002) mærkes tydeligt i kroppen, da tærsklen til denne nye verden overtrædes for første gang.

Gennem følelsen af et forhøjet beredskab – en art instinktiv kropslig markering af min fremmedhed i den ukendte sammenhæng, kombineret med en adrenalinlignende og fremadrettet energi, bevæger jeg mig ind i den urbane vildmarks uforudsigelighed. Bag døren erstattes den klare formiddag af en dunkel elektrificeret belysning, der blander sig med resterne af det dagslys, som slipper igennem de mørke ruder. Stedet fremstår umiddelbart tomt – jeg er ikke i stand til at se andre mennesker i det lokale som afslører sig. Men jeg mødes af musik fra jukeboksen og cigaretrøg. Jeg går direkte til baren, hvor en bartender kommer til syne fra baglokalet, bestiller en danskvand, og benytter dette første møde med Henning, som jeg senere lærer, at manden hedder, til at give mine hensigter til kende. Jeg fortæller, at jeg kender Jørgen, som har talt godt om stedet. Henning, som jeg kommer til at se meget mere til, forholder sig verbalt tilbageholdende og passivt over for både min præsentation og det artikulerede ærinde,⁹² men vedkender sig, efter et ophold i samtalen, vores fælles bekendtskab. ”Ja, han kommer her mange af ugens formiddage... han plejer at komme mellem halv elleve og tolv-tiden”. Samtalen er hurtigt overstået, da bartenderen har ærinder i køkkenet og ikke virker synderligt interesseret i at snakke. Jeg finder en plads ved et af de mange tomme borde i rummet, besluttet på at se tiden an og vente på, at Jørgen dukker op.

Hurtigt efter ankomsten bemærker jeg stemmer fra det, der fremstår som et baglokale. Det bliver klart, at mennesker er forsamlet et andet sted i værtshuset. Jeg nipper til den kulsyreholdige vand og forsøger at vende mig til en meget perifer position i den fremmede sammenhæng og til de blikke, jeg tildeles af Henning, når han passerer gennem baren under sine gøremål. Jeg

⁹² En reaktion, som kendetegner de første møder med langt de fleste af undersøgelsens informanter.

bladrer ufokuseret igennem dagens B.T., som bartenderen placerer på mit bord,⁹³ og bliver tiltagende mere optaget af det, der foregår i værtshusets andet lokale.

Døren til gaden går op, og ind træder en midaldrende mand. Han kommer ikke op til baren, men forsvinder igennem en dør nær indgangen til værtshuset. Kort efter hører jeg ham hilse venskabeligt på bartenderen og bestille en øl – der er tilsyneladende flere måder at komme til baren på. Med mandens ankomst vokser en mere tydelig samtale frem. Nogle minutter passerer, inden den rolige atmosfære igen brydes af en ankommende. Følelsen af usikkerhed omkring såvel den konkrete tilstedeværelse på det fremmede territorium i kombination med den undersøgelse, som endnu ikke har taget retning og form, nærmest blæses til side, da en bekendt træder ind ad værtshusdøren. Det er ikke Jørgen, som jeg forventer at møde, men derimod en anden mand, jeg kender fra værestedet. Lars er sidst i 60'erne og supplerer sine ydelser fra det offentlige ved at videresælge forskellig receptpligtig medicin til købere i lokalområdet. Det er en forretning, han er yderst påpasselig med at afsløre, og jeg kender kun til den gennem en afdød informant, der supplerede sin metadon med ”godnat-piller” – medicin, der skulle understøtte en bedre nattesøvn. Her, på vej ind i feltarbejdet, føles det opløftende at møde den velkendte tidligere informant i en sammenhæng, vi ikke kender hinanden fra. Lars bekræfter med sin entré i værtshuset, at den præmis arbejdet bygges på, er mere end en forhåbningsfuld spekulation, og at forskellige mennesker cirkulerer og indgår i et omfattende system på tværs af forskelligartede kontekster i byen.

Lars passerer forbi i retning mod baren, stopper op, og ser overrasket på mig i de sekunder, det tager at skabe sammenhæng mellem mødet med mit ansigt og hans erindring. Vi giver hinanden hånden, ”Hvad laver du her?”, spørger han. ”Jeg er i gang med en ny undersøgelse”, svarer jeg. ”Jørgen har fortalt mig om stedet, men jeg vidste ikke, at du også kommer her?”, siger jeg for at sætte vores fælles referenceramme i spil. ”Ja, han kommer her om formiddagen, og så sidder han inde ved det store bord”. ”Jeg kommer her ikke så tit, men det er et meget hyggeligt sted... Hvad handler din undersøgelse om?” fortsætter han. Som altid, når den etnografiske interesse skal forklares til potentielle og involverede informanter, handler det om at skabe balance imellem kompleksitet og tilgængelighed; om at tydeliggøre rammen, og samtidig forsøge at fremstille arbejdet på en fordøjelig måde (fx Hammersley & Atkinson, 2007), der ikke giver anledning til unødigt mystik og mistro; elementer, der i sidste ende kan skabe forstyrrende afstand og fremmedgørelse imellem etnograf og

⁹³ En del af den uformelle værtshus-etikette, der iagttages gennem arbejdet er, at en ny-ankommen gæst ofte forsynes med dagens formiddagsblad.

informanter. ”Jeg er interesseret i, hvordan mennesker skaber fællesskaber og forhold på tværs af steder som fx værtshuse, gadehjørner og væresteder”, forsøger jeg mig, stadig utrænnet i at præsentere min interesse på en passende måde. ”Ahh... FBI...” responderer han, akkompagneret af et blik fra de intense øjne og med et smil. Han synes at respondere på udmeldingen med en henvisning til, at der potentielt kan være forhold, jeg ikke bør rode for meget rundt i. ”FBI...”, siger han igen, og jeg griner for at afdramatisere den underliggende mistænkeliggørelse og skabe distance til den antydede forbindelse til ordensmagten eller andre med denne form for interesse. ”Jeg kommer ind for at sige farvel, inden jeg går” siger jeg hurtigt for at rense luften, da den velkendte mand begiver sig imod døren til det tilstødende lokale. Hans ankomst kan sikre mig en mere legitim indgang til at entrere værtshusets tilstødende rum og give en velkommen lejlighed til at præsentere mit forehavende for de mennesker, der befinder sig i på den anden side af væggen.

Opmærksomheden rettes igen halvhjertet mod avisen på bordet. Med en nyerhvervet sikkerhed i Lars’ bekendtskab er jeg blevet bevæbnet med mod til at opsøge det tilstødende lokale. Det viser sig at være beværtnings rygerum. Ved et solidt træbord sidder Lars, den ukendte mand som ankom kort forinden, og en tredje mand. Det er påfaldende, at jeg har set to af de tre mennesker under mit tidligere feltarbejde, og nu, ved indgangen til det næste, møder dem i denne nye kontekst.

Jeg hilser ved bordet og modtages med den kølige arrogance, som kan forventes, når man som udenforstående opsøger et fremmed og lukket miljø. Med det samme gør jeg brug af min reference i Jørgen, der, som jeg allerede har erfaret i den korte samtale med bartenderen, besidder en mere marginal position i fællesskabet,⁹⁴ end hans tidligere fortællinger har afspejlet. Alligevel åbner artikulationen af de fælles bekendtskaber en mulighed for at komme i samtale med mændene. Jeg slår mig ned på en stol i nærheden af det store bord og forsøger med indfølelse nænsomhed at blive del af snakken. I løbet af formiddagen dukker flere af stedets stamgæster op. Der er tale om et ’formiddagshold’ – mennesker, som kommer på værtshuset fortrinsvist i formiddags- og de tidlige eftermiddagstimer. Inden jeg forlader beværtningen, viser det sig, at en anden mand med central plads i stedets hierarki, er bror til en af mine tidligere og tætte informantrelationer. Jeg forlader værtshuset først på eftermiddagen, overvældet

⁹⁴ Et vindue til betragtning af dette fænomen er, at han gerne ser sig omtalt ved navnet ”Motorcykel-Jørgen”, noget der referer til hans identitet som mangeårig motorcyklist, men mændene ved bordet omtaler ham med brug af det mere degraderende ”Knallert-Jørgen”.

af de mange relationelle sammenfald, og med en fornemmelse af, at der nu er etableret en, om end spinkel og indledende, platform for det videre arbejde.

Resten af dagen bruges på iagttagelse af byen og dens mennesker i mere løs og afsøgende form – denne bevægelige modus er en vigtig del af den arbejdsform, jeg herfra finder ind. I det underjordiske rum på Nørreports S-tog perron indgår jeg i en særpræget og subtil interaktion med en hjemløs bladsælger, der spænder over adskillelige møder henover mere end en time. Manden cirkulerer på perronen og kommer udover kioskernes ansatte til at udgøre det eneste blivende menneske i en verden af udtalt gennemstrømning. I mønstre der krydser henover perronens betonarkitektur bevæges han blandt andre urbane elementer der er *på vej* i et helt andet tempo; tog, mennesker, ansigter, efterladte aviser og papir, der røres af tunnellernes træk. Den underjordiske iagttagelse kommer til at lægge kimen til nogle af de tidlige ideer, der fremad influerer og former feltarbejdet. Et arbejde, hvor jeg tiltagende optages af empirisk inspirerede begreber som *cirkulation*, *bevægelse* og *hverdagens mikro-mobilitet*.

Udvekslingerne på denne eftermiddag udgør desuden brugbare lektioner i den kunstart, det er at praktisere et ofte særpræget samvær med gadens alternativt tænkende folk – en disciplin der må mestres, hvis en etnografisk udforskning som den, der ligger til grund for nærværende afhandling, skal lykkes. Det handler om at tillære gadens forskellige sprog – om at tilegne sig en gang-art, der kan muliggøre både ind-gang og opretholde ad-gang. *At være i offentligheden* er, *at være eksistentielt tilgængelig* er en sætning jeg i forlængelse af eftermiddagens erfaring nedkradser i min notesbog – et diktum som herfra får stor betydning.

Den næste lokalitet på mit foreløbigt skitserede kort over felten er et værested, som har udgjort en vigtig reference i samtalerne med tidligere informanter. På arbejdets anden dag skærer jeg på cykel igennem foråret og ind i en ny bydel, for at ankomme til den solbeskinnede baggård, der huser dette tilbud. Igen karakteriserer fornemmelsen af *relationelle sammenfald* og *genkendelighed* min ankomst til det ellers ukendte og fra byen tilbagetrukne sted *at være*. Allerede inden cyklen er trukket igennem de perlesten, som udgør underlag og strækker sig fra gadens fortov og ind i baggården, og parkeret i cykelstativet, genkender jeg flere af de ansigter og kroppe, der opholder sig i tilbuddets gårdhave, under den sene formiddags varme sol. Fire mennesker, som informerede mit tidligere projekt, og som jeg derfor kender indgående, opholder sig blandt gårdens forsamlinger, på de malede træmøbler. Peter, som nogle dage forinden udgjorde selskab på arbejdets indledende dag, sidder ved et af de befolkede borde. Det

samme gør Thomas og Susanne, et par jeg også kender, og Mathias, en afdæmpet ældre mand, der forsvandt sporløst ud af byen under det tidligere feltarbejde.

Igen er gensynets glæde håndgribelig, og tilstedeværelsen af disse bekendte gør, at jeg kan træde direkte ind i samtalen ved et af bordene – en oplevelse af at blive trukket ind i den nye sammenhæng. Susanne er snakkende som jeg kender hende, men Thomas er mere afdæmpet og sværere at tale med, end jeg mindes fra vores tidligere bekendtskab. Tidens gang er manifest, når man arbejder blandt denne gruppe af ældre mennesker – og det er med det mellemliggende fravær tydeliggjort, hvordan særligt Thomas fremtræder ældre. Hans tænder ser dårligere ud, han er rødlig i ansigtet og har en udtalt urolig og hvileløs fornemmelse omkring sig. Han er en mand, som det tidligere har taget meget arbejde og tid, at komme til at kende. Derfor overrasker det sky og tilbageholdne væsen mig ikke, men der er en ny rastløshed omkring ham. Som formiddagens samtaler forløber, bliver det klart, at han er ramt af tiltagende psykiske problemer. Flere gange finder han diskret et pilleglas frem fra cowboyjakkens inderlomme, ryster med urolige hænder tabletter frem og sluger dem. ”Det er personalet ligeglade med her. Bare man gør det diskret”, siger han lavmælt adresseret til Susanne, og indirekte henvendt til os andre ved bordet. Denne reference skal ses i relation til det værested, vi kender hinanden fra, hvor holdningen til brug af medicin og andre stimulanser er langt mindre liberal, og hvor denne handling vil resultere i bortvisning.

Værestedet er bestemt ved et spraglet liv, og tilstedeværelsen ved bordet, der består af få kendte og flere ukendte ansigter, giver god mulighed for at lære nye mennesker at kende. Thøger er en mand på 72 år, hvis navn har været nævnt mange gange tidligere. Han havde en næsten mytisk rolle i samtalerne under det tidligere arbejde. Denne dag giver mig mulighed for at møde den karismatiske og veltalende mand, da han har sin daglige gang på værestedet. Thøger er charmerende, berejst og leder med sin dybe stemme og en besnærende retorik interesserede tilhørere igennem et mindre hav af eksotiske fortællinger. Mødet bliver starten til en dobbelttydig og omskiftelig relation til manden, der herfra kommer til at fungere som en af arbejdets centrale nøgleinformanter.

”De er så fint bundet”, udbryder en stille mand, som han bukker sig ned og rører ved min ene skos snørebånd. Han er ankommet til bordet med en ostemad og en kop kaffe, og har indfundet sig i selskabet. Tommy, som han hedder, bevæger sig pudsigt – stille, næsten umærkeligt, men er alligevel distinkt fremtrædende med sit særlige væsen. Jeg kommer til at kende ham godt, da han opholder sig på værestedet i langt det meste af åbningstiden, og han bliver endnu et vigtigt bekendtskab. Værestedet lukker kl. 15 denne dag, men brugerne får

gerne lov til at sidde i gården til klokken 16, hvor porten mod vejen låses af. Thøger, Peter og jeg bliver som de sidste tilbage.

Relationen til Thøger tager hurtigt fart, og den mere fortrolige og rolige atmosfære, som indfinder sig efter værestedets formelle lukning, er befordrende for samtalen med den velkendte Peter og en Thøger, der her er dukket frem af det anekdotiske tågeslør, tegnet op af tidligere informanter. Begge mænd skal deltage i spisearrangementet i en kirke kl. 17, men har hver deres veje til aftensmåltidet planlagt. Vi skilles nogle minutter i fire.

Formiddagens arbejde peger igen på eksistensen af vidstrakte relationelle forbindelser mellem disse mennesker. En række kendte og ukendte folk er mødt på det nye værested – en lokalitet i byen som udgør et fortættet samlingssted for mennesker, der også kender hinanden fra andre sammenhænge og steder. Ruterne leder i retning af tilbuddet i kirken, andre væresteder, spisetilbud, værtshuse og boligområder, hvoraf mange udgør fælles referencepunkter for de ældres hverdag.

Fra værestedet rettes cyklen mod den marskandiserforretning, som er grundigt beskrevet af den tidligere informant, Frank. Forretningen ligger i et kælderlokale på hjørnet af to befærdede gader nær byens centrum. I linje med det ovenfor beskrevne første besøg i værtshuset, er indgangen til den sagnomspundne kælderforretning karakteriseret ved en ambivalent fornemmelse. Der er mange ting på spil – eller sådan føles det. Indledende er det ikke til at vide sig sikker på, om jeg i det hele taget er på vej ned i den rigtige kælder. Forretningen er løseligt beskrevet af flere tidligere informanter og usikkerheden er igen mærkbar. Jeg er uvidende om, hvad jeg vil møde, når de fem skridt fra gadeniveau, ned ad den lille stentrappe fra fortovet, er forceret. Er den uformelle sociale institution, som jeg så ofte er blevet fortalt om, stadig virksom? Hvordan tager det beskrevne fællesskab sig ud?

Allerede inden jeg er passeret igennem butikkens åbentstående dør rammes jeg af den distinkte lugt af cigaretrøg, fugt og gammelt tøj. Et skridt inde i kælderlokalet mødes jeg af bogstavelige bunker af ting og genstande, der blander sig med lyden fra en tændt radio – forretningen fremstår decideret rodet og slidt, og det er problematisk at opholde sig nær indgangen, da gulvpladsen er trang.

”Goddag. Du må sige til, hvis der er noget specielt du søger”. Invitationen leveres med en stemme, som tilhører en gammel mand, og lyder fra lokalets fjerne ende. Jeg tager imod med et, ”Tak for det – her er mange fine ting”, og retter blikket imod et egetræsbord, der danner ramme om en lille forsamling mennesker i kælderen modsat indgangen. En smal sti fremstår mellem en

imponerende samling artefakter og leder ind til bordet. ”Her er i hvert fald mange ting”, responderer den gamle og griner lavmælt inden han igen tager den tændte cigaret op fra askebægeret på bordet, og suger den blågrå røg ned i lungerne.

Jeg ser mig omkring, og overvejer det næste træk. Jeg er interesseret i at skabe fundament for en deltagelse, der er anderledes og mere vægtig end rollen som ’interesserede kunde’, men føler mig beklemt og begrænset af den sparsomme fysiske plads – en usikkerhed der også tiltales af de ukendte blikke, som rettes min vej fra selskabet ved bordet. Jeg vender øjnene mod bunkerne af gamle genstande alt imens mine sanser flakker rundt ved begivenhederne i lokalet, gennemgår hurtigt en kasse LP’er, og opdager dernæst en stak gamle bøger, som er placeret oven på en samling gamle elektriske apparater.

Som Daniel Miller peger på (2008) er der en vis tryghed at hente i omgangen med velkendte artefakter. Jeg forventer ikke at vinde andet end tid til at se scenen an og overveje mine muligheder for den følgende interaktion med denne konsultation af bøgerne, men mødes af den første af de utallige erfaringer, der anskueliggør hvorfor termen *etnografi* både rimer på, og svinger så godt med, begrebet *magi* (se fx Hornborg, 2015; Lévi-Strauss, 1994 [1962]). Som anden bog i stakken kommer Annette B. Weiners ”The Trobrianders of Papa New Guinea” (1988) til syne. Studiet er en af de mange efterfølgere til den britiske antropolog Bronislaw Malinowskis klassiske og kanoniserede etnografiske pionerarbejde på Trobrianderne fra starten af 1900-tallet (Malinowski, 2003 [1922]). Det er ikke alene en kuriøs tilfældighed, at denne bog viser sig øverst i stakken af sammenbragt litteratur, den kommer ydermere til at fungere som et både uventet og meget velkomment *indgangs-pas*; som min mulighed for at præsentere mig selv og den interesse der fører mig ned i forretningen, på en oplagt og ligefrem måde. ”Hvad koster denne her?”, hører jeg mig selv spørge. Selskabet, der er engageret i nye samtaler forstummer og ser igen min vej. ”Den skal blive din for 10 kroner”, siger den gamle fra sin udslidte kontorstol. ”Den tager jeg... Det er sjovt, for det er en bog fra mit fag”, tilføjer jeg, og herved åbnes dørene for den etnografiske indgang til kælderen. ”Hvad er dit fag?” spørger en mand, der viser sig at hedde Per, være midt i 50’erne og hjemløs, og som anvender kælderbutikkens gamle sofa som overnatningssted i længere perioder. ”Jeg er antropolog...”, svarer jeg og tilføjer prompte, og af erfaring med denne oplysnings utilstrækkelighed, at ”... jeg er sådan én, der interesseret mig for, hvordan folks hverdag ser ud... og for, hvordan mennesker finder sammen i fællesskaber”. Herfra indledes en samtale, der fører mere med sig: Jeg fortæller

om mine interesser og det arbejde, der er under udformning, og dette leder de forsamlede til at fortælle anekdoter og introducere bredere til kælderens.

Der er ikke gået mange minutter efter min ankomst til det mørke lokale, før den gamle, manden som ejer forretningen og passende lyder kaldenavnet ”Mester”, byder mig en øl, finder en vakkelvorn stol frem fra gemmerne og rydder noget af det massive rod til side, så jeg kan få en plads ved bordet. Vi taler på mit initiativ om Frank, den mand der har fortalt mig om forretningen, og den 84-årige⁹⁵ Mester siger, at Frank ikke har været forbi forretningen i den seneste tid. Han har haft et psykisk sammenbrud og har forsøgt selvmord ved at hoppe i Peblinge Sø fra Dronning Louises Bro, julenat. Efterfølgende har han været indlagt på psykiatrisk afdeling og har siden episoden kun været forbi ”Mesters kælder”⁹⁶ nogle enkelte gange.

Beretningen vækker resonans i en række antydende og upræcise formuleringer fra gårsdagens besøg i værestedet, hvor Frank selv var tilstede, men gruppens fortællinger bringer også nye nuancer til den, på dette tidspunkt, kun løseligt beskrevne hændelse.⁹⁷ Den hjemløse Per fortæller højt og åbenmundet om Franks ulykke, men tysses på og standses af de andre ved bordet. Tonen er hård.

Dagen byder på en række indledte relationer til de mennesker som har fundet vej til kælderen denne sene eftermiddag. Jeg møder Karen, der er Mesters kæreste og sambo, og som har en lejlighed nogle hundrede meter nede af gaden, som de begge bor i. Per fortæller en række lettere spektakulære anekdoter om sig selv, noget som på sigt viser sig at være karakteristisk for manden, og kombinerer dette med beretninger om de hverdagsvilkår han lever med som hjemløs. Poul, en pensioneret mand der har en meget stille fremtoning i forretningen, forholder sig hovedsageligt tavs, men følger nøje de samtaler, der flyder henover bordet. Poul bliver senere en af studiets nøgleinformanter, og viser sig at være et unikt og interessant bekendtskab på både godt og ondt.⁹⁸ Jeg møder Dorte, Mesters ældste datter, som kommer i forretningen de fleste tirsdage for at hjælpe den gamle, og for at drikke øl og hvidvin i selskab med de andre. Og jeg fortælles om et større persongalleri, der enten har haft, eller aktuelt har berøring med fællesskabet i den lille kælderbutik.

Afsnittet her har beskrevet, hvordan jeg bruger eksisterende viden og informantrelationer i ankomsten til det nye forskningslandskab. Jeg arbejder mig

⁹⁵ Informanternes alder er i denne sektion anført i overensstemmelse med det tidspunkt hvorpå relationerne er indgået – altså i månederne fra april 2013 til og med december samme år.

⁹⁶ Som forretningen kaldes af stamkunderne.

⁹⁷ Begivenheden fortælles ved en række senere møder af Frank selv, og udforskes tillige under et interview. Se uddrag i Prolog, s. 20.

⁹⁸ Se analyse s. 256 frem.

ind i felten ved at opsøge de lokaliteter der fremtræder under arbejdet, og som tidligere er beskrevet. Feltarbejdet folder sig ud som en praksis, hvor jeg forfølger en række spor, og hvor en både konkret opsøgende og løs tilstedeværelse i byrummet leder til genetablerede relationer med allerede kendte informanter, til møder med nye og til de fællesskaber som udfolder sig på byens gader og i landskabets afkroge.

4.4 AT GØRE GADEN TIL ARBEJDSPLADS

Med det etnografiske arbejde gøres gaden til den primære arbejdsplads. Rebecca Solnit skriver at:

“The very word *street* has a rough, dirty magic to it, summoning up the low, the common, the erotic, the dangerous, the revolutionary. [...] Street kids are urchins, beggars, and runaways, and the new term *street person* describes those who have no other home. *Street-smart* means someone wise in the ways of the city and well able to survive in it, while “to the streets” is the classic cry of urban revolution, for the streets are where people become public and where the power resides. *The street* means life in the heady currents of the urban river in which everyone and everything can mingle.” (2001: 176)

Alle der tillader sig selv at gøre længere ophold på byens fortove ved, at gaden er sted for potentielle møder og kan besidde en rå, beskidt følelse. Som Solnit påpeger, er gaden et særligt rum, hvor vi principielt er eksponeret, tilgængelige for den Anden, mulige at tilgå. Når gaden er sted for det etnografiske engagement kalder det derfor på en række afgørende færdigheder hos feltarbejderen. Her er netop street-smartness og sensitivitet i relation til dem, der både opholder sig, og strømmer igennem det offentlige gaderum, af central betydning. På gaden bliver vi offentlige, men som Erving Goffman peger på, så fordrer denne offentlighed også et blik og en omsorg for de andre, vi her kommer tæt på (fx 1963a; 1971).

Min bestræbelse på gaden er løbende at vende tilbage til de steder, jeg etablerer adgang til; væresteder, værtshuse, gadehjørner, parkområder – for at dyrke de relationelle frø, som er sået, og som med nænsom vedligeholdelse spirer med foråret. De første måneder består i at finde frem til det grundlag, som deles af byens beboere; fodgængerne, gadens folk, jeg selv som feltarbejder. Som beskrevet er der hos bl.a. Merleau-Ponty en ide om, at vi må genvinde en åben og direkte forbindelse med den verden, som er vores fælles udgangspunkt –

underlaget og landskabet. Igennem vandringen opnår den vandrende en synkronisering og en fænomenologisk nær forbindelse med det landskab, som gennem-gås (fx Ingold & Vergunst, 2008; Legat, 2008; Lucas, 2008). Tilstedeværelse på og bevægelse henover og igennem de steder og lokaliteter, der er betydningsfulde for en voksende gruppe informanternes hverdagsliv, er at se som en sådan synkronisering, eller identifikationen af en fælles grund. Til fods og fra den cykel, som bruges til at tilbagelægge længere distancer, erfares og tilegnes byen i en ny og tiltagende anden fremtrædelse, tilstedeværelsen tilvirker opnåelse af nye perspektiver. Det er her afgørende at bevare et eksplorativt og opsøgende engagement, da meget af landskabet henligger uudforsket i arbejdets første måneder. Og fordi erkendelsesinteressen kontinuerligt er under udformning.

Min bevægelse omkring og imellem de stadig flere kendte og ukendte steder i byen udvides gradvist. Mennesker fra det voksende antal kontekster jeg skaber adgang til, begynder at fremtræde på byens gader med en ny tydelighed – som feltarbejder er jeg i færd med, at oparbejde et tiltagende skærpet blik for bestemte mennesker og sammenhænge; jeg er vokser ind i byen. Og den tidskrævende og løst fokuserede tilstedeværelse i byens landskab leder til en ny og kvalificeret opmærksomhed på gadernes myldrende og cirkulerende, men også upåagtede, liv.

Mange af mine dage indledes på et bestemt og travlt befærdet gadehjørne. Fra bænke iagttages en by som vågner, fortove, cykelstier og kørebaner, der muliggør tæt trafik – en art fælleskrop af mennesker på vej. Paul Virilio siger at "... byen er stedet for banerne og 'trajektiviteten'", at den er sted for nærhed mellem mennesker, for organisering af kontakt (1998: 47). Mit engagement i byen viser dette, men skaber også blik for, hvordan multiple baner eksisterer parallelt, uden denne berøring og organisering af kontakt. Fra en stillesiddende krop midt i morgener af målrationalt flow, tilvejebringes netop et andet perspektiv på byen; et blik for det langsommelige, det træge og tunge, det sagte og det hengemte. Det manifest spektakulære, larmende og stereotyp portrætterede byliv (fx Debord, 1994 [1967]) suppleres af en alternativ viden om *byens stiltfærdige og subtile spektakler* – dem der først træder frem, når man finder deres tempo, når man finder *hen til dem*.⁹⁹ Det ordinære og banale besidder ofte en rå styrke, hvis man gives mulighed for at opholde sig ved det (fx Stewart, 2007; Taussig, 2011). Dette tydeliggøres fra byens bænke.

Gennem stædige og vedholdende kontaktforsøg til gadens mennesker, opnås løbende flere informant-relationer. Gadehjørner, bænke og parkområder fremtræder herfra som opholdssteder for bestemte mennesker eller

⁹⁹ Jf. Ingolds ide om feltarbejde som en attentionel praksis (fx 2015a).

fællesskaber, og mindre områder i dele af byen viser sig som territoriale steder i forskellig forstand. Min udforskning af byen kan beskrives som en art *fokuseret omflakken*, der efterlader de mange små, nære og gentagne iagttagelser med mulighed for at samle sig til en stadig mere kvalificeret fornemmelse for asfaltverdenens usædvanlige ældre, et blik der hviler på en fænomenologisk og iterativ praksis.¹⁰⁰

Med henvisning til digter og byvandrers Charles Baudelaires ikoniske flanør-figur skriver Ash Amin og Nigel Thrift, at "... there can be no doubt that [...] flânerie is able to reveal many intimate secrets of a city." (2002: 13). Referencen til flanøren er i det hele taget hyppigt brugt i kultur- og humanvidenskabelige sammenhænge, hvor interessen er centreret omkring iagttagelse af gadeliv i (stor)byen.¹⁰¹ Mit arbejde hviler på denne pointe og viser, hvordan der findes en hengemt verden, der kan tilgås fra en krop i nedsat tempo. Hvordan byens sprækker åbenbarer sig og tilføres ny tydelighed, når man tilgår dem fra *langsommelighedens* og *løshedens princip*.

I en ganske anden sammenhæng formulerer Rasmus Ejr  s min metodiske tilgang på følgende måde:

"... jeg opgav mit forehavende, og satte tempoet ned, indtil tiden gik i stå. Det er en undervurderet metode til at gøre interessante iagttagelser og opdagelser. Man sætter tempoet helt ned og dropper alle planer, ja selv intentionerne." (2015: 24).

At droppe intentionerne er, at følge med, lade sig drive, at leve langs med de linjer der viser sig i byens landskab.¹⁰² Dette er beskrivende for den sensoriske og åbne tilgang til feltarbejde, jeg forfølger. Og i forlængelse af dette metodiske princip, ledes jeg ind i stadig flere forhold til bestemte ældre, og imod tiltagende længere og mere intense samtaler, interaktioner og følgeskaber.

4.5 BESVÆRET ADGANG – OG OM NOGLE F   GATEKEEPERS

Som det adresseres ovenfor, er gaden et pr  k  rt sted at opholde sig, og som etnograf er det derfor nødvendigt at håndtere og forholde sig aktivt til "... the problem of 'loitering'" (Hammersley & Atkinson, 2007: 43) – de problematikker som opstår, når gaderne bliver genstand for etnografisk feltforskning, hvis en

¹⁰⁰ Jf s. 76.

¹⁰¹ Se fx Benjamin, 2007; Lucas, 2008; O'Rourke; Reeh, 2002.

¹⁰² Jf. afsnit om linealogi, fænomenologi og orientationalitet ovenfor.

frugtbar og længerevarende adgang skal opretholdes. Her må den *gadevisdom* jeg adresserer ovenfor, bringes i anvendelse.

Jeg erfarer løbende, hvordan observation på byens gader er både reciprok og flersidig, hvordan en banal pointe om, at al iagttagelse er gensidig. Mange af byens usædvanlige mennesker har udviklet skarpe blik for det offentlige rums mønstre og logikker. Mennesker, der umiddelbart og med et forudindtaget blik, kan forekomme fraværende, indifferente, perceptuelt distante,¹⁰³ besidder ofte veludviklede og høj-sensitive fornemmelser for selv den mest underspillede interesse, der rettes deres vej.¹⁰⁴ Goffman forklarer dette med en særligt udviklet og kontekstafhængig evne til at tage vare på egen sikkerhed – til at vogte *selvets territorier* (2004). Bech-Jørgensen vil, i forlængelse af dette, bidrage med det perspektiv, at agtsomheden hviler på en *fornemmelse for stedet*, der relaterer sig til en kontekstuel forankret lærings- og socialiseringsproces (2004). Gadevisdommens vigtighed kommer tydeligst til udtryk der, hvor hændelser har konfronterende karakter; når der opstår ubehag eller potentielt truende situationer på baggrund af egne eller andres kontaktforsøg. Her spiller småsnak og evnen til at lytte og respondere respektfuldt på forskelligartet *alternativ tiltale*¹⁰⁵ en afgørende rolle. Jeg lærer at anvende gadens sprog, og passe det ind i de forskellige sammenhænge. Men jeg profiterer også af en stædig vilje til at befinde mig i de udpræget dobbelttydige og personligt påtrængende situationer, der opstår i de studerede kontekster (jf. fx Wolcott, 2005). Den etnografiske tilstedeværelse i den urbane sfære fordrer, at jeg lærer at tale mig tilrette, eller formår at identificere passende fællesnævnerne at bygge bæredygtige relationer på – evner, der er af central vigtighed i engagementet på byens gader.

Men gaden strækker sig også ind i byens mere lukkede afkroge. Som jeg viser ovenfor, er værtshusene et konglomerat af gade og by, det samme er værestederne og flere af de andre tilbud, jeg arbejder i; offentligt tilgængelige, men socio-rumligt territorialiserede. Jeg gør brug af en uformelt orienteret tilgang til feltens mennesker, hvor jeg sjældent understreger mit ærinde med det samme da, mange af de studerede kontekster er karakteriseret ved en uformel og alternativ social organisation. Men denne tilgang har også en række tydelige ulemper. Jeg profiterer, som vist ovenfor, på eksisterende relationer og bekendtskaber,¹⁰⁶ og

¹⁰³ Her fx mennesker der sidder for sig selv i det offentlige rum, cirkulerer på gaderne, taler med sig selv, etc.

¹⁰⁴ Her bygges videre på den erfaring som igangsættes af en eftermiddags arbejde på Nørreport St., se s. 90.

¹⁰⁵ Begrebet om *tiltale* anvendes her i bredest mulige definition; som et vidt spektrum af handlinger og opmærksomheder der rettes imod én.

¹⁰⁶ Jf. uddrag af feltnote på s. 84.

etablerer ofte adgang med brug af det, Robert Burgess kalder *sponsors* (1984): mennesker som kan blåstempe min person i de opsøgte sammenhænge. De formelle *gatekeepers* (fx Davies, 2008) er få, og det er som vist ofte eksisterende relationelle forbindelser og referencer, der sætter mig i forbindelse med nye informanter. Arbejdet ledes i retning af nye sammenhænge gennem de træf og møder, der gøres i følgeskab med informanter, og i forlængelse af særlige insiderberetninger. Det, der i den sociologiske metodelitteratur beskrives med et misledende og metaforisk tvivlsomt begreb om *snowball sampling* (fx Venkatesh, 2013), leder mig udenom anvendelse af formelle *portvægter*.

Nogleinformanten Anton inviterer mig med op på den plejeafdeling, hvor han bor, og jeg begynder at komme jævnligt på hans værelse. Jeg diskuterer ikke min tilstedeværelse med afdelingens personale, i hvert fald ikke i første omgang, og ikke før de retter deres spørgende interesse imod min gang i huset. På en lignende måde indledes udforskningen af væresteder og andre sammenhænge, der opsøges i følgeskab med informanter. Jeg gør aldrig et nummer ud af min tilstedeværelse, men arbejder med en tilgang der er afdæmpet, sensitiv, lavfrekvent, og som søges tilpasset de konkrete kontekster. Min tilstedeværelse leder til opmærksomhed fra såvel potentielle informanter, som det personale og de andre lokale autoriteter, der befolker de udforskede steder – en opmærksomhed, der fordrer eksplicitte forhandlinger undervejs. På et værested, kaldes jeg efter kortere ophold i tilbuddets café til samtale med stedets leder, der her gør det klart, at han ikke er interesseret i min tilstedeværelse blandt de 'psykisk sårbare brugere', som værestedet er rettet imod. På et andet værested kaldes jeg efter nogle ugers kontinuerlige besøg til samtale med ledelsen med det formål, at gøre rede for mine aktiviteter og intentioner. På værtshusene udgøres de uformelle *gatekeepers* af barpersonalet, men den fortsatte adgang forhandles også dagligt med stamgæster og fællesskaber på de enkelte steder. En lignende forhandlingsnødvendighed træder frem på gaderne og i det offentlige rum, hvor bestemte bænke og lokaliteter indgår i uformelle og socio-spatiale ordens-strukturer.

Det står under arbejdet klart, at flere lokaliteter og sammenhænge ikke lader sig udforske med denne tilgang; de er utilgængelige for en lavfrekvent gade-etnografisk opmærksomhed, som den jeg anlægger og praktiserer.¹⁰⁷ Dette vilkår mødes også gennem bestemte konteksters utilnærmelige karakter – når fx et parkområde efter mange besøg stadig fremstår utilnærmeligt, når dets *stemthed* (fx Svendsen, 2001), eller *atmosfære* (Albertsen, 2013); den måde det henvender

¹⁰⁷ Til dette forhold knytter sig oplagt en række kønsmæssige og andre fremtrædelses- og opførselsmæssige forhold, som ikke artikuleres videre her.

sig på *som anvendt sted*,¹⁰⁸ virker afstødende på adskillige tilnærmelser og deltagelses-forsøg. Andre tydelige afvisninger erfares gennem både afdæmpede og buldrende verbale og kropslige tilkendegivelser, og når bestemte menneskers adfærd er decideret truende og frygtskabende.¹⁰⁹

Et etnografisk feltarbejde som udføres i offentligheden og i andre kontekster, der trækker på den offentlige sfæres ubestemmelige og uforudsigelige logikker, er en risikabel praksis, da det hovedsageligt foretages uden for et felt, der kan blåstemples og bekræftes af formelle autoriteter, på såvel sikkerhedsmæssige som på andre områder. Dette forhold besidder, trods de risikable vilkår, den fordel, at mit arbejde ikke på forhånd er fortolket og udlagt af andre end mig selv. Jeg får lov til at formulere og indramme min forskningsinteresse i mødet med informanterne, og til at identificere og forfølge de spor, der fremstår mest passende for mit etnografiske temperament. Denne frihed har central vigtighed for processen, da mange ulige og alternative veje leder imod den ofte overraskende empiriske erkendelse der opnås. Men jeg efterlades her også med fordringen om konstante forhandlinger af min position, og med de omskiftelige og manøvrekrævende forhold, der karakteriserer "... life in the heady currents of the urban river".¹¹⁰

Forhandlingen af adgang må praktiseres med en hårfin fornemmelse for konkrete mennesker og fællesskaber. Jeg erfarer at en apatisk, i overkanten ydmyg, for jovial eller tilbagelænet tilgang ikke kan genere den respekt, som denne passage også fordrer. Nøgleordet til feltens forskellige kontekster er en 'indfølelse oprigtighed' (Throop, 2014), en formulering der trods dens karakter af floskel, forekommer at være mest passende. Men det er også en oprigtighed der må kombineres med viljen til at udelade bestemte sandheder i det sociale samvær, og tilbageholde oplagt modspil og kritik, hvor dette vurderes nødvendigt. Det viser sig afgørende at besidde evne til at overhøre, eller overse, bestemte ting, eller til at give kontekstadækvate og subtile tegn på tolerance ved eksponering for hændelser og forhold, der besidder legalt kompromitterende eller anden lyssky karakter. Wolcott adresserer dette åbenlyse dilemma og spørger retorisk: "... what do we have to be prepared to fake in order to succeed at fieldwork?" (2005: 116), hvorefter han ærligt, erfarent og uprætentiøst konstaterer, at vi må være klar til at forvrænge eller tilbageholde *hvad som helst* (ibid.). At vi med en indfølelse 'næse for felten' og gældende lokale rationaler må være i stand til at respondere passende, på et kompleks af

¹⁰⁸ Som socio-materiel enhed (fx Bogost, 2012).

¹⁰⁹ Se analyse på s. 262-263.

¹¹⁰ Jf. citatet af Rebecca Solnit på s. 95.

bestemte kontekstafhængige fordringer. Dette for at skabe adgang, og opretholde den, men særligt for at efterlade plads til, at det immanent asymmetriske relationelle aspekt ved etnografisk feltarbejde på sigt kan vokse ind i relationer af mere reciprok karakter.

De metaforiske legitimationspapirer til felten indhentes gennem en attitude, der i høj grad bygger på ydmyghed, accept og en vilje til tilpasning. Og på en kontekst-sensitiv empatisk oprigtighed, hvor bestræbelsen er at identificere adækvate blandingsforhold mellem tilbageholdelse og modspil.

Som afsnittet nedenfor underbygger, hviler hele grundlaget for en *deltagende observation* på det forhold, at vi lærer gennem kropslig og multisensorisk erfaring, og ved at tilegne os lokal viden gennem konkret hverdagspraksis. Med henvisning til denne præmis, er møderne med byens og det urbane landskabs utilnærmelighed; forhindringerne, og overraskelserne, meget adækvate i relation til erkendelsesinteressen – de reflekterer netop den udforskede felts vilkår.

At den udforskede ældre-verdens rå karakter også påvirker konstruktionen af arbejds genstand, er således en både central og uundgåelig præmis for studiet.

4.6 FRA FELTER TIL FELTEN

Nærværende undersøgelse er, også i empirisk forstand, resultat af en række afgørende til- og fravalg, som relaterer sig til konstruktionen af det specifikke område, der udforskes. Ambitionen med dette afsnit er at eksplicite, hvordan såvel afgrænsning af den konkrete, fysiske felt samt af arbejdets genstand; det fænomen som undersøges, er foretaget. Herved vises, hvordan de bredere felter som forskningsspørgsmål og -interesse adresserer, er konstrueret og afgrænset empirisk i dialog med den verden, som tilgås under arbejdet. Med de følgende afsnit redegøres for, hvordan et overordnet forskningsfelt og en foreliggende fysisk verden er forenet i begrebet om *den etnografiske felt*.¹¹¹

Som Ida Wentzel Winther skriver, er felten både den mark, hvorpå et feltarbejde foregår, men også sted for den militære virksomhed, hvor en hær går i krig (2006: 14). Virilio kalder den militære slagmark for et *perceptionsfelt* og udtaler, at krigen på en umiddelbar måde afslører, at ethvert slag, eller enhver konflikt, er et felt af perceptioner (1998: 34). At sanse bevægelse, fremrykning, atmosfære, at vide at den anden vil angribe, og at være sensorisk engageret i

¹¹¹ I forlængelse af den antropologiske tradition jeg er skolet i, anvendes begrebet om *felten*. I sociologiske sammenhænge er det mere udbredt at beskrive et givent forskningsområde *et* felt, men førstnævnte begreb er her valgt, da jeg finder, at det understreger den aktive forskerkonstruktion, som her påpeges.

verden, er afgørende for at overleve krigen, men også centrale elementer i det etnografiske arbejde – et arbejde, der på sin vis kan ses som en videns-krig, der føres i den etnografiske slagmark. Feltarbejdet er ikke (primært) et spørgsmål om overlevelse, men udgør i stedet et situeret og videbegærligt foretagende, hvor bestemte mennesker udforskes på tæt hold – i det, der ofte kaldes deres ’naturlige omgivelser’ (fx Krogstrup & Kristiansen, 2015).¹¹²

Opgaven er, at opstille in- og ekskluderende grænsedragninger mellem *felten* og *andetheden*, mellem verden som helhed, og den verden som skal underkastes udforskning i detaljen. Kirsten Hastrup skriver, at feltforskeren må beskære og lægge sine snit i den empiriske verden, som undersøges, og dette for at opnå helhed og sammenhæng i sit projekt, og i det materiale som tilvejebringes (2003: 15). Hun skelner mellem det *empiriske objekt* og det *analytiske objekt* og skriver, at førstnævnte ikke nemt lader sig afgrænse, da der i omgangen med en altid bevægelig verden bestandigt kan trækkes nye forbindelser. Mennesker og ideer altid er i proces, og skaber kontinuerligt ny betydning (ibid.). Det empiriske objekt er mere end de mennesker, som studeres, og deres indbyrdes forhold. Felten indbefatter også hele den fysiske og materielle verden, som informanterne lever og opholder sig i.

Den empiriske verdens flux stiller med andre ord krav til etnografens felt-konstruktion – og det betyder, at der på et passende grundlag skal tages en række valg om en bestemt *indhegning* – en art kolonisering af den foreliggende verden, der baserer sig på både mennesker, fysikaliteter og videnskabelig interesse.

Som det beskrives ovenfor, hæfter jeg mig i feltarbejdets første tid på så mange mennesker som muligt, skaber kontakter, og forsøger at komme rundt i byen; at opsøge og indlede nye forhold til mennesker og landskab. I arbejdet med denne tilgang udvikler jeg et begreb om *følgeskaber*, der er baseret på min empiriske deltagelsespraksis. Jeg bruger alt fra få minutter til hele sammenhængende dage i sådanne følgeskaber med informanter, og byen udforskes herigennem med de ældre som en art tur-guider, der leder ind i byens terræn.¹¹³ Og med denne vej-ledning fremviser landskabet et nyt ansigt og leder til nye og endnu ukendte mennesker og fænomener.

¹¹² En oplagt kritik af denne ide afslører sig allerede når der spørges til eksistensen af en u-naturlig omgivelse. Min holdning er her, at enhver situation vil være både naturlig og unaturlig, når vi taler om studiet af praktiseret liv. Præmissen om ’det naturlige’ synes at bygge på en problematisk naturalisme.

¹¹³ Se fx analyse på s. 171-177.

Thøger¹¹⁴ mødes på gaden, og vi følges nogle timer gennem formiddagen. Jeg ser ham fra den anden side af en trafikeret gade og indhenter ham, da han gør et kort ophold. Vi hilser på hinanden og indleder en delt timelang improviseret vandring. Snakken, som tager os videre hen ad en række mindre sidegader, handler om byen og dens omskiftelige landskab, et fænomen som den ældre mand har et erfaret og levet forhold til. Et rum af bevægelse, snak og by, lader os *finde sammen* i bevægelsen. Da vi passerer en café, tager Thøger imod mit bud om en kop kaffe, og vi sætter os i de lave stole på et solopvarmet fortov. Hans lokalkendskab er omfattende og resulterer i dragende fortællinger om bydelens mange værtshuse, deres klienteller, og om hvordan disse institutioner langsomt lukkes ned og omdannes til andre typer forretning i takt med, at ejerne trækker sig tilbage. Med mange år i bydelens alternative miljøer, leverer han nærværende karakteristikker af beværtninger, væresteder og tilbud rettet imod byens udsatte – han leder både verbalt og kropsligt ind i byens upåagtede verden. Formiddagen resulterer i en ny viden af den karakter, som kan tilegnes gennem fælles bevægelse i et landskab, hvor Thøger hilser på en række forskellige mennesker og med brug af sin gang artikulerer en historisk forbundethed til byverdenen. En gang hvorigennem personlige forhold til bestemte fænomener, mennesker og elementer som passerer, sættes på sprog og peges ud. Disse følgeskaber giver en bred viden om lokaliteter og fænomener, der relaterer sig til byens uformelt organiserede fællesskaber og den hverdagsverden som en række ældre lever og begår sig i.

Efter aftale møder jeg Frank på et værested for mennesker, der er i kontakt med det psykiatriske system. Stedet indgår i hans rutinemæssige daglige bevægelse,¹¹⁵ og han har inviteret mig med, da han værdsætter tilbuddet og mener det kan være interessant for mit arbejde. Værestedet ligger i udkanten af byen, og allerede inden Frank ankommer, falder jeg i snak med en bruger fra stedet. ”*Er det her Vestlig?*”, spørger jeg den ældre mand, der sidder på plasticmøblementet foran den aftalte adresse. Vi taler om den årlige ferietur, som tilbuddet arrangerer, og som Frank dagen forinden har fortalt om, da han overvejer at deltage. Samtalen med den ældre Axel er afdæmpet og langsom, men glider ubesværet. Vi lærer efterfølgende hinanden bedre at kende, da han, som de fleste informanter, frekventerer andre af de lokaliteter og steder, der løbende trækkes sammen i arbejdets bygningsværk: *felten*.

Den første del af feltarbejdet består i en lang række af denne type afsøgninger, hvor jeg støder på åbninger og muligheder, som forfølges, men tillige

¹¹⁴ Jf. s. 91.

¹¹⁵ Se analyse på s. 159 frem.

på barrierer af fysisk, relationel og praktisk karakter. Nogle af disse grænser kan overskrides med tålmodige eller anmassende indsatser, andre viser sig perifere og uinteressante for en videre udforskning, imens endnu andre viser sig umulige, eller decideret farlige at overskride.

Felten er ikke at betragte som en bestemt afgrænset fysisk lokalitet, et ideal der traditionelt har været fremherskende i etnografiske feltarbejder (fx Davies, 2008: 39), men en konstruktion, der tager udgangspunkt i det Winther kalder en *feltvandring* (2006: 14 pp). I min anvendelse af begrebet *feltvandring* trækker jeg eksplicit på den fysiske bevægelse som beskrives ovenfor. Tilgangen henter overordnet inspiration i det George E. Marcus beskriver som *multi-sited fieldwork* (1995), hvor genstanden er mobil og multipelt situeret (ibid.: 102). En forskningspraksis der i stigende grad er blevet normen, da senmoderne fænomener ikke længere lader sig bestemme i henhold til fx geografiske og konventionelle sociale skillelinjer (fx Tsing, 2015, Rehder, 2016). Men min anvendelse afviger alligevel fra både Marcus' definition og ovenfor nævnte arbejder ved at være bymæssigt afgrænset; ved at udspille sig i en bestemt storby, i et lokalt landskab. Min genstand er multi-situeret og mobil, men mikro-mobil, da den primært udspiller sig inden for storbyens ramme, og da informanternes hverdagsliv hovedsageligt praktiseres i bestemte bydele og lokale sammenhænge.

Gennem feltvandringen fremtræder byen på nye måder, og via *følgeskab* viser informanterne ind i personlige veje og ruter gennem byen. Her gøres en mere-end-individuel og social bevægelig erfaring, der lader byen træde frem på nye måder. Jeg *vandres ind i sammenhænge*, der foruden en sådan 'indfødt' *vej-ledning* ikke ville være hverken farbare eller tilgængelige for en udefrakommende (jf. Legat, 2008). Det er netop stier og passager, som fordrer bestemte former for 'indfødt' sti-finding.¹¹⁶ Fra dette udgangspunkt sammensættes felten med brug af det forhåndenværende materiale, som det viser sig og *vises mig*,¹¹⁷ og som det korresponderer med den erkendelsesinteresse, der skærpes og udvikles i samme bevægelse.

Med ovenstående er redegjort for, hvordan den feltkonstruktion, som arbejdet baserer sig på, er resultat af et omfattende, bredt, og mere-end-individuelt perceptions- og orienteringsarbejde.

¹¹⁶ Jf afsnit om wayfaring, s. 108-110.

¹¹⁷ Jf. det attentionelle feltarbejde, s. 104.

4.7 OM DE FULGTE INFORMANTER

Den kategori om 'informanter', jeg opererer med i dette arbejde er bred. Som det er vist ovenfor¹¹⁸ er distinktionen mellem mennesker, der befinder sig i periferien af det praktiske feltarbejde, og mennesker der mere konkret informerer studiet, både prekær og problematisk at drage.

Mange af de mennesker og fællesskaber, som jeg følger, har sammenviklede historier, og byens usædvanlige ældre kender hinanden, da de fleste har haft deres gang i miljøerne gennem mange år. Informanterne har kontinuerlig berøring med hinanden, de mødes, eller undgår hinanden, som også en omfattende informationsstrøm finder ud i byens afkroge, når nyheder cirkulerer parallelt med de kroppe, artefakter og substanser, der rejser gennem landskabet.

De udforskede steder besidder derfor forskellige grader af relationel kompleksitet og tæthed. Hvor nogle dagligt frekventeres af mange mennesker, er andre karakteriseret ved at være anvendt af små faste persongallerier, eller af enkelte mennesker. Grundet denne sammensathed og arbejdets overordnede karakter af 'gadestudie', er det ikke muligt at sætte eksakt tal på omfanget af informanter. De relationer som har været mulige, har antaget vidt forskellig karakter. Nogle har informeret arbejdet gennem deres blotte tilstedeværelse på et enkelt af de studerede steder, imens andre er fulgt tæt gennem måneder og år på vigtige steder, i deres boliger, og i deres bredere hverdagsliv. Nogle har været udpræget talende, imens andre har været tilbageholdende, eller decideret tavse og uden interesse i at indgå i verbal kontakt.

Til trods for en sådan variation, vil jeg forsøge en overordnet karakteristik af disse mennesker. Arbejdets centrale informanter består af en gruppe på ca. 90 mennesker. Her medregnes kun mennesker, der har bidraget aktivt med viden til arbejdet i form af længerevarende samvær, samtaler og kontinuerede relationer. Gruppen består primært af *gadens folk*, og med dette begreb refererer jeg til de ældre, der har gaden som et afgørende socialt rum i deres hverdag, og kan mødes i byens offentligt tilgængelige landskab. Overordnet er informanterne over 60 år gamle, med enkelte undtagelser, og de bor i mindre og ældre lejligheder i byens brokvarterer. Enkelte har arbejde, enten på frivillig basis i fx genbrugsbutikker, en i butik på særlige vilkår, imens langt den største del er arbejdsløse, på forskellige typer pension, eller modtager andre sociale ydelser. Gruppen er heterogen, men de ældre lever med overordnede fællesnævner som social, sundhedsmæssig og økonomisk sårbarhed.

¹¹⁸ Adgangsafsnit på s. 82 frem.

I den store gruppe har der været såkaldte *nøgleinformanter*; mennesker med hvem forholdene har antaget mere intens og personligt tæt karakter (fx Hammersley & Atkinson, 2007). Små 30 nøgleinformanter er fulgt tæt, og de personlige forhold til disse mennesker har været omfattende og intense. Hertil kommer folk som har bidraget med viden på området, eller som har suppleret den viden, der er erhvervet blandt de ældre. I denne kategori er fx ansatte på de stuerede væresteder og andre der har berøring med de ældre. En anden vigtig kilde har, som det er vist ovenfor, været bartendere på de udforskede værtshuse, som med varierende velvilje, har taget del i småsnak og herved ledt til ny viden. I enkelte tilfælde har også kioskejere og andre forretningsdrivende været brugt som kilder til information om forsvundne informanter eller mere detaljesøgende forespørgsler og småsnak. Hertil har præsten fra en lokal kirke bidraget aktivt til erkendelser og erfaringer, der ikke havde været mulige foruden god hjælp, og en udtalt velvilje til at lade mig deltage i det daglige arbejde.

Informanterne er fortrinsvis mænd, imens kun enkelte kvinder indgår direkte i arbejdet. En sådan fordeling spejler den kønsmæssige opdeling på de studerede steder. Værtshusene, gadehjørnerne og parkområderne befolkes hovedsageligt af mænd, hvor de udforskede væresteder og spisetilbud også søges af kvinder. Arbejdets fokus har været på mændene. Da der ikke foreligger megen forskningsbaseret viden om ældre mænd i det hele taget, og i særdeleshed mangler viden på det felt, der dækker socialt sårbare ældre mænd,¹¹⁹ er arbejdet anlagt som et bidrag på dette område. På det praktiske plan; et plan der ikke kan undervurderes i en såkaldt 'gadeetnografisk' indsats, har mændene desuden vist sig mest tilgængelige for den forskningsmæssige opmærksomhed. Kvinderne tildeles hovedsageligt opmærksomhed i forbindelse med deres relationer til mænd, og i den del af arbejdet, der har fulgt *alenedøden* blandt socialt afsondrede ældre.¹²⁰ Dette forhold er produkt af den skabende tilfældighed og de implicite orienteringer som opsøgende etnografisk feltarbejde i det offentlige rum besidder (fx Anderson, 2003 [1976]; Duneier, Kasinitz, & Murphy, 2014), og ikke udtryk for hverken diskrimination eller en kritisk selektion. Arbejdet har derfor karakter af et 'mande-studie'.

4.8 DELTAGENDE OBSERVATION

"What a proper ethnographer ought properly to be doing is going out to places, coming back with information about how

¹¹⁹ Se kontekstualisering, s. 45 frem.

¹²⁰ Se analyse fra s. 291 frem.

people live there, and making that information available to the professional community in a practical form [...].” (Geertz, 1988: 1)

Clifford Geertz leverer denne meget overordnede og introducerende definition af det etnografiske arbejdes *sine qua non* metode – *deltagende observation*. Med et kritisk udgangspunkt i antropologiske teksters autoritet,¹²¹ skriver han, at vi som etnografer, i vores tekster, må vise at vi har ’været der’. De tætte feltbaserede etnografiske beskrivelser er eneste vej til at etablere den nødvendige tillid til læseren, fordi de netop vidner om vores tilstedeværelse i felten – vores ’being there’ (ibid.). Det er ikke en række teori-genererede analyser eller en udtalt begrebsmæssig elegance, der lader feltarbejderen etablere etnografisk autoritet i sin skrift, men derimod evnen til at overbevise læseren om, at arbejdets beskrivelser er resultat af et møde med andre, med informanterne. At vi reelt har ’været der’ – i felten, for at se, lugte, smage, mærke; for i bredest mulige forstand at *erfare* et partikulært hjørne af verden, og at vi har været der længe nok, til at overbevise andre om, at et ”[...] offstage miracle has occurred.” (ibid.: 5).

Som siderne ovenfor viser, er dette projekt baseret på længerevarende deltagelse i en række konkrete menneskers hverdag. Deltagende observation er en forskningspraksis der bedrives *in situ*, i de situationer, som udgør informanternes ordinære hverdagsliv. Cathrine Hasse bestemmer den deltagende observerende praksis som en læreproces, der medierer mellem nær og fjern. Gennem tilstedeværelse i felten er etnografen udsat for en kontinuerlig bevægelse mellem det velkendte og det ukendte (Hasse, 1999). Arbejdet foregår i dette spændingsfelt, fordi feltarbejderen sættes i svingninger mellem en kropsliggjort kulturel sikkerhed og en række uvisheder og usikkerheder, som den studerede felt indeholder, og der sker her en række komparative processer i både implicit og eksplicit forstand (Fox & Gingrich, 2002). Man undres, når verden i det små eller store afviger fra det velkendte, og forarges både fagligt og menneskeligt, når ’det fremmede’ fremvises eller ekspliciteres med ’indfødt’ selvfølgelighed. Etnografen søger med sin tilstedeværelse at tilegne sig et andet blik på verden: ”man lærer sig at se med andre øjne”, som Hastrup skriver (1992: 45), og gennem feltarbejdet skabes en ny erfarings- og deltagelsesposition (Hastrup, 2003). At udføre deltagende observation er at skabe og indtage en social position som fremmed i bestemte sammenhænge (fx Krogstrup & Kristiansen, 2015). ”I was a ”strange cat”, an outsider, for whom ”getting in” became a long

¹²¹ ”Works and Lives”-bogen udgør et centralt bidrag til den skelsættende repræsentationsdebat i antropologien.

drawn-out process that provided rich ethnographic research experience”, skriver Elijah Anderson (2003: 236), og understreger her pointen om, at fremmedhed og en gennemgående marginal position, er et vilkår der kendetegner langt de fleste længerevarende etnografiske feltarbejder (fx også Wolcott, 2005). Men som det også fremgår hos Anderson, er den feltbaserede erkendelse netop produkt af de relationelle, praktiske og ideologiske vanskeligheder, der skal forhandles på plads, forstås og identificeres en række adækvate veje igennem, under arbejdet. Det er netop gennem deltagelse i, og tilegnelse af, det stedsspecifikke og ukendte, eller gennem den proces hvorigennem det ukendte gradvist antager karakter af noget mere velkendt, at den etnografiske læreproces finder sted. Det er her at *deltagende observation* som metode kan bidrage med et særligt blik på verden, og på de kontekster og sammenhænge der udgør grundlag for de hverdagsliv vi studerer.

Etnografen er sit eget primære 'instrument' og investerer derfor en stor del af sin personlighed i processen (fx Eriksen, 2010; Okely, 2007). Styrken er, at metoden lader os komme så tæt på, at de studerede mennesker mærkes – at man udvikler nuancerede relationer, der også giver adgang til de mindre charmerende og flatterende sider af den studerede verden. Som Venkatesh skriver, er etnografen altid "... haunted by his subjects and their tragic vulnerabilities. And insight gets more painful when you grow close to people" (2013: 89-90). I praksis vikles felt og forsker relationelt sammen,¹²² og som Venkatesh m.fl. (se fx også Liebow, 1967: 239 pp) påpeger, er den viden som processuelt tilegnes derfor sensitiv på måder, der involverer både informanter og etnograf. "One shot interviewers or pollsters have it easy. At most, they may be hit up for a cigarette or a ride to town. They don't stay around long enough for request to start escalating, as they inevitably do over time." skriver Wolcott (2005: 85) og tematiserer hermed den proces, som er så central i den etnografiske praksis; at vi lærer gennem mangefacetterede og derfor også komplicerede og til tider problematiske forhold til informanter og felt.

I min tilgang til deltagende observation, er jeg inspireret af Ingolds wayfaring-tænkning. Med *wayfaring* arbejder Ingold med kontekstsensitiv bevægelse i landskabet og understreger det forhold, at vi som vandrende og bevægelige eksistenser gør ophold, har foreløbige mål, men at det, der bestemmer os som levende, er, at vi ikke har en endelig destination – "[...] for wherever [...] the wayfarer] is, and so long as life goes on, there is somewhere further he can go. (2007: 77, min parentes). Her betragtes livet som en gennemrejse, hvor

¹²² Et forhold som særligt gør sig gældende for længerevarende etnografiske indsatser som denne, se s. 112-121.

bevægelsen ikke er en transitionel aktivitet mellem det ene sted og det andet, men derimod en måde at *være til* på (ibid.: 76). At være er, at være undervejs.¹²³ *Wayfaring* er således beskrivende for en attentiv¹²⁴ måde at være i sine omgivelser på. Her er det at *bevæge sig* også altid et sensitivt engagement i den verden, som den vejfarende gennemgår (ibid.: 78).¹²⁵

”Indeed for the wayfarer the world, as such, has no surface. Of course he encounters surfaces of diverse kinds – of solid ground, water, vegetation and so on. [...] They are surfaces, however, *in* the world, not *of* it.” (ibid.: 79-80).

Med wayfaring-tænkningen løsnes et ofte anlagt rationaliserende blik på mobilitet, som noget der alene er formålsrettet – orienteret imod opnåelse af (steds)specifikke mål, og der tilbydes blik for at se, hvordan liv ikke foregår på, eller i steder, men derimod altid er på vej igennem, rundt om, til og fra dette og hint sted (2011: 148). At fare langs veje(n)¹²⁶ er, *to know as we go* (ibid.: 154), at leve i bevægelse, at være involveret og engageret i det landskab som mødes. Den vejfarende træder ind i verden og ikke bare henover dens overflade.

Jeg betragter mit feltarbejde som en *vejfarende aktivitet*; en *vejfarende etnografi*, hvor jeg som forsker indgår en verden af kontinuerlig bevægelighed uden at have et endeligt og klart defineret mål ved indgangen (se fx også Anderson 2003; Duneier, 1999). Det eksplorative etnografiske arbejde er ikke udført som en planlagt rute mellem A og B, men derimod en ledsagende (jf. attentiv) og deltagende aktivitet, der retter sig imod, og langs med, andre menneskers hverdagsliv. Vi følger med andre, informanterne, som også de indvilger i at følges med os. Deltagende observation er, i denne udlægning af etnografiens *sine qua non* metode, at ledsage bestemte andre – at følges ad i livet – med en reciprok læring som udfald. Som det bredt anerkendes i samfundsvidenskaberne bygges viden ikke på stillestående fakta, men er derimod noget som vokser ud af vores processuelle omgang med hinanden (fx Ingold, 2014; Jackson, 1998). En sådan betragtning læses hos mange etnografer, der arbejder i længerevarende indsatser.¹²⁷

¹²³ ”At være *undervejs* eller ikke at være, det er spørgsmålet”, som en ingoldsk parafrasering af Hamlets diktum kunne lyde.

¹²⁴ Jf. opmærksom, sensorisk nærværende (Ingold, 2014).

¹²⁵ Heri findes en række underliggende udfordringer af den franske antropolog Marc Augés ide om *non-places* (1995).

¹²⁶ Her som både stedsnær og eksistential kategori.

¹²⁷ Se kontekstualisering; om urban etnografi, s. 49 frem.

Under mit arbejde i felten formulerer jeg et empirisk baseret metodisk begreb om *følgeskab* – en betragtning der baserer sig på ideen om wayfaring. Det fænomen som her afkræver begrebsmæssig fastholdelse består i, at mange af de ældre ledsager hinanden i forskellige områder af hverdagslivet.¹²⁸ Nogle af disse følgeskaber indtager karakter af goffmanske *team*-konstellationer (fx 1969), hvor byen indtages sammen i jagt på specifikke ting, men de fungerer også som det, jeg kalder *eksistentielle følgeskaber*; hvor informanterne både følger hinanden gennem byen og gennem det liv, som udspiller sig i byens sfære, som sammensvorne og delagtiggjorte ledsagere – en art *vandrende livs-makkere*.

Hvor ideen om følgeskab opstår gennem iagttagelsen af informanternes indbyrdes forhold, finder jeg tillige et stort potentiale i at forstå relationen mellem etnograf og informanter i en begrebsmæssig ramme af *følgeskab*. Som det tidligere er beskrevet, består meget af mit arbejde i at følge feltens mennesker; gennem byens gader, temporalt over længere perioder, og relationelt, da jeg uundgåeligt bliver del af den sociale verden som udforskes. Jeg finder det her befordrende at betragte etnografisk feltarbejde og den praksis vi kalder *deltagende observation*, som et *eksistentielt følgeskab* – som en attentiv wayfaring, en geografisk og eksistentiel bevægelse, hvorigennem verden udforskes sammen. At følges ad på denne måde er, at tilgå landskabet og livet gennem en delt erfarings præmis. Det er at tildele hinanden og landskabet opmærksomhed, at stille sig i det åbne, ved at fare langs vejen sammen.

Gennem det etnografiske følgeskab er jeg med under informanternes håndtering af en lang række vilkår og begivenheder. Empirien viser dette i forskellige afskygninger. En optagelse¹²⁹ indeholder lyden af et venskabs ophør, da en informant bryder med marskandiseren, Mester, efter mange års venskab. Hele situationen er stemningsmæssig tæt, og et nærmest dramaturgisk forløb kan høres af optagelsen; manden der træder ned i kælderforretningen, den langsomme optakt til skænderiet, det sociale brud og bearbejdningen af den voldsomme hændelse blandt marskandiseren og jeg selv, der er de eneste to tilbage i kælderlokalet efter konfrontationen. Følgeskabets eksistentielle dimensioner viser sig med manifest klarhed, når informanterne følges gennem livets vendepunkter, når hverdagens frustrationer og desperation bliver mål for samtaler. Utallige variationer over dette tema fremkommer under arbejdet.

¹²⁸ Se fx analysekapitlet ”Brug af byens steder” for eksempler på denne ledsagelse.

¹²⁹ Der oplagt er resultat af min etnografiske tilstedeværelse under begivenheden, men som lader begivenheden fremtræde gennem flere empiriske kilder. Jf. ideen om empirisk materiale som symfoniske fragmenter, s. 127-129.

Med perspektivet skabes blik for, at livet leves langs med stier som kontinuerligt trædes i landskabet,¹³⁰ at livet altid er under-vejs, da ethvert stop udgør en ny begyndelse i det mindre perspektiv – og blot et ophold i den livslange bevægelse.¹³¹ Denne bevægelse sker i dialog med et åbent og grænsediffust underlag som aktivt influerer på de retninger vandringen, såvel som livet, tager i både lille og større skala. En person kan intendere at vandre en tur, og i den forståelse er vandringen noget han sætter ud for at gøre. Han er her subjekt, og vandringen er prædikatet, skriver Ingold (2015: 133). “But once on the trail, he and his walking become one and the same.” (ibid.: 133) Det etnografiske følgeskab udgår fra samme tænkning, men har den delte bevægelse som præmis. Her møder vi hinanden for at følges ad, og gennem delt attentiv bevægelse ledes vi igennem erfaring af verden og af livets forhold.

4.9 AT LÆRE GENNEM OVERRASKELSE, UDFORDRING OG FEJL-TRIN

Feltarbejdere begår konstant sociale og praktiske fejltrin, støder informanter eller andre mennesker, der opholder sig på de steder, hvor arbejdet udføres. Etnografisk feltarbejde er et *opdagelsesarbejde*, da forskeren aldrig på forhånd kan forudsige, hvilken viden der er vigtig i en given sammenhæng. Som Hastrup understreger, er det gennem overraskelse og forbløffelse, at vi fremkommer til feltens partikulære vigtigheder (1992). Det kan derfor siges, at det etnografiske feltarbejde er anlagt på en metodologisk ide om, at forfølge det uventede – på en ide om, at man bliver til *som vidende* i tæt omgang med den studerede verden og dens evne til overraskelse (Thomsen, 2003). Feltarbejdets præmis er at lade sig føre, at mestre det som Wolcott beskriver som ”a tolerance for ambiguity” (2005: 86-87). Feltarbejde, skriver han, kan virkelig ryste en naiv antagelse om, at vi er i kontrol, og accepten af denne uforudsigelighed, er derfor et afgørende element i feltarbejdet. Vores viden bygger på en grundlæggende villighed til at stille sig åben for erfaringen,¹³² til at følge de stier og passager der viser sig under engagementet i felten (jf. vejfarende etnografi).

Etnografer er ikke særligt socialt begavede, eller i besiddelse af andre klarsyn, men vi oparbejder¹³³ en nuanceret fornemmelse for de mennesker vi befinder os iblandt. Denne både sensitive og kropsliggjorte viden beror på et

¹³⁰ Her et mangetydigt både konkret og metaforisk sti-begreb.

¹³¹ Jf. det gennemgribende forhold mellem ophold og bevægelse som skrives frem i analysen, fx kapitlerne ”At bevæge sig” og ”Brug af byens steder”.

¹³² Jf. afsnit om fænomenologi ovenfor.

¹³³ Her både inden for de enkelte projekter og tidsligt på tværs af forskellige projekter.

veritabelt hav af 'novice-fejltrin', på anstød imod lokale eller personlige logikker og livssyn, der tydeliggøres, til tider med uventet og manifest styrke, i det øjeblik de udfordres eller krænkes. Der kan derfor også tales om, at feltarbejde består i en kontinuerlig række af små mangesidige korrektioner, forhandlinger og gensidige krænkelser. Under nærværende feltarbejde har jeg talrige eksempler på sådanne krænkelser, der er resultat af små uopmærksomme eller uvidende fejltrin – ting, der i udgangspunktet ikke kan vides, men som træder frem og bliver mærkbare gennem små og større bommerter. Informanter springer, som trolde af æsker, ud i voldsomt raseri, bliver med ét tavse, eller tager øjeblikkelig afsked, når bestemte emner berøres. Nogle af disse begivenheder, eller reaktioner, forbliver uklare og mystiske, imens andre prompte, eller som følge af en tilbagevendende refleksion, eventuelt i dialog med andre lignende begivenheder, verbal udforskning af hændelserne med implicerede informanter eller andre mennesker med relation til det givne fænomen, korrespondance med feltnoter eller litteratur etc., samler sig til en kulturelt og kropsligt betinget læring i arbejdsprocessen (jf. Hasse, 1999).

Feltarbejde er proces og en altid tilblivende og (midlertidigt) uklar vej; en strømmende flod, der bedst udforskes, når man som forsker lader sig tage med af strømmen (fx Ingold, 2015b; Wolcott, 2005).

Ved at modtage og insistere på denne invitation bevæger man sig som etnograf ind i hverdagslivsverdenens usagte og subtile domæner; man lærer at tale de 'indfødte' sprog, som ikke alene betjener sig af ord, men i lige så høj grad af fornemmelser, blik, vaner, gestik. Og vejen til fortrolighed med lokale logikker identificeres i mødet med bestemte grænser; når det usagte gennem en ikke-intenderet konfrontation tvinges frem i talen, eller tilføres synlighed gennem andre former for tilkendegivelse.

4.10 OM LÆNGEREVARENDE FELTARBEJDE

”... good ethnographic work *is* slow! It has to be, because, unlike all but the best journalism, it seeks to go beyond what people might say in interviews and to reveal understandings that emerge only after countless interactions over the course of time.” (Duneier, Kasinitz, & Murphy, 2014: 3, original kursivering)

Med dette afsnit adresseres det længerevarende feltarbejde som etnografisk tilgang, og jeg vil fremskrive nogle af de potentialer, der er forbundet med denne type indsats, som de har vist sig i rammen af det nærværende projekt.

Blandt fortalere for en længerevarende berøring med den etnografiske felt findes typisk forskere, der søger svært tilgængelig eller sensitiv viden.¹³⁴ Etablering af bæredygtige informantrelationer kræver tid, og som det påpeges i ovenstående citat fra Duneier, Kasinitz og Murphy er nuancerede etnografiske forhold bygget på et samvær, der må gøres over en længere periode. Denne præmis er særlig fremtrædende ved arbejde i kontekster og fællesskaber, som er forbundet med kriminel, lyssky eller normudfordrende adfærd. Den længerevarende tilgang ikke alene en form- eller smagssag,¹³⁵ men kan vise sig nødvendig, når interessen er centreret omkring svært tilgængelige miljøer.

De fleste af de informanter jeg følger fremstår sky og tilbageholdende ved relationernes begyndelse. De har alle krævet en indsats at komme i nærheden af. Blandt de ældre mødes ofte en mistroisk holdning til mennesker, der betragtes som repræsentanter for 'systemet'. Pædagoger og socialrådgivere omtales generelt med afsky, og andre med lignende officielle hverv i social- og sundhedssektoren mistænkeliggøres på lignende måder.¹³⁶ Det har derfor krævet en vedholdende indsats at uvigtiggøre den autoritet, der klæber til min person, og selv i forhold, hvor forskerrollen har været mindre udtalt fra start,¹³⁷ har en langsommelig relationel fremgangsmåde vist sig nødvendig. De etablerede forhold bygger på et utal af korte samtaler, der langsomt bliver af længere karakter, en sensitiv og respektfuld opmærksomhed på fysiske og psykiske afstande og personlige grænser mm. Alt sammen elementer som skal identificeres og nænsomt respekteres, for at vi langsomt kan nærme os hinanden. Alene etableringen af de relationer som udgør et helt basalt fundament for forskningen er tidskrævende. Og som det er med alle mellem menneskelige forhold, er også informantrelationer dynamiske, hvorfor denne 'etablering' ikke er en statisk tilstand der indfinder sig imellem os, men forhold der gennemgår konstante forandringer.

Den tid vi bruger sammen gør det alligevel muligt at fremkomme til en relationel tæthed og tryghed, og bringer afgørende metodiske muligheder med sig. Det længerevarende stræk lader mig, blandt meget andet, acceptere den invitation jeg bydes, da marskandiseren, Mester, holder sin 85 års fødselsdag. En lørdag eftermiddag i Krøgers Familiehøve på Frederiksberg, bringer den allerede tilegnede viden fra det sociale fællesskab i kælderbutikken ind i nye belysninger. En håndfuld venner og den gamle mands familie samles omkring restaurantens

¹³⁴ Se kontekstualisering.

¹³⁵ Dette er den også, da den fordrer tålmodighed.

¹³⁶ Selvom den generaliserede afstand er udfordret og nedbrudt af specifikke pædagoger, praktiserende læger og tandlæger.

¹³⁷ Jf. kapitel om etik nedenfor.

rødternede due og den traditionelle mad som stedet serverer. Vi drikker øl og snaps, der holdes taler, Mesters børn, børnebørn taler sammen, et par oldebørn leger i perlestenene. Hele den verden som til dagligt er centreret omkring butikken er her forrykket, hvilket giver nye blik for en række vigtige empiriske sammenhænge. Begivenhederne fra fødselsdagen sammenholdes med tidligere og efterfølgende erfaringer i det lille fællesskab, og tilfører ny kontekstuel viden og indsigt til den udforskede verden.

Mester under fødselsdagen.

Et andet område, hvor den længerevarende fordel tydeligt manifesterer sig er, når engagementet lader mig følge mennesker gennem de forandringer som (ældre)livet byder dem. Jørgen, som jeg etablerer forhold til i september 2011, følger jeg med skiftende intensitet frem til hans død i slutningen af 2013. De mere end to års *etnografiske venskab*¹³⁸ på tværs af to forskningsprojekter, lader os oparbejde en relation, der er tæt, på dens præmisser. Jeg gives mulighed for at følge ham i et liv, der tager en række grundlæggende vendinger frem imod hans død.¹³⁹ Og som det allerede er vist og senere er genstand for analyse, følges andre informanter gennem fx selvmordsforsøg, relationelle forviklinger og konfrontationer, opståede kærlighedsforhold, flytning til nye boliger og opståede

¹³⁸ Defineres på s. 117 frem.

¹³⁹ Se analyse på s. 279-285.

handicap. Alt sammen erfaringer, der muliggør en fortættet og mangesidig viden om fænomener og forhold som sorg, glæde, fortabthed, ensomhed, etc. Jeg er ikke altid i orkanens øje, men ofte i berøring med disse begivenheder, gennem forholdene til de mange informanter – mennesker som ofte kender hinanden på tværs af feltens steder.

At følge mennesker over tid, og på tværs af flere sociale og fysiske kontekster, resulterer i en viden, der herfra kan kaldes *multiperspektivisk*. Den baserer sig ikke på en bestemt position, men er derimod *out-of-position* (jf. Ingold, 2015: 135). Den er et konglomerat af forskellige menneskers holdninger og perspektiver der erfares; høres, ses, mærkes, og som processuelt sættes sammen til en nuanceret og mangesidig empiri og viden. En sådan multiperspektivisme baserer sig på den tidslighed og langsommelighed der muliggøres i det længerevarende feltarbejde. Den er resultat af både vilje og evne til at skabe og opretholde bæredygtige relationer til en stor gruppe informanter over en længere periode.

I perioden fra primo april 2013 og ind i første del af 2014 er det kun enkelte arbejdsdage, som bruges på andet end feltarbejde. Efter nogle måneder er forsker-prædikamentet slidt ned til et minimum blandt de informanter jeg bruger mest tid sammen med. Forskerrollen¹⁴⁰ er suppleret eller afløst af ”Jon”, der er interesseret i at snakke på plastickasserne foran kiosken om formiddagen, som kommer og spiser i kirken på onsdage, og som er blevet en del af gadebilledet for en periode. Da jeg som privatperson bor og bevæger mig i den etnografiske felts landskab, møder jeg informanter, ser de velkendte ældre i forbifarten under almindelige hverdagsaktiviteter, og stopper op for at føre korte eller længere samtaler i perioder, der konventionelt ikke regnes for ’feltarbejde’. Det betyder at hverdagen på mange områder vokser sammen med det etnografiske arbejde, at grænserne imellem privatliv og arbejde bryder sammen under engagementet. På denne præmis kan feltarbejde defineres som en særlig type hverdagsliv, hvorigennem jeg træder sammen med felten og udsættes for en mere-end-professionel indvikling i de vilkår arbejdets informanter lever med. Jeg erfarer den eksponering for det åbne rum som foregår på byens steder. Jeg lærer, hvordan mange timers ophold i byrummet påvirker kroppen; trafikstøjen, udstødningen, blikkene fra forbipasserende, og helt mærkbart viser deltagelsen, hvordan man slides af at opholde sig mange timer i sammenhænge, hvor konflikter, magtkampe og stærke sociale hierarkier hersker; hvordan gadelivet¹⁴¹ fordrer særlige og

¹⁴⁰ Jf. den måde en velkendt informant introducerer mig på, ved stambordet, under vores første møde på et værtshus: ”Det her er Jon, han er forsker. Det skulle man ikke lige tro, vel!”.

¹⁴¹ Her som et begreb der dækker livet i alle de studerede kontekster.

konstante sociale taktikker og håndteringer. Erfaringen fra felten indgår tæt forbindelse med hverdagslivets sfære og muligheden for at træde ud af felten indskrænkes, som jeg langsomt vikles ind i den studerede verden. Herved tydeliggøres det, at skabelsen af denne type etnografisk viden hviler på en *deltagelse*, hvor forskellige hverdagsliv både kolliderer og vikles sammen med hinanden. I den intensive periode fra foråret 2013¹⁴² og ind i første del af 2014 er min hverdag koloniseret af feltarbejde, da områder som også drømmeverden og hverdagsliv i bredeste forstand er under tydelig påvirkning af erfaringerne fra felten. Arbejdet har en konfronterende karakter, men det efterlader derfor også mulighed for at opnå en tæt kontakt til det genstandsfelt som udforskes. Deltagelsen i andre menneskers liv, det forhold at jeg del-vist tages med ind i en både kropslig, emotionel og bevidsthedsmæssig erfaring af de ældre informanternes hverdagsliv, efterlader et tydeligt aftryk. Særkendet ved længerevarende etnografisk feltarbejde træder her frem, da man som forsker opnår en synkronisering med felten, der resulterer i en både dyb, nuanceret og multiperspektivisk viden.¹⁴³

Da jeg er i kontinuerlig berøring med felten frem til afslutningen af 2015, efterlades plads til et længerevarende følgeskab med de studerede mennesker. En mindre del følges med skiftende intensitet fra efteråret 2011 og frem til udgangen af 2015, hvor den større gruppe ældre følges fra foråret 2013.

Det længerevarende feltarbejdes særegne potentiale ekspliciteres her, da viljen til at lade erkendelse vokse langsomt ud af den empiriske forankring, muliggør viden som er nuanceret, personlig og fortættet. Men afsnittet peger også på, hvordan denne arbejdsform gør det muligt at opnå en multiperspektivisk viden som et stringent forskningsdesign og en målrationel proces, ikke vil efterlade plads til. Det længerevarende feltarbejde er en forskningspraksis som gør det muligt at skabe adgang til svært tilgængelige miljøer, og en praksis hvorigennem forskningen på forskellige måder vokser sammen med hverdagen. Arbejdsformen resulterer i en empirisk viden, der baserer sig på gentagne erfaringer, på gentagne møder og på relationer som udvikles over tid.

At udføre længerevarende feltarbejde er, at stille sig tilgængelig for verden, ved at være indenfor rækkevidde. Det er at modtage de væsensforskellige invitationer som bydes undervejs, og videbegærligt forfølge de stier og veje, som leder til både spektakulær ny viden og til blindgyder. Dette tydeliggøres gennem de ovenfor udviklede og nært relaterede begrebslige ansatser

¹⁴² Feltarbejdet påbegyndes med foråret, da jeg her gives mulighed for at følge de mennesker som kommer på gaderne efter vinteren.

¹⁴³ Jf. s. 75-76.

om *vejfarende etnografi* og *følgeskab*; ideer som i praksis fordrer at man som forsker er både i nærheden og tilgængelig over en længere periode. Det længerevarende feltarbejde efterlader plads til, at man som etnograf gennem attentiv og fortløbende ledsagelse, kan opnå en mangesidig viden om overraskende og uventede sider af det fænomen og de liv, som udforskes.

Et centralt aspekt i denne praksis er udvikling af de tætte og personlige forhold til feltens mennesker. Dette fænomen tildeles opmærksomhed i det følgende afsnit.

4.11 OM ETNOGRAFISK VENSKAB

Begrebet *venskab* er svagt defineret og besidder hverken en ideel eller normativ status i en vestlig kontekst, skriver Lisa Tillmann-Healey (2006: 274). I sammenligning med andre former for relationelle bånd, er venskab ikke reguleret af religion, slægtskab, udefrakommende regelsæt eller lov, og derfor hviler indgåelse, vedligeholdelse og opløsning af denne type forhold på de implicerede parter alene. Ifølge Tillmann-Healey søger vi elementer som tillid, respekt, sikkerhed, ærlighed, støtte, loyalitet, gensidighed, forståelse, gavmildhed, troskab og accept gennem venskabet (ibid.: 275), og hun skriver, at venskab og etnografisk feltarbejde på en række områder udgør lignende, eller parallelle, bestræbelser. I begge sammenhænge må vi skabe adgang og forhandle sociale roller, og i begge sammenhænge foregår relationelle ud- og udviklinger, vi tilegner os bestemte jargoner og adfærdskoder, og som forbindelserne bliver tættere, må vi håndtere udfordringer, konflikter og de tab, som opstår blandt mennesker i relationel nærhed til hinanden (ibid.: 276).¹⁴⁴

Med de nedenstående afsnit vil jeg tematisere ideen om at bedrive forskning gennem forhold til informanter, der indeholder venskabelige og eksistentielt tætte dimensioner. Og for at ramme dette område mellem venskab og forskningsmæssigt initierede relationer, udvikler jeg et metodologisk begreb om *etnografisk venskab*.¹⁴⁵

At påbegynde feltarbejde er, som Tillmann-Healy også adresserer, at stå ansigt til ansigt med mennesker der skal overtales, overvindes og besejres, relationelt vel at mærke. En indledende tillid skal etableres. Jeg finder det befordrende at betragte denne proces som en mellemmenneskelig flirt med feltens mennesker. "If seduction is an event, it is also always to some degree a tool used

¹⁴⁴ Hele præmissen for at sammenstille informantskab og venskab baserer sig på det længerevarende feltarbejde, som behandles ovenfor.

¹⁴⁵ Hele præmissen for at sammenstille informantskab og venskab baserer sig på det længerevarende feltarbejde, som behandles ovenfor.

to fascinate, conquer, or even pillage the other”, skriver Graham Harman (2010b: 17). At nå frem til venskaber er, med denne præmis, at gøre brug af en mellemmenneskelig flirt og forførelse.

Venskaber bygger på gensidig fascination, på identifikation af potentialer og muligheder hos den anden. Harman rammer et grundlæggende antropologisk¹⁴⁶ niveau, når han viser, hvordan der i den overtalelses- og forførelsesakt, som kan lede til venskab, også findes et værktøj til opnåelse af mere. For hvilket venskab inkluderer ikke besejringer, eller plyndringer i forskellig variation? Hvilket venskab bygger ikke på en indledende fascination af den anden? Og hvilket venskab er foruden den dynamik, som vedligeholdes gennem udveksling og reciprocitet (Mauss, 1990 [1950])?

Det kan forekomme kontroversielt at betragte informanter i en ramme af venskab. Men som Jason Throop skriver, er det ikke utænkeligt at etnografer, hvis de er oprigtige¹⁴⁷ og nærværende nok, kan skabe venner blandt de mennesker, de studerer (2014: 73). Det er velkendt, at vi ændrer syn på andre, når vi bruger tid i deres nærvær. Catherine Besterman beskriver, med henvisning til det klassiske reciprocitets-tema i antropologien, muligheden for udvikling af en *ethnographic love* (2015). Den etnografiske praksis er ”... so often an experience of mutuality. Mutuality emerges from a commitment to collaborative solidarity, the creative process of imagining new forms of sociality and society...” (ibid.: 284). ‘Kærligheden’ kan her ses som en dybere mellemmenneskelig forståelse, der vokser ud af de gensidige forhold, som opstår i felten. Denne udpegning af gensidigheden viser også tilbage til Harmans langt mindre romantiserende variation over samme ide; at ethvert forhold baserer sig på, og indebærer, gensidig plyndring.

Det kontroversielle i sammenstillingen mellem informantskab og venskab peger i retning af de præmisser, som disse forhold indledes på. Forskning bygger på asymmetri, da de relationer som opstår under arbejdet refererer til en bestemt forskningsinteresse; *noget* og *nogen* skal udforskes, og til et særligt hierarki, da initiativet til arbejdet og dermed de relationer, der opstår i forskningens rum; felten, tages af etnografen i forlængelse af et bestemt videnskabeligt projekt (fx Davies, 2008). Dernæst er der en, mener jeg, paradoksalt frygt for det nære menneskelige forhold i meget af samfundsvidenskaben, som hviler på en puritansk og epistemologisk kontraproduktiv ide om objektivisme i

¹⁴⁶ Her med begrebet om *antropologi* i en mere filosofisk betydning – læren om mennesket. I sig selv et paradoks set i forhold til den objekt orienterede ontologi, som Harman repræsenterer.

¹⁴⁷ Jf. den engelske term *genuine*, der får en lettere misvisende klang i oversættelsen til dansk. Hele formuleringen klinger essentialistisk hult.

forskningspraksissen. Her foreskriver stadig virksomme efterladenskaber fra en positivistisk arv, at vi som videnskabspersoner skal afholde os fra at opnå følelsesmæssig tæthed, med de mennesker, vi arbejder iblandt.

Keith Ridler argumenterer for, at etnografens feltrelationer altid retter sig imod det efterfølgende skriftlige arbejde (1996: 243). Han stiller sig til repræsentant for en holdning om, at det etnografiske mødes præmis er, at det altid *leves* og *tænkes* imod skrivningen af etnografisk tekst – og at dette på afgørende måde influerer på etnografens sociale rolle og de informantrelationer som udvikles (ibid.). ”The anthropologist lives partial realities in the field for many reasons: one of them is the necessity of shaping experience toward representation.” (ibid.) Ridlers epistemologiske udgangspunkt implicerer, at vi som feltforskere erfarer gennem projektion – at vores interesse og det aktuelle projekt definerer, hvordan vi perciperer felten. Og dernæst, at de relationer vi indgår i, søger og udvikler, er udtryk for en vilje til at fremkalde en på forhånd både defineret og anticiperet viden. Med dette standpunkt taler han for, at etnografer til alle tider kun er placeret delvist i informanternes verden (jf. det partielle) – at der grundet forskningsinteresse og en række andre forskelle i de opståede forhold findes en distinkt grænse mellem *deres* og *vores* livsverden, som ikke kan overkommes, eller overskrides.¹⁴⁸ Som han skriver, kan det se ud til, at mange feltarbejdere finder, eller forfølger venskaber i felten, der baseres på instrumentelle kalkuler i retning af en bestemt viden (ibid.: 245).

Under mit empiriske arbejde tydeliggøres det, at asymmetri mellem mennesker er et dynamisk og omskifteligt fænomen. At opsøge (ukonventionelle) mennesker på deres steder er ikke synonymt med en magtposition af nogen art. En omvendt rettet (jf. fx Ridler) asymmetri er her udtalt, den kan mærkes i luften, og på disse steder er jeg som etnograf udsat og marginaliseret i relation til den verden og de mennesker, som bejles til (se også Wolcott, 2005). Det er almindeligt at reflektere over informanternes udsathed som en konsekvens af forskningsmæssig subjektivering (fx Davies, 2008). Men min påstand er, at asymmetrien altid er flersidig, at den derfor altid vil tippe begge veje, og i den etnografiske praksis er det et spørgsmål om at identificere veje der understøtter en bevægelse *imod hinanden*. Det er både et ansvar og en nødvendighed, hvis den afgørende tillid og de bæredygtige relationer der følger en sådan, skal etableres og vedligeholdes på sigt. I mit tilfælde er der ingen forskning at bedrive, hvis ikke de flirtende erobringsbestræbelser bærer frugt. Feltens mennesker er i en privilegeret position; de kan acceptere mine

¹⁴⁸ Her tydeliggøres en klassisk dikotomisk tænkning, som antropologien historisk har været opsat på at afvikle (fx Eriksen, 2010).

anmodninger, lade mig afvente deres grundige vurderinger i fællesskabernes udkanter (som de gør), eller afvise mig helt eller delvist. Jeg hverken vil eller kan tvinge min tilstedeværelse igennem på de udforskede steder og er derfor dybt afhængig af den uformelle og oftest ganske subtile accept, som feltens mennesker leverer. Opgaven er her at stå de distancer, en sådan udsathed bringer med sig. Her findes en skævhed, der ikke optager meget plads i metodelitteraturen. Med ideer om *acceptens asymmetri* eller *en naiv asymmetri*, vil jeg pege i retning af, hvordan etnografi i alternative miljøer fordrer en attitude bestemt ved bred accept og tolerance fra etnografens side – altså en nødvendighed af, at følge med og underlægge sig andres agenda.

Bevæbnet med forskningen som metaforisk skjold, finder jeg det i flere af feltarbejdets kontekster nødvendigt at lade langt flere særheder, spydigheder og ubehageligheder overgå mig, end jeg på nogen måde ville gøre i andre sammenhænge. Feltens mennesker vogter porten til deres verden – og de kan lade mig passere, forblive i udkanterne, eller skræmme mig væk.

De fleste informanter er på ingen måde (kun) sårbare ofre for en 'etnografisk subjektivering', men (også) dygtige ud i en vifte af modstands- eller håndteringspraktikker, der relaterer sig til alternative livsførelser og et hverdagsliv i hierarkiske miljøer. Som Desjarlais (1997) også erfarer, er gadekloge og alternativt erfarne mennesker følsomme for de udefrakommende interesser, der rettes deres vej, og kompetente i at registrere, reagere på, og praktisere modstand til forskellige initiativer. Det kan derfor på ingen måde påstås, at jeg udvælger mine informanter, men at jeg, i helt bogstavelig forståelse af en anden ofte gentaget pointe fra metodelitteraturen (fx Davies, 2008), gør mig fortjent til at indtræde i de bevogtede sammenhænge, hvorefter relationerne kan indledes og tage fart.

Hvornår i det relationelle forløb bliver bekendtskab til venskab? Det er oftest ikke en refleksion vi eksplicit gør i det private liv (Ridler, 1996: 255), men derimod en kropsliggjort fornemmelses- og forhandlingspraksis, der besidder en enorm vigtighed og som ligger til grund for sociale forbindelser (Tillmann-Healy, 2006).

Når det kan lade sig gøre at tale om *etnografisk venskab*, er det fordi mange af de informantrelationer jeg indgår i under arbejdet er venskabelige i deres karakter – og indeholder en tydelig venskabelig og dybere eksistentiel dimension. Fordi de kan veksle mellem det forskningsmæssige og det venskabelige, og fordi de med tiden bliver nuancerede nok til at rumme uoverensstemmelser, uenigheder og genopretning. Én af mange mulige

definitioner på venskab kan være; *viljen til at overkomme opstået uenighed eller krise, og herfra finde tilbage til hinanden.*

I samværet med mange af arbejdets informanter opstår både korte og længere tidsrum, hvor alverdens forskelle er uvæsentliggjort, og hvor rollen som feltforsker helt trænges i baggrunden af intense samtaler, begivenheder og erfaringer – hvor skellet mellem forsker og udforsket momentant ophører med at eksistere. Jeg opretholder begrebet *etnografisk venskab*, og overgår ikke til at tale om *venskab i forskningen*,¹⁴⁹ da selv de tætteste informantrelationer er karakteriseret ved *både* at rumme en præsent asymmetri og eksistentielle dybder. Fordi vi i samvær og proces, på forskellige måder, altid mindes om de forskelle, der henviser til positionerne som forskende og udforsket.

Begrebet om *etnografiske venskaber* peger på muligheden for at komme relationelt tæt på informanter gennem forskning. Tillmann-Healey (2006) fremskriver det forhold, at venskaber ofte kun knyttes til mennesker der ligner os selv; socialt, demografisk, intersemæssigt etc. Wolcott (2005) postulerer tilmed, at mange akademikere, de såkaldte menneskeforskere, i det skjulte har svært ved at agere udenfor akademiets sociale konventioner. Med ideen om *etnografiske venskaber* er mit ærinde at tydeliggøre, hvordan relationerne til mange af arbejdets informanter indeholder elementer af noget grundlæggende reciprokt og eksistentielt fælles, men trods den opnåede tæthed ikke indtager karakter af de venskaber, som knyttes i privatsfæren.

4.12 INDSAMLINGSMETODER OG EMPIRISK MATERIALE

Under det empiriske arbejde har jeg anvendt en vifte af teknikker til registrering af empiri – de såkaldte indsamlingsmetoder. I dette kapitel vil jeg redegøre for disse metoder og teknologier, og diskutere muligheder og begrænsninger forbundet med dem. Dernæst følger beskrivelse af det empiriske materiales karakter og anvendelse.

4.12.1 FELTNOTEN

Min primære teknologi til produktion af empiri har været anvendelse af etnografiske feltnoter se fx Emerson, Fretz, & Shaw, 1995). Der er et væld af tilgange til brug af feltnoten, og teknologien tilegnes og anvendes af den konkrete forsker i praksis (fx Taussig 2011). Jeg vil beskrive min note-anvendelse som *intuitiv systematisk*. Intuitiv, fordi jeg bredt nedskriver fænomener og detaljer,

¹⁴⁹ Jf. fx Tillmann-Healeys refererede artikel med titlen "Friendship as method" (2006).

som forekommer interessante i øjeblikket, og dermed ikke søger at fælde eksplicitte domme i mødet med givne erfaringer. Systematisk, fordi noterne, i forlængelse af det feltarbejde som løbende bliver mere specifikt rettet imod bestemte fænomener, opnår særlige tematiske fokuseringer i processen. I praksis betyder det, at noterne undervejs falder ind i bestemte kategorier, at dele af empirien samles i tematiske bundter, der løbende bliver mere tydelige.

Noterne er taget i anvendelse som en *blød teknologi*, hvor forskellige typer tekst kan finde udtryk. Disse teksttyper strækker sig fra mere nøgtern registrering af fx informantnavne,¹⁵⁰ arkitektoniske forhold, vejr, adresser, telefonnumre og indfald, til observerede handlinger og nedfældede samtalefragmenter, videre til analytiske ansatser, poetiske tekststykker der bruges til at fastholde bestemte stemninger,¹⁵¹ til at huske begivenheder og ideer, som opstår undervejs. Feltnoternes fremmeste opgave er, at bistå hukommelsen og herfra gøre det muligt at vække bestemte erfaringer til live, ved senere læsning.

Jeg arbejder to-sporet med min notetagning, således at de håndskrevne feltnoter nedskrives i løbet af arbejdsdagen, når det praktisk passer ind i, fx under ophold på byens bænke, i forbindelse med bevægelse mellem steder og under daglige kaffe- og refleksionspauser på gadehjørner og cafeer. Det håndskrevne materiale udfoldes og bearbejdes selektivt i et Word-dokument, om efter dagens arbejde.

Det underfundige ved feltnoten som fænomen er, at den i princippet aldrig kan skrives færdig (også Okely, 1994). Så længe koncentration og tid byder det, kan materialet suppleres, nuanceres og foldes ud på notebøgernes papir eller i det blå lys fra computerens skærm. Det er derfor rent pragmatiske og praktiske afvejsninger, der har afgjort, hvornår de enkelte nedskrivninger er rundet af. I forlængelse af dette forhold kan indholdet af de to typer noter ses som udtryk for *det vigtigste, det mest præsente, det mest voldsomme, det smukkeste, det der relaterer sig til allerede eksisterende kategorier i arbejdet, det mest forargende, det dybeste* – for de erfaringer, der har gjort mest mærkbart indtryk, og som har trængt sig mest manifest på.

At gå i sine noter, er at foretage nye metaforiske vandringer gennem felten. På de hånd- og computerskrevne sider findes en stående invitation til ny deltagelse i forgangne erfaringer – bestemte situationer fremkaldes og vækkes til live, når 'erfarne øjne' følger (bogstav)linjernes spor i de slidte

¹⁵⁰ Det er undervurderet i metodelitteraturen, hvor meget huskede navne på informanter betyder for de relationer og den adgang som søges i felten. Noterne kan her udgøre en forlænget hukommelse, når informanterne, og de kontekster som arbejdes i, er mange.

¹⁵¹ Eksempler på de poetiske tekststykker findes i prologen.

feltnotesbøger, på skærme og printede ark. Noterne medierer en tur tilbage langs med bestemte hændelser og stemninger. Feltnoten, så vel som andre teknologier, der behandles nedenfor, har ikke en essentiel substans, men formår at tage os med ind i den empiriske verden på ny; at mediere nye begivenheder via genbesøg i beskrivelserne af forgangne, og her tilbyde en ny refleksion af erfaringen, der kan foretages på afstand af felten. Det konstruktivistisk, dialogiske blik på indsamlingsmetoder gør sig også gældende for de nedenstående metoder. Det vil jeg kort vende tilbage til senere.

4.12.2 FOTOGRAFI

En anden central teknologi har været fotografi (se fx Back, 2007). Jeg har gjort brug af et DSLR kamera, som har været del af min daglige felt-udrustning. Anvendelsen af kameraet har både materielle og metodiske potentialer på flere niveauer. Først og fremmest er fotografier et vigtigt arbejdsredskab i de arbejdsprocesser som følger det empiriske arbejde. Fotografierne informerer skrive- og tænkearbejdet på konkrete måder og udgør en righoldig resurse, jeg løbende har stor nytte af at vende tilbage til. Gennem ophold ved fotografierne gen-artikuleres sanset erfaring og fornemmelser fra felten, som kan være af afgørende karakter, men som langsomt forvitrer under det fysiske fravær fra de studerede sammenhænge. Helt konkret er fotografier af bestemte gadehjørner, et indgangsparti til et værested, en aftenscene fra et af de studerede områder, eller fotografier fra informanternes lejligheder med til at *bringe felten til live* under skrivearbejdet. Som Judith Okely skriver, kan fotografi pege på hidtil ubemærkede detaljer, som overses under det kropsligt engagerede feltarbejde, og de kan tillige bistå genoplivningen af hengemt erindring (1994: 21). De materielle fotografier udgør, i modsætning til den mere komplekse og levende erfaring *in situ*, bestemte perceptuelle afgrænsninger, der efterlader plads til en mere uforstyrret¹⁵² fordybelse i fx den materielle rigdom, som findes i bestemte kontekster. Som det ses igennem afhandlingen er fotografierne anvendt til at supplere analyser og analytiske pointer.

Et metodisk vigtigt aspekt ved kameraet er, at det kan være afgørende for etablering og styrkelse af informantrelationer (se Rehder, 2013). Gennembruddet til en af mine svært tilgængelige informanter gøres netop med kameraet som mellemkomst. Fotografering på gaderne, eller det at bære et synligt kamera over skulderen, kan fungere dragende på nogle af gadens mennesker, og

¹⁵² Jf det immanent orientationelle aspekt ved etnografisk feltarbejde som beskrives på s. 65-67.

hermed være produktivt for etablering af kontakt.¹⁵³ Som Winther skriver kan et kamera betragtes som en 'feltkrop' – en genstand der bliver del af felten på samme måde som andre objekter (2013). Kameraet kan i særlige situationer legitimere nærvær til bestemte mennesker, eller fungere som indgang til en fælles verbal udforskning af de elementer, det rettes imod. Og et uvigtigt fotografisk motiv kan lede til ellers svært tilgængelige og vigtige menneskelige relationer; til småsnak, udvekslede navne, til en (an)erkendelse af hinanden.

Fotografiet bruges også til at styrke allerede eksisterende relationer. Ved flere lejligheder, særlig udtalt i forbindelse med Mesters 85 års fødselsdag,¹⁵⁴ bidrager jeg, med henvisning til en materiel udvekslings-logik (fx Mauss, 1990 [1950]), med fotografier fra særlige begivenheder. Ved at påtage mig rollen som 'fotograf' under fødselsdags-arrangementet lettes den sociale byrde, som følger min accept af den gavmilde, men for Mester også økonomisk omkostningsfulde invitation. Kameraet fungerer desuden legitimerende i relation til de medlemmer af den gamle marskandisers familie, som deltager ved festen, da min tilstedeværelse både kan hægtes fast på en sløret ide om 'en mand der er begyndt at komme i butikken' og det mere begribelige hverv som 'fotograf ved festligheden'. Nogle dage efter begivenheden er jeg i stand til at bringe en stak stemningsfulde billeder med ned i kælderbutikken til glæde for både Mester, familien og andre i hans nærhed.

Det ses her, hvordan det, vi almindeligvis bestemmer som *objekter*¹⁵⁵ (kameraer, printede fotografier etc.) indgår aktivt i det relationelle arbejde i felten.

4.12.3 LYD

"We have no ear lids. We are condemned to listen. But this does not mean our ears are always open." (Schafer, 2003: 25)

Endnu en central teknologi under arbejdet er anvendelsen af lydoptagelser. Som det ofte påpeges, har visuelle medier haft forrang i forskningen, hvor auditive er tildelt mindre opmærksomhed (Reeh 2002: 87 pp). Lyd er et sanseligt omfattende medie med mulighed for at bringe stemning og atmosfære¹⁵⁶ fra én kontekst til en anden. Som Les Back og Michael Bull skriver, så lader lyd os gen-tænke

¹⁵³ Såvel som det modsatte også kan opleves.

¹⁵⁴ Se s. 114 og 258-259.

¹⁵⁵ Se Morton, 2013a s. 40 pp for en diskussion af denne divisionering.

¹⁵⁶ Og hermed også empirisk viden.

betydningen og vigtigheden af vores sociale erfaring, af vores relationer til andre og af de rum og steder, vi gør brug af (2003: 4). Det er konventionelt at betragte lydoptagelsen som den teknologi, der bringer udførte interviews med hjem (se fx Kvale, 1997), men som alle, der har transskriberet egne interviews, ved, så indeholder denne aktivitet også en erkendelsesmæssig konfrontation med det interaktionelle setup, vi som forskere iscenesætter og dernæst finder os selv midt i. Lydoptagelserne lader os lytte til den konstruktion, som spørgsmål, dialog og situation indeholder fra *et auditivt*¹⁵⁷ udgangspunkt, og allerede under en gennemlytning opnår vi ny indsigt i felten og i vores materiale. Dette forudsætter, at vi er *indstillet* på at lytte (jf. Schafer-citatet ovenfor). Mindre opmærksomhed tildeles de *auditive baggrunde*, som også findes på disse optagelser. Her er ofte stemningsfulde og vigtig viden at hente, hvis man er interesseret i at tildele det opmærksomhed (se Winther, 2013). Hos Bachelard fremdrages en ide om, at lyd 'låner farver til rummet' (1994 [1958]: 43), og at lyd indgår i en direkte perceptuel forbindelse med andre sansekapaciteter (ibid.: 43-48). 'Baggrunde' som fx tamme fugles sang under et interview, indeholder forbindelse til den kropslige erfaring, som er gjort under besøget i en informants lejlighed, og ved gennemlytning adresseres en tidligere erfaring, der her manifesterer sig på ny. Optagede *soundscapes* (fx Bull & Back, 2003) fra byen¹⁵⁸ skaber genklang i en erfaringsmæssigt vidende krop, når særlige steder og situationer genbesøges via hovedtelefoner, fra et skrivebord i en kontorbygning eller et bibliotek; de taler både med og til kropsbevidsthed og -erfaring, og lader den lyttende *række tilbage* og, med Bachelards ord, *farve* erfaringen på ny. Lyd prikker til det massive lager af kropsliggjort viden og fornemmelse, som er ophobet gennem et feltarbejde, og bringer erfaring fra formiddage på Antons værelse, kommunale bisættelser, eller tyngden i bestemte informanternes tale og formuleringer¹⁵⁹ til live med en oplevelsesmæssig ny præsens, der er givende under det analytiske skrivebordsarbejde, og som tilbyder nye stier for hukommelse, erfaring og erkendelse.

4.12.4 DOKUMENTER OG ARTEFAKTER

En mindre del af materialet består desuden i artefakter, der er indsamlet og modtaget som gaver, under tiden i felten. Det afgjort mest betydningsfulde er et dokument, som er skabt af en nu afdød nøgleinformant, og består af et håndskrevet

¹⁵⁷ Denne ide kan også overføres til andre medier som fx film.

¹⁵⁸ Fx gadehjørner, tunneller, kirkerum, boliger etc.

¹⁵⁹ 'Data' som ikke fremstår i vores transskriptioner.

regnskab med den død, han blandt venner og bekendte har været omgivet af.¹⁶⁰ Andre dokumenter består fx i foldere fra væresteder, informationsbreve, affotograferede opslagstavler med information til brugere. Endelig er en mindre samling artefakter taget med fra felten, og har løbende haft og fået betydning som empirisk materiale.

Dokumenter og artefakter adskiller sig fra de øvrige kilder ved fx at være skabt af informanterne uden for de situationer, jeg som forsker har været del af, og ved det forhold, at de ofte er givet som gaver, og derfor ikke er del af min egen empiri-konstruktion i striks forstand. Oplagt er det, at noget materiale gemmes og tilskrives vigtighed, hvor andet bortskaffes, og at denne type valg er truffet, men artefakterne er i høj grad at se som materiale med bestemte historier. Udover den intendede information, som fx et dokument indeholder, så besidder dokumenter og artefakter også vigtige taktile og sanselige dimensioner. Håndskriften på det ovenfor beskrevne dokument har sin egen subtile fornemmelsesviden at byde ind med; den er rystende, utrænnet, måske en sjælden bestræbelse?¹⁶¹ Artefakterne, fx en legetøjsgave jeg har fået af Mester til mine børn, besidder en taktil dimension og dermed en styrke, som de andre empiriske materialer ikke indeholder; de kan røres ved og gøres med, hvilket på samme måde, som det er beskrevet med lyd, formidle sensorisk forbindelse til den studerede kontekst, de er taget ud af. Som alle artefakter, vi omgiver os med, er også de indsamlede en art 'samlingspunkter' for bestemte historier og baner, hvorfra nogle vil være tilgængelige for os, andre utilgængelige.

4.12.5 SANSENERNE

Hele det sensoriske aspekt er vigtigt i en etnografisk indsats af denne type. At indgå i sociale sammenhænge er at tage del i sansningsfællesskaber. Bestemte sensoriske påvirkninger er karakteristiske for disse, som for alle, sociale sammenhænge og rum (Reeh 2002). Lugt, eller odør, er et fremtrædende element i mit arbejde; informanterne lugter, ikke altid ubehageligt, men oftest anderledes og meget karakteristisk. Det samme gør de forskellige steder og lokaliteter, som udforskes. Arbejdet foretages i *landskaber af lugt*, men vi har endnu ikke teknologier til at bringe disse vigtige empiriske elementer med tilbage fra feltarbejdet, eller til at fastholde dem.¹⁶² ”Smell is a potent wizard that transport

¹⁶⁰ Se reproduktion på s. 279.

¹⁶¹ Jf. analyse af dokumentet på s. 279-284.

¹⁶² Her er poesien igen vigtig! En mindre, men aftagende kilde til lugt udgøres også gennem de feltnotesbøger, der har været med (suget denne viden til sig) og artefakter fra feltens lokaliteter.

us across thousands of miles and all the years we have lived”, skriver Hellen Keller (citeret i Vannini, Waskul, & Gottschalk, 2012: 94) og adresserer her, hvordan netop lugt indeholder en distinkt, om end ikke eksakt, viden om bestemte kontekster og fænomener. Lugt er flygtig, skriver Anna Tsing (2015: 46), dens effekter overrasker og overrumpler os. Den livsvigtige luft, vi indånder for at leve, indeholder både ilt og lugt. I lugten og luften findes et uundgåeligt nærvær til denne verdens andre; de væsner vi allerede responderer på og er forenet med (ibid.). Mange små minder og fornemmelser kan finde sammen i bestemte lugte, der kan indeholde både tydelige og diffuse referencer til tidligere erfaring.

4.12.6 MATERIALET SOM SYMFONISKE BRUDSTYKKER

”To be a thing at all – a rock, a lizard, a human – is to be in a twist.” (Morton, 2016: 1)

Bachelard viser, hvordan sanserne kan arbejde sammen, således at lyd fremkalder billeder, eller kan *stemme* en forgangen erfaring. Samme tænkning kan læses hos Okely (1994) og Tsing (2015). De ovenfor beskrevne teknologier til produktion af empiri kan derfor supplere hinanden, indgå i kvalificeret samtale, i det post-empiriske arbejde. Antonin Artaud skriver, at intet sætter så meget gang i *luftens nomader*, som et maleri af Vincent Van Gogh (1990 [1947]: 24). At maleriet bringer verden frem for vores syn, ”... for vor hørelse, vor berørelsessans, for vor evne til at mærke dufte, på væggene i en udstilling ...” at maleriet tilbyder mulighed for på ny “at blive kastet ind i vor levende nutid, genindført i cirkulationen...” (ibid.). Beskrivelsen tematiserer det forhold; at det malede, eller bredere formuleret; kunstværket eller udtrykket, har iboende elementer der rækker ud over den konkrete materialitet; lyde, taktilitet, dufte. At maleriet, som teknologi, gennem betragtning kan genindsætte os i en levet verden. Morton skriver, at der opstår et *interobjektivt*¹⁶³ rum imellem maleriet og dets betragter. At maleriet ’begynder at male’ som konsekvens af sammenviklingen mellem synsnerver og de andre objekter som er tilstede i betragtnings-situationen (2013b: 34).

Der peges her på, hvordan materialer; noter, fotografi, lyd, dokumenter og artefakter kan indgå i *tale med hinanden*, eller opnå forbindelse og berige hinanden. Eller mere yderligtgående, hvordan de *er*, eller findes, qua

¹⁶³ Begrebet *interobjektivitet* følger den *objekt orienteret ontologis* aktive udvikling af strømninger i fænomenologien, der i stedet beskriver dette forhold gennem anvendelse af begrebet inter-subjektivitet (fx Merleau-Ponty 1964a).

deres allerede værende sammenviklinger. Lyden fra en informants hjem kan gå i forbindelse med billeder fra samme, eller andre hjem og resultere i nye i-hukommelser og refleksioner. Materialerne er *symfoniske* – de kalder på hinanden med den empirisk erfarne krop som mellemkomst, de hører sammen, eller tilhører hinandens sfære, som perceptuelle spejlinger af det samme fænomen.¹⁶⁴ En kreativ og opmærksom *indstilling* til de erfaringsmæssige fragmenter som er frosset i materialets forskellige former gør, at de kan samles, eller bedre *finde sammen*, igen. Når en eller flere af disse komponenter, gennem en opmærksom konsultation af materialet, begynder at kalde på andre (jf. Artaud); når fx en bestemt lugt materialiserer sig gennem fordybelse i lyd eller fotografi, så indledes en *gen-* eller *ny-sammensætning* af forgangne erfaringer, der adresserer et større område af et givet fænomens helhed.

Fordi det etnografiske feltarbejde er karakteriseret ved en massiv mængde indtryk og information, kan en kreativ anvendelse og sammenstilling af disse empiriske teknologier og erfaring bringe forskeren i besiddelse af nye forståelser af sammenhænge (fx Tsing & Ebron 2015). Gentagne gange viser det sig, hvordan et soundscape, et fotografi, genlæsning af feltnoter, eller en åben lytning på 'baggrunde' i optagede interviews eller soundscapes, bringer glemte eller subtile dele af empirien frem igen, på både velkendte og nye fremtrædelsesmæssige måder. Hvordan den *erfarne krop* responderer på denne til-tale fra materie, i en iterativ dialog om(kring) feltens fænomener, som hviler på erfaringen fra det etnografiske arbejde. Med afsnittet tydeliggøres det, hvordan viden opstår i et relationelt forhold mellem teknologier, materialer, os selv, andre og de måder hvorpå vi formår at bringe disse elementer i dialog og møde med hinanden. At være en ting overhovedet, er, som Morton skriver i citatet ovenfor, at være *vredet* i relation til andet – to be in a twist.

4.12.7 MATERIALETS KARAKTER

I ovenstående afsnit redgøres for min brug af et bredt empiribegreb (fx Ehn & Löfgren 2010; Okely 1994), der relaterer sig til det fænomenologiske fundament som arbejdet trækker på.

Afhandlingen baserer sig på nedenstående elementer, som her ridser op i kvantitative termer.

- Ca. 250 siders håndskrevne feltnoter og 130 siders Word-dokument, der indeholder udfoldet og kvalificerende notearbejde.

¹⁶⁴ Jf. Reechs udlægning af Baudelaires begreber *syntesier* eller *korrespondancer* (2002: 89-90)

- 11 interviews¹⁶⁵ af 1-2 timers varighed pr. styk.
- Ca. 700 fotografier og 42 lydoptagelser af forskellig varighed.
- En række dokumenter og artefakter som er indsamlet og modtaget som gaver under arbejdet.
- Noter fra telefonsamtaler med informanter.
- En samling opslag fra Facebook – 'dødsannoncer' fra et af de studerede værtshuse.¹⁶⁶

Det grundlæggende problem ved denne type opremsning af kilderne er, at den kan lade læseren overse det primære vidensgrundlag: de uendeligt mange timers deltagelse, vandring, småsnakke, delte tavsheder, grin, ubehageligheder, kedsomheder; den store mængde erfaringsviden, som rækker ud over det, der kan repræsenteres i rationel skematisk form (Thrift, 2008; Vannini, 2015b). Der er en vis reduktionisme forbundet med begrebet om *empirisk materiale*, da det netop henviser til de elementer, som er frosset i skrift, lyd, billede og med brug af andre teknologier. Som det er vist ovenfor, udgør produkterne af disse teknologier hovedsageligt *indgange* til den primære viden; den mangefacetterede erfaring tilegnet i felten over måneder og år. Opremsningen af kilderne ovenfor er derfor blot en redegørelse for de mere eksplicite *indgange* og *passager* til denne viden. Afhandlingens analyser *hviler* således ikke på dette materiale, men på den erfaringsviden som materialet *henviser til*, og er i stand til at igangsætte og bevæge, når det bringes sammen med andre materialer og en feltarbejder, der har lært gennem et deltagende og opmærksomt liv i felten.

4.12.8 OM ANVENDELSE AF MATERIALET

Ovenstående leder frem imod, at jeg løbende gennem mine arbejdsprocesser trækker på det empiriske materiale på forskellige måder. Feltnoterne udgør en gennemgående resurse, som konsulteres i mange forskellige ærinder, men primært fungerer som husketeknologi. Enkelte gange inddrages mere rå feltnoter i afhandlingen, ikke for at hævde, at en sådan kilde besidder karakter af noget mere autentisk, men fordi noternes umiddelbare sprog spejler erfaring fra gaden på adækvate måder, og klæder skrivningen stilistisk. Lignende forhold ses ved det fotografiske materiale, der beriger den analytiske proces og tænkning, men også bringes ind på afhandlingens sider. Fotografierne understøtter flere steder analysernes pointer, men også er i stand til at formidle fornemmelser fra felten,

¹⁶⁵ Det, der nedenfor også refereres til som 'optagede samtaler'.

¹⁶⁶ Se nærmere på s. 290-291.

som ligger ud over det skrevne ord (fx Vannini 2012, 2015). Det materiale der består i lyd, dokumenter og artefakter bidrager hovedsageligt på mere utydelige og subtile måder i afhandlingen. Det har, som skrevet ovenfor, fungeret som vigtige kilder i analysen, men findes ikke *som* materiale på siderne. En enkelt undtagelse er den reproducerede dødsliste, der er inddraget. Det resterende materiale virker mellem linjerne, som vigtige veje til empirinære behandlinger. Når jeg skriver, at materialet er symfonisk, at det tilhører fænomenerne, er det denne pointe som understreges; at de alle rækker ind i skrivningen med viden om de fænomener som har vist sig i felten; at de som forskelligt registrerede erfaringsfragmenter tilvirker perspektiver på de empiriske forhold, som er studeret i felten.

5 OM FORSKNINGSETIK OG GENSIDIGHED

I dette kapitel vil jeg her behandle emnerne *etik* og *gensidighed*. De to elementer nært relateret i mit arbejde, og vil derfor blive præsenteret under samme overskrift.

Min påstand er, at etiske redegørelser og diskussioner i etnografien ofte er et retrospektivt konstrueret værk. Vi, der er skolet i og formet af en kvalitativ videnskabsstradition, er præsenteret for grundlæggende etiske retningslinjer – vi er bekendt med de humanistiske idealer, som ligger til grund for feltforskningens officielle etiske kodekser. Men når vi rammer en bevægelig og social verden under feltarbejde, sættes den abstrakte og instrumentelle viden i konkret forbindelse med det liv som praktiseres, erfares og håndteres. I dette møde udfordres begge dele. Jeg vil i det følgende udfolde den betragtning, at etiske håndteringer må tage udgangspunkt i mødet med den konkrete anden, og med hjælp fra et overordnet begreb om *gensidighed* argumentere for, at etnografisk etik må forstås som et altid relationelt og bevægeligt fænomen, der må aktualiseres på et empirisk relationelt grundlag.

Den kvalitative etiske fordring kan i grove linjer reduceres til ganske få sammenhængende maksimer:

- Pas på informanterne!
- Beskyt feltens mennesker imod potentielle konsekvenser, der kan ramme dem i forlængelse af de ytringer, handlinger etc., som foretages under engagementet i felten, og de efterfølgende virkninger ved publikation af arbejde, som bygger på de etablerede forhold.
- Og: træd varsomt.

Problemet med disse sætninger er, at de henvender sig til områder vi, med videnskabeligt rynkede næser, kan referere til som *mavefornemmelser*. Der er gjort meget ud af denne problematik i den metodologiske litteratur? Et postulat kan her være, at den metodologiske iver hviler på et ønske om at udradere en sådan, nærmest rationelt fornægtende, tænkning; at den etiske vurdering skulle basere sig på følelser? Mit argument er, at den netop altid må gøre dette.

Jeg vil ikke argumentere for et brud, eller en inkompatibilitet, imellem refleksivitet og etnografisk praksis, men i stedet adressere en kløft imellem en abstrakt, foreskrevet og bestemt (værdi-)rationalitet; videnskabsetikken og den etik som praktiseres i engagementet med de mennesker vi opholder os og arbejder iblandt. Tesen er, at den formelle videnskabsetik altid vil være med os i felten som klangbund, men at forskningsetik kun kan praktiseres i en empirisk adækvat form, i aktuelle ansigt-til-ansigt møder med informanterne.

At vejen til en etisk forsvarlig praksis må gå gennem en kontekstsensitiv fornemmelse for *den anden* og *det andet*,¹⁶⁷ og derfor basere sig på reciprocitet.

Hovedargumentet er, at etik, på samme måde som feltarbejde, altid praktiseres *in situ*. Som det understreges i blandt andet interaktionismen (fx Blumer, 1986 [1969]; Lyman & Scott, 1970) er enhver social handling kun at (be)dømme og forstå med fødderne, og den primære erfaring, plantet i konkrete kontekster. Tages denne præmis bogstaveligt, vil vi ikke være i stand til at formulere stringente og mere-end lokale normative retningslinjer, endsige redegøre meningsfuldt for de etiske valg, der er truffet i én kontekst, felten, i en anden kontekst, som fx et skriftligt arbejde som dette. Med afhandlingen *formidles* erkendelser, dvs. at en opnået viden *transformeres* eller *flyttes* mellem kontekster – erkendelse produceret i én sammenhæng omsættes til en anden, skrives ind i et nyt rum (se fx Stewart, 2015). Etikken er herved, populært udtrykt – *lost in translation*. Vi har ikke mulighed for at vurdere de videnskabsetiske redegørelser, da de netop er flyttet ud af deres partikulære begivenhedssituation; der, hvor de uds spillede sig og blev (for)handlet. En sådan komplet dækkende redegørelse lader sig kun udføre, hvis vi mener at kunne fæstne lid til skriftsproget som et transparent medie, der lader os både fastfryse og flytte mening og betydning imellem forskellige steder! Fra en sådan position må vi tro på, at etnografen gennem sin skrift kan placere sin læser i et empirisk meningsfuldt 1:1-forhold til den studerede verden. Og at en empirisk udenforstående læser herfra kan vurdere de foretagne valg i en art skriftligt *medieret situ*. Vi skal med andre ord tro på, at skriften kan bære erkendelse både trygt og uforandret, mellem væsensforskellige kontekster. I forlængelse af repræsentationsdebatten i antropologien (fx Clifford & Marcus 1986, Geertz 1988) og de erkendelser som siden er vokset frem under betegnelsen 'non-repræsentationel teori' (fx Lorimer, 2015; Thrift, 2008; Vannini, 2015b) er min påstand, at dette ikke kan lade sig gøre. En forskningsetik er med dette perspektiv et flydende og kontekstuel fænomen, som svært lader sig formulere og redegøre præcist for *ex situ*. Herfra vil jeg bestræbe mig på primært at forklare mit etiske standpunkt fra reciprocitetens princip.

”Etik handler om normativ begrundelse: [om] at sætte principper eller standarder for det gode”, skriver filosofen Peter Thielst (2006: 66). Etik er den fællesmenneskelige overbygning på en individuelt udført moralsk praksis (ibid.: 9) og leverer altså grundlaget for *at gøre det gode*. Når vi i felten opererer ud fra videnskabsetiske retningslinjer, er der tale om en række individuelle håndteringer af en fælles videnskabsetisk overbygning. I engagementet opstår et

¹⁶⁷ Her som begreber der omfatter både menneske og det mere-end-menneskelige (fx kontekst etc.).

møde mellem videnskabens generaliserede og abstrakte normativitet; etikken – og feltens partikulære normativitet, det der i mangel af bedre kan kaldes feltens *kulturelle logikker*. Ved at tage teologen K. E. Løgstrups eksempel viser Thielst, hvordan den etiske fordring, hvad enten den tænkes ovenfra som hos Kant og Aristoteles, eller nedefra hos fænomenologen Løgstrup, er en metafysisk konstruktion. Den refererer til det, vi kan kalde et kulturelt betinget normativt grundlag (ibid.: 66-69). Når denne præmis runder en interaktionistisk position, bliver det klart, at etnografen i sit arbejde må agere i et spændingsfelt mellem videnskabens og feltens etiske kodekser. Hermed er der ikke en række faste og på forhånd definerede påbud at støtte sig, men i stedet en fordring om at basere sin praksis på en etnografisk, og reciprokt orienteret, sensitivitet. Det er kun gennem fornemmelse for *den anden* og *det andet* – informanten og de studerede sociale sammenhænge – at vi kan identificere en etisk adækvat praksis.¹⁶⁸ Vi må skelne mellem etik *in situ* og *ex situ*, og herfra gøre os klart, at *det gode* og *det rigtige*, ikke er domme som endegyldigt kan fældes udefra. Implikationen er, at vi kan gentage overordnede etiske fordringer i en uendelighed, i fx afhandlingens skrevne rum, men reelt ikke række ind i en bedømmelse af de valg som her redegøres for.

Herfra vil jeg overgå til at udlægge den etnografiske etik som et relationelt betinget fænomen. Gennem udvikling af begrebet om *etnografisk venskab* ovenfor, fremtræder reciprocitetens vigtighed i de informantrelationer, der er udviklet under mit arbejde. Med udgangspunkt i tematikkerne; *informeret samtykke*, *privatlivets fred*, *krænkelse*, *udnyttelse* og *anonymitet* (jf. Hammersley & Atkinson, 2007: 209-229) vil jeg redegøre for nogle af de etiske afvejninger, som er gjort under mit empiriske arbejde. Dette vil på ingen måde være udtømmende, men dog vise hvordan betragtningen om den *relationelle etiske fordring* baserer sig på erkendelser fra det foretagne feltarbejde.

5.1 INFORMERET SAMTYKKE?

”As far as possible sociological research should be based on the freely given informed consent of those studied. This implies a responsibility on the sociologist to explain as fully as possible, and in terms meaningful to participants, what the research is about, who is undertaking and financing it, why it is being undertaken, and how

¹⁶⁸ Her både i form af vores opførsel under engagementet og efterfølgende ved skrivning af monografier og andre empirisk baserede tekster.

it is to be disseminated.” (British Sociological Association, 1996, citeret i Davies, 2008: 55)

Som Jacobsen og Kristiansen skriver, er den første og mest grundlæggende fællesnævner for de etiske kodekser i samfundsvidenskabelig forskning princippet om, at basere arbejdet på informeret samtykke (2001: 74). Som citatet fra BSA peger på, ligger her en fordring om, at de personer, der indgår i et videnskabeligt studie skal have mulighed for at acceptere den opmærksomhed som rettes imod dem, og at de ikke underlægges nogle former for ufrivillig deltagelse eller tvang. Ideen om informeret samtykke bygger på en præmis om, at et sådant netop gives på *informeret grundlag*; at informanten ligger inde med en passende mængde viden vedrørende sin deltagelse i en given undersøgelse.

En sådan forskrift er problematisk og har haft svære vilkår i mit feltarbejde. Forskningen er udført på steder, der oftest bruges af mange mennesker, og som er karakteriseret ved en udtalt omskiftelig og ustabil personsammensætning. På væresteder, værtshuse og gadehjørner er jeg i kontakt med, og tæt på, mange forskellige mennesker. Nogle passerer forbi, andre opholder sig i nærheden, imens endnu andre udgør helt centrale relationer eller nøgleinformanter. Hvor går grænsen for indhentning af samtykke her? Jeg kan ikke henvise til en bestemt forskningsmæssig afgrænsning, da alle mennesker i min nærhed, i princippet, er mål for interesse, eller kan blive det uden varsel, når samtaler eller begivenheder med ét trækker nye mennesker fra en 'periferi' og direkte ind i forskningens 'center'.¹⁶⁹ Et samtykke kan ikke indhentes med tilbagevirkende kraft – hvad der er sagt og gjort af mennesker foruden denne 'juridiske sikring' (Jacobsen & Kristiansen, 2001: 74-75) kan ikke tages tilbage.

Jeg kan ikke informere og samtykke med alle de folk, der befinder sig i min nærhed. Er ejeren af kiosken på gadehjørnet, hvor jeg tilbringer tid sammen med informanter i formiddagens sol, mål eller ikke-mål for forskningen? Bør han vide, at jeg udfører etnografisk feltarbejde, og hvilken forskel vil denne information gøre? Jeg bruger løbende folk som fx kioskejere og ukendte bartendere¹⁷⁰ i jagten på bestemte informationer, men indvier dem ikke nødvendigvis i rammen for min interesse. Det samme gælder de karakteristiske 'tavse stamkunder'; personer som sidder i de studerede værtshuses hjørner, for de mange mindre kendte mennesker der frekventerer spisetilbud, men som jeg ikke

¹⁶⁹ Begreberne *periferi* og *center*, er i sig selv problematiske i denne sammenhæng, da de fungerer kontraproduktivt for den grundlæggende argumentation, men de er valgt for at tilføre klarhed.

¹⁷⁰ Her i modsætning til de velkendte bartendere, som kender til mit arbejde.

har verbale relationer til, og for personalet på den plejeafdeling, hvor flere informanter bor, m.fl. Bør disse folk acceptere min forskningsbestræbelse og tilstedeværelse gennem samtykke? I det hele taget er denne fordring dilemmafyldt på en lang række områder.

På det personnære plan viser sig andre udfordringer, da jeg arbejder i miljøer, hvor forskning er lig den metaforiske 'by i Rusland'. Termerne *etnografi*, *samfundsvidenskab* eller *forskning* er oftest ikke meningsfulde i de studerede sammenhænge. De kræver omvendt en række oversættelser, som jeg løbende bliver mere trænet i. Meget konkrete spørgsmål som, "hvad skal det (arbejdet, red.) bruges til?" møders ved indledningen af nye bekendtskaber. Jeg ender på svar som "jeg samler materiale til en bog", uddybet med sætninger som "... der handler om folk, som lever på anderledes måder og skaber andre fællesskaber", og "Jeg interesserer mig for mennesker, der lever hverdagsliv, der ikke er synlige for de almindelige folk, der farer fordi på gaden".¹⁷¹ Her er jeg hjulpet godt på vej af min nøgleinformant, Jørgens, meget præcise formulering om, at "Jon skriver om ualmindelige menneskers helt almindelige hverdag!".¹⁷² Pointen er, at jeg ikke nødvendigvis fremkommer med et særlig nuanceret eller eksakt grundlag at foretage et informeret samtykke på. Det lader sig ofte ikke gøre.

Balancegangen i denne formidling er altid at levere en informant-tilpasset mængde information. Min tilgang er, som det også implicit kan læses i uddraget fra BSA ovenfor, at levere en overordnet viden om studiet. Jeg tegner et rids og gør rede for arbejdets absolut største linjer,¹⁷³ men går oftest ikke i detaljer. Dette rids involverer punkter som *arbejdets mål*; at skabe indsigt i mennesker og fællesskaber der fungerer på ikke-belyste og alternative måder i vores samfund, *anonymitet*; at alt vil være anonymiseret ved udgivelse og anden formidling, *fremgangsmåde*; at min arbejdsform består i, at tilbringe tid sammen med folk, småsnakke og eventuelt lave interviews. Særligt sidstnævnte fremtræder vigtigt i interaktionen med nye informanter, da ideen om at stille op til interviews synes at implicere en stor grad af forpligtelse og derfor skabe utryghed hos informanterne.

Informationen er knap, eller på grænsen til det knappe. I praksis betyder det, at jeg altid afslører mit ærinde, så snart dette vurderes passende. Men mange kontekster fungerer på præmisser, hvor sådanne udmeldinger ikke er passende. Med henvisning til basale regler for socialt samkvem (fx Goffman,

¹⁷¹ Formuleringerne er oplagt forskningsmæssigt problematiske og forsimplende, men tjener her en kommunikativ tydeliggørelse af mit ærinde.

¹⁷² Se s. 42.

¹⁷³ Dette baserer sig desuden på det vilkår, at jeg ikke ved nøjagtig hvor arbejdet ender, i de indledende faser, jf. etnografiens åbenhed, se s. 107-112.

1963a) vil det være både afvigende, usmart¹⁷⁴ og etnografisk kontraproduktivt at tvinge denne information på sammenhængen fra start. I stedet holder jeg min *afsløring* tilbage, for at levere den i mere socialt passende situationer. Det betyder, at jeg ofte arbejder iblandt, eller i nærheden af, folk der (endnu) ikke er vidende om, at min tilstedeværelse er forskningsrelateret.

En anden etisk komplikation opstår i forlængelse af informanternes særpræg og de personlige vilkår, som mange lever med. Langt de fleste er at beskrive som psykisk og socialt *usædvanlige* i forskellige variationer og grader.¹⁷⁵ Interaktionerne har derfor en både særlig og ofte ukonventionel karakter. De mest radikale eksempler på dette erfares med mennesker, der selv søger kontakt på gaden. Min tilstedeværelse på bestemte steder i byen synes at drage de usædvanlige mennesker, som opholder sig i det åbne byrum. I forlængelse af henvendelser som er dybt personlige og ofte højt aparte opnår jeg en række særlige bekendtskaber. Samværet efterlader oftest ikke plads til konventionel samtale, men fungerer som kortere møder med ældre, der cirkulerer og har deres gang på asfalten. Der er flere etiske spørgsmål at adressere her. Er denne type mennesker at se som informanter? Kan jeg forsvare at bruge det materiale, som de er medproducenter af? Konsulteres en abstrakt og empirisk udenforstående etik (jf. ovenstående), vil dette ikke være gangbart. Men gås empirisk sensitivt til forholdene, er disse mennesker for det første at betragte som informanter, da vi mødes gentagende over tid, og her opnår mere end en blot fragmentarisk viden om hinanden. Relationerne foregår i usædvanlige modi, men er stadig at betragte *som* relationer, og de indebærer en bevægelse imod en, om end aparte, voksende gensidig indsigt. Problemet er stadig, at jeg ikke efterlades med mulighed for at sætte ord på min interesse og bevæggrund for interessen i disse relationer. Der findes ikke et dialogisk rum, som tillader indskydelse af sætningen: "... jeg er forsker...!" En sådan aktion¹⁷⁶ vil ødelægge den hårfine balance, som de særegne forhold bygger på, og vil med stor sandsynlighed yde ødelæggende vold på dem.¹⁷⁷

Dernæst er mange informanter rundet af de konsekvenser, som fx mangeårigt massivt forbrug af rusmidler, eller andre personligt belastende livsførelser, bringer med sig. Hos enkelte er dette vilkår så fremtrædende, at der går mange måneder, inden jeg med en vis grad af erfaret pondus kan fornemme, at de genkender mig fra møde til møde. Særligt en informant er dygtig til at

¹⁷⁴ Jf. ideen om *streetmartness* på s. 98.

¹⁷⁵ Der er medicinske og psykologiske begrundelser at trække frem her, men det er hverken min interesse, eller mit område.

¹⁷⁶ Og ikke *inter*-aktion.

¹⁷⁷ Dette hviler på en række erfaringer blandt denne type informanter.

maskere dette *glemslens vilkår* gennem anvendelse af bestemte floskler, et særligt sprogbrug og andre taktikker. Men under vores tiltagende nære forhold bliver det tydeligt, hvordan han ikke kan holde rede i hverdagens relationer, persongallerier og hændelser. På paradoksal, men også poetisk, vis konfirmeres vores venskab¹⁷⁸ først, da en manifest genkendelse, efter måneders møder, fremtræder i de intense blå øjne, og vores samtaler også eksplicit begynder at tematisere hverdagslivet i denne *glemsomhedens verden*. Det kan her ikke lade sig gøre at arbejde på basis af informeret samtykke, da den ene dags samtykke, i princippet, skal fornys ved det næstkommende møde, eller med jævne mellemrum i vores ofte timelange samvær. Hvilken videnskabsetisk tilgang kalder denne relation på?

Over tid når jeg frem til at redegøre for min interesse i de informantrelationer, som indledningsvist ikke efterlader den fornødne plads. Somme tider kun i enkelte sætninger, andre gange mere udførligt. Det er interessant, hvordan denne type 'indrømmelser' ofte ikke tildeles særlig opmærksomhed af informanterne – de forekommer empirisk uvigtige i rammen af de opståede relationer.

Sammenfattende er jeg nødsaget til at forholde mig kritisk til ideen om informeret samtykke. Med ovenstående påpeges, hvordan denne fordring hviler på ideer om, at etnografisk forskning kan:

- Forklares til de mange forskellige mennesker, som befinder sig i forskningens nærhed.
- Redegøres for i klare og lokalt meningsfulde termer.
- Formidles til mennesker som lever med særlige sociale- og kognitive vilkår.

Med afsnittet reflekteres det forhold, at opnåelse af informeret samtykke er yderst problematisk, når rammen er en bevægelig urban udforskning; et arbejde som udføres i altid omskiftelige sammenhænge. Jeg viser ydermere, hvordan en passende oversættelse af forskningsbestræbelsen ikke nødvendigvis lader sig gøre; et forhold som igen resulterer i en tvivlsom indhentning af samtykker. Endelig peges på, at det ideen om det *informerede* må gentænkes, da dette svært lader sig opnå under etnografisk arbejde udført blandt mennesker med særlige sociale og kognitive vilkår.

¹⁷⁸ Her fra præmissen om, at der ikke kan tales om venskab, før det er gensidigt anerkendt og artikuleret, jf. ideen om etnografisk venskab på s. 117 frem.

5.2 PRIVATLIVETS FRED?

Fordringen om at respektere privatlivets fred kan synes paradoksalt, da størstedelen af etnografisk forskning¹⁷⁹ netop indledes ved at invadere dele af de domæner, vi almindeligvis betragter som privatlivet, og dermed røkke ved ideen om en dertilhørende *fred*. Inden dette videnskabsetiske bud behandles, vil jeg forholde mig til begreberne om *privatliv* og *fred* i nærværende arbejdes sammenhæng. Som det fremgår ovenfor, og senere gøres til genstand for mere omfattende analyse, er disse begreber tillige konstitueret på et normativt grundlag, hvorfor der må spørges: Hvad er privatliv? Hvad er fred?

Mange af de fulgte informanternes såkaldte privatliv udspiller sig i det offentlige, eller offentligt tilgængelige rum. For de fleste af disse mennesker er den fred som konventionelt forbindes med privatlivet, relateret til erfaring af *ensomhed*, *afsondrethed* og *klaustrofobi*. Når de forlader lejlighederne og cirkulerer mellem forskellige kontekster, og lever store dele af deres hverdagsliv i bevægelse og ophold på byens gader, er det fordi *freden* er konfronterende. 'Privatlivets fred' er utålelig, og håndteres gennem en praksis, der involverer mobilitet og et hverdagsliv, der foregår uden for hjemmets 'fire vægge'.

Processen som leder til de særegne venskabelige relationer, er en forstyrrelse af (privat)livets fred. Det er ikke et forhold jeg er interesseret i at skrive mig uden om. Hvor initiationen kan betragtes som en konfrontation af den private sfære, er processen fremadrettet kendetegnet ved en langsom opbygning af tillid. Fordi de fulgte informanter opholder sig meget alene, er rollen som *etnografisk ven*, i mange af de opnåede relationer, erfaret som et værdsat bidrag til netop privatlivet, og altså ikke alene en negativt klingende forstyrrelse i det lange løb. Informanterne artikulerer deres værdsættelse af samværet på både verbale og mere subtile måder, og muligheden for at pleje venskabelig og kontinuerlig social omgang med et menneske, en etnograf, der nærer interesse i hverdagen og livet, viser sig over tid både velkommen og værdsat hos mange. Det er ikke entydigt godt eller rart, men relationerne indeholder dette element.

Der synes ikke at foregå en etisk uforsvarlig, eller kompromitterende, påvirkning af informanternes privatsfære, men derimod en forstyrrelse, der bringer noget brugbart med sig – en socialt anvendelig og måske endda givende forstyrrelse, der involverer et nyt, udefrakommende engagement i privatsfæren. I relation til det centrale tema om udnyttelse af mennesker i det etnografiske arbejde (fx Hammersley & Atkinson, 2007: 217-218; Jacobsen & Kristiansen, 2001) kan det her siges, at den videbegærlige og uundgåelige

¹⁷⁹ Jf. de studier som oplistes i kontekstualiseringen af arbejdet.

udnyttelse hviler på en reciprok logik i form af et gensidigt meningsfuldt samvær. Det er her nødvendigt at spørge; *hvad er udnyttelse i den specifikke kontekst?* Og her se, hvordan udnyttelse altid vil gå i alle retninger,¹⁸⁰ og at udnyttelse indebærer indnyttelse, da at relationerne er givende i begge retninger (jf. fx Venkatesh, 2013: 178 pp). Hermed tydeliggøres det, at relationerne ikke er kendetegnet ved en ensrettet udtømming af viden *fra* den ene *til* den anden; fra informant(er) til etnograf, men derimod er en proces, som forener begge aktører i livet, på en jacksensk *common ground*, i en ingoldsk attentiv *mid-stream*.¹⁸¹

5.3 EXIT FRA FELTEN

Et problematisk etisk aspekt er at finde i det punkt, hvor etnografiske relationer må afsluttes, hvor det oparbejdede fællesskab brydes; feltarbejdets ophør. Med feltens og multi-kontekstuelle karakter lader det sig ikke gøre at markere denne afslutning over for alle de involverede informanter og andre, der befinder sig i feltens landskab og afkroge. Jeg skærper omtalen af min forestående exit henover arbejdets sidste måneder. Men denne konstruktion; *feltarbejdets ophør*, er tillige problematisk, da arbejdet ikke afsluttes med udgangen af december 2013, som den strikse planlægning postulerer, men fortsætter ind i både 2014 og 2015, og i princippet ikke er endeligt afsluttet i skrivende stund.¹⁸²

Mange informanters hverdagsmønstre kolliderer med mine egne,¹⁸³ og jeg finder løbende, i de skrivende faser, inspiration i at bevæge mig ad de ruter, som var centrale under det koncentrerede empiriske engagement; jeg besøger væresteder, parker og gadehjørner, hvor informanter fortsat mødes. Feltnoter, erkendelser, og de nyeste udlægninger af 'gadens historier' suppleres derfor løbende, og erfaringen holdes præsent gennem den fortsatte berøring. Det betyder, at afskederne ikke tages endeligt, men flyder langsomt ud i mere sjældne og diffuse møder.

Et opsigtsvækkende sprogligt-socialt fænomen, der fremtræder på tværs af væsensforskellige kontekster, er fraværet af eksplicitte afskeder i det sociale og relationelle liv. I stedet for det *farvel*, hvis anvendelse vil forekomme mest oprigtigt og præcist ved en lang række relationelle brud, tyer vi¹⁸⁴ til

¹⁸⁰ Jf. s. 118-119.

¹⁸¹ Se kapitel om videnskabsteoretisk position på s. 53-77.

¹⁸² Medio maj, 2016.

¹⁸³ Jeg kommer i en herrefrisør beliggende på en af de for studiet centrale gader, og bor i et område, hvor flere af informanterne færdes.

¹⁸⁴ Et generaliseret 'vi', der er funderet på en sammensat erfaring fra mange forskellige kontekster.

formuleringer, der har en iboende implicit forståelse af et forestående gensyn.¹⁸⁵ *Afskedens sociologi* er kendetegnet ved at undvige den eksplicitte sproglige afsked – den talte konvention indebærer ikke en *finalitet*, men det forekommer i stedet, at vi søger at suspendere ideen om relationens endeligt i et sprogligt blændværk. Dette, selv når vi er vidende om, at kontinuitet har umulige vilkår. Én blandt flere mulige teser er her, at vi føler os forpligtet til at tænke i den abstrakte fortsættelse, da den finale afsked forekommer for barsk, for konfronterende, for dødsnær.

I mange henseender er det en sådan relationel afskedssociologisk præmis, der kendetegner min langsomme og gradvise exit fra felten. En stor del af de studerede sociale sammenhænge er desuden forbundet gennem udveksling af bl.a. social information, og som feltarbejder er jeg løbende blevet bekendt med, hvordan denne udveksling og 'rygtets chokerende hastighed' (Venkatesh, 2013: 191) involverer alle deltagende – inklusive mig som etnograf. Min exit er en begivenhed, som cirkulerer blandt feltens mennesker, og ad disse kanaler når frem til de afkroge, jeg ikke selv får placeret min afsked i. Jeg finder det derfor ikke udtalt problematisk at forlade felten uden at tage alle disse afskeder ansigt til ansigt, da relationerne ved deres indledning hviler på en tidsbegrænset præmis, og fordi de studerede kontekster er karakteriseret ved gennemstrømning af information, hvorfor denne viden er tilgængelig og i omløb ad de uformelle nyhedskanaler, i forlængelse af de afskeder som tages.

5.4 ANONYMISERING

I sidste instans baserer en redelig etnografisk etik sig på evnen til at forstå og respektere felten. I afhandlingen består denne prøvelse i at anonymisere implicerede mennesker og deres forhold, så de ikke udsættes for konsekvenser i forlængelse af deres deltagelse forskningen. Der findes en bred variation over denne bestræbelse i den etnografiske litteratur, fra anvendelse af by-pseudonymer (fx Whyte 1994), og dermed et art *meta-anonymisering*, til en mere subtil og mikro-orienteret anonymisering, der oftest tages i brug (se fx Goffman 2014).

I afhandlingen er informanternes navne og kaldenavne udskiftet med pseudonymer, og konkrete lokaliteter nævnes aldrig med brug af de oprindelige adresser, gadenavne, eller andet der direkte kan sætte en udenforstående læser i

¹⁸⁵ Jf. "Vi ses" ...i næste uge, i en anden sammenhæng, i et andet liv. Jf. upubliceret arbejdsrapport *Om afskedens sociologi* (Rasmussen, 2014).

forbindelse med konkrete forhold.¹⁸⁶ Der vil altid være en risiko for genkendelse af bestemte informanter, da de detaljerede beskrivelser kan korrespondere med en given læsers hverdagserfaring. Denne risiko er mere udtalt ved arbejde i offentligt tilgængelige kontekster, og en grundig opmærksomhed er derfor givet bestræbelsen på at udveksle og omplacere empiriske forhold og mennesker, så de i beskrivelserne fremkommer i forskudte og om-arrangerede sammenhænge. Hvor beskrivelser og analyse berører strafbare, eller det der vurderes som personligt kompromitterende, forhold og elementer, er denne bestræbelse givet endnu mere opmærksomhed. Da arbejdet foretages på tværs af flere bydele er den overordnede geografiske bestemmelse ”København” valgt. Dette ud fra et synspunkt om, at det har en samfundsvidenskabelig relevans, at arbejdet er foretaget i landets hovedstad, og da en række af studiets tematikker bør ses i forbindelse med byen. Der vil enkelte steder fremkomme information af implicit eller mere eksplicit art, som kan lede til bestemte steder i København og bestemte bydele, men jeg anser ikke dette som et problem, da de forudsætter en omfattende lokal viden, og da stederne er sløret i relation til de mennesker, som bruger dem.

Jeg er ydermere stødt på en nødvendighed af at anonymisere, eller som minimum *sløre*, viden som er opstået internt i feltens forskellige kontekster. Da arbejdet er foretaget i et tæt forbundet socialt miljø, har dele af den viden som er fremkommet *internt* imellem feltens forskellige aktører, været problematisk at håndtere. Her vil jeg foreslå begrebet *intern anonymisering*; et niveau der sjældent tildeles eksplicit opmærksomhed i metodologiske beskrivelser. Der arbejdes konventionelt med en inde/ude modstilling her, hvor informanterne skal beskyttes imod snagende interesse udefra; fra den modtagergruppe som det videnskabelige arbejde henvender sig til. Men denne dikotomiske ide er, ud over at være illusorisk og referere tilbage til etnografiens ungdomsår, hvor studierne blev udført i fjerne og ufremkommelige egne, for simpel for længerevarende feltarbejde i en senmoderne verden, hvor begrebspar som *inde/ude*, *her/der* i stigende grad opløses og transformeres (fx Morton, 2016: 31, Tsing 2015).

Behovet for en intern anonymisering har primært vist sig nødvendigt, når jeg har fundet mig selv involveret i feltens begivenheder på uhensigtsmæssige måder. Når jeg i interessens iver, har videregivet oplysninger, der i øjeblikket forekom uvæsentlige eller ufarlige, imellem bestemte informanter, eller mellem informanter og andre aktører i felten. Dette er sket, og jeg vil påstå,

¹⁸⁶ En enkel afvigelse fra dette princip ses i relation til den beskrevne marskandiser ”Mester”. Den ældre mand lyder konkret dette navn, men da forretningen og dermed den sociale institution som er genstand for beskrivelse, er lukket ned og afviklet inden denne og andre skrevne ting publiceres (se fx Rasmussen, 2016), er afvigelsen vurderet forsvarlig. Centrale steder er tildelt opdigtede synonymnavne (fx ”Østlig”, ”Sprækken”, jf. analyse)

at det *vil ske* under arbejde af denne art, men igen alvorlige konsekvenser har vist sig på denne baggrund. Vurderingen af informationers farlighed er ofte svær, eller decideret umulig *in situ*, dette grundet fællesskabernes ovenfor beskrevne usædvanlige karakter, og heraf følgende lige så usædvanlige rationaler. Igen fremstår etikkens kontekstuelle, relationelle og reciprokke væsen, og herfra peges tilbage på, hvordan praktiseret samfundsvidenskabelig etik, og etisk refleksivitet, er en bestræbelse der ofte gøres bedst i retrospekt.

5.5 AFRUNDING

Etikdiskussioner har ofte en forskningscentreret klang og antyder indirekte at forskningsbestræbelsen udgør et centralt omdrejningspunkt i den studerede verden. Som læser af etiske redegørelser kan man få fornemmelse af, at forskning udgør et radikalt indslag i informanternes liv. En sådan ide modsætter jeg mig nedenfor, for derved at afrunde kapitlet om etik.

I mit feltengagement træder det gentagende gange frem, at der ikke er noget kvalitativt særegent over de forstyrrelser jeg som forsker påfører felten. Den deltagelse mit arbejde baseres på er ikke særlig eller synderlig unik, det er ikke en praksis der udmærker sig ved at være noget 'udefrakommende andet' i yderliggående forstand. Som det antydes flere steder, og gøres til genstand i analysen, er min tilstedeværelse uønsket i nogle sammenhænge, men på mere overordnet niveau er de *viljer* jeg bringer ind i de studerede sammenhænge ikke radikalt anderledes end feltens mange andre forskelligt rettede viljer. Alle feltens deltagere har mellemværender med hinanden; forventninger, forhåbninger, krav – vi vil alle noget med hinanden.¹⁸⁷

Ovenstående refleksioner viser, hvordan det basale indhold i fordringen om at tage vare på informanterne under kvalitativt forskning, i den længerevarende etnografiske praksis, også er, at tage vare på sig selv, eller at identificere *det rigtigste*¹⁸⁸ gennem relationel og reciprok indsigt i konkrete andre. I praksis er etik forsøget på at undgå følelsesmæssigt ubehag og skade på andre, og som jeg viser kan denne bestræbelse kun tage udgangspunkt i de forhold som udvikler sig i under det empiriske engagement. Hermed er etikkens højtflyvende og abstrakte element bragt helt ned til jorden, og behandlingen udpeger det basale og elementære mellem menneskelige indhold i den etiske fordring, men viser desuden, hvordan praktiseret etik er et problematisk område at adressere i skrift,

¹⁸⁷ Se fx kapitlerne "At være sammen i verden" og "Om uformelle økonomier og bedrag"

¹⁸⁸ Jf. etik-begrebets etymologi som påpeges ovenfor.

da den centrale mere-end-subjektive baggrund som enhver etisk håndtering baserer sig på, i stor udstrækning ligger uden for det skrevne arbejdes kontekst.

6 ANALYTISK FREMGANGSMÅDE

Dette kapitel har til formål at redegøre for, hvordan jeg angriber empirien¹⁸⁹ i afhandlingens analyser – med andre ord; at redegøre for den analysestrategi, som anlægges i det efterfølgende. Michel de Certeau skelner i sit klassiske værk ”The practice of everyday life” (1984) mellem begreberne *strategi* og *taktik*.¹⁹⁰ Jeg trækker i mit analytiske arbejde på den taktikforståelse han formulerer; en forståelse der understreger mulighederne for at agere aktivt og kreativt inden for givne rammer. Således lægger jeg også distance til det, der konventionelt beskrives som en analytisk *strategi*, da strategi-begrebet hos de Certeau, er forbundet med uproduktivitet og forudsigelighed; et stillestående og statisk magt-forhold (ibid.: 35-36). For de Certeau er taktikken derimod kendetegnet ved at operere ”... in isolated actions, blow by blow. It takes advantages of ‘opportunities’ and depends on them.” (ibid.: 37). Ved at overføre og praktisere et sådant taktisk princip som analytisk tilgang opnås det jeg tematiserer som en *taktisk analytisk virksomhed*. Herfra beskuer jeg analysen som et (by)landskab; som forhold og obstruktioner, der må manøvreres i med pragmatisk vilje, og hvor det vigtigste består i at *komme rundt om* de behandlede fænomener, at betragte dem fra flere positioner. Det er ikke et på forhånd defineret og taktfast reglement, eller en striks systematik, der gives forrang, men derimod søger jeg muligheden for at manøvrere i, og komme omkring empirien på forskellige måder, hoppe over hegn (ikke nødvendigvis de laveste); at anvende en *analytisk taktik*, der giver mulighed for et reflekterende og kreativt analysearbejde. Jeg gør brug af de åbninger og muligheder, som opstår i empirien, går på jagt i materialets righoldighed og sætter ind på baggrund af indfald og inspiration i en bestræbelse på at reflektere de forhold og tematikker, der tages i behandling.

6.1 FRA EMPIRI TIL ANALYSE – OM ANALYTISK PERSPEKTIVISME

Refleksionen af arbejdets empiri foretages gennem anvendelse af samfundsvidenskabelige begreber og forskelligartet teori. Jeg er desuden optaget af at inddrage elementer der er af filosofisk, poetisk og litterær herkomst, da disse *indgange* tilfører analysearbejdet en produktiv anden *højde*; de fungerer som udefrakommende greb, der muliggør nye blik på det empiriske materiale.

¹⁸⁹ Her trækkes (jf. afsnittene om indsamlingsteknologier ovenfor) på et begreb om empiri som den samlede erfaring, der er opnået gennem feltarbejde.

¹⁹⁰ Se særligt kapitlet ”Making do”: Uses and Tactics s. 29-42.

Ambitionen er her, at skabe en dialog mellem konventionelle samfundsanalytiske ansatser og de mindre konventionelle elementer, der hentes ind i analysearbejdet. Jeg efterstræber en perspektivisme som de filosofiske, poetiske og litterære greb bidrager til, da de formår at reflektere givne empiriske forhold i modi der afviger fra den konventionelle teoris udsigelsespotentiale (fx Bergson, 2014: 303-312).

Merleau-Ponty skriver i en ofte refereret passage af "Phenomenology of perception" at huset¹⁹¹ giver sig til kende for os i en direkte perception, men at vi i betragtningen af dette 'objekt' også perciperer det med 'blikke' vi låner fra de objekter, som befinder sig i dets nærhed (2012: 69-73). Huset er således ikke ensidigt, eller fladt, for vores erfaring, men træder frem som del af et bredere perceptionsfelt. "To see an object is to come to inhabit it and to thereby grasp all things according to the sides these other things turn toward this object." (ibid.: 71). Ifølge Merleau-Ponty opstår et perspektiv i forlængelse af dette *samarbejde* mellem primært objekt og de ting som befinder sig i dets nærhed. Ved at bringe væsensforskellige kilder ind i den analytiske praksis, kan der trækkes på denne type udefrakommende blik. Perspektiverne fremkommer med bud; de kaster deres forskelligt rettede *belysninger* på empirien, og der opstår mulighed for at gribe en række af de tilbud (jf. de Certeau) for spejling, som de privilegerer. Merleau-Ponty skriver at enhver synshandling og perception vi foretager os øjeblikkeligt er "... reiterated among all the objects of the world that are grasped as coexistent because each object just is all that the others "see" of it." (ibid.: 71, min kursivering). Jeg henter her Merleau-Pontys ide ind i en tekstuel ramme,¹⁹² hvor forståelsen af 'seende ting i det primære objekts nærhed'¹⁹³ strækkes og også inkluderer de elementer der kan *bringes* i dets nærhed. Når han skriver, at "The back of my lamp is merely the face that it "shows" to the fireplace", og at sam-eksisterende objekter "...arranges the others around itself like spectators of its hidden aspects..." (ibid.), ses hvordan analytikeren kan opnå ny erkendelse ved at tilføre udefrakommende ansatser; ting der formår at kaste lys på et givent fænomens hidtil ureflekterede bagsider. Og hvordan der, ved at tage bolig i disse perspektiver, kan foretages en refleksiv bevægelse, der lader det primære objekt fremtræde på nye måder.

Analysen er mødested for den tilvejebragte empiri og de perspektiver, der løbende tilføres under skrivningen. Jeg argumenterer her for, hvordan en bred forståelse af perspektiver, eller det jeg kalder *ansatser*, er produktiv og givende i det samfundsvidenskabelige analysearbejde.

¹⁹¹ Huset udgør her eksempel på fænomener vi kan være rettet imod.

¹⁹² Se også Bachelards variation over en fænomenologiske undersøgelsespraksis (1994)

¹⁹³ Jf. ovenstående.

Ideen med enhver analyse er, at trække en opnået viden fra hinanden¹⁹⁴ med det mål at samle den på ny, og i denne gen-sammensætning fremkomme til erkendelse, der inden den analytiske proces ikke var distinkt. Noget hidtil ukendt eller fåmælt bringes frem til skue, og artikuleres. Analysen er et rum, hvor dele af den empiriske viden forløses med ansatsernes bistand. Som Bergson skriver (2014), er vores perception altid ufuldkommen, der vil altid være ting vi ikke får fat i og som undslipper vores begrænsede sanser (fx også Harman, 2005; Morton, 2013b). Når erfaringen i analysen fremføres,¹⁹⁵ splittes ad og gen-sammensættes, opstår ny mulighed for at 'se' og opdage. Bergson skriver, at kunsten tilbyder den mulighed, at den kan vise os i retning af ting der ikke eksplicit har ramt vores sanser i den primære erfaring af verden (2014: 307). "The poet and the novelist who express a mood certainly do not create it out of nothing; they would not be understood by us if we did not observe within ourselves, up to a certain point, what they say about others." (ibid.) Det vi fanger i omgangen med både kunst og samfundsvidenskabelig teori er 'skygger af emotioner og tanker' (ibid.); elementer som er forblevet usynlige eller umærkelige for os, men som tilføres ny mulighed for betragtning i mødet med et bestemt værk (jf. også Bachelard, 1994, Artaud, 1990). Vi træffer således hengemte, subtile og forskudte spejlinger af fænomenverdenen, når vi tilgår den gennem poesi og andre kunstneriske udtryk. Det samme sker i omgangen med konventionelle akademiske teorier og ideer, men mit argument er, at kunst og academia retter sig imod forskellige erfaringsniveauer. Hvor kunsten ofte beskæftiger sig med livets efemeriske elementer, er langt størstedelen af academia rettet imod håndgribelige domæner.¹⁹⁶ Kunsten er emotionernes sted, hvor den akademiske verden ofte er fornuftens. I forlængelse heraf er mit argument, at analytisk virksomhed profiterer af at hente tankegods i flere genre-kontekster, og en sådan perspektivisk analysepraksis er bragt til anvendelse i nedenstående kapitler.

6.2 ANALYTISK SLUTNING ELLER IKKE-SLUTNING; ÅBENHED?

Sparrow skriver, at den klassiske fænomenologi er en "... *adductive* method in the sense that it is committed to adducing the matters themselves through concrete experience." (2014: 8) At *adducere* er, at fremføre sagen eller forholdet gennem den erfaring som er opnået. I et klassisk fænomenologisk perspektiv vil en analyse

¹⁹⁴ Jf. analysebegrebets etymologiske ophav; at *opløse* (af græsk).

¹⁹⁵ Jf. det adduktive princip nedenfor.

¹⁹⁶ Her tages forbehold for den forsimplede fremstilling af akademisk arbejde, hvor en række forskere gør interessante forsøg i områderne mellem kunst og academia.

foregå gennem såkaldte 'rene' beskrivelser af verden, som den er fremtrådt for forskeren (fx Zahavi, 2011). Men som Nils Gilje og Jonas Frykman (2003) i forlængelse af ovenstående skriver, kan der hentes andre ting ind i arbejdet med den primære erfaring. Fra et heideggeriansk udgangspunkt udgør *tingen* eller *værktøjet*, eller med min terminologi; *begrebet* eller *ansatsen* "... something to think with: something to open up with." (ibid.: 46)¹⁹⁷

Som skrevet ovenfor, betragtes de elementer der bringes ind i det følgende analysearbejde som ansatser, der lader fænomenerne fremtræde i forskellige *belysninger* eller *brydninger* (Rasmussen 2017c). En sådan analytisk tilgang er hverken deduktiv eller induktiv, men kan beskrives som en mellemposition, hvor jeg arbejder fra et adduktivt¹⁹⁸ udgangspunkt, da den tilvejebragte empiri *fremføres* gennem empirinær beskrivelse. Men denne fremførelse, den mere klassisk fænomenologiske beskrivelse, forstærkes, udfordres og kvalificeres, med brug af de perspektiver som tilføres udefra. Herigennem initieres en dialog mellem en række objekter i analysens rum; mellem den primære erfaring, tilførte ansatser og forsker. Hvor begreberne om deduktion og induktion implicerer en bevægelse *fra* et sted *til* et andet; et ryk imod mere klarhed; *opklaring* eller en mere eksplicit *forklaring*, er den adduktive analysepraksis kendetegnet ved i højere grad at blive på stedet, eller rettere ved at bevæge sig omkring dette sted; fænomenet. Når Morton (2013b) skriver, at fænomenologi må beskues som en iterativ praksis,¹⁹⁹ en tilgang der lader forskeren opholde sig ved, komme rundt om, og vende tilbage til bestemte fænomener, er det denne type undersøgelse han beskriver. Det er ikke en klassisk slutningsform, men derimod en fænomenologisk refleksionspraksis, hvor empiriens bestanddele breddes ud med det mål at opnå en analytisk refleksion.

For kort at adressere det rationalitets-ideal jeg trækker på i afhandlingens analysearbejde, vil jeg her henvise til den skrivning som er udfoldet i forbindelse med behandling af det fænomenologiske fundament.²⁰⁰ Her viser jeg, hvordan Merleau-Ponty bestemmer opnåelsen af rationalitet som et område, hvor forskellige perspektiver dækker ind over hinanden og en flersidet 'mening' træder frem. Et sådant rationalitets-begrebet refererer til en proces, der netop formår at bringe forskellige perspektiver i berøring og *tale* med hinanden, og hvor der herigennem opnås en art fler-perspektivisk konsistens i betragtningen af et givent fænomen. Jeg forstår dette ideal som opnåelse af en 'spraglet enighed', hvor en

¹⁹⁷ Jf. ovenstående afsnit.

¹⁹⁸ Som ikke må forveksles med et *abduktivt* ditto (se fx Brinkman, 2012)

¹⁹⁹ Se s. 73-77.

²⁰⁰ Ibid.

særlig *mening* omkring et fænomens fulde eller delvise fremtrædelse kan deles på tværs af forskellige perspektiviske indgange. Igen er rationalitet her ikke en enstemmig konkluderende syntese, men derimod beskrivende for et dynamisk felt, hvor forskellige perspektiver har overlap, rækker ind over hinanden, og fremkommer til en mening som kan deles på tværs af disse ulige ansatser. Her ses en parallel til den ovenfor præsenterede ide, at forskellige indsamlings- og repræsentationsteknologier (empiriske, tekstuelle, etc.) er *symfoniske*;²⁰¹ at de er adskilte fragmenter af en erfaret verden, der i analysens rum kan gennemsammensættes og spejle hinanden, med ny erkendelse som resultat.²⁰²

6.3 AFRUNDING

Som det er vist, gør en fænomenologisk influeret analysetilgang det muligt at trække på et felt af vidt forskellige kilder. Det vil primært være ansatser af videnskabelig karakter, som hentes ind i analysearbejdet, men som det er beskrevet ovenfor vil litteratur, poesi, og (rand)akademisk tekst fra forskellige sammenhænge også være at finde i analysen. Den formulerede analysetaktik lader mig undslippe en rigid og ensartet bekendelse af 'kulør' til én bestemt af de mange videnskabelige traditioner, som finder sammen i dette arbejde,²⁰³ og i stedet gøre brug af den mangfoldighed og bredde, der efterlades plads til i en eklektisk arbejdsmodus.

Og fra dette arbejde med metodiske og epistemologiske niveauer, er det blevet tid til at træde ind i afhandlingens analysearbejde.

²⁰¹ Se s. 127-129.

²⁰² Jf. s. 145 frem.

²⁰³ Jf. s. 58-60

AFHANDLINGENS TREDJE DEL

7 INTRODUKTION TIL ANALYSE

Som indgang til arbejdets analyser følger her en gennemgang af de enkelte kapitlers anslag og tematik. Dernæst følger en teoretisk funderet definition af det centrale analytiske metabegreb om *cirkulation*, der løber igennem analysens kapitler. Med introduktionen er målet at fremskrive et foreløbigt vue over analysen og herigennem skabe blik for den tematiske og indholdsmæssige vægtning, kapitlerne har.

7.1 OM ANALYSENS KAPITLER

I det indledende kapitel, ”At bevæge sig”, tematiseres den konkrete bevægelse, som er så karakteristisk for informanternes hverdagsliv: at de går, cykler, forlader deres boliger for at finde ud og rundt i byens landskab på forskellig måde. Med analysen reflekteres den omfattende ’forflyttelse af kroppe’, som erfares blandt de ældre. Kapitlet viser, hvordan bevægelses-fænomenet har karakter af en manifesteret livspraksis; at livet leves på farten, og at bevægelsen for de ældre udgør en mulig vej til indtagelse og beboelse af verden. Kapitlet indledes med empirisk tætte beskrivelser og analyser og leder på denne baggrund frem imod en udvikling af begrebslige ansatser i kapitlets sidste del. Første analysekapitel har til formål at adressere denne *bevægelsens signifikans* og vise, hvordan den enkelte ældres mobilitet relaterer sig til en omfattende mere-end-individuel og social struktur, der gennemskyder byen. Analysens begrebsudvikling er af central vigtighed for det videre analytiske arbejde.

Dernæst følger kapitlet ”Brug af byens steder”, hvor bestræbelsen er, at analysere det liv, der udspiller sig på de centrale steder i by-verdenen: bænke, parkområderne, værestederne, genbrugsbutikkerne, gadehjørnerne, værtshusene etc. Alle disse lokaliteter er bestemt ved mennesker og tings *passeren igennem*. Stederne er mål for de ældres bevægelse, men i sig selv også omskiftelige og karakteriseret ved et særligt liv. Kapitlets analyser går tæt på de lokaliteter, der besidder afgørende vigtighed for de ældres hverdagsliv, og beskriver de bredt definerede ’møder’, der sker såvel inden- som udendørs. Med analyse af udvalgte lokaliteter vises, hvordan store dele af informanternes hverdagsliv udspiller sig under forskelligartede ophold i byens rum. Gennem tæt beskrivelse reflekteres de måder, hvorpå stederne relaterer sig til hinanden, og det vises, hvordan informanterne ikke finder hjem i den konventionelle boligs ramme, men sammensætter hjem-ligheden på tværs af steder i byen. Ideerne om såvel ’hjem’ som ’hjemløshed’ udfordres i analysen af det empiriske materiale, og det

vises, hvordan beboelse for de fulgte ældre er et forhold, som opstår imellem den konventionelle bolig, gaden og byen.

Med kapitlet ”At være sammen i verden” bringes analysen tættere på de non-humane elementer i byens erfaringsverden, der besidder udtalt vigtighed for de ældre. Bestræbelsen med dette kapitel er at adressere, hvordan byens dyre-, objekt- og materieverden besidder en signifikant betydning for de ældre i forskellige vægtninger og variationer, og hvordan en antropocentrisk skillelinje mellem fx humant og non-humant liv, objekter og subjekter både kan og bør overskrides, når arbejdets empiri tilgås med en fænomenologisk åben interesse. Analysen vil bygge på den viden der udvikles gennem de to foregående kapitler, men også addere og skubbe til de opnåede erkendelser gennem anvendelse af filosofiske perspektiver.

Under titlen ”Uformelle økonomier og bedrag” vendes tilbage til et mere konventionelt fokus på informanternes sociale verden. Kapitlet behandler udveksling af varer, substanser, rygter, og de sociale spil samt forviklinger, der er indeholdt i en bred vifte væsensforskellige transaktioner og (inter)aktioner. Med udgangspunkt i en generisk term om ’uformelle økonomier’ fremskrives og reflekteres en række af de sociale logikker, som knytter sig til de udforskede fællesskaber. Og ved at fokusere nærmere på forhold som monetær og social bytteøkonomi, uformel bank-virksomhed, venskab og om-fordeling af personlige ejendele, og den normativt ladede kategori ’bedrag’, fremføres en kontekstsensitiv analyse af feltens sociale logikker. Med analysen skabes et nuanceret blik for de måder hvorpå mennesker, steder, artefakter og substanser sameksisterer, opnår forbindelse på tværs af afstande og bliver del af hinanden på såvel stofflige, eksistentielle som praktiske måder.

Som sidste og afsluttende analytiske del, præsenteres kapitlet ”At leve, ældes og dø på samfundets kanter”. Her adresseres det ukonventionelle liv og informanternes aldring på kanten til det almindelige. Skrivningen behandler den usædvanlige og ofte voldsomme død, der på alle måder har været kontinuerligt præsent under det etnografiske arbejde, og som har sat sine tydelige aftryk i empirien. Livet og aldringen i samfundets skyggefulde sider leder for de fleste af informanterne frem imod en ukonventionel, lavmælt og ofte hengemt, men også radikal død. Den cirkulationstænkning som udvikles er her ude i et mere progressivt ærinde, da begrebet i dette kapitel, på nærmest metafysisk facon, peger på en cyklisk forbindelse mellem liv og død. Cirklen repræsenterer som figur genkomsten, årets liv, og derfor også livets sæsoner. Vi beskriver i daglig tale aldringen med et begreb om *livets efterår*²⁰⁴ – en metaforik der knytter sig til

²⁰⁴ Eller *Den tredje alder*, der igen refererer til den tredje sæson; efteråret.

netop årets cirkel(bevægelse); foråret, sommeren, efteråret og vinteren.²⁰⁵ Det afsluttende analysekapitel tilfører et mere overordnet blik på de hverdagsliv og mennesker, som er fulgt gennem arbejdet, ved at reflektere afslutningen.

Med dette er analysen rammesat, og herfra er det tid til at formulere og definere det cirkulationsbegreb, som løber igennem de analytiske kapitler.

7.2 CIRKULATION SOM ANALYTISK METABEGREB

Det hidtil kun løst applicerede begreb *cirkulation* fungerer som et primært og overordnet deskriptivt og analytisk afsæt for det fænomenområde, der underkastes analyse nedenfor. For at kvalificere dette begreb, og være i stand til at referere til *cirkulationen* i bestemt form gennem analysearbejdet, er en definition påkrævet.

Byens fortove er som arterier der muliggør en endeløs bevægelse – multiple strømninger af det stof, der udgør den urbane verden. Livet flyder langs de mangeartede og bevægelige årer som produceres i by-landskabet. På en poetisk og malerisk baggrund af vekslerne mellem nat og dag,²⁰⁶ mellem kulde, varme, nedbør og tørke-tilstande bevæges livet i forskellige tempi. Vinden skubber affald om byens murede hjørner, fugle og andre eksistenser finder føde i efterladenskaber ved skraldespande og under bænke, motoriseret trafik overskyller og forlader atmosfæren i tidevandslignende scenarier og digter et auditivt bagtæppe for en verden, der altid både er vågen og sover i utallige modi. Træernes blade bevæges, folder sig ud, falmer, visner, og finder vej til en anden væren på byens overflader, for senere at blive afløst af ny bladvækst, imens stammer, grene og rødder både dvæler og vokser i udstrækningen mellem byens elementer: jord, asfalt, luft, ilt, lyd, støv. Langsomt og kontinuerligt mærkes asfalten af jordens skred og rotation, som en hud og et hylster der upåagtet, men uafbrudt røres af tidens virke; bevægelser der manifesterer sig som furer og forandringer i overfladens ansigt. Byen forandres og forbliver under påvirkninger af enhver art; rødder, fødder, bevægelser. Det urbane er levende, flydende, det er Heraklits metaforiske og altid foranderlige flod (1994), det er en verden der altid forrykkes og forskyder sig. Byen er et organisk ensemble i kontinuerlig tilblivelse og flux (fx Grimm, 2011; Solnit, 2010); den er på samme tid proces og realitet (Whitehead, 1978). På både hengemte, dybere grundlæggende og mere manifeste niveauer er det værende karakteriseret ved bevægelse, indvikling og afvikling, det

²⁰⁵ På samme måde er vinteren et ofte anvendt kultursymbol på afslutning, trussel, død.

²⁰⁶ En vekslen, der kan synes central for bl.a. poesien (fx Bachelard, 1994 [1958], Hede & Kjølnér Hansen, 2014, Ørntoft, 2014, Thomsen, 2014).

er *et hele*, der altid er undervejs; på vej til at blive (fx Deleuze & Guattari, 2005 [1980]; Ingold, 2015a).

Min ambition med formulering af cirkulationsbegrebet består i at betragte arbejdets genstand som variationer over et enkeltstående metabegreb. Det må her understreges, at begrebet ikke skal ses som et forsøg på at fastlåse empirien i en bestemt snæver ramme. Omvendt er ideen at frisætte den opnåede erkendelse gennem et inklusivt begreb, der både kan kvalificere blikket for arbejdets genstand, og på samme tid blotlægge det for en række perspektiviske angreb. Cirkulations-begrebets funktion er herfra, at levere en holistisk indramning, der kan tydeliggøre, hvordan samtlige af de tematikker der analyseres, både udspringer af og refererer til et perspektiv på byen som en immanent bevægelig helhed.

Begrebet vokser ud af en række empiriske og teoretiske sammenfald og baserer sig på møder mellem teoretiske ansatser, empiriske arbejder, og den primære erfaring der tilvejebringes under det partikulære etnografiske engagement. Cirkulations-ideen er produkt af en sådan proces, hvor mangfoldige kilder i form af samfundsvidenskabelige arbejder, filosofi, kunst og det bredere hverdagsliv, vikles sammen og konstituerer det blik, jeg som erfarende forsker indtager verden med. Der er intet nyt i en epistemologisk pointe om, at ethvert blik baserer sig på evnen til at se og erfare, og at perception bygger på en række subjektive og mere-end-subjektive forudsætninger.²⁰⁷ Som det tidligere er redegjort for, bygger betragtningen af denne afhandlings genstand på en lang række eksplicite forudsætninger, hvoriblandt Ingolds linealogiske arbejde udgør en af de mest vægtige.²⁰⁸ Hertil kommer en række perspektiver fra mobilitetsorienterede forskere (fx Vannini, 2015a; 2012), og andre der på komplementerende måder understreger bevægelsens signifikans for alverdens liv (fx Bergson, 2014; Morton 2010, 2016; Harman 2016; Haraway 2016; Tsing 2015). Men afgørende for dette blikks konstitution er tillige etnografer med interesse i både stedsspecifikt liv, og i den bevægelse som uundgåeligt leder både til og fra disse steder. Som det tidligt påpeges af etnografiens faderfigur, den britiske antropolog Bronislaw Malinowski, (2003 [1922] :81-104) er cirkulation; udveksling og bevægelse en central del af ethvert samfunds²⁰⁹ opretholdelse. Endvidere tematiserer en lang række etnografer de cirkulære forhold og mønstre

²⁰⁷ Jf. afsnit om fænomenologi på, s. 67-73. Denne pointe rækker desuden langt ud over fænomenologiens områder.

²⁰⁸ S. 55-58.

²⁰⁹ Her anvendes samfunds-begrebet i en dynamisk variation, der kan dække alt fra mindre grupperinger til nationalstater.

som knytter sig til (sam)livet i både urbane og rurale kontekster, dog uden at begrebsliggøre dette som cirkulation.

Ash Amin og Nigel Thrift skriver, at byen er et felt af bevægelse: "... a swirl of forces and intensities, which traverse and bring into relation all kinds of actors, human and non-human, in all manner of combinations of agency." (2002: 83). Men byen er også en hverdagsverden af habitualitet - af repetition og gentagelighed. Af liv som praktiseres i gentagne og tilsyneladende faste rutiner og mønstre. Livet er både cirkulært og fremadrettet; det gentager sig, og det forskydes (fx Ehn & Löfgren, 2010; Ingold, 2007). Alverdens fænomener er karakteriseret ved cirkularitet, ved at vende tilbage. Men som eksistenser er vi også altid skubbet, trukket, blæst, bevæget; taget med i en bestandig *på-vej-hed*. Som foråret der vender tilbage, men aldrig helt formår at ligne sig selv, som kystlinjen der altid er både sig selv og et foranderligt grænseland undervejs, som de ældre mennesker, der hver dag forlader deres boliger til fordel for en tilsyneladende gentagelig cirkulation i verdens mylder, og som vender tilbage; som sig selv og forandrede, fra en by der altid er sig selv, men også altid er ny – vredet, forskubbet. Altid både velkendt og på kanten til noget nyt.

Det er et sådant ontogenetisk perspektiv (fx Ingold, 2015a) der ligger til grund for mit arbejde, og som også cirkulationsbegrebet skal forstås i forlængelse af. At tale om cirkulation i denne ramme er at beskæftige sig med ældre, og med de andre humane og non-humane eksistenser, der mest mærkbart har vist sig som dele af det studerede hverdagsliv i storbyen.

Jeg baserer cirkulations-begrebet på et konglomerat af disse fundamenter – perspektiver som med forskellig tydelighed understreger forbundetheden mellem menneske og (om)verden.

Cirkulationstænkningen opererer på det grundlag, at vi ontologisk ikke kan differentiere mellem mennesket og byen i den konkrete afgrænsning, og mellem mennesket og verden i et mere omfattende perspektiv. Jeg er ikke interesseret i at tilskrive tingene en bestemt agens (jf. Amin og Thrift ovenfor), men blot i at konstatere, at de *betyder* og at de *virker*; at de *cirkulerer*, og at de derfor har et liv som må medregnes, hvis jeg skal gøre mig forhåbninger om at bedrive en fænomenadækvat analyse af det hverdagsliv, som er erfaret gennem mit feltarbejde. Fra dette afsæt er hverken mennesket, stambordet på værestedet, kattevennen, asfalten, indgangspartiet til værtshuset, vanen eller vinden at betragte i en privilegeret position, men derimod at se som elementer i *cirkulation*.

I forlængelse af dette defineres *cirkulation* som et begreb, der lader det analytiske blik gå tæt på den omfattende bevægelse, der er at finde i byen, og herfra opererer på en præmis om at mennesket, og mere konkret; de

usædvanlige ældre som mit arbejde er udført iblandt, ikke er ontologisk afgrænselige fra den verden de (ind)går i. At cirkulere er, at indgå i verden som del af dens bevægelse, at pleje omgang med de elementer, objekter, væsner og fænomener som findes her; at blæse rundt i gaderne som del af en helhed, der altid er på vej til at vise sig.

Begrebet er således defineret. Og det er skrevet frem, hvordan nedenstående kapitler baserer sig på dette metabegreb, og at de analyser som følger alle vil forholde sig til denne ide, bevæge sig omkring den, om end på væsensforskellige måder og i varierende niveauer og fokuseringer.

Afslutningsvist skal det understreges, at begrebets udsigelsespotentialer på ingen måde begrænser sig til storbyens hengemte ældre-eksistenser, men kan appliceres på enhver sammenhæng, hvor målet er at udforske sammenviklede forhold mellem menneske og verden.

8 AT BEVÆGE SIG

Dette kapitel handler om de studerede ældres bevægelse. Kapitlet består af empirisk tætte beskrivelser og analyser af informanternes hverdagslige bevægelses-praktikker. I en deskriptiv skrivning følges udvalgte ældre på deres veje gennem byens landskab. Her præsenteres flere af arbejdets centrale informanter under overskrifter, der bærer deres tildelte synonymnavne. Dernæst følger en række afsnit, hvor ambitionen er at udvikle på de begrebslige afsøgninger, der løbende fremkommer i kapitlets empiriske beskrivelser. Som kapitlets sidste del præsenteres afsnittet ”Når bevægelsen holdes tilbage”, der behandler konsekvenserne ved en hæmmet mobilitetsevne, som de er fremtrådt blandt de ældre.

8.1 AT LEVE MED RETNING UD AF BOLIGEN

Et forhold som karakteriserer alle de fulgte ældre er, at de forlader deres boliger for at forfølge forskelligartede ophold og tilstedeværelser i byen. De finder ud af boligerne for at være i det åbne, i bevægelse mellem steder, eller for at opholde sig i kontekster der er offentligt tilgængelige. I dette kapitel er analysen fokuseret på det forhold, at de ældre informanternes hverdagsliv leves med retning ud af boligen.

8.2 FRANK

Frank forlader sin lejlighed på omtrent samme tidspunkt hver morgen. Værestedet ”Østlig” åbner kl. 8:30, og langt de fleste dage indfinder han sig på pladsen ved stambordet i minutterne omkring kl. 9. En minimal variation over samme tema finder sted hver morgen; afgang fra lejligheden, bevægelsen ad fortovet, henover de få hundrede meter ad bydelens asfalt, som må forceres inden han træder igennem døren til værestedet. Kaffe, to ostemadder, små samtaler med det fremmødte personale og det lille ’morgenhold’, som finder sammen om bordene nær tilbuddets køkken. Niels og Frank har været faste bekendtskaber gennem en årrække, og de to *følgesvende*²¹⁰ har lært hinanden at kende i tilbuddet. De deler langt de fleste af årets formiddage i det store rum, men mødes sjældent uden for værestedet. Begge mænds dage er præget af rutiner; samværet i tilbuddet, morgenmad og kaffe, ro og småsnak om dagens nyheder og de overskrifter, der

²¹⁰ Jf. s. 110. Her skal begrebet forstås med et eksistentielt fortegn, og derfor som både et geografisk privilegeret og socialt *følgeskab*.

pyder aviserne på værestedets borde. Atmosfæren er stemt af lavmælt snak, af stilheder og af værestedets dør, der løbende indvarsler nye ankommende, eller mennesker der forlader stedet.

Som morgen bliver til formiddag orienterer Frank sig jævnlige imod sit armbåndsur. Dagens første skift nærmer sig, og i minutterne omkring klokken 11 pakker han sine ting, tager afsked med tilstedeværende brugere og personale, og begiver sig på vej. Dagens næste stop er et værested nogle kilometer derfra. Distancen tilbagelægges på en cykel, der efter små ti minutters kørsel trækkes ind i baggården, hvor den røde murstensbygning der huser værestedet ”Vestlig”, skyder ud af byen. Franks ankomst er tilrettelagt i relation til det varme måltid, som kan købes i tilbuddets køkken fra kl. 11:30 og en time frem. Han finder ind i gennem døren, orienterer sig i det fremmødte persongalleri og hilser ved enkelte af bordene og i køkkenet, og finder så en plads i sit foretrukne hjørne. Avisen bladres igennem, og når maden er serveringsklar, stiller Frank sig op i den kø, der tager form ved køkkenets skranke. Her køber han sit middagsmåltid; de økonomisk overkommelige retter, som tilberedes i køkkenet, spiser sit måltid, og drikker sin kaffe ved det slidte træmøblement.

I forlængelse af det mønster som karakteriserer brugen af dagens første værested, er der på Vestlig også andre, Frank plejer omgang med. Viggo og Kurt er to af de mennesker, han ofte befinder sig tæt på, spiser sammen med eller i nærheden af, og udveksler sporadisk småsnak med. Dagens andet stoppested er karakteriseret ved en hårdfør stemning, og de sociale forbindelser som Frank plejer i dette tilbud, er ikke rundet af den ro, som karakteriserer dagens første nedslagspunkt. Ud på eftermiddagens første timer drikkes der kaffe, snakkes og læses avis. De fleste af værestedets brugere kender hinanden godt, men rummet er også bestemt ved forskellige sociale grænsedragninger og en række tydelige hierarkier med en mærkbar indvirkning på tilbuddets atmosfære. Der diskuteres stoffer i hjørnerne, og mennesker med søgende blikke og rastløse miner træder ind af døren for at møde andre, der ligger inde med viden om dagens udbud i piller og substanser. De hele foregår i de sammenhængende og smalle rum, der ikke efterlader plads til meget fysisk afstand, men opdelingen af klientellet er alligevel mærkbar. Frank gør brug af området nær køkkenet og skranken, denne krog fremstår roligst og synes at tiltrække de ældste af stedets stambrugere.

Nogle timer inde i eftermiddagen pakker Frank igen sine ting, tager kortfattet afsked med udvalgte af de ældre ved bordene, og sørger altid for at markere sin afgang over for personalet, ”Hejsa, tak for i dag”. Cyklen trækkes igennem gårdens perlesten, der er sporet af skosåler, knallerter, rollatorer, cykler, af liv, og sættes i bevægelse med dagens næste stop som mål. Med flere kilometer

i benene træder han ved 14-tiden indenfor på ”Sydlig”; det af hverdagens væresteder, der har åbent ud på eftermiddagen og i aften timerne. Igen drikkes kaffe, der udveksles småsnak, og der spises smurt mad eller andre mindre anretninger, som købes i stedets café.²¹¹ Når værestedet lukker kl. 20, finder Frank tilbage til lejligheden, hvor han i selskab med fjernsynet, radioen og nyhederne runder dagen af. ”Jeg har et par timer... to-tre timer hvert sted, ikk’”, som han ofte fortæller det, når vores samtale runder den faste hverdagsrutine. I det følgende uddrag fra et interview på dagens første værested, beskriver han sin hverdag.

I: Jeg starter om morgenen, sådan ca. halv ni-ni, ikk’... er jeg herovre om morgenen. Der har jeg så gået og sådan... hørt lidt ”Godmorgen Danmark” og sådan... så tager jeg altså herover bagefter. Og jeg får jo ikke noget derhjemme eller noget... før jeg kommer herover, vel.

J: *Nå, mad eller sådan?*

I: Nej. Det gør jeg ikke. Og så sidder jeg her... officielt, til klokken er halv elleve, ikk’. Det bliver lidt senere i dag, det er klart... så... omkring halv elleve, måske kvart i elleve, så... tager jeg så derned.

J: *Og det er ”Vestlig” (dagens andet værested, red.)?*

I: Ja, det er Vestlig. Og de ligger jo parallelt med hinanden, alle stederne jo.

J: *Ja, i forlængelse af hinanden, så du kan tage dem rækkevis!*

I: Ja, jeg tager dem rækkevis... Og så om onsdagen, der spiser jeg jo ikke på Vestlig... så er det kirken. Men jeg tager turen alligevel, de tre steder... men så, når klokken er omkring to, så tager jeg i kirken... om onsdagen. Og bliver dernede.

J: *Nå... for der åbner deres café, eller hvordan?*

I: Ja... så kan man få kaffe og brød og alt muligt, ikk’...

J: *Og hvad med de andre dage?*

I: Ja, der er det, hvad siger man... normalt, ikk’... altså så... så spiser jeg på Vestlig, ikk’. Altså, når jeg er nede i ”Sydlig” (aftenværestedet, red.) en gang imellem så... somme tider så spiser jeg jo koldskål og franskrødsmadder og sådan dernede, ikk’...

J: *Men er der aftensmad på Sydlig, eller hvordan er det?*

I: Ja, det er der om mandagen... og ellers hvis der er nogle af de andre brugere, der laver noget, så kan der være aftensmad dernede på andre dage. Men jeg spiser varm mad ved middagstid, så jeg gider ikke at spise igen om aftenen. Så spiser jeg et par stykker smørrebrød. De har åbent til 20. Og de har åbent lørdag og søndag...

²¹¹ Som det er beskrevet ovenfor, har jeg kun en overordnet viden om dette sted – et værested tilegnet mennesker med tilknytning til psykiatrien – da jeg efter første ’rundvisning’ i selskab med Frank bedes om at forlade tilbuddet. Se s. 99.

og helligdage, ikk', der er åbent til klokken 17... fra 11 til 17 i weekenden og på helligdage.

J: Ja, altid?

I: Hele året rundt, ja... (pause 5 sek.) Men det er jeg... jeg er godt tilfreds med det, altså...

J: Og hvad så efter Sydlig, når de lukker?

I: Ja, så kører jeg hjem, og så sidder jeg og... ser lidt TV avis og sådan, og så ca. 23-23:30, så ligger jeg ned... og så begynder man forfra igen... når jeg vågner, ikk'.

J: Og hvordan så i weekenderne, når der ikke er åbent her (Østlig, red.)?

I: Ja, så... i sommerperioden, der kan jeg om lørdagen gå ned og... gå på loppemarked, hvor man går og kigger lidt, et eller andet sted, ikk'... og sådan noget... i sommerperioden. Men i vinterperioden, der prøver jeg sådan lige at slappe lidt af deroppe (i lejligheden, red.)... går måske en tur der om morgenen og... til klokken bliver 11 (og værestedet åbner, red.)... og så kan jeg tænke, at nu kan jeg tage derud og sådan, ikk'. (pause 3 sek.) Det er det, mine dage går med i øjeblikket.

(pause ca. 7 sek.)

J: Det er fint, at de sådan ligger på linje, stederne.

I: Ja, alle de fire steder... der er fire med kirken, ikk'.

I beskrivelserne udfolder Frank, hvordan hverdagen er centreret omkring bevægelse, og giver ydermere indblik i, hvordan bevægelsen har forbindelse til måltidet. Den enkelte hverdag, men også ugen og året rammesat i relation til måltiderne og hans rutiner på de væresteder, hvor en økonomisk og smagsmæssigt adækvat mad kan tilvejebringes og indtages i nærværet af andre.

Simmel peger i sit essay "Måltidets sociologi" (1998) på den meget grundlæggende pointe, at det vi mennesker er allermest fælles om er, at vi må spise og drikke. Som han viser, indebærer dette tilsyneladende aldeles egoistiske og basale forhold, dette "fysiologisk primitive element" (ibid.: 136), en ærkesocial dimension. Fordi spisningen er af så grundlæggende almenmenneskelig karakter, bliver den indhold i fælles handlinger, "og derved opstår måltidets sociologiske form, der [...] i spisningens eksklusive egoisme knytter sig til hyppigt samvær og en tilvænnning til et fællesskab." (ibid.) Simmel skriver videre, at personer der ikke har særlige fælles interesser, kan finde hinanden ved et fælles måltid, da der her er en primitiv materiel interesse til fælles, noget som lader de spisende opnå fællesskab.

Herfra træder Franks rutinemæssige rundture frem på en ny måde. De måltider, han søger langs med ruterne, indsætter både en temporal struktur i

hverdagen og udgør også en art *kompas*, som bevægelsen baserer sig på. Med hans beskrivelser i uddraget ovenfor står det frem, hvordan hverdagens mobilitet relaterer sig til det, der kan beskrives som en *måltidsorden*, hvor morgen-, middags- og aftenmåltiderne ligger til grund for bevægelsen. Og i forlængelse af Simmel lader det sig betragte, hvordan der er langt mere end simpel spisning at hente på værestederne og i kirken. Her fremtræder det, at selv tilsyneladende solitært ophold på disse steder kan ses i forlængelse af en social struktur og præmis – det fællesskab som indstiftes gennem indtagelse af føde. Værestederne er spisesteder²¹² for Frank, som for mange af de andre ældre, og allerede dette erklærede formål; at dagens måltider indtages her, kan i forlængelse af Simmel betragtes som et ærkesocialt element. At spisning bringer de spisende sammen, også selvom de på ingen måde praktiserer konventionel socialitet, er et forhold, Simmel er omkring på forskellige måder (fx 139-140). Og herfra kan den kaffedrikning og øvrige fødevarerindtagelse, som er så distinkt iøjefaldende på disse steder, reflekteres med et nyt potentiale. Den fælles indtagelse af mad og drikke løfter det uundgåeligt almene op i ”den samfundsmæssige vekselvirkningssfære” og dermed til en ”sfære af over-personlig betydning” (ibid.: 136). Den enkelte knyttes til det konkrete situerede fællesskab gennem måltidet. Herfra påpeger Simmel den betydning, som måltidets materialitet; servicen, selve maden og andre af de genstande, der indgår, har for frembringelse af denne ”overindividuelle orden”, og han viser, hvordan en genstand som tallerkenen, og den konkrete føde som spises, bidrager til at løfte den ”symbolske individualisme op i et højere formelt fællesskab” (ibid.: 139). På værestederne er ting som kopper, glas og anden service en afgørende social reference; det er ting som bruges af alle, som både cirkulerer og nivellerer en række forskelle. Kaffen drikkes af alle, som også maden forener de spisende. Med Simmel tydeliggøres, hvordan disse af hverdagens materielle elementer ydermere bidrager til det fællesskab som indstiftes. Herved synliggøres den dimension, at værestedet ikke bare er vigtigt som spisested, men at også de genstande og materialiteter, som er forbundet med spisningen, besidder en langt dybere og underliggende vigtighed for de hverdagsliv, der passerer igennem tilbuddet.

Som interviewuddraget viser, insisterer Frank på rutinerne, han holder fast i dem, og dette i en sådan grad, at de mennesker han kender langs med dagens stop undrer sig, eller ytrer udtalt bekymring, når der forekommer afvigelser i det habituelle mønster.

Uddragets beskrivelser viser også, hvordan Frank er rettet ud af sin lejlighed, og det antydes, at boligen sætter ham ud i byen, afstøder ham, og at

²¹² En term der bruges om værestederne blandt mange informanter.

den må forlades, da tiden bag hoveddøren forekommer ubrugelig, eller urovækkende.²¹³ Når Frank fortæller, at han i vinterperioden, hvor gaden på grund af kulden er mindre indbydende, ”prøver at slappe lidt af” i lejligheden, så formuleres det som forsøg, der har svære vilkår, og som ikke vil lykkes. Boligen tildeles karakter af et *overnatningssted*, hvor han ikke finder vågen hvile. I stedet beskriver han, hvordan der findes en sikkerhed uden for boligen, hvordan den rutinerede bevægelse i byen og de vigtige ophold langs med de velkendte veksler i dens terræn, er helt centrale for hverdagen. Værestederne bringer ham en fornemmelse af ro, men som han beskriver, er det en ro, der ikke varer længe. Her peger han på, at forholdet mellem bevægelse og ophold er af afgørende vigtighed. At de to forhold må ses som komplementære. Variationer over dette tema beskrives på tværs af de ældre informanter, som det også vises i det følgende.

En informant krydser henover en bro.

8.3 KAJ

Kaj har sin egen lejlighed i et bofællesskab for socialt og psykisk sårbare mennesker, i den ydre del af et københavnsk brokvarter. Vi kender hinanden fra et tidligere forskningsprojekt (Rasmussen, 2012), og mødes tilfældigt en dag i gaden, hvor han tidligere boede på aflastningsafdeling, og hvor vi lærte hinanden

²¹³ Dette i begrebets videste betydning; at uroen vækkes i såvel fysisk som psykisk forstand.

at kende. Han vender tilbage til afdelingen og et tilknyttet værested for at småsnakke med det personale, han kender fra sit ophold, og vores tilfældige møde i gaden revitaliserer vores bekendtskab. Det leder til en række besøg i mandens nye lejlighed, besøg der rammesættes som *interviews*, men langt mere tager form af ustrukturerede og tætte samtaler om hans liv og mit, af timelange besøg, hvor vi udforsker de begivenheder der er fulgt med tiden og livet, siden vi sidst har set hinanden.

Ved flytningen til den længe ventede bolig nærer Kaj en række håb, og lagde særlig vægt på det lovende *fællesskab* i begrebet om 'bofællesskab'. Som han fortæller, så oplever han ikke dette fællesskab; "ja, vi bor samme sted, men... det er ikke meget vi har med hinanden at gøre". Hverdagen er stille i den lille lejlighed, nogle gange om ugen kommer kontaktpersonen fra kommunen på besøg, somme tider spiser de sammen, men udover det, består den ældre mands selskab i to tamfugle, kaninen der bor i det lille soveværelse, radioen, bøgerne og fjernsynet. Han fortæller, hvordan isolationen i lejligheden udgør en konstant truende fjende, hvordan den altid lurar bag hjørnerne i de kompakte rum, hvordan han ikke kan finde sig tilpas på de væresteder, han gentagne gange henvises til af det psykiatriske system. Kaj beskriver sig selv som en "enspænder", der har svært ved den sociale omgang, som væresteder og andre sociale tilbud fordrer. "Hvis man er alt for stille, så er der jo heller ikke nogen, der vil have noget med én at gøre... hvis man er det modsatte, så... ja, det virker slet ikke." Den rastløshed han tillægger sig selv; "jeg er rastløst anlagt", retter ham ud af boligen. Gennem mange år har han taget ture, afstikkere til steder i byen og på landet, og brugt de friheder, han finder gennem pensionistkortet til den offentlige transport. I nedenstående uddrag fra en optaget samtale i mandens bolig, tematiseres dette:

I: Jeg gør egentlig bare det, at jeg går mig nogle ture... deltager i de fælles arrangementer der kan være (i bofællesskabet, red.)... og sørger for at holde mig sådan lidt... på mærkerne, ikk'. Og så tager jeg meget ind til byen og... ja, og går tur.

J: Og når du siger 'holde dig på mærkerne', hvad mener du så?

I: Ja, jeg læser og ser fjernsyn.. og hører god musik på P5... og går på museum, og ser på seværdigheder, nu kender jeg jo København ret godt. Ja... det er faktisk sådan stort set det mine dage går med. Ja, så spiser man, drikker en kop kaffe... sådan noget.

J: Hvordan ser en normal dag ud, sådan fra morgenen til aften?

I: Ja, jeg står op der ved 6-tiden og ser nyhederne. Så prøver jeg at overholde de aftaler... hvis jeg har en aftale med et eller andet offentligt... hospitalet eller... ja, det er som regel dem, jeg skal komme til, hvis jeg skal holde mig i live... Ellers så tager jeg ud og

kigger på, på stranden, så går jeg i skoven... så tager jeg ud nogle steder jeg ved jeg har været ved før, og som jeg gerne vil se, hvordan ser ud i dag, og... (pause 3 sek.)... Jamen det er faktisk det, mine dage går med.

[...]

J: Og hvordan med de ture du tager, er det alene, eller er det sammen med andre?

I: Ja, altså... der vil jeg sige, at der kan sagtens komme en personale (fra botilbuddet, red.) med, men så skal jeg betale transporten, og det kan jeg ikke.

J: Af økonomiske grunde kan det ikke løbe rundt, eller hvordan?

I: Ja, men ellers så kunne det være sjovt at have en med. Så har jeg været inde i en periode, hvor jeg har taget ud sammen med en af de andre...

J: En af dem der bor her?

I: Ja, vi havde ligesom en fælles interesse i at tage ud sammen... det var i sommermånederne, ikk'... men, øh... det er hovedsageligt alene. (pause 5 sek.). Ja, i morges, selvom vejret var sådan her, så havde jeg sat mig for at besøge det der Sophienholm, ude ved Lyngby. Ude ved Frederiksdal og Virum og alt det der... der havde jeg sat mig for, at jeg ville ud. Så jeg tog toget her, kl. 9, da jeg måtte køre (jf. tidsbegrænsningen på pensionistkortet, red.), og så havnede jeg i Lyngby og var der et kvarter efter... og ja, så koksede det med forbindelsen. Det sidste stykke skulle jeg med bus, og den kom ikke.. og jeg var utålmodig, der skulle ske noget, ikk'... så kørte jeg pludselig til Glostrup og gik i Centret i stedet for...

J: Nå, sådan helt impulsivt?

I: Ja... så tog jeg til Glostrup, og så tænkte jeg, nu kan jeg lige så godt tage på "Svinget", værestedet, eller caféen, der, ikk'... så tog jeg og kørte tilbage fra Glostrup og stod af i Herlev, og der var det, at jeg lige handlede ind, hvad jeg skulle bruge af varer, og ellers så (hvis det ikke var handlet varer som skulle på køl, red.) ville jeg være fortsat fra Herlev til Husum, og gået i "Svinget" og taget en kop kaffe, og så hjem.

J: Hvordan er det... har du nogle specielle ruter, eller er det forskellige ting du gør?

I: Ja, i sommer har jeg været meget sådan... det er ikke fordi ... altså, jeg kender jo godt stederne, og har været der før, men det er bare så mange år siden... jeg har været i Frederiksværk et par gange, jeg har været i Frederikssund, jeg har været taget ud for at se på gamle landsbykirker... i Slangerup for eksempel, ikk'. Det var sådan... en mode jeg havde der, ikk'. Men så kan jeg spekulere sådan... 'hvad er det lang tid siden du har set'... og... og, 'hvad har du lyst til', ikk'.

J: Så det er ikke på den måde rutiner, at du hver dag går hen og...?

I: Nej, men herfra og ind til byen... det er... (forklarer buslinjerne og rækkefølgen ved forskellige alternative veje ind til byen). Og så er der Kvæsthusbroen... den er jeg begyndt at have som sådan et lille ritual. Da jeg var mindre, deromkring 10-års alderen, der cyklede jeg næsten hver dag ud på Langelinje... så nu er det bare blevet Kvæsthusbroen i stedet for (vi griner)... der prøver jeg ligesom at holde mig til en fast rutine, ikk'... når jeg ikke ved, hvad jeg skal foretage mig... det er sådan lige...

J: Ja, så du har en plan, hvis du ikke lige har inspiration til andre ture?

I: Ja, ned til vandet... lade sindet falde til ro og... Amaliehaven og... planterne, og... og nye mennesker hver dag jo, og... og sådan noget. Ja, så er der også en lille fast rutine i, at jeg ved at "Østlig" (værestedet, der ligger i tilknytning til den aflastningsafdeling, hvor Kaj tidligere har boet, red.) er der, ikk'... og jeg kan også gå ind og sige 'hej' på aflastningen, men der har jeg ikke været i en... jeg tror nok en 8-10 dage.

I det længere uddrag af samtalen beskrives en række tæt relaterede ting. Kaj sætter ord på forholdet mellem hverdag og bevægelse og viser, hvordan han lever med en rettethed ud af sin bolig. Der er her et interessant forhold mellem rutiner og en mere løst defineret ide om at bevæge sig; om *at komme rundt*. Uddraget viser, hvordan bevægelsen forekommer primær, imens destinationen indtager en mindre vigtig plads. Men Kaj artikulerer tillige, at det ikke er vilkårligt, hvilke steder han besøger. På samme måde som hos Frank ovenfor, beskriver han, at bevægelsen gøres i tæt relation til særlige steder. For Frank er hverdagens rutinemæssige rundture struktureret i forhold til en række faste lokaliteter; de geografiske mønstre gentages, og de er endvidere at se i forbindelse med måltiderne. Kaj er mere løseligt og diffust rettet ud i verden; han bevæger sig på mere dynamiske måder, og han finder sine veje i en pragmatisk dialog med en bredere vifte af forhåndenværende muligheder. I stedet for at søge en fast rutine, er han i besiddelse af en række eventualiteter, der er skrevet ind i landskabet. Han er åbent indstillet og derfor også klar til at ændre kurs og plan, hvis der opstår obstruktioner undervejs; når busforbindelsen er brudt eller besværlig, ændres ruten og bringer ham til Glostrup eller Herlev, i stedet for det først intenderede mål i Sophienholm. Men Kaj tager ikke forudsætningsløst ud i verden. Han kender til en række steder som han har besøgt tidligere; for år tilbage, eller som han løbende vender tilbage til, og disse lokaliteter fungerer som orienteringspunkter for hans mobilitet.

Ifølge Rebecca Solnit (2010) trækker vi på en lang række *socio-spatiale* kort over verden – en slags personlige udgangs- og orienterings-

kartografier for vores færden og engagement med det landskab, vi lever i, som baserer sig på bl.a. tidligere erfaring. Denne præmis leder hende til at tænke med begrebet om en *infinite city*,²¹⁴ fordi byen ikke bare er én by, men en uendelig lang række af forskelligt erfarede sammenstyknings, der kobler personer, ting og steder på særligt 'indfødte' og personliggjorte måder. Hendes ide er i udgangspunktet grænsende til det både banale og urbansociologisk konventionelle (fx Reeh 2002, Benjamin 2000), men har alligevel en markant udsigelseskraft, når den kobles med de kort- og by-repræsentationer som forskellige kunstnere og kartografer præsenterer i hendes bog. Ved at tage udgangspunkt i en række tematiske og personlige fokuseringer og artistiske bearbejdninger af fx statistisk eller anden viden, træder den amerikanske by San Francisco frem i vidt forskellige skikkelser. Og med den erkendelse, som opstår i forlængelse af de subjektivt vinklede by-relationer, fremtræder ethvert gadehjørne, enhver kantsten og opgangsdør; ethvert sted, med forskudte betydninger for de eksistenser der er relationelt forbundet til geografien.

Kaj artikulerer en sådan type kort, når han beskriver hvordan Glostrup er forbundet med "Centret", hvordan Herlev og et bestemt værested er knyttet sammen i en særlig personlig struktur. Herlev er ikke bare et geografisk sted, men en personlig sammenvævning af *linjer* (Ingold, 2015), eller af væntråde (Lefebvre, 2003 [1970]). Herlev er ikke bare en by, men også Kajs navn for en særlig (sammen)*knytning* af fænomener som busruter, bekendtskaber, steder, fornemmelser, erfaringer og ting. I uddraget beskrives, hvordan det, der i forlængelse af fx Solnit, kan kaldes "Kajs Herlev" udgør et felt af bestemte muligheder, som kan træffes i engagement og bevægelse.

Steder såvel som byer og områder kan herfra betragtes som *kompositioner*, som bundter af forskelligartede linjer, der gennemløber konkrete landskaber og forbinder selv distante entiteter med hinanden. Stedet²¹⁵ udgør en tonal *akkord*,²¹⁶ et terræn, hvor forskellige klange opnår tæthed. Og med det brud Kaj beskriver, da bussen udebliver i Lyngby, slås disse toner an, som muligheder der åbner sig for ham. Der fremtræder her et linealogisk partitur over hverdagslivet (jf. Ingold, 2011, 2015); en meshwork-struktur af muligheder, der gennemløber stedet, og som peger i retning af andre, der kan gribes gennem bevægelse.

²¹⁴ Som udgør titlen på hendes bog (2010).

²¹⁵ Her både stedet som sociologisk kategori, og som et konkrete sted i verden.

²¹⁶ "fra fransk *accord*, af latin *ad* 'til' og *c(h)orda* 'streng'; også forbundet med latin *cor* 'hjerte' (genitiv *cordis*)." Opslag på ordnet.dk, d. 29. juli 2016.

Her lyder Ingolds tese om, at vi som levende væsner må hægte os fast til andre; til væsner, ting og immaterielle fænomener, for at modstå de strømme som foruden denne *clinging* vil skylle os ud i intethed og glemsel (2015a).²¹⁷ I mødet mellem ovenstående refleksion og Ingolds ide, opstår muligheden for at se, hvordan Kaj overalt i landskabet er i besiddelse af bestemte forankringer, som han *klamrer sig til* i bestræbelserne på at navigere i det rørte hav, som udgør hverdagslivet. Han kan på samme tid kan bevæge sig og holde fast i en velkendt verden; *han er forankret gennem bevægeligheden*.

Området omkring Kvæsthusbroen tildeles en særlig plads i uddraget ovenfor. Når Kaj beskriver, at han er "... begyndt at have [broen] som sådan et lille ritual." og at han prøver at holde sig til en fast rutine, når han ikke ved, hvad han skal foretage sig,²¹⁸ så indtager broen karakter af forankrings-sted. Bro-området er i beskrivelsen centralt som både offentligt sted og mere abstrakt ide, og kan læses som værende synonym med bevægelsen ud af lejligheden og de få hundrede meter til det første busstoppested, med skiftene imellem busser, med erfaringen af at være undervejs i køretøjets bumpende kadaver, og med det væld af eksistenser og objekter, som krydses, passeres igennem og mødes undervejs. For Kaj besidder bro-området en bestemt stemning og atmosfære, og det forbindes med et værdsat, om end diffust, velbehag; en fornemmelse der indfinder sig under opholdet. Barndommens cykelture til Langelinje forbindes med den stemning som aktuelt findes ved Kvæsthusbroen – et sted der mange år senere kan fremkalde en lignende følelse. Det er en særlig ro, Kaj søger. Hele fornemmelsen af at komme "... ned til vandet... lade sindet falde til ro og... Amaliehaven og... planterne, og... og nye mennesker hver dag jo, og... og sådan noget.", der beskrives i uddraget, er vigtig for at forstå det, han træffer på stedet. I uddraget beskriver han, hvordan nutidige sansninger og erfaringer opnår forbindelse med en tidsmæssigt distant historie,²¹⁹ der bringes til live, re-aktiveres, re-animeres og relativiseres i nærværet til den arkitektoniske bro-struktur, som strækker sig ud i havnens bassin.

Områdets ting forekommer i hans beskrivelser langt vigtigere end de mennesker, som også findes på stedet. Tages beskrivelserne bogstaveligt, træder disse mennesker tilbage som en art statister, som gennemrejsende i landskaber, der besidder mindre flygtighed, mere historie, mere vigtighed – en anden type nærvær, sensibilitet og stabilitet.

Området ved Kvæsthusbroen samler mange forskellige niveauer; historie, minder, værdsatte atmosfærer og sansninger der for Kaj bevirker at

²¹⁷ Se s. 55-58.

²¹⁸ Jf uddrag på s. 167.

²¹⁹ Repræsenteret ved fx det brede begreb om *barndommen* i uddraget.

”sindet kan falde til ro”. Og dernæst viser det sig som et *mødested*, hvor divergerende og immaterielle fænomener som fx bevægelse, minder og busruter sameksisterer med konventionelt set ’eksterne’ objekter som vegetation, vand, luft etc. Alle er elementer som opnår en særlig tæthed omkring det fysiske sted. De vikles sammen og ind i hinanden, som også Kaj bliver del af denne sammenvikling.

Broen kan herfra også betragtes som en *tilstand* der strækker sig langs med busruter og vandrede stier; en tilstand der rækker ind i hverdagslivet, eller nærmere udgør et centralt element, en linje, i hverdagslivets konstitution. Broen, som også andre af de vigtige steder der er trukket frem ovenfor, er altid præsent som en mere-end-geografisk linje, der bestandigt knytter Kaj og lokaliteten sammen – nærværet ophører ikke, da det er en tilstand som rækker igennem lejligheden i bofællesskabet, og på samme måde når andre af hverdagslivets steder. Med dette perspektiv træder det også frem, at lejligheden ikke bare en ø, men at boligen er indvævet i et omfattende ingoldsk meshwork; en *knytning* bestående af særlige steder, fænomener, objekter og erfaringer, og at byen ustandseligt er mærkbar, den løber igennem boligen.

Med denne analyse bliver det muligt at betragte bevægelse og ophold som en mere grundlæggende indtagelse af byrummet – en *udstrækning af eksistensen*, der kontinuerligt forholder sig til både boligen og de mange andre steder, elementer og fænomener som mødes, søges og knyttes sammen på tværs af bylandskabet. Implikationen er her, at lejligheden, selv når den forlades, besidder vigtighed som en *komponent*, eller en altid tilstedeværende *tråd* i hverdagslivets vævestykke. Som også Kvæsthusbroen, Herlev og Langelinje etc. At disse entiteter er i bestandig forbindelse med hinanden.

At bevæge sig, er med dette perspektiv at *korrespondere* og være i berøring med verden, at være i et erfaret og erfarende forhold til livet gennem et aktuelt engagement med omgivelserne. Og ikke alene omgivelserne som de konkret giver sig til kende i fysisk forstand, men også i form af de henvisninger som landskab, objekter og mennesker indeholder til en kropsliggjort dimension af *andet og mere*; barndom, fortid, etc. (jf. Legat, 2008). At tage bussen er med dette perspektiv ikke at påbegynde sin færd, når der *sættes ud*, når den konkrete afstikker ud i verden besluttet og effektueres, og herfra bevæge sig imod en destination gennem fortløbende led af *forberedelse*, *ventetid*, *rejsetid* og *ankomst* (se Jain, 2009). Derimod kan det siges at Kaj, som det også erfares blandt arbejdets andre informanter, altid allerede er *sat ud* – at han er i kontinuerlig forbindelse med verden gennem de linjer som knytter bevægelse og eksistens sammen. Her kan rettes en reference til de mønstre som beskrives hos Frank

ovenfor, og som analysen videre vil vise, er dette forhold; en *altid allerede udsathed imellem bolig og by*, dækkende for alle de fulgte informanter.

Kaj fortæller om hverdagens små rejser som *gen-besøg* med Frederikssund eller Kronborg, han tager til Roskilde for at vandre i byen uden andre konkrete mål end kontakten til underlaget og luften, brostenene, anvendelsen af tiden, gen-visitten og gen-erfaringen med et sted han tidligere har været. Han indfører aldrig tydelige sondringer imellem transporttid og det han foretager sig på turenes 'mål'. Der kan derfor ikke abonneres på en tydelig sondring mellem rejsen og det, den leder frem til, men de to må i stedet betragtes som indfoldede i hinanden, da rejsen er udtryk for livet, og fordi livet grundlæggende er bevægelse.

Den foreløbige analyse gør det muligt at betragte såvel Franks som Kajs bevægelse som det, jeg med inspiration fra Ingold (fx 2011, 2015) og Morton (fx 2016) vil kalde *meshing*, eller på dansk handlingen *at knytte*, eller *at sammenknytte*. Ved at verbalisere substantivet; mesh, tilbydes mulighed for at opdage helt centrale karakteristika i den livspraksis, som Frank og Kaj, og andre informanter i forskellige variationer, er engageret i gennem deres bevægelse. Jeg vil vende tilbage til anvendelsen af dette begrebs analytiske potentiale nedenfor.

8.4 POUL

Jeg etablerer kontakt til Poul i Mesters marskandiserforretning. I kælderbutikken er han fåmælt og tilbageholden og deltager kun sjældent i de diskussioner, som butikkens aldrene stamgæster fylder lokalet med. Efter to møder med samtaler og småsnak i kælderen,²²⁰ aftaler vi, at Poul vil vise mig nogle af de steder, han bruger i sin hverdag. Det forhold, som herfra tager fart, er vej til en helt ny viden om anvendelse af byens rum. Bestræbelserne med at få aftalen i stand er interessante i sig selv, da jeg en eftermiddag spørger manden om hans telefonnummer, så vi kan aftale nærmere om vores første tur gennem byen. Al igangværende snak og samtale i kælderbutikken indstilles, holdes tilbage og falder til jorden med denne sproglige fordring, og afløses af en besynderlig stilhed. Per, den hjemløse mand som gerne overnatter i kælderbutikken, bryder tavsheden med forklaringen, ”sådan noget gør Poul ikke... han giver ikke sit nummer til andre, vel Poul!”. Det er ikke bare et forbehold som tages over for mig, der stadig er ny i kredsen af mennesker med gang i butikken, men over for samtlige af de folk han kender. Langsomt, og i forlængelse af Pers forklarende bistand, begynder snakken igen at fylde rummet og Poul fortæller efterfølgende, da vi forlader butikken sammen og

²²⁰ Møder som dog begge har en varighed på flere timer.

her laver nærmere aftale om den følgende dags møde, at han aldrig ringer til mobiltelefoner fra sin lejlighed, da modtageren af opkaldet er i stand til at se nummeret. ”Ingen har det nummer, og ingen skal have det!”, som han siger med et bestemt tonefald, der er karakteristisk for manden. Allerede da vi er ude af kælderens, oppe i dagslyset, træder den ældre mand frem som et yderst snakkende og fortællende væsen – på mange måder et ganske andet bekendtskab i afstand til kælderbutikken. Vi følges gennem byen til broen, hvor vores veje skilles, og aftaler at mødes den efterfølgende morgen kl. 9. Den halve kilometers vandring gennem eftermiddagen stemmes af Pouls intense væsen, af hans ivrige fortællelyst og den karakteristiske røst, der bærer fortællinger ud i eftermiddagen. Beskrivelser, som akkompagneres af taktslagene fra vores skosåler mod fortovet, og af byens øvrige lyd.

Næstkommende dags følgeskab er intenst og strabadserende. Poul sidder på bænken, da jeg ankommer til det aftalte sted lidt i 9. Vi hilser på hinanden, og han rejser sig med det samme, tilsyneladende oplagt og for at klargøre sin cykel. Almindeligvis bevæger han sig til fods, men vi skal på hans initiativ tilbagelægge større afstande denne dag og har derfor aftalt at cykle. Da jeg tilbyder at købe kaffe fortæller han, at han har spist morgenmad hjemme, og virker utålmodig for at komme i gang med det program, han har lagt for dagen.

Vi indleder ved at gennemskyde byen til Kofoeds Skole på Amager, en tur på flere kilometer, der danner basis for vores første længere samtale i tosomhed. Poul vil præsentere mig for dette tilbud tilegnet en bred gruppe udsatte mennesker, lade mig møde hans bekendte i ”Grønlænderhuset” og vise mig skolens værksteder, caféen og tandklinikken – et sted der fungerer som referencepunkt for mange af studiets informanter. Turen tager os videre til en skurvognsby, hvor vi til lyden af gøende hunde forgæves må banke på forskellige døre, uden at møde nogle af de folk, som Poul kender i vognene; videre til Christianshavns Torv for at hilse på bekendte i grupperne af mennesker, og til en række af de varmestuer og spisetilbud, vi passerer forbi undervejs. Vi standser foran flere kinesiske restauranter i løbet af dagen, steder som Poul værdsætter med henvisning til deres velsmagende og økonomisk overkommelige menuer. De stampladser han gør brug af udpeges gennem ruder og åbentstående facader; ”Jeg sidder derinde, på nummer 61... inde i hjørnet... Man skal bare give dem en krone i drikkepenge... så bliver de så glade, kineserne.” Og han fremviser bestemte pladser og torve, og flere af de forretninger og muligheder der findes her, med forklaringer der tydeliggør disse steders udtalte vigtighed for hans hverdagsliv. Poul fortæller, hvordan finurlige forhold til de ansatte i slagterbutikken; det sted han ofte køber smørrebrød til frokost, relaterer sig til bestemte bænke, springvand

og aktive eller forgangne venskaber med fx hjemløse og andre, der anvender et enkelt eller flere af de samme byrum. En af dagens mange uventede erfaringer viser sig, da han leder os ind i en offentlig uddannelsesinstitution midt i den centrale del af byen. Vi har brug for at hvile benene, og Poul fortæller, at han ofte kommer i den store kantine. Den fungerer som spise- og hvilested, og han medbringer smørrebrød fra slagteren og køber kaffe i kantinen. Fra en stamplads i et hjørne af det store rum iagttager han institutionens ansatte, som de holder pause og spiser af frokostbuffeten. Han kender til deres vaner og husker, hvilke drikkevarer de enkelte ansatte foretrækker,²²¹ hvem der sidder sammen, og hvad de plejer at tale om. Han har et besynderligt stemt forhold til kantinens personale, noget som er fremtrædende i de korte samtaler og interaktioner, som veksles ved disken, da vi køber vores drikkevarer. ”De har prøvet at sige, at jeg ikke må være her”, fortæller han efterfølgende, men Poul har svaret igen med et argument om, at han er skatteyder og derfor i sin fulde ret til at bruge kantine.

Da vi igen er i det åbne, besøger vi et værested for hjemløse, som Poul frivilligt har været med til at renovere, hvor vi får en lettere modvillig og kort rundvisning af den daglige leder, fordi Poul vedholdende efterspørger en sådan. Senere runder vi en række af de bænke i byen, som han har et nært forhold til, og hvor han mødes med bekendte. På mit initiativ slutter vi det mere end otte timer lange følgeskab af ved at besøge marskandiserforretningen i kælderen, hvor vi har mødt hinanden, og hvor en mindre gruppe er forsamlet omkring samtaler, diskussioner og øl.

Gennem en rolle som tur-guide bliver det muligt for Poul, at vise ind i byen som han bruger den. Den fremtræder her som et bestemt felt af muligheder, der knytter sig tæt til hans særegne anvendelse af landskabet. Hans bevægelige by-engagement, det forhold at han altid er på farten, kan her betragtes som en variation over det fænomen, der skrives frem hos Frank og Kaj ovenfor. Hermed tydeliggøres det, hvordan Poul gennem vores følgeskab, viser vej ind i den sfære jeg herfra vil tematisere med begrebet *storbyens underflade*:

Byens landskab besidder en overflade, en arkitektur, en struktur og infra-struktur, hvis fremtrædelse der kan opnås en generel enighed omkring, på tværs af de byboere og andre, der lever og har deres hverdag på asfalten. Når Poul *leder ind i byen*, åbnes en lang række nye passager og sprækker; muligheder som relaterer sig til den konkrete livsførelse og det hverdagsliv han lever i bevægelse. Allerede med udgangspunkt i marskandiserforretningen, antydes dette. Forretningen henvender sig ikke til udenforstående. Under de mange timer og dage, jeg tilbringer i kælderlokalet, ses en håndfuld nysgerrige

²²¹ ”Nu skal du se, hende der hun skal have en appelsinvand.”

udefrakommende træde ned af de fem trappetrin og ind i kælderen. Enkelte retter kortfattede forespørgsler efter bestemte varer, imens størstedelen vender rundt og forlader butikken, da de mødes af det overfyldte lokale, bunkerne af forskelligartede artefakter og den lille forsamling mennesker i den fjerne ende af det uryddelige og uigennemskuelige rum. Kælderen er 'fremmed grund' for den udenforstående, et sted der ikke besidder åbninger, eller metaforiske *håndtag* at holde fast i for ikke-indviede.²²² Den er sted for de særlige, de usædvanlige, for mennesker der har bestemte uformelle referencer i orden, og som enten har personlige relationer der leder direkte til *rummet under byen*, eller som forstår at begå sig i en sådan sammenhæng, og nærer interesse i deltagelse. Forretningen er et *underfladisk sted* – et begreb der deskriptivt rammer mange af de steder, der udforskes med arbejdet. Som beskrivelserne ovenfor berører, kan størstedelen af de øvrige steder med vigtighed for Pouls liv betragtes med denne tilgang; Kofoed Skole, spisetilbuddene og skurvognsbyen kræver særlige forudsætninger for opnåelse af legitim adgang – de byder sig ikke til for en tilfældig udefrakommende afsøgning. Eller det kan måske mere præcist siges, at et udefrakommende blik ikke vil være i stand til at betragte denne verden på en måde, der harmonerer med de betragtninger dens indviede deltagere anlægger. Det samme kan siges om ophold blandt okkupanterne på Christianshavns Torv og de uformelle sociale fordringer, der findes på de mange andre pladser og steder, vi sammen passerer forbi og bruger tid på. I den store kantine midt i byen har han skabt sig adgang på trods af eksisterende formelle og uformelle reglementer. Han har etableret en særlig plads i det normativt kodificerede rum.

Ved at følges med Poul viser han vej til en dimension af storbyen, som ikke vil være tilgængelig på egen hånd – byen ånder og besidder nye og andre historier om liv og død, når den indtages i følgeskab med den usædvanlige ældre mand. Med følgeskaber rækker vi ned i denne *underflade*, et område som ikke kan entreses foruden Pouls og andre informanternes særlige vej-ledning. Her findes en række måder at være i byen på, som ikke opdages, eller henligger utilgængeligt for opdagelse, foruden følgeskabet. Kanten udgør her en prisme i analysen af dette fænomen.

Rummet er tilgængelig fra gaden, om end en konventionel social etikette afholder uvedkommende fra at træde indenfor. Poul har overskredet reglementet og indvævet lokaliteten det omfattende spind af muligheder, han råder over i byen.²²³ Han er ikke velkommen, men han er her, at finde med sit medbragte smørebrød og det observante blik på de dage, hvor bevægelsen gennem

²²² Jf. beskrivelse i metode på s. 97-101.

²²³ Jf. fremskrivning af *meshing*-, eller *knytte*-begrebet ovenfor, s. 171.

byen leder forbi lokaliteten. Han er et kendt ansigt for ansatte og andre med en fast gang i rummet, men ikke synlig for den omverden, der passerer forbi på den befærdede gade udenfor. Det samme karakteriserer hans brug af utallige andre steder. I de mange kinesiske restauranter og andre spisesteder, som løbende peges ud, beskrives og besøges, er han en særpræget stamkunde med perifere relationer til ansatte og ejere. Han kender til deres liv i overskrifter og kommer forbi restauranterne på sin vej for at sidde ved de udvalgte stamborde, og spise den faste menu til 89.- kr. "... det er billigere end at købe ind." Hans liv vikles ind i byen gennem mønstre, snørklede rutiner²²⁴ og bevægelser, der ikke er synlige for andre end de få indviede; kantine medarbejdere, slagteren, ansatte på restauranterne og personalet i værestederne.

Poul har få nære vidner til sit liv, men en enorm mængde særegne relationer, som opretholdes på byens steder. Han har gjort sig usynlig i visse henseender, og som ovenstående beskrivelse af hans forhold til telefoni og kontakt i bredere forstand viser, er det en usynlighed, han både søger og vægter højt. Variationer over dette tema erfares blandt de fleste af arbejdets ældre. De er tilstede i offentligheden, de gennemvandreren byen, stopper op – de cirkulerer og finder rundt ad snørklede og ulige ruter og lever store dele af deres hverdag ude i den åbne by, og i ly af forskellige institutioner.²²⁵ Men de bevæger sig også på en *underflade* af byen, som anonyme og upåagtede personer med sociale liv, der udspiller sig i lukkede og ikke-transparente miljøer både i og på kanten til det offentligt tilgængelige rum.

I de nedenstående afsnit nuanceres denne form for upågtet tilstedevær, og formålet er at tilføre yderligere empirisk beskrivelse til udviklingen af de relaterede begreber *storbyens underflade* og *upåagtede geogrfier*, som foretages i det følgende.

8.5 POUL OG PROJEKTERNE

Pouls hverdag stykkes sammen af aktiviteter i bevægelse. Det vil være rammende at sige, at han engagerer sig i en lang række selvformulerede og selvudførte projekter i byens rum. Han fortæller gerne om projekterne til folk, der vil lytte, men udfører dem hovedsageligt alene.²²⁶ Et af de mange fortløbende projekter findes i en stor københavnsk have. Da vi passerer igennem haven på en af vores ture, leder han hen til parkens ene sø. I et hviskende og hemmelighedsfuldt

²²⁴ Som Billy Ehn og Orvar Löfgren påpeger er ordet *rutine* diminutiv af *rute* (2010: 81).

²²⁵ Her igen jf. et sociologisk institutionsbegreb (fx Berger & Luckmann, 1971).

²²⁶ Dette med undtagelse af det flaske-fiskeri (jf. nedenstående), som han jævnligt og tilbagevendende også engagerer andre i.

toneleje siger han, ”Jeg skal vise dig noget.” Vi går langs søens bredder, skærer igennem sumpede områder og sivbevoksning. Poul er på udkig, men fortæller intet om, hvad vi leder efter. Efter en jagt på små femten minutter, som forekommer tiltagende mystisk, da manden flere gange tilskynder et agtsomt beredskab i forhold til parkens gartnere og andre af dens autoriteter, får han øje på det, vi tilsyneladende er sat ud efter. ”Se der!” udbryder han og peger insisterende på en sten nær søens bred. ”Sumpskilpadder... jeg har sat dem ud for mange år siden. Hvis man sætter dem ud om sommeren, kan de finde ud af at overvinde.” Kort efter dukker endnu en padde frem, og vi følger den fra kanten, imens Poul kommenterer dens bevægelse og fortæller om den forsigtighed, han må udvise over for parkens personale, når han konsulterer sine dyr – padderne. Havens ansatte kender ham og er opmærksomme på ham. De har flere gange interveneret, når hans projekter og ideer rækker ud over det, som parkens regelsæt efterlader plads til. Vi skal derfor ikke opdages af disse ’havens vogtere’, da vores betragtning af dyrene kan udgøre en fare for initiativet.

Den stolte og begejstrede fremvisning leder til snak på en af havens bænke; en timelang samtale, hvor Poul bl.a. fortæller om sine mange andre tiltag i haven og det særegne arbejdsliv, han har forladt for en årrække siden. De bemærkelsesværdige fortællinger flyder altid fra manden, men mange af selv de mest opsigtsvækkende og utrolige beretninger bekræftes efterfølgende af andre, eller af oplevelser, jeg selv vandrer ind i, enten i følgeskab med Poul, med de mennesker som kender ham, eller på anden måde. Heriblandt er beretningerne om et af de fortløbende projekter, han bruger meget af sin tid på i en anden københavnsk sø. Som Poul beskriver det, går han regelmæssigt ”i Karret” – en interesse, der er vedligeholdt og udviklet over flere år. Søen, som ligger i umiddelbar nærhed til mandens bolig, danner ramme om en interesse i at hente ting op fra bunden. Bestræbelsen centrerer sig primært om pantflasker, cykler og andre af de mange forskellige genstande, der havner i det lave grønne vand. I takt med den tiltagende interesse har Poul anskaffet sig og udviklet forskelligt udstyr; vaders, hjemmelavet, og han har fundet ud af at låne sig til en lille båd, når de dybeste områder skal afsøges. Det bemærkelsesværdige ved dette fænomen er, at hans arbejde foregår midt i den trafikerede by – ved en af de centrale søer nær centrum. Ofte arbejder han fra en af de tæt befolkede broer, der skærer hen over søen, eller de befærdede stier omkring den. Her rækker han sit hjemmelavede værktøj ned i vandet, trækker ting op og fungerer imellem grupper af mennesker, der opholder sig på broen eller langs søens kanter. Alligevel tildeles det meste af hans alternative virke ikke synderlig opmærksomhed fra omgivelserne, og han

synes at gå i ét med landskabet.²²⁷ Men Pouls tilstedevær påkalder sig øjeblikke af påagtethed, når han træder ned og ud i vandet iført vaders, og herved forlader de stier, som altid er befolket af siddende, vandrede og løbende. Det spektakel han udgør, når han forlader de summende grusveje omkring vandet, tiltrækker opmærksomhed fra omgivelserne og leder til møder med ordensmagten, beboere fra området, kunstnere og andre, der drages af det usædvanlige syn. Men langt det meste af tiden fungerer han i en hengemt offentlig tilstedeværelse; cirkulerende på gaderne, men svær at få øje på.

8.6 VANDRINGSMANDEN THØGER

Thøger har en lejlighed i den ydre del af et brokvarter, hvor mange af studiets informanter bor. Han kommer fast på et værested i lokalområdet, når han ikke er indlagt eller tvunget til at blive hjemme på grund af de sygdomsrelaterede problematikker, der forfølger ham.²²⁸ Han er derfor at finde på tilbuddet i meget af åbningstiden, fra morgenstunden til midt på eftermiddagen, hvor de faste brugere sendes tilbage ud i byen, og dørene låses. Thøger forlader gerne værestedet som en af de sidste, tager afsked med personalet og en række andre brugere, og begiver sig til fods ud gennem porten til vejen. Vi møder hinanden mange steder i lokalområdet uden for værestedets åbningstid. Vi spiser begge i kirkens spisetilbud om onsdagen, og sidder ofte ved det samme af kirkerummets lange borde, og vi møder hinanden på gaden eller på bestemte parkområder og fortovene i brokvarteret. Flere gange ses vi i et stort supermarked, hvor Thøger forsyner sig med pulverkaffe fra bageriets automat, når værestedet er lukket. Og jeg møder ham ud på de aftentimer, han jævnlige spenderer i et af områdets værtshuse, i selskab med aviser og øl, og lejlighedsvis småsnak med bekendte.

Thøger er reserveret som informant og, trods mange ihærdige forsøg, ikke interesseret i at indgå i tættere og mere tidsintensivt følgeskab. Hans ellers joviale og veltalende facon indeholder også spor af en subtil vrede, hvorfor vores forhold er bygget på mange møder, der sjældent varer mere end nogle timer, og endnu sjældnere involverer fælles bevægelse gennem byen. Trods dette metodiske vilkår opnår jeg indsigt i mandens bevægelsesmønstre gennem møderne i byen, og fordi han udgør en central del af en større informantgruppe, som kender hinanden på tværs af de studerede steder og derfor taler både om og med hinanden. I en periode af arbejdet er Thøger og en anden informant, Birger,

²²⁷ Underbyggende til dette er pointen om, at jeg selv bor i området, men aldrig har lagt mærke til manden, før jeg gennem feltarbejdet begyndte at kende ham.

²²⁸ Se også s. 206-207 for refleksion af dette fænomen.

det jeg beskriver med begrebet *følgesvende*;²²⁹ de praktiserer et både bevægeligt og eksistentielt makkerskab, der er kilde til en interessant flerperspektivisk viden om begge mænd.²³⁰

Det er karakteristisk for Thøger, at han dukker op, som kommer han ud af ingenting. At han dukker frem af byen som en skikkelse, der manifesterer sig med en altid overraskende pludselighed. Mandens gang, og hans særegne måde at bevæge sin krop på, besidder en netop upåagtet stilhed. Han nærmest glider langs facaderne i et tempo, der ikke kan bestemmes som hverken hurtigt eller langsommeligt. Men med ét dukker han ud af byen; den høje ældre mand med det furede ansigt og øjne, der vidner om en klogskab, som er erhvervet gennem et langt liv i usædvanlige miljøer.²³¹ Først her er han tydelig – til at se. Thøgers fosvindings- og genopdukkelseskunst, hans skyggefulde gang, er interessant i denne sammenhæng, da den retter sig imod det hengemte tilstedevær som erfares blandt de ældre. Den peger imod det begreb om *upåagtede geografer*, som er under udvikling.

8.7 EN BYDELS HENGEMTE BEVÆGELSE

Anton, Inger og Flemming bor alle på et plejehjem for aktive alkoholikere i et af byens brokvarterer. Som mange af de andre beboere på stedet, der har bibeholdt dele af deres mobilitet, er de at finde på gaderne omkring afdelingen i løbet af dagen og aftenen.

Anton er en central informant, og vi bruger meget tid sammen på gadehjørnet nær hans bolig og i den lille lejlighed for enden af en lang gang, på den ene af plejehjemmets etager. De ældre beboere deler et hverdagsmønster som relaterer sig tæt til strukturen på bostedet: Hver formiddag uddeles dagens pengering, da de fleste, heriblandt alle de mennesker jeg følger fra huset, er under økonomisk administration. Med de ca. 100 daglige kroner på lommen, som de sociale ydelser efterlader, når regningerne er betalt, begiver de sig ned på gaden og ud i byen for at købe drikkevarer og cigaretter, og for at søge ophold. For Anton og de fleste andre er erobringen af byen begrænset til de nærtliggende gader. De ældres mobilitet er holdt i ave af kroppe der, på trods af hjælpemidler som benskinner, speciallavede sko, rollatorer og rullestole, modsætter sig mere vidtstrakt bevægelse. Men de kommer på gaden, når pengene sætter dem fri, for at hente forsyninger hos gadens købmand, og for at være i det åbne. Flere af de

²²⁹ *Følgesvende* er mennesker, der bedriver *følgeskab*, jf. s. 110-111.

²³⁰ Se fx s. 256-257.

²³¹ Hvad der her kan lyde som et letkøbt postulat, er baseret på en omfattende viden om manden.

ældre slår sig kort- eller længerevarigt ned på hjørnet ved købmanden, hvor de første øl drikkes, og dagen begyndes med samtaler, rystende hænder, vrissende diskussioner og delte tavsheder.

Formiddagsscene foran købmanden.

Inger og Flemming har et større terræn til rådighed for deres daglige færden. De finder rundt i området. Inger bruger bænkene i områdets sidegader, og Flemming er jævnligt at finde på et mindre parkområde nogle hundrede meter fra plejehjemmet, hvor han indfinder sig på bænke. Inger bruger stoffer og drikker periodisk, imens Flemming rutinemæssigt omsætter sine penge til en pose dåseøl og cigaretter fra morgenens start. De søger begge et solitært ophold i byen, men er også glade for at snakke; Inger helt tydeligt og opsøgende, og Flemming, når man nærmer sig langsomt og nænsomt. Som beboerne fortæller, og min gang på plejehjemmets ene afdeling også peger i retning af, er livet på afdelingen præget af irritation, uvenskaber og de sociale komplikationer, der opstår, når mange af byens ”frie fugle”,²³² bor tæt sammen.

På en af bydelens trafikerede pulsårer, få hundrede meter fra dette område, bevæger informanten Fugl sig ned imod et af de gadehjørner, han foretrækker at sidde på. Meget langsomt, på ben der næsten ikke vil gå, tvinger han vandringsen hen over de asfaltstykker, som må forceres for at nå hjørnet, og

²³² En term de ældre selv anvender.

de bænke der udgør et vigtigt opholdssted, uden for mandens lejlighed. Som Katrín Lund skriver, er vandring altid af fænomenologisk art, da den besidder en udforskende dimension på både bevidst erfarende og ubevidste måder, og fordi en sådan udforskning kan have indadvendt såvel som udadvendt sigte, eller begge simultant (2012: 2). For Fugl kan bevægelsen gennem verden ikke gøres uden en udtalt opmærksomhed mod underlaget og de manifeste (ud)fordringer, som selv fortovets mest regulære flader udgør. Lunds argument er, at grænserne mellem krop og underlag sløres, når fødderne indgår forbindelse med verden. At entiteterne *fod* og *jord* vokser sammen i vandringen. Men at dømme på Fugls besværede skridt, har vandringen en omvendt karakter af kamp imellem de to entiteter, *mand* og *underlag*, når den betragtes på afstand. I stedet kan ideen om denne *sløring af grænser* forskydes til det punkt, hvor bevægelsen forløses i stilstand; da han når frem til det søgte ophold på bænken i gadekrydset. Her sidder han, alene, eller i selskab med de stærke øl og et forbigående flow af mennesker, køretøjer og dyr. Han er svært tilgængelig den første del af dagen; han vil gerne snakke, og vil slet ikke snakke – sådan er fornemmelsen. Han kan fortælle om livet og hverdagen; om det periodiske arbejde på Carlsberg Bryggerierne, der har leveret økonomisk understøttelse af voksendommens rejselyst, og om de andre mennesker som opholder sig i områdets offentlighed, mennesker som også er kilde til stor irritation, da de gør upassende fordringer på hans selskab, vil snyde ham og taler mere end han kan holde ud. Fortællingerne runder også de værtshuse, som udgør hverdagens ly-steder i årets kolde måneder; som stiller varme til rådighed i bytte for de dyrere øl, når det er for barskt at opholde sig ude. Men foruden nysgerrige spørgsmål forbliver vores samvær gerne tavst, ikke uvenligt, men stemt af en ufokuseret optagethed hos manden – en fornemmelse af, at han på dette sted bliver ét med lyden, trafikosen, bænken, verden. At han bare gerne vil være her, forsvinde ind i byen, optages, være grænseløst optaget, *sløret ind* i byen (jf. Lund).²³³ Det er en atmosfære, hvori samtale synes overflødig, eller måske nærmere kan siges at bryde forstyrrende ind i det sagte tilstedevær, som Fugl praktiserer på sideanordningerne *langs med vejen*.²³⁴ Mange af ugens morgener er han at finde på dette sted, inden han ud på eftermiddagen søger andre foretrukne bænke, der er placeret parallelt med den motoriserede trafik, som gennemskyller landskabet. Og inden han om aftenen begiver sig tilbage til lejligheden, langsomt. Den tynde ældre mand *hænger* på byens bænke – som udgjorde bænken et assisterende skelet, et sæt lånte knogler. En fornemmelse som visuelt understøttes af de beklædningsgenstande, som enten

²³³ Jf. begrebet *flossende subjekter* i Mogensen & Rasmussen, 2017.

²³⁴ Et begreb som her også bliver metaforisk for livet (jf. fx Ingold, 2007, 2015).

er anskaffet for store, eller som er blevet det med årene; de slidte jeans og læderjakken. Han sidder nærmest foldet ind i dette stativ, indtil han forlader stedet for at urinere, eller hente flere af de stærke øl i nærtliggende kiosker og supermarkeder, for siden igen at vende tilbage, langsomt og besværet.

Fælles for de ældre der fylder siderne herover; Poul, Thøger, Anton, Inger, Flemming, og Fugl er, at de opholder sig meget alene, indgår i særegne fællesskaber på tværs af byen, eller at de bruger store dele af deres tid i nærheden af andre, uden at komme for tæt på. De søger ud i det åbne for at opholde sig, mærke byen og livet, og for at være. De var "frie fugle" for år tilbage, og er i alderdommen buret inde i kroppe, som ikke længere tillader dem at tage på træk. Men byens landskab er de stadig i stand til at indtage, til fods, vandrende, kæmpende.

8.8 MELLEM ANDERS OG LEJLIGHEDEN

På værestedet "Østlig" er Anders del af det faste morgenhold. Han er sidst i 60'erne, høflig, omgængelig og har en usikker og tøvende fornemmelse omkring sig. Som han jævnligt fortæller, har han haft en hjerneblødning og tager meget medicin for at mindske følgerne, og for at kunne fungere socialt. Han beskriver sig selv som ensom og fortæller gerne, hvordan ændrede hverdagsvilkår har medført denne følelse, da han ikke længere er i stand til at deltage ved de aftenarrangementer; foredrag og kurser, som tidligere har udgjort en værdsat kilde til samvær med andre. Hans liv centrerer sig nu omkring gangen på to væresteder og den hjælp, han er i stand til at yde i en genbrugsbutik i området nær boligen. Når han i en samtale, optaget på værestedet, spørges til sin hverdag, lyder svaret:

"Jeg starter gerne her, om morgenen, ikk'. Og så går jeg over i "Sidegaden" (et andet værested i lokalområdet, red.)... og så går jeg op til mig selv og ser lidt fjernsyn, ikk'... og så går jeg ned på... ned til "Genbrug", og der er jeg faktisk en to-tre timer, det er jeg. Og hvis de gerne vil have mig over om formiddagen, så går jeg også derover om formiddagen... (pause ca. 5 sek.) Så spiser jeg, jeg er for træt til at lave mad til mig selv... der er ikke ret mange, der kommer og besøger mig, det er der altså ikke."

Som uddraget viser, savner Anders bekendtskaber. Han er med egne ord "meget ensom", og føler sig sat ud af stand til at afhjælpe denne ensomhed, da medicinen yder indflydelse på hans sociale kapacitet og udmatter ham. Til trods for den ulykkelige situation, formår han at opsøge et givtigt og vigtigt samvær i de tilbud han finder nær boligen. Som del af "morgenholdet" på Østlig indtager han en fast

plads ved stambordet og plejer flere forhold på det andet værested, han frekventerer. Han fortæller at, den hjælp han leverer i genbrugsbutikken er påskønnet af forretningens personale, men også yderst vigtig for ham selv, da arbejdet er kilde til godt selskab og fordi Anders har en god fysik,²³⁵ som han nyder at bringe til anvendelse under det tunge arbejde.

Beskrivelsen viser, hvordan Anders, gennem sin mobilitet, finder frem til et liv der kan fungere. Han trodser svære fysiske og sociale vilkår og formår med cirkulationen i byen som middel at skabe sig en tålelig hverdag, der indeholder forhold til andre mennesker. Stederne stiller altafgørende muligheder til rådighed, men han kan kun træffe dem ved at gennemvandre by-verdenen, ved at overkomme en række sociale og fysiske forhindringer. Under feltarbejdet passerer vi jævnligt hinanden på områdets fortove, men manden er tydeligt rettet imod sine mål og fortæller desuden om besværligheder med at genkende folk i gadens mylder. Et sted imellem de kognitive følger af hans sygdom og de vilkår, som den stærke medicin bringer ind i hverdagen, er Anders i en situation, hvor han socialt er tvunget til komme ud og rundt, men hvor denne bevægelse er krævende på alle niveauer. Han må bevæge sig igennem en by der forekommer kaotisk og uoverskuelig, i bestræbelsen på at nå frem til relationer der har altafgørende vigtighed for hverdagen.

Genbrugsbutikken spiller en både central og interessant rolle i denne sammenhæng. Det gør den for Anders, men også for et bredere blandet og sammensat persongalleri, der har en daglig gang i butikken. Disse mennesker er alle sat udenfor det samfund, vi kan betragte gennem statistikker og de konventionelle undersøgelsesmetoder, der tages i anvendelse for at beskrive og forstå befolkningen. Eller rettere, så figurerer de alene i den type statistikker og undersøgelser, der netop viser deres udsathed og uegnethed for produktionen og opretholdelsen af et velfærdssamfund i starten af det 21. århundrede. Som Duneier understreger, er etnografisk arbejde yderst velegnet til at bringe denne type liv frem i lyset, som de tager sig ud i en bredere kompleksitet (2007). Ved her at rette analytisk opmærksomhed mod Anders, såvel som de andre ældre, jeg lærer at kende i forbindelse med genbrugsbutikken, tydeliggøres de bidrag og den virketrang, som den brogede gruppe af højst alternativt fungerende mennesker²³⁶ bringer til udfoldelse i og omkring butikken. Anders bistår de tunge løft, når lastbilen kommer ind fra dagens vareindsamling, andre hjælper med udstilling og sortering af indkomne ting, imens endnu andre bruger forretningen som et opholds- og stoppe- og værested, hvor der hovedsageligt socialiseres, fortælles

²³⁵ ”...jeg har dyrket meget sport før i tiden.”

²³⁶ I dette persongalleri er Anders en af de mere konventionelt fungerende ældre.

(mere end der lyttes) og drikkes kaffe. Butikken, som har et frikirkeligt tilhørsforhold, billiger denne vifte af forskellige anvendelser, og de ældre værdsætter samtalerne med forretningens personale og hinanden, og det rum som opstår og kontinuerligt forandres blandt de genbrugte ting.

Fotografi fra genbrugsbutikken.

Som socialt initiativ er butikken ikke synlig for andre end dem, der konkret er involveret; den modtager ikke støtte, og på grund af det organisatoriske tilhørsforhold er den ikke mål for udefrakommende evalueringer eller andet, som kan tydeliggøre det behov, den dækker blandt gruppen af usædvanlige ældre mennesker. Med Anders som eksempel bliver det tydeligt, hvordan de ældre gennem forretningen leverer bidrag til en sag, der er større end dem selv, hvordan disse statistisk u-duelige individer finder afløb for alternativ virketrang og mellem menneskeligt initiativ på dette sted i *modernitetens baggård* (Ehn & Löfgren, 2010). I genbrugsbutikken er de usynlige for omverdenen, deres bidrag foregår på *underfladen* af et samfund, der ikke er i stand til at få øje på aktiviteten. Analysen viser her, hvordan Anders både må, og er i stand til, at gribe disse muligheder gennem sine cirkulerende manøvrer i lokalområdet.

Som nabo og samfundsborger er han en upågtet eksistens; han glider ubemærket og uvigtig gennem både byen og statistikken; han lever sit liv på *upågtede steder*. Men på storbyens *underflade* finder han vej til at gøre sig både synlig, værdsat og nyttig.

8.9 INTERMEZZO

Analysen har indtil dette punkt vist, hvordan det mest udtalte delte karakteristika for informanternes hverdagsliv; det forhold at de bevæger sig i og igennem byen for at være, kommer til udtryk. Det vises endvidere, at de ældre alle har en række vigtige forankringspunkter som er del af deres mobilitet. På dette sted i analysens progression opereres med to primære begreber om henholdsvis *cirkulation* og *underflade*. Det står med ovenstående klart, at de to relaterer sig til bevægelse og den hengemte karakter, som denne bevægelighed besidder blandt de fulgte ældre. Fremskrivningen af underflade-tænkningen i det ovenstående skaber plads til nye ansatser. Ambitionen i det følgende er, at udvikle perspektiverende analytiske begreber der bygger på de empiriske beskrivelser ovenfor, og herigennem skabe ny mulighed for at gribe om de reflekterede fænomener.

8.10 IMOD ET BEGREB OM UPÅAGTEDE GEOGRAFIER

Den skønlitterære forfatter Tomas Espedal skriver i ”Gå”:

”[...] Narve vil vise mig byen, det vil sige: hans version af byen, alle byer kan sættes sammen på forskellige måder, man finder sine steder; en lille park med udendørsservering, en gade med boghandler, et hjørne hvor der sælges nødder og brændevin. En terrasse på en bakketop på vej op mod Akropolis hvor man har udsigt over byen.” (2007: 149)

Espedal formulerer her en ide, der placerer sig tæt op ad Rebecca Solnits arbejde med den *uendelige by*, som er inddraget ovenfor. Ethvert sted og område; enhver *geografi*, er for det enkelte menneske erkendt på en baggrund af personlige erfaringer og forhold, indgange og tilgange. Herfra kan det siges, at et hvilket som helst sted kontinuerligt bliver til i mødet mellem aktuelt tilstedeværende elementer og entiteter, og det materielle og immaterielle stof, som fungerende individer trækker med ind i forholdet til et givent sted eller område. Dette kaldes også for en *relationelt konstitueret geografi* (se fx Anderson, 2012). Til denne præmis tilfører jeg Bech-Jørgensens begreb om *det upåagtede*²³⁷ (1994) som det bruges til at reflektere de ældres tilstedevær i byrummet ovenfor.

Med disse to komponenter er jeg i stand til at konstruere begrebet *upåagtede geografer*. Begrebet samler en række forståelser og forhold, der er

²³⁷ Se s. 30-31, s. 43.

særegne for de hverdagsliv som er skrevet frem på siderne ovenfor, og kan herfra kvalificere analysen af afhandlingens genstand. Det tilsyneladende paradoksale i betragtningen om ”offentlig (men) sløret tilstedeværelse og bevægelse”²³⁸ forløses gennem begrebets konstruktion. Som det allerede reflekteres i afhandlingens indledning, er dette forhold problematisk at behandle og holde fast på. Her byder ideen om *upåagtede geografer* sig til som et analytisk perspektiv.

Ved at bruge begrebet *geografer* som dækkende for både steder og for en stedsanvendelse, der også kan være mobilt konstitueret (fx Vannini 2012, Tuan, 1977), træder første præmis i konstruktionen frem: *at tale om geografi i denne forstand, er at pege på det rum som indtages gennem tilstedevær.* Der er med andre ord tale om en geografi, når jorden (jf. *geo-*) tilskrives (jf. *-graphia*) gennem handling og tilstedevær, når verden indtages gennem aktivt tilegnelsesarbejde. Og når ideen om ’det upåagtede’ dernæst bringes ind som begrebskonstruktionens første led, bliver det muligt at forstå forholdet om *upåagtede geografer* i følgende definition:

*En uset og ikke-opmærksomhedskrævende tilegnelse
og anvendelse af (by)rum gennem såvel ophold på
konkrete steder som gennem bevægelse ad særlige
ruter og veksler i landskabet.*

Her defineres et begreb, der gør det muligt at tilgå de anvendelser af det offentligt tilgængelige rum, som beskrives hos de ældre informanter. Med fornyet styrke bryder denne begrebslige ansats lyset til en verden, hvor ældre på en lang række forskelligartede måder lever usete hverdagsliv, og hvor bestemte steder og områder er af afgørende vigtighed. Her kvalificeres betragtningen af det ellers diffuse forhold, at usædvanlige ældre bevæger sig usete og upåagtede igennem den offentligt tilgængelige byverden. At de opholder sig midt i en sfære, der konventionelt betragtes som åben, men på samme tid befinder sig uden for perceptuel rækkevidde. Beskrivelserne af Pouls bevægelige hverdage og de projekter han udfører i byen reflekteres på nye måder med denne prisme. Det samme sker med de øvrige ældres hverdagspraktikker; Franks rituelle mønstre der taktfast skærer igennem byens dele, Kajs afstikker-rejser og de relationer han plejer til og på særlige steder i landskabet, Thøgers skyggefulde byvandring, den fysisk udfordrede og lavfrekvente mikro-mobilitet hos de ældre fra plejehjemmet, og den hverdag der opretholdes i de udefra usynlige fællesskaber som findes i byens afkroge.

²³⁸ Jf. afhandlingens indledning og ovenstående analyse.

Et centralt aspekt i formuleringen af begrebet er, at det, i forlængelse af mit arbejdes mere grundlæggende sigte, ikke besidder en normativ dimension. Det er ikke et værktøj, der tjener anvendelse som et udpegningsinstrument for en bestemt gruppe ældre mennesker med et liv i det offentligt tilgængelige byrum. Derimod indeholder det en deskriptiv ambition, der skal gøre det muligt at arbejde med det udforskede fænomen på en måde, der tilvirker udviklingen af et vokabular som kan adressere denne type fænomener i storbyen, såvel som i andre sammenhænge. Som Deleuze og Guattari skriver, fordrer forsøget på fastholdelse og analyse af en altid efemerisk verdens fænomener udviklingen af et sprog, hvorigennem de kan adresseres (1994). I forlængelse af dette er formålet, at begrebet om *upåagtede geografier* leverer et sprog, der kan bistå videre beskrivelse og analyse, og understøtte skabelsen af et produktivt perspektiv for nærværende arbejde. Herfra skærper det betragtningen af de forhold, som er skrevet frem i analyserne ovenfor, men leverer også et vigtigt begrebsmæssigt fundament for arbejdet i nedenstående kapitler.

Det skal afsluttende understreges at begrebet *upåagtede geografier* ikke alene retter sig imod det offentlige rum, som det forstås i klassisk forstand, men tillige adresserer de mange offentligt tilgængelige kontekster, der rettes blik på med dette arbejde; værtshuse, baglokaler, spisetilbud og andre af de rum, som findes i spektret mellem det såkaldt offentlige og det private. Begrebet vil udgøre supplement til den mere omfattende ansats om *storbyens underflade*, som er formuleret i afhandlingens indledning. Således vil det udgøre en central præmis i særligt analysen af informanternes anvendelse af steder, og det vil ligeledes levere en vigtig inspiration i udviklingen af beslægtede begrebslige ansatser som fx ideen om *ad-hoc socialitet*,²³⁹ der netop understreger de relationelt konstituerede og upåagtede geografiers vigtighed for hverdagslivet med et direkte fokus på de socialitetsformer som her praktiseres, og på analytiske greb der trækker på en lignende basis.

Upåagtede geografier bidrager således til udvikling af et sociologisk blik på de muligheder, der foreligger i byens terræn for de studerede mennesker, og efterlader plads til både beskrivelse og behandling af et særegent og hengemt sociologisk fænomen blandt usædvanlige ældre byboere. Som det understreges ovenfor er dette begreb, som i øvrigt ingen analytiske begreber kan påstås at være, ikke adækvat i refleksionen af alle empiriens ender og forhold. Denne præmis fremstår fx igennem ovenstående beskrivelse af Poul, når det vises at hans tilstedevær i byen besidder perioder af påagtethed. At han både pludseligt og manifest kan træde frem fra den upåagtede baggrund han

²³⁹ Se s. 203.

hovedsageligt fungerer på. Det samme forhold findes blandt andre informanter; hos Klaus der på enkelte dage træder verbalt opfarende ud af sit ellers afdæmpede gemyt, når han gennemvandrert fortovet i stor hast, for at hæve penge i en bankautomat i indre by. Lignende pludselige *tilsynskomster* erfares hos andre informanter, der for korte indslag træder frem i offentligheden gennem lejlighedsvist artikulerede særpræg og handlinger. Det er således ikke tale om et begreb, der kan dække det studerede hverdagsliv i sin helhed, men derimod om en ansats, der er velgenet til at fremmane et nødvendigt blik for den karakteristiske og hengemte anvendelse af byen, som gennemgående er erfaret blandt de fulgte informanter.

8.11 AT STRÆKKE SIG UD MELLEM BOLIG OG GADE – EN ANSATS

Det fænomen, at de ældre gennemvandrert byen er ovenfor beskrevet med udgangspunkt i et udpluk af studiets nøgleinformanter. Den ovenfor følgende udvikling af begrebet om *upåagtede geografer* er vej til at betragte deres hengemthed med et perspektiv, der samler fremtrædende og delte karakteristika blandt disse *cirkulerende linjer* (jf. Ingold, 2007).

De ældre er af mange grunde trukket ud på gaden, fordi livet i lejlighederne bliver for stille, for ensomt, for monotont, og for afsondret, eller fordi det må suppleres med noget, som kan hentes gennem bevægelse og på de steder, bevægelsen leder til. I etnografiske studier udført blandt mennesker der lever med bevægeligheden som udtalt præmis for hverdagslivet, understreges ofte en forbindelse mellem rastløshed, bevægelse og udsathed. Anderson oplister i sin klassiske etnografi (2014 [1923]) en række karakteristika, han forbinder med livet blandt de ”hobos”, han portrætterer. Heriblandt er fænomenet *wanderlust*, der defineres som en udlængsel efter nye erfaringer og steder, efter den spænding og de følelser, som mødet med nye situationer giver, og en begejstret frihed, der beskrives i tæt forbund med rollen som *fremmed* i ukendte landskaber (ibid.: 82). En lignende tænkning findes senere hos Spradley, der i sit arbejde med ’urbane nomader’, forsøger at nuancere sin samtids *transients* (1970: 66); de rastløse og flygtige gennemrejsende, der opholder sig i, og passerer igennem, de amerikanske metropolvers *skid rows*. Men denne præmis fungerer ikke reflekterende for nærværende arbejde, da mine informanter hverken er vandrelystne eller gennemrejsende i forlængelse af de forståelser, der skrives frem med disse studier.

I Desjarlais’s tidligere refereeede arbejde (1997), som er foretaget blandt beboere på et herberg i Boston beskrives derimod en række forhold, der vækker genklang i nærværende empiri. Under kapiteloverskriften ”Struggling

Along” (ibid.: 17-24) vises, hvordan det empiriske begreb, eller talemåden om *at kæmpe langs med*,²⁴⁰ bruges af beboere som billede på deres bestræbelser med at holde hverdagen i gang.

”To ‘struggle along’ was to proceed with great difficulty while trying at times to do away with or avoid the constraints and hazards strewn in one’s path. The struggles implied strenuous efforts against opposition, hitting up against a world filled with noise, voices, bodies, pains, distractions, poverty, displacements, and bureaucratic powers. The process was double-edged, for while it involved the idea of carrying on with difficulty, it also spoke of the effort to avoid or do away with the difficulties, hassles, or constraints – to the point, at times, of trying to block out everything in seeking a ‘degree-zero’ way of being. Since one way to stop thinking about the cold or other distractions was to step out of the flow of time, the acme of this predilection was the pursuit of timelessness. [...] Too much calm could get to a person after a while, however, and many tried to find ways to keep busy without getting bored. An ilde mind was an ill mind for some; pacing and other routines helped to lessen the worries that came with living in the shelter.” (ibid.: 19).

Som mit arbejdes informanter beskriver og fremviser igennem det følgeskab, vi deler, er deres insisterende bevægelse at betragte som en art værn mod den stilstand, som trænger sig på i boligerne. Det er tydeliggjort i analysen ovenfor, hvordan de forskelligartede tilstedeværelser og ophold i det offentlige byrum giver mulighed for en distance til erfaringer, tanker og minder, der bliver konfronterende ved langstrakte ophold i boligerne, eller ved længerevarende ophold på samme sted. De ældre *kæmper langs med* disse vilkår ved at indtage offentligheden, eller ved at strække eksistensen ud imellem bolig og gade; en ide jeg vil folde ud i det følgende. Desjarlais’s formulering om en ‘degree-zero’-tilstedeværelse rammer den atmosfære, som kan findes i selskab med mange af mine informanter, når de opholder sig i denne udstrækning, i bevægelse gennem byen og under opholdene. Blandt de ældre erfares et diffust behov for at komme ud i byen, for dernæst at forsvinde i bevægelse, ophold og et upåagtet tilstedevær.

At for meget ro leder til rastløshed og rådvildhed, og at udsatte mennesker derfor søger bevægeligheden gennem byens landskab er et fænomen

²⁴⁰ Min oversættelse. Den er dog ufuldstændig, og kunne også lyde at *kæmpe sig langs med*, for i denne oversættelse af placere mere vægt på den enkeltes kamp med givne vilkår.

Desjarlais adresserer med begreberne *pacing* og *rutineskabelse* i uddraget ovenfor. Mit arbejdes informanter er hverken *transiente gennemstrømmere* eller *vandrelystne* i den forstand som ovenfor refererede arbejder foreslår, men det står klart, at de håndterer deres vilkår med bevægelsen som veje. Og i forlængelse af Desjarlais udgør forfølgelsen af det, han bestemmer som *tidsløshed* og *opløsning* ikke modsætningsforhold til behovet for at komme rundt; der indfinder sig en efterstræbt tilstand, når byens påvirkning udfordrer og tager over for boligernes stilhed. Det lader sig med andre ord gøre at forsvinde i bevægelsen, at strække sig ud i byen for at lade sig opløse i et tidsløst tilstedevær.

Det fortælles om Baudelaire, at han ofte blev set i nattøj i gaderne uden for den ejendom i Paris, hvor han boede. Som Espedal skriver, demonstrerede digteren herved, at han havde gjort ude til inde, at gaderne var hans hjem (2007: 33). Og samtidig berettes det, at digterens lejlighed bar præg af at være et offentligt rum: "... folk kom og gik, rummene var bestandig befolket af venner og ukendte, af kvinder og mænd, hele døgnet rundt, og Baudelaire må have kunnet lide tanken om at han havde forvandlet lejligheden til en gade." (ibid.) Fra ideen om en sådan sammentrækning af hjem og gade – og hermed også en art *udstrækning af eksistensen* mellem disse konventionelt opdelte sfærer – gives ny mulighed for analyse af empirien.

De ældre er ikke forankringsløse folk på vej igennem byrummet, eller vandrelystne mennesker på jagt efter spænding og en alternativ social position at eksperimentere med, de er mennesker, der *strækker deres hverdagseksistens ud i byen*. Eksistenser der roligt, bevægeligt, besværligt og oftest upåagtet søger at forsvinde ud i landskabet, og ind i landskabet, i en bestræbelse på at tilføre nye muligheder og en del af det stof,²⁴¹ som henligger i den urbane verden, til livet. I forlængelse af Desjarlais' beskrivelse søges her et tilstedevær, der kan holde kedsomheden, frygten, (u)roen og ensomheden i boligerne på afstand, og på samme tid lede til både adspredelse og optagelse. Flere informanter synes at træde ud af tidens strøm,²⁴² og dette enten gennem insisterende, fremdrivende og optaget aktivitet,²⁴³ som vi ser det hos fx Poul og Kaj, eller ved at veksle imellem bevægelse og roligere ophold i byens rum og institutioner, som det vises med Frank, Thøger og andre informanter ovenfor.

²⁴¹ "Således flyder der stadig stof fra hver eneste genstand; det sendes ud overalt, i samtlige retninger, aldrig holder den strøm en pause, til hvile kender den ikke. Uafbrudt rammer den os; det er altid muligt for øret, Øjet og næsen at høre, at se og at indsnuse verden." (Lukrets, 1998: 140)

²⁴² Jf. Desjarlais' *timelessness* i uddraget ovenfor.

²⁴³ Jf. begrebet om *pacing* samme sted.

Men der er også en udtalt rastløshed og en grundlæggende ambivalens at finde i disse bevægelsesmønstre og -rutiner. Hos Baudelaire selv adresseres dette menneskelige vilkår. I digtet ”Ligegyldigt hvorhen, blot udenfor verden”, skriver han:

”Hvad angår mig, forekommer det mig, at jeg altid ville befinde mig godt der, hvor jeg ikke er, og dette spørgsmål om at skifte opholdssted er et, jeg uophørligt drøfter med min sjæl.” (Baudelaire, 2000 [1862]: 123)

Denne ambivalens, der som menneskeligt eksistentialt kan synes helt grundlæggende,²⁴⁴ er også at finde i informanternes rastløse tilværelser. Intet enkelt sted kan afhjælpe behovet for bevægelse, ikke engang når mobiliteten er udfordret på gennemgribende måder. Som hos Baudelaire, er der ingen af disse steder; hjemmene, forretningerne, gadehjørnerne, bænkene, der findes tilfredsstillende for mere end en begrænset tid – de efterlader altid et uopfyldt behov, eller viser videre imod bevægelsen. Igen et forhold mellem ophold og bevægelse. ”Tension builds if you stay in one place all day, whether you’re mentally ill or not”, som en af Desjarlais’ informanter, en mand der bruger meget af dagen på lange rutineprægede gåture gennem Boston, udtaler det (1997: 20). Ved at skifte opholdssted (jf. også Baudelaire) mindskes anspændelsen, og på baggrund af empirien vil jeg formulere den analytiske tese, at de ældre med bevægelsen udstrækker deres eksistens mellem boliger og forskellige andre opholdssteder. At de i forlængelse af Jacksons formulering *finder hjem i verden*,²⁴⁵ langt mere end at de *finder et hjem i verden*.

Bevægelsen kan herfra ses som en grundlæggende artikulation af livet – en ide som findes i mange af de teoretiske bygninger der influerer dette arbejde (fx Ingold 2011, 2015; Bergson 2014). Som Phillip Vannini skriver, er bevægelse det mest fundamentale udtryk for livet, som det forhold der med mest tydelig klarhed markerer, hvad det vil sige at være levende (2012: 11).

I forlængelse af dette konglomerat af ovenfor stående perspektiver, kan de ældre informanternes mobilitet betragtes som en *eksistensmodus*, hvor igennem hverdagslivet strækkes ud i byen og knyttes i det spind, der udstrækkes imellem bestemte steder. Her fremtræder bevægelsen også

²⁴⁴ Jf. fx mundheldet om, at græsset altid synes grønnere på den anden side af det hegn, hvor man aktuelt befinder sig.

²⁴⁵ Jf. Jacksons monografi ”At Home in the World” (1995).

som vej til at *kæmpe langs med* den rastløshed og ambivalens som eksplicit udtrykkes af informanterne, og som alle vegne flyder fra arbejdets empiri.

Forfatteren Paul Auster skriver følgende om protagonisten, Quinn, i ”New York Trilogy”:

“New York was an inexhaustible space, a labyrinth of endless steps, and no matter how far he walked, no matter how well he came to know its neighborhoods and streets, it always left him with the feeling of being lost. Lost, not only in the city, but within himself as well. Each time he took a walk, he felt as though he were leaving himself behind, and by giving himself up to the movement of the streets, by reducing himself to a seeing eye, he was able to escape the obligation to think, and this, more than anything else, brought him a measure of peace, a salutary peace within.” (Auster, 2008 [1985/1986]: 10-11)

Uddraget tematiserer de forhold som behandles ovenfor; ideen om at strække eksistensen ud mellem bolig og gade. Austers protagonist slipper gradvist sig selv mere løs i New Yorks gader, han vikler sig fri af de forpligtelser, som karakteriserer det konventionelle liv han langsomt forlader, og forsvinder dybt ind i en labyrintisk storby. Ved at foretage en læsning af citatet med den ovenstående analyse som klangbund, træder en række af de beskrevne forhold frem i citatets linjer. Den ambivalens og utilstrækkelighed, der knytter sig til boligerne, den fortabthed og forvirring, som fremtræder iblandt informanterne, og ideen om at lade sig opløse i byen i en bestræbelse på at *kæmpe langs med* hverdagslivets vilkår; at forlade forpligtelsen på at tænke, og her netop søge det Desjarlais tematiserer med begrebet om en *degree-zero way of being*. Hele denne individualitetsopløsning, sammensmeltningen med byen, skrives i radikal forstand frem hos Auster. Helt ned i konkrete formuleringer, ses en åbenbar parallelitet, når Quinn søger at opnå ”a measure of peace, a salutary peace within” – et forhold som ordret spejles i den måde Kaj beskriver sin anvendelse af Kvæsthusbroen i uddraget ovenfor.²⁴⁶

Austers protagonist bevæger sig ind i metropolens *underflade*. Han synker ned i en *uendelig by* der, uanset hvor godt han lærer den at kende, ikke afhjælper følelsen af fortabthed, ambivalens og fremmedgjorthed (jf. Baudelaire). Med hver eneste vandring efterlader han stadig mere af sig selv – et *selv* der optages, flyder ud i, og vikles sammen med byens landskab og steder. Her kan

²⁴⁶ Se s. 167.

trækkes en direkte linje til de ældres anvendelser af bænke, pladser og parker – de steder, hvortil deres bevægelse leder, hvor opholdene gøres.²⁴⁷ Austers Quinn forlader sin bolig for at bebo en *upågtet geografi*, og reduceres i denne sammenvoksning med byens bestanddele til et seende øje,²⁴⁸ løsnet fra alverdens forpligtelser. Og som følge af denne *sympiose* (Harman, 2016) – ved at overgive sig til bevægelse og tilstedevær på byens gader – opnås en frihed der leder til en eftersøgt ro og fred, der kan opnås og fastholdes glimtvis og i øjeblikke.

Romancitatet indgår forbindelse med de empiriske beskrivelser ovenfor; Fugl, Anton, Flemming og Inger, der sætter ud fra boligerne for at forsvinde ind i byen og her overkommer svære personlige vilkår for at cirkulere, opholde sig og være. På samme måde korresponderer Thøgers skyggefulde vandring og Anders' lavfrekvente bevægelse på byens fortove med livet hos Austers protagonist, og arbejdets andre informanter omfattes på lignende måder af romanuddraget. I forlængelse af den artistiske frihed som romangenren besidder, leveres en ny mulighed for at betragte det fænomen, som her er under analyse.

Ved at trække på det fænomenologiske rationalitetsbegreb, som skrives frem hos bl.a. Merleau-Ponty²⁴⁹ opnår analysen her et perspektivisk sammenfald, hvor flere ulige kilder rammer det samme fænomen med udtalt styrke og en dialogisk enighed. En enighed, der skinner igennem og dækker de forskelle der knytter sig til kildernes ophav som henholdsvis fænomenologisk inspirerede og empiriske beskrivelser baseret på feltarbejde, teoretiske ansatser og romanens fiktive rum. Som det så ofte er tilfældet, lader romanen med sit radikaliserede væsen os her betragte verdens forhold med en anden klarhed.

Med analysen fremkommer jeg her med det perspektiv, at de ældre forlader deres boliger for at strække eksistensen ud, for at søge rutiner, bevægelse, steder og ophold der er del af en sådan *udstrækning*. Det tydeliggøres også, i kontrast til romanuddraget, at de ældre ikke søger at forlade noget for bestandig, men langt mere lever med en bevægelse der lader dem *tilføje* behøvede elementer til deres hverdagsliv, og som lader dem forsvinde ind i byen i en periodisk tidsløs opslugthed eller adspredelse. Det tydeliggøres, hvordan arbejdets informanter gennem bevægelsen strækker livet ud imellem boliger, gade og sociale institutioner. Hvordan bevægelse og ophold giver mulighed for at blive alt og ingen på samme tid. Og at der med den cirkulerende tilstedeværelse skabes en art

²⁴⁷ Næstkommende kapitel anlægger en stedsfokuseret analyse.

²⁴⁸ Jf. beskrivelserne af Poul under sine observerende ophold i kantinen på s. 173.

²⁴⁹ Se s. 73-77.

kontinuum, der forener bolig og gade, og som tilvejebringer et behovet og mere rumligt *værelse* for eksistensen.

8.12 AT BEVÆGE SIG! KNYTNING AF HVERDAGSLIVET

Som ovenstående beskrivelser viser, er alle²⁵⁰ de studerede mennesker bevægelige i deres hverdagsliv. Og som det ydermere står frem, er denne bevægelighed en integreret og signifikant del af hverdagen. Analysen viser, hvorledes de beskrevne informanter *knytter gennem bevægelse*, idet de sammenføjer steder, stemninger, bevidstheder, minder etc. gennem deres mobilitetspraksisser. De knytter deres hverdagsliv ind i, og sammen med landskabet, og bringer herigennem væsensforskellige bestanddele i tæt berøring med netop bevægelsen, det jeg også kalder *knytte-* eller *væve-*praksissen, som mellemkomst.

Herfra fremstår det med endnu mere tydelighed, hvordan boligerne, trods deres tilsyneladende perifere rolle som 'steder der forlades' og lægges afstand til, er langt mere end dette. Boligerne træder her frem som dele af snørklede beboelses-strukturer der strækker sig ud og ind af landskabet, og her knyttes sammen med andre og andet.

For Frank er lejligheden karakteriseret ved en udtalt ambivalens, da boligen huser mindet om hans afdøde kone, et tab der har skåret dybe og svære ar ind i mandens hverdag. Boligen udgør en kontaktflade, en art *sensorisk mausoleum*, tilegnet dette menneske, hvis minde holdes præsenteret af rummenes mange genstande og de minder som overalt ånder fra vægge, lyde, dørtærskler og herigennem animerer scener fra det liv, ægteparret har delt over fire årtier. Det er på én og samme tid et sted, der må forlades, og som ikke kan forlades endeligt, da ægtekonen her er mærkbar i sin tilbagetrukkethed til det hinsides. Det er kropsliggørelsen, eller rettere *objektliggørelsen*²⁵¹ af hendes tilstedeværelse som Frank både må distancere sig fra gennem den daglige bevægelse, og ikke kan forlade for bestandigt.

At *knytte* er at indgå i verden *som bevægelse* og aktivt gøre brug af de muligheder, som foreligger i landskabet, at være udstrakt imellem boligen og livets andre steder gennem det stof, som henligger i omgivelserne. Det er

²⁵⁰ Grundet studiets store omfang af informanter er det ikke muligt at bringe alle disse mennesker frem på siderne og det udvalg som her tages frem artikulerer en række variationer over det bevægelsesfænomen som er erfaret.

²⁵¹ For at tage det næsten floskel-gjorte begreb om *kropsliggørelse* i en her mere passende retning, og understrege hvordan objekter udgør vitale henvisninger til andet og andre (jf. fx Morton 2013, Harman 2010, 2016). Morton udfører dette begrebsmæssige kneb, når han udveksler det fænomenologiske begreb om *intersubjektivitet* med begrebet om *interobjektivitet* (2013a).

edderkoppen der strækker sit net ud i verden, og sætter dele i forbindelse med hinanden. Som Morton skriver, er vi, når vi ser til andre organismers liv, nødt til at aflyse den organisme-miljø dualisme som så ofte opretholdes, da den ikke er beskrivende for verdens forhold. Bæverens DNA-aftryk er ikke afgrænset ved dens knurhårs ende, men derimod at finde i hele det vandområde, hvori den opholder sig og lever, på samme måde som edderkoppens DNA er indeholdt i det spind, den strækker fra kroppens bagende og ud i verden (2010b: 8). På samme måde ses mennesket her strakt ud og ind i landskabet, viklet sammen med (om)verdenen på grundlæggende måder.

Informanternes praktikker er variationer over det tema, at de gennem bevægelse fungerer og eksisterer iblandt elementer, som er både anvendelige og nødvendige i deres hverdagsliv. I stedet for at beskue mobiliteten som en *flugt fra boligerne*, giver analysen mulighed for at betragte lejlighedernes vigtighed for hverdagen som helhed. Fra dette perspektiv fremtræder boligerne ikke som ubrugelige og gølge steder, en tænkning der kan forekomme oplagt ved første øjekast, men som på ingen måde reflekteres i informanternes praksis eller beskrivelser. I stedet tilbydes mulighed for at betragte det forhold, der umiddelbart kan ligne et paradoks: at informanterne, med enkelte undtagelser, alle er i besiddelse af en bolig, men at de kun bruger den sparsomt, at de lever med en rettethed ud af den, og på samme tid værdsætter den som mere end et simpelt ly for kulden og natten. Når Lund skriver, at menneskelivet er filtret sammen med et konstant udfoldende temporalt landskab i en evig væren på vej (2012), rammer dette statement ned i flere niveauer af ovenstående analyse. Boligen er en af mange forhåndenværende tråde, som knyttes sammen med en altid foranderlig verden.

Med analysen kan hverdagslivet betragtes som en bred sam-eksistens, der understøtter ideen om en opløsning af grænsedragningen mellem fx bolig, hjem og landskab, genstande og miljø,²⁵² og der efterlades mulighed for at se disse komponenter som værende indfoldet i hinanden i altid foranderlige dynamiske bundter. Bevægelsespraktikkerne er variationer over det samme tema; at informanterne undslipper boligens utilstrækkelighed som det primære opholdssted og livsrum, og i stedet *sammenknytter* den med en bred og omfattende helhed. Som bevægelige og cirkulerende linjer udstrækker de ældre deres eksistens i en mobilitetsgestaltet net (jf. mesh) mellem bolig og andre steder af personlig og socialt afgørende vigtighed. At strække sig ud imellem bolig og by er, at udfordre og kompensere for hverdagens utilstrækkeligheder gennem cirkulerende *meshing*.

²⁵² Se fx analyser på s. 159-174.

Trods de beskrevne informanternes udtalte forskelligheder kan deres praksisser samles under begrebet *knytningen af hverdagslivet*. Empirien består i en righoldig variation over dette tema. Bevægelsen er for alle de fulgte ældre en vej ind i byen, ud af boligen, videre ind i en multimodal sam-væren med underlag, mennesker, med kroppe og væsner i alverdens afskygninger. I bevægelsen løftes de væk fra *øen*²⁵³ som singularitet, og de vikles og vikler ind i byrummet på afgørende måder, de forsvinder ind i underfladen, ind bag de metaforiske forhæng, der slører livet på *underfladens upåagtede geografer*.

8.13 NÅR BEVÆGELSEN HOLDES TILBAGE

Som den foreløbige analyse tydeligt understreger, er bevægelse, og evnen til mobilitet, af altafgørende karakter. I denne afsluttende del af dette kapitel fokuseres nærmere på de konsekvenser, der er trådt frem, når de ældres mulighed for bevægelse brydes, når de ikke længere kan komme rundt.

På tværs af flere informanter træder det frem, hvordan livet tager radikalt andre retninger, når deres mobilitetsevne brydes, eller tvinges ind i andre rammer. Meget markant fremtræder dette forhold, da Erik udvises fra den aflastningsafdeling, han bor på. Erik skaffer sig forskellige piller og hash i nærområdet, og bruger stimulanterne til at understøtte en nattesøvn, der foruden denne bistand har svære vilkår. Men anvendelsen af disse stoffer kan ikke accepteres af afdelingens personale og ledelse og resulterer derfor i, at han, efter en række opdagede episoder, bortvises fra stedet med en weekends varsel. Herved tvinges han til at flytte sine få ejendele tilbage til en lejlighed i periferien af København – en bolig, som han under vores bekendtskab gentagne gange beskriver med afsky og væmmelse. ”Jeg kan ikke overleve i den lejlighed. Jeg dør af at være der” og formuleringer af denne type lyder, når vores samtaler på det lille værelse eller på det gadehjørne, han frekventerer under sit ophold på afdelingen, runder dette emne. Med udsmidningen bliver Eriks artikulerede frygt til virkelighed, og da jeg besøger ham i den udtalt sparsommeligt møblerede lejlighed, og efter tålmodige bestræbelser endelig bliver lukket ind i opgangen af en hjemmesygeplejerske, erfares det med larmende tydelighed, at han med bortvisningen er sat ud i en livskrise. At han i lejligheden er uden mulighed for at komme på gaden og derfor uden mulighed for at skabe kontakt til, og række ud efter andre. At han er revet uendeligt langt væk fra den hverdag, han havde formået at etablere sig på aflastningsafdelingen i den københavnske gade, væk fra de mennesker som er så centrale for den charmerende og altid talende mand.

²⁵³ Jf. begrebet om *isolations* latinsk etymologiske forbindelse til ordet ’isola’, ø.

Hensat i en lænestol foran et stort fjernsyn, der viser den samme DVD-film i dag- og natlange sløjfer, fordi han ikke selv kan nå afspilleren, og antenneforbindelsen ikke er aktiv, forekommer han både ældre, tyndere og har et hidtil ukendt og desperat udtryk i øjnene. De dage, der er gået siden vores sidste møde har været hårde, og det ses. Det ses på de mange doseringsposer, som er splittet for at han kan nå den metadon, som blandt andre medikamenter er at finde i de små transparente plasticposer, og på de utallige andre tabletter der er blevet til overs i den selektive jagt, og som derfor ligger spredt rundt om stolen i store mængder. Det ses på den færdigpakkede og uåbnede mad, som plejepersonalet har sat frem på stuebordet, eller som stadig er at finde på måtten foran den åbentstående hoveddør. Og det høres i den grødede stemme; ”Jeg kan ikke overleve det her! Det kan jeg bare ikke, Jon. Hvad skal jeg stille op?”, som det gentagende høres på den urovækkende lydoptagelse fra det første besøg i lejligheden. Mobiliteten er taget fra manden, han kan ikke komme ned af lejlighedens trapper og ud på gaden. Han er fanget i de halvtomme rum, afsondret fra verden.

Hos andre af de informanter, der under arbejdet er indlagt på hospitalet, enten for en enkelt gang eller mere regelmæssigt, fremstår det forhold, at de under fraværet mister forbindelsen til et liv, der passerer videre uden dem. Det kan siges at de her udgår af *cirkulationen*; at de udtræder af den bevægelse og det liv, som er afhængigt af netop evnen til *at komme rundt*.²⁵⁴

En lang række lignende hændelser peger på, hvordan feltens mennesker kun *er*, som en eksistentiel kategori, når de er *at finde*, noget som kan formuleres med en maksime der lyder; *at være er at være tilgængelig*.²⁵⁵ Hvis ikke man ikke kan træffes på gaderne, stederne, og i den bevægelse, som grundlæggende karakteriserer de studerede liv, så findes man ikke. Denne pointe står lysende klart, da den for arbejdet centrale marskandiserforretning lukker ned i feltengagementets afsluttende fase. Mester, marskandiseren, har gennem mange årtier haft forretningen, der fungerer som en art *anker* i hans, som i en gruppe gennem årene skiftende andres, sociale liv. I kælderen har Mester mødt de fleste af sine venner, ydet omsorg, som det fx er erfaret gennem de mange eksistentielle samtaler, jeg bevidner og deltager i under mine besøg. Han har budt hverdagens besøgende på øl, udvekslet gaver, tjenester og ting, og det primære sociale liv har fundet sted i og tæt omkring forretningen. Mester tvinges til at lukke ned,²⁵⁶ og lukningen markerer en afvikling af marskandiserens forhold til de mange

²⁵⁴ Se en mere udførlig behandling af dette forhold på s. 274-279.

²⁵⁵ Jf. s. 90.

²⁵⁶ Se også s. 244.

mennesker i omgangskredsen. Den tillukkede og låste kælderdoor afviser ”Lille Eva”, der tidligere kom forbi om onsdagen for at snakke, drikke vin og ryge cigaretter, og som altid købte et par ting fra butikken med sig hjem, Bente der bor i en nærtliggende opgang og fandt hjælp til de opgaver, hun ikke selv kunne magte blandt kælderens stamklientel, Ulf der besøgte kælderen nogle timer om ugen for at drikke øl og snakke, og alle de andre med fast gang i lokalet under byen. Hele denne geografiske præmis for relationerne til venner og bekendte som er skabt over årene bryder sammen, da Mester som 86-årig må lukke forretningen. Og de få bekendtskaber, som kom i den lejlighed, han deler med kæresten Karen, har ikke længere kælderlokalet som det bindeled der ledte til de lejlighedsvis middags- og kaffeinvitationer i boligen bag opgangsdøren, for enden af trappen til femte sal, længere nede ad gaden.

Den mest omfattende konsekvens af denne skrøbelige socialitetsform træder frem, når der anvendes et interaktionistisk perspektiv på fænomener som tilbageholdt mobilitet og andre bevægelseshæmmende elementer. Hos Goffman (1969) findes en ide om, at selv et, det vi også kan finde på at kalde ’det individuelle’, aldrig eksisterer i isolation. At mennesket altid allerede er socialt *per se*, og derfor tilrettelægger enhver handling og potentiel fremtræden med enten konkrete eller generaliserede andre²⁵⁷ for øje. Som jeg viser bliver det forhold; at være på byens underflade fordrer bevægelse og tilstedevær, særlig tydeligt hos de ældre, der med manifest og pludselig styrke forsvinder ud af byen, hives væk fra ruterne, og udebliver fra de steder, hvor de tidligere har været at finde. Dem, der som følge af handicap eller indlæggelser, trækkes tilbage til en ukendt og uopnåelig rand-eksistens i det øjeblik de forlader deres vaner. Fordi de ældre ikke efterlader sig spor som kan forfølges, men oftest baserer deres forhold på de sociale møder og samkvem som løst praktiseres i byen, er de mellemmenneskelige bindinger af yderst skrøbelig karakter. De fæstner primært deres lid til vanen og de mønstre der herigennem er etableret og som stædigt vedligeholdes, indtil den dag, hvor bevægelsen ikke længere kan gøres, og byens steder ikke længere kan nås.

Ved at trække på et interaktionistisk perspektiv bliver det sociale sammenbrud som ligger i forlængelse af den brudte bevægelse yderligere tydeliggjort. Fordi hverdagens forbindelser er forankret i byen; uden for boligerne, er tabet af mobilitet også et totalt tab af sociale forhold. Ved at tage interaktionismen alvorligt, kan det videre siges at mobilitetstab resulterer i et fravær af både praktiseret socialitet, som den konkret gøres i byen, men også tab

²⁵⁷ Her er Goffmans inspiration fra George Herbert Mead og dennes begreb *Den generaliserede Anden* (2005), tydelig.

af en mere omfattende og abstrakt social horisont; den forestillede,²⁵⁸ eller generaliserede forventning om overhovedet *at kunne mødes med andre*. Dette står tydeligt tegnet i beskrivelserne af Erik og Mester herover.

8.14 BEVÆGELIGE HVERDAGE – EN OPSAMLING

I dette kapitel er den bevægelse som overordnet karakteriserer alle de fulgte informanternes hverdagsliv analyseret. Kapitlets første afsnit består i empirinære beskrivelser og analyser, som efterfølges af en række begrebsudviklende afsnit.

Ved at følge en række af arbejdets informanter, skrives det frem, at de lever med en rettet ud af deres boliger, og det vises, hvordan de forlader deres lejligheder for at finde ud og rundt i byen. Analysen viser, hvordan de ældre finder sit tilrette i bevægelse og ophold i den offentligt tilgængelige sfære, da boligerne er utilstrækkelige som primære livsrum. De analytiske refleksioner giver indblik i en række variationer over dette fænomen, og den centrale *cirkulation* i byen skrives frem ved at følge et udvalg af forskelligartede rutiner; mønstre, som har både habituelle udtryk i form af minutiøst gentagne ruter i landskabet, men som også kommer til udtryk i mere dynamisk og landskabs-sensitiv bevægelse. Det skrives frem, hvordan rastløshed, erfaret ubehag og sociale behov retter de ældre ud i byen, hvordan boligerne *sætter dem ud*, da langstrakte ophold indendørs er uroskabende og ubehagelige. Informanterne er i besiddelse af omfattende *sociale kort* over byen og landskabet; optegnelser over ruter, foretrukne steder og stemninger, som formår at generere tryghed og ro, eller som virker adspredende for de fulgte ældre. Elementer som de daglige måltider, bestemte atmosfærer, de sociale relationer som mødes og plejes langs med ruterne og de projekter der udføres i byens rum, fungerer alle som *kompas-teknologier* for hverdagens manøvrer. Analysen viser, hvordan en række af disse steder, relationer og stemninger indgår forbindelse med mere distante immaterielle fænomener som minder og forgangen erfaring. Byen fremtræder herigennem som en *knytning* af forskelligartede linjer, der frekventeres og opnås forbindelse til gennem de ældres bevægelsespraktikker. Det vises endvidere, hvordan disse fænomener indgår i forbund med hinanden på tværs af fysiske afstande, når det enkelte sted beskues som en *komposition*, en ingoldsk *knytning*, hvorigennem elementer med vigtighed for de ældres hverdag gennemløber og kan nås. Dette forhold reflekteres i konkret form, når personlige linjer fra marskandiserforretningen forfølges sammen med Poul, og træder i mere diffust

²⁵⁸ Jf. fx Benedict Andersons ide om *Imagined Communities* (1983).

form frem, når Kajs *mikro-rejser*,²⁵⁹ forholdet til Kvæsthusbroen og andre af de lokaliteter han besøger, beskrives som *tilstande*, der forbinder boligen med en konventionelt set 'ydre' verden. Med analysen træder hverdagslivet frem som en helhed, der er konstitueret i *bevægelse* mellem særlige forankringspunkter, den fysiske (om)verdens steder, men også gennem en bevægelse der gør det muligt, at *korrespondere* og være i berøring med en bredt defineret hverdagsverden. Det vises, hvordan de fulgte ældres varierede mobilitetspraktikker ikke alene er bevægelser henover landskabets overflade, men udgør et dybere engagement med en verden af nutid og datid, konkret erfaring og henvisninger til tidligere erfaring, som de opnår kontakt til i byens rum.

Gennem empiriske beskrivelser baseret på følgeskab med arbejdets informanter tydeliggøres det, hvordan store dele af deres liv foregår på det, der tidligere er beskrevet med begrebet *samfundets underflade*. De særegne, lavmælte og utydelige anvendelser af byens offentligt tilgængelige steder skrives her frem på en empirisk baggrund, og med analysen vises, hvordan de på forskellig måde forsvinder ind i byen, hvordan de lader sig optage, men også hvordan de *uset kæmper langs med* svære vilkår for at nå vigtige steder, og dermed de sociale forbindelser, måltider og atmosfærer, som har afgørende vigtighed for hverdagen. Kapitlet viser, hvordan disse mennesker glider upåagtet gennem nabolag og det bredere samfund for at nå frem til signifikante forhold, der opretholdes på *underfladen* og på den hengemte by-verdens upåagtede steder.

Med udgangspunkt i den deskriptive analyse konstrueres begrebet *upåagtede geografier*. Dette perspektiv gør det muligt at gribe om de ældre informanternes både særegne og hengemte hverdagsliv og tilfører nye muligheder i analysen af afhandlingens genstandsfelt. Dernæst formuleres ideen om, at *strække sig ud mellem bolig og gade*, der tillige udgør en syntese på kapitlets tidligere analyse. Denne ansats bringer nyt perspektiv på de ældres indtagelse af byrummet, og understreger det forhold, at hverdagslivet *strækkes ud* mellem bolig og by gennem bevægelse. Med begrebet underbygges betragtningen om, at den cirkulerende tilværelse skaber et kontinuum, der forener bolig og gade. Som sidste led i den begrebsudviklende ambition udvikles *knytningen af hverdagslivet*. Herigennem opløses grænsedragningen mellem elementer som bolig, landskab, genstande og miljø med det formål at fremkomme til en empirisk adækvat perspektivering af de ældres hverdagsliv som en sammenknytning af væsensforskellige bestanddele. Begrebet udgør således en syntese på de

²⁵⁹ En formulering som er inspireret af Ida Wentzel Winthers begreb *micro-adventures* (endnu ikke publiceret).

fænomener som er analyseret i kapitlet og leder til betragtningen af de fulgte ældre som *skabende sammenknyttede*.

Kapitlet afsluttes med en analyse af de konsekvenser, der er erfaret i forlængelse af en tilbageholdt mobilitet, og viser, hvordan de ældre falder tilbage i isolation, når de ikke længere er bevægelige og i stand til at komme rundt, når opståede handicap, indlæggelser eller andet forhindrer bevægelsen og tilstedeværet i det vante habitat.

9 BRUG AF BYENS STEDER

Hvor foregående kapitel behandler den bevægelse og cirkulation som er central for afhandlingens genstand, vil dette tematisere livet på feltens steder og pladser. Dele af dette tema, stederne, deres sammensætning og væsen, er allerede berørt ovenfor, og grundet det tætte forhold mellem bevægelse og ophold som allerede er udpeget, vil en konsekvent bestræbelse på at holde disse fænomener adskilt ikke blive forfulgt. Ambitionen med kapitlet er at udfolde et mere sted-sensitivt analysearbejde.

9.1 "SPRÆKKEN" – ET PARKOMRÅDE I BYEN

Utallige steder i byen bryder vegetationen igennem de hårde overflader. "Sprækken" er et af disse steder, hvor sommeren har efterladt spor i form af grøn bladvækst, der skyder op gennem betonens furer og brud. Vejrende i vinden danner disse vækster en organisk modvægt til den trafikerede gade, og det fortov der løber langs med parkens ene kant. Området er ikke bare en smal stribe by, som strækker sig imellem de høje bygninger, og udgør plads for strid, møder og sameksistens mellem planter og beton, men også hjemsted for forskellige træsorter og de bænke, der i løbet af dagens og aftenens timer indtages af bestemte mennesker.

Jeg går forbi "Sprækken", hvor 5 mennesker er forsamlet ved bænkene; Karsten, hans tætte ven Jens, og 3 andre... Karl er en af dem. De hænger ud i den regnvåde og ikke-indbydende eftermiddag. Gaden er råkold og det synes svært at opholde sig ude længere tid ad gangen, men de er her, ude på deres plads – den må være central for dem i deres forhold til hinanden? De ved, hvor de kan finde hinanden!
(uddrag af feltnoter, d. 19. december 2013)

En gruppe mennesker har det lille parkareal knyttet sammen med deres hverdag. Folkene er at finde i Sprækken henover mange af dagens timer, og de kan mødes her på langt de fleste af ugens dage, året rundt. Nogle kommer forbi for at slå sig ned og snakke, for at sidde sammen med den lille flok, eller for at opholde sig i periferien af det sociale rum, som opstår på pladsen. En række gennemvandrende krydser kortvarigt henover betonen for at veksle deres foldede pengesedler til hash hos den ene af de ældre mænd, der har en fast plads på området.

En formiddag kommer jeg forbi Sprækken for at finde Karsten. Ofte samles 'stamflokken' – de mennesker der regelmæssigt bruger området, først hen ad dagen, en hverdag der både begynder og slutter sent. Men Karsten er mødt tidligt frem, at finde alene på den vanlige bänk. Vores samtale flyder nemt, og manden viser sig mere talende på tomandshånd. På mit initiativ taler vi om Birger, en fælles bekendt, der også kommer forbi området til tider for at snakke, sidde og for at drikke øl. Jeg er bekymret, da jeg ikke har set ham længe, men Karsten kan afkræfte de lettere urolige spekulationer – han har lige set Birger dagen forinden.

I parkens modsatte ende kan vi ane Jens, en af de andre stamfolk med gang på stedet. "Ham der kommer her også hver dag" siger Karsten, da manden langsomt nærmer sig, og synes ikke at huske, hvordan vi alle tre har gjort hinanden selskab på betonen i løbet af den sommer, som er blevet til efterår. De to veksler ingen ord i de første mange minutter, og vi opholder os tavse i hinandens nærvær. Gode fem minutter passerer i et særpræget fravær af tale, til lyden af byens trafik, motorer, en sirene. "Han har fået knallert," siger Karsten, og bryder tavsheden. Bemærkningen synes at falde ud af ingenting, men skubber dagens snak i gang. Mere end at udgøre et fragment, fremtræder ytringen som del af en samtale mellem de to, som har ligget i dvale henover natten, og her genoptages med en ny dags begyndelse. Der er ikke behov for konventionelt indledende fraser eller andre sproglige høflighedsmanøvrer. De to mænd kender hinanden godt. "Den ligner sgu en motorcykel", tilføjer Karsten, "...og nu vil han fandeme ha' en fransk bulldog, der kan sidde på køleren." Samtalen om den fælles bekendte fortsætter nogle minutter, imens Jens løbende ser i retning af kiosken på den anden side af gaden. Minutter senere retter han sin gang igennem formiddagstrafikken, for at vende tilbage med dagens første pose øl. I den næste tid ankommer flere til pladsen, nogle sætter sig for at snakke, og forsvinder senere videre ind i byen. Gruppen på parkområdet fremtræder dynamisk med bevægelseslinjerne af folk, der finder henover asfalten, gør ophold, forsvinder og vender tilbage.

Elliot Liebow bruger et begrebet *effortless sociability* til at beskrive det uforpligtende samvær, han møder under sit arbejde på Tally's corner (1967). Mændene på Tally's hjørne er ikke en gruppe i gængs forstand, skriver han, men består af mere end tyve personer, der har en del af deres liv foregående på gadehjørnet. Liebow viser, hvordan der ikke er formelle bånd, der binder deltagerne til hinanden, "... no obligations, no one to say whether you belong or do not belong." (ibid.: 22), men at folkene alligevel finder sammen på et partikulært sted i byen. Nogle har aldrig ført samtaler, der rækker ud over almindelige hilsner, andre er tætte venner, imens endnu andre betragter sig selv

som fjender. Men mændene kommer på hjørnet, fordi de ved at andre vil dukke op, og for at høre nyheder, drikke, nyde småsnakken – ”... to see ”what’s happening” and to pass the time.” (ibid.: 23).

Som uddraget af feltnoterne fra Sprækken ovenfor siger; *de ved, hvor de kan finde hinanden*. Ideen om *effortless sociability* korresponderer med det jeg beskriver med begbet *ad-hoc socialitet*. Hvor Liebow er stedsorienteret i sin analyse; han fokuserer på det, der sker *on site*, er min ide om det *ad-hoc sociale* rettet imod den mobilitet og de muligheder for sociale træf, der i bredere forstand findes under såvel bevægelse som ved ophold i byen. Ideen om det *ubesværede* (jf. *effortless*) synes heller ikke at reflektere karakteren af det sociale liv på parkområdet Sprækken, eller på andre af de områder og steder jeg studerer. Langt mere fremtræder det netop konfliktfyldt til tider og i perioder, når uvenskaber, brudte eller knirkende forhold eller en sværm af disputer af mere eller mindre gennemskuelig art, fylder luften mellem husene. Det er ikke et ubesværet samvær som føres på parkområdet. Hvor *effortless sociability* synes at understrege det nemme og uforpligtende, og herved implicit foreslå at ’gadesocialitet’²⁶⁰ er mindre kompliceret end andre socialitetsformer; at stedernes liv er karakteriseret ved lavere grad af gensidig forpligtelse, er begrebet om *ad-hoc socialitet* en bestræbelse på også at omfavne gadelivets konfrontatoriske og besværede dimensioner.

Men udgangspunktet i begrebet *effordless sociability* gør det muligt at reflektere parkens liv, og at kvalificere ideen om det ad-hoc sociale på et etnografisk fundament fra en anden lignende kontekst. Liebows beskrivelse af nyheds-interessen, ideen om at gadens mennesker ved hvor de kan finde hinanden, og det forhold at en stor gruppe mennesker er knyttet sammen med et bestemt sted som mellemgrund, resonerer på alle måder med mit arbejdes empiri. Som det også skrives frem nedenfor, indebærer det ad-hoc sociale en grad af forpligtelse, som ikke ekspliciteres hos Liebow. Venskaberne der knyttes, vedligeholdes og brister, transaktionerne og den tillid som en række af de mangeartede udvekslinger baserer sig på – alt dette er ikke ubesværet, men derimod omskifteligt, ambivalent, fortættet og problematisk i perioder, som alt socialt liv.

En af de følgende dage kommer Birger forbi parken. Han skal agere støttende bisidder for Karsten under et møde med en sagsbehandler, der omhandler en forestående arbejdsprøvning. Nogle minutter over 11, efter Birger tiltagende har adresseret den forsinkelse, der lurar i det afventede selskabs fravær, holder en lille skramlet bil med duggede ruder omsider ind ved fortovskanten. Karsten, som allerede sidder på passagersædet, rejser sig, så Birger kan finde ind

²⁶⁰ Hvad end dette begreb skal dække?

på bilens bagsæde, hvor en 3. bisidder, en mand jeg også kender fra lokalområdet, sidder. Chaufføren gasser op og bilen forlader hostende den velkendte Sprække i byen, for at række ud i et fremmed mødelandskab. Selskabet er for sent på den. Thøger og Birger er *følgesvende*, de gennemvandreren byen sammen. For korte ophold finder Thøger derfor også forbi Sprækken, men vanligt kun for at møde Birger, eller hvis de sammen passerer forbi og har ærinder ved bænken. Trods deres mange udtalte forskelligheder, ”Ja, vi er jo meget forskellige... Jeg har det med varme, hvor han fryser... og han går hurtigt, hvor jeg er langsom...”, som Birgers beskrivelse lyder, da vi taler om deres forhold, så følges de jævnlige gennem byen i en del af den periode, som feltarbejdet varer.²⁶¹ Sammen finder de veje igennem kirkens spisetilbud, værtshuse og væresteder. Et af de væresteder, som indtager en central vigtighed i begge mænds liv, ligger nogle kilometers vandring fra Sprækkens uformelle fællesskab.

Et fortovsmøde.

9.2 I VÆRESTEDET ”VESTLIG”

På nogle dage træder de to *følgesvende* henover tærsklen til værestedet sammen, men de fleste dage bryder de igennem den grønne dør fra gården alene, og finder hinanden ved det slidte møblement i tilbuddets sammenhængende og smalle rum.

²⁶¹ Under arbejdet brydes deres kontakt pga. et opstået uvenskab, se s. 256-257.

Birger har ikke bad i sin lejlighed, og bruger derfor dagens første minutter på at vaske sig, børste tænder og soignere sig på stedets eneste toilet – en praksis flere af de andre brugere ytrer udtalt irritation over. De to mænd finder sammen ved bordene. Som så mange andre af den brogede flok mennesker, der har en hverdag i værestedet, opholder de sig enten sammen, eller i nærheden af hinanden.

Stedet summer af et stille leben. En atmosfære der fremkaldes af den lavmælte snak ved bordene, samtaler der ofte runder aktuelle nyhedsoverskrifter og en række tilbagevendende temaer, bl.a. *dagens varme ret*, *indvandrerpolitiske emner*, *ældre og udsatte menneskers vilkår* og *de forskellige stimulanser*, der blandt en mindre gruppe stambrugere udgør emne for daglige erfaringsudvekslinger og diskussioner.

Tommy er også at finde i denne del af tilbuddet, hvor han fra morgenens start sidder på en fast plads ved et af vinduerne mod gården. Han betragter strømmen af ankommende stambrugere, og er gerne at finde på værestedet som en af de første fra morgenens start. Manden er tidligere heroinbruger, og har, som mange af de andre mennesker der finder vej hertil, taget sine kampe med forskellige stoffer og stimulanser. Han får metadon, men det er lykkedes ham at nedtrappe doseringen på egen hånd. Det betyder, at han ikke bruger alle de tabletter, som han får udleveret, men i stedet sparer dem op, eller bytter dem væk for andet.²⁶² Som han fortæller, ryger han store mængder hash, et stof der ikke længere giver ham en mærkbar virkning, men drikker ikke meget alkohol længere.

Flere skridt inde i værestedets rum har Lis sit foretrukne område. Det vinkelformede lokale har køkkenet i den ene ende, og siddepladser i begge ender. Lis foretrækker at sidde tæt på køkkenet, den skranke hvor mad og drikke passerer henover, og hvor personalet opholder sig. Hun taler sjældent, men betragter diskret og roligt det liv, som udspiller sig på stedet. Og hun forcerer den kilometerlange tur mellem lejlighed og værested, på langt de fleste af ugens dage. Under besværet vejtrækning veksler kvinden korte samtaler med andre velkendte og rynkede ansigter i rummet. Hun vender evaluerende gårsdagens varme ret med Viggo og Kurt, to ældre *følgesvende*, der foretrækker at sidde i samme ende af lokalet, og som roligt og uden at føre megen indbyrdes samtale, søger hinandens selskab og nærvær. De to gamle mænd træffes desuden i deres følgeskab gennem lokalområdet, og i større afstand til værestedet i delt jagt på bestemte ugetilbud, der føres af supermarkederne. Lignende samtaler føres med Daniel, en ældre mand der er optaget af emner som uddrivelse af onde ånder, liv hinsides den manifesterede verden, og som kan tale insisterende og længe om de erfaringer, han

²⁶² Se kapitlet ”uformelle økonomier og bedrag”.

har gjort sig med at 'rense' sin egen og andres boliger for spirituelt utøj, ved hjælp af besværgelser, krystaller og udvalgte sten. Han taler med Gud. Som de andre stambrugere i værestedet, har Lis fundet ud af, at afbryde Daniel, inden han får talt sig varm.

I minutterne omkring klokken 11, når duften fra køkkenet begynder at brede sig, træder Frank sine skridt igennem rummet, og finder en ledig plads nær køkkenet.²⁶³ Det samme gør flere af de tilstrømmende mennesker, som hober sig op i køen ved tilbuddets skranke, når klokken nærmer sig middag. Hvis ikke parret Thomas og Susanne er ankommet tidligere på formiddagen, så gør de det gerne i tiden op til servering af middagsmåltidet. Thomas har for vane at videregive information om dagens menu til sin bror og andre, når han har læst dagens annoncering på whiteboard-tavlen nær køkkenet. Han ringer broderen op ved sin ankomst, så han ikke selv behøver at komme forbi stedet, hvis dagens ret ikke falder i hans smag. Jeg har kendt parret længe, Thomas siden efteråret 2011, og Susanne, siden de to senere blev kærestes, og de er blandt de tættere *etnografiske venskaber*²⁶⁴ og informanter. Fra at være stambrugere på et andet værested i byen har de to forflyttet deres hverdagsrutiner til dette. Med en ny ledelse på det tidligere værested, en række ændringer i reglementet, afskedigelser blandt det værdsatte pædagogiske personale, en mere skråsikker nultolerance over for mindre brud på ordensreglerne og heraf følgende uddelte karantæner, føler parret sig bedre tilpas i dette tilbud, som de to gentagne gange formulerer det, med varierende sproglig brod. Et sådant skift mellem være-steder er ikke nemt for Thomas, der fortæller om sig selv som et vanemenneske, og som det træder frem gennem vores længerevarende forhold, investerer han store mængder energi i at finde plads i forskellige sammenhænge. Flere af de velkendte ansigter har taget samme rute, eller kommer på begge og flere af disse steder i byens underfladiske afkroge.

Atmosfæren og hverdagen i værestedet kan beskrives som en række af *ventetider*.²⁶⁵ Der ventes af enkelte brugere på, at stedet skal åbne om morgenen, så ventes der på morgenmad, ankomsten af bestemte bekendte, middagsmaden, kaffen om eftermiddagen, og på at tilbuddet lukker for dagen. I forlængelse af den sygdomsforfulgte informant Thøgers udmelding om, at "Vi tæller jo alle knapper her", kan denne ventetid betragtes i en bredere og mere eksistentiel udlægning. På den kolde vinterdag, hvor udtrykket tager rute fra mandens læber og videre ud i værestedets karakteristiske luft, forklarer han det

²⁶³ Frank er tidligere beskrevet på s. 159-164.

²⁶⁴ Jf. s. 117.

²⁶⁵ Noget som også erfares på tværs af alle væresteder.

som billede på det forhold, at brugerne alle venter på døden. Ved et kig ind i en ordbog tilføres udtrykket en forståelse af ”at være i tvivl om, hvad man skal beslutte sig for; at være i vildrede”.²⁶⁶ Noget som også synes at ramme den rastløse venten, der hænger i værestedets særlige atmosfære, med klar præcision.

Dette leder mig til at tænke med begreberne om henholdsvis *den lille* og *den store ventetid*. Herfra træder værestedet også frem som et *vente-sted*; et sted hvor de ældre venter på hverdagens næste begivenhed, hvor *den lille ventetid* til det næste møde, den næste kop kaffe, eller den næste begivenhed,²⁶⁷ fordrives. Men det viser sig også som et sted, hvor *den store ventetid*, tiden frem imod eksistensens uundgåeligt sidste grænseovergang, gøres.

Som Ehn og Löfgren peger på, er det nødvendigt at reflektere ideen om ventetid grundigt, da den ofte indeholder implicite etnocentriske præmisser og antagelser (2010: 30). Det kræver talent at vente, skriver de, en evne der gerne siges at være gået tabt i senmoderne vestlige samfund (ibid.: 29). Evnen til at afvente bestemte eller ubestemte begivenheder, eller det der med mere brod kan kaldes en tolerance for det åbne og udefinerede, er ofte fortrængt af ideer om effektivitet og et udtalt fokus på rationalitet og målstyring. Den udefinerbare ventetid er nært forbundet med forskellige livssituationer, og viser sig nødvendig at håndtere for fx ældre mennesker på plejehjem, og i andre situationer, hvor individuelle handlemuligheder er indskrænket. Som de to forfattere skriver, er der stor forskel på, hvordan og hvor meget det enkelte menneskes liv er ”... punctuated by the small diversions of the everyday.” (ibid.: 34). De viser videre, hvordan netop denne punktering gør det muligt at håndtere *sticky time* – den tid som kan synes ubrugelig; pauser, ventetid, ufrivillige ophold. Med denne ansats spejles de ovenfor beskrevne ventetider på en ny måde, og det bliver muligt at forstå den her adresserede opdeling af dagen, som netop en vej til at håndtere den omfattende åbenhed, der knytter sig til de studerede ældres hverdagsliv. Ved at fokusere på ting som det næste møde, middagsmåltidet, kaffen og tilbuddets kommende sommerophold påføres det ellers strukturløse en form. Som også Eviatar Zerubavel (1989) viser, er organiseringen af tid, hvad enten den forekommer som kalenderplanlægning, eller i form af løsere uformel planlægning og forventning, en social teknologi der kan give tiden håndgribelighed. I værestedet tælles ikke kun knapper, men der ventes også på konkrete begivenheder. På dagens milepæle, på ugens og årets.

²⁶⁶ <http://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=knap>, opslag foretaget d. 4. august, 2016.

²⁶⁷ Her både interne begivenheder på det enkelte værested i form af udsigterne til julefrokosten eller sommeropholdet, eller på værtshusene, hvor der ventes på billard-turneringen, fodboldkampe, weekendens festligheder og de arrangementer som ses flere steder ses i form af fællesspisning, fødselsdage og jubilæer.

Og i kraft af værestedets karakter af vente-sted, så foregår der mange forskellige ting, imens der ventes.

”HANDEL OG OMGANG
MED ØL, VIN, STOFFER
OSV.

På området er FORBUDT.
Det medfører øjeblikkelig
bortvisning, og hvis det ikke
hjælper, må vi lukke
varmestuen i kortere eller
længere tid”

Det laminerede informations-skilt er hængt på værestedets opslagstavle. Blandt andre informationer om priser på mad og drikke, åbningstiderne på tilbuddets møbel- og bogsalg, enkelte billeder og postkort fra brugere og ansatte, findes denne påmindelse. En henvisning til, at der foregår salg og udveksling af substanser på værestedet. Som de vises i det ovenstående er en række af brugerne ikke fuldt loyale over for dette regelsæt. Men en pragmatisk omgang med tilbuddets officielle etikette kan iagttages hos stedets personale. På baggrund af min længerevarende tilstedeværelse træder det frem, at personale og bestemte brugere er i stand til at indgå særlige uformelle og ’tavse’ aftaler. Salg og udveksling af stimulanser er kendetegnende for en del af de mennesker, som bruger værestedet, og som på en lang række måder profiterer af dette tilbud. Thomas kan tage sine beroligende tabletter, hvis han vel at mærke gør det diskret.²⁶⁸ Andre brugere kan indgå aftaler om udveksling af piller, dele erfaringer med bestemte stoffers virkning, eller lave aftaler om at gå uden for matriklen for at ryge hash, hvis bare de udviser en påpasselig adfærd, ikke generer andre brugere, eller gør dele af denne adfærd for åbenlys. Det er denne gensidige indforståethed, respekt og accept, der får brugere som Thomas til at værdsætte stedet, og som får ham til at slappe af. Og det er en sådan vilje til at differentiere og bøje bestemte regler, der resulterer i den sameksistens der, trods en udtalt broget brugergruppe, fremtræder under feltarbejdet på stedet.

De stiltiende aftaler, indforståede accepter og viljer til at lade mennesker fungere efter egne mønstre og behov, opleves mange steder på byens

²⁶⁸ Se s. 91.

underflade. På værtshusene fremtræder dette fænomen også blandt stamgæster og ansatte, om end i andre variationer.²⁶⁹

Informanten Rasmus har mange grunde til at cirkulere imellem flere af de studerede steder. Han har brødre, som bevæger sig i de samme miljøer – kommer på værtshusene, værestederne og frekventerer nogle af de centrale gadehjørner. Den ældre mand retter dagligt sine gåture fra værestedet Vestlig i sydøstlig retning. Her, en lille kilometer væk, træder han ind på et af områdets værtshuse, Alfa, hvor den ene af brødrene kommer dagligt.

9.3 VÆRTSHUSET "ALFA"

Som ny i værtshuset er en af de første ting, jeg lægger mærke til, den måde hvorpå stamgæsterne placerer sig. Det fremtræder gennem deres interaktioner tydeligt, at de kender hinanden; det høres i samtalerne emner, den nærhed som henligger i sproget, og i den måde hvorpå ordene udveksles, indforstået. Stamkunderne sidder tæt på hinanden, ved borde i nærheden af hinanden, men alligevel ikke sammen. Der er oftest ingen øjenkontakt, ingen der sidder direkte over for hinanden, men alligevel en fornemmelse af samhørighed i luften. Det mærkes af de spydige og sarkastiske bemærkninger, der binder bordene sammen, og som leveres med både viden om, og forståelse for, rummets andre tilstedeværende. En ældre mand har taget sin rollator med ind til bordet, og har en iltflaske i køretøjets kurv. Han hoster og ser ud til at have svært ved at trække vejret. "Kan du ikke bare trække vejret med den anden lunge, Oluf?", siger bartenderen. Manden bag baren synes at være centrum for meget af den snak, der føres i rummet. Han runder værtshusets spillemaskiner, når de giver lyd fra sig, sætter dem i gang igen og holder styr på formiddagens kunder gennem de verbale tråde, som udgøres af de spørgsmål, kommentarer og svar, som rettes ud i lokalet.

Den gamle Oluf begynder at hive kraftigt efter vejret, og bliver hurtigt blå om læberne. Bartenderens sarkastiske bemærkning fra tidligere rammer gulvet med et klask, og i hidtil ukendt tone spørger han, manden der også lyder navnet "Røde", om Oluf har brug for et glas vand.²⁷⁰ Den gamle mand formår ikke at svare, men hiver efter ilt, med et tiltagende desperat udtryk i øjnene. En bølge af alvorlige blikke skyller gennem værtshuset, da Røde højlydt beslutter at ringe efter en ambulance. "Han var også af sted i sidste uge", siger han hvenvendt til folkene på den ene side af baren, da han krydser tilbage gennem

²⁶⁹ Normativt betragtet er der et utal af gråzoner og mellemmenneskelige etiske problematikker at finde her, men dette niveau er ikke interessant for analysens ærinde.

²⁷⁰ Som folk, der har opholdt sig over længere tid i byens gamle værtshuse, ved, så er alene tilbuddet om et glas vand nok til at se situationens alvor.

rummet for at nå telefonen. ”Men han bliver ved med at komme herved, så længe han kan gå ned ad trappen.” Nogle lange minutter senere ankommer ambulancen med blink og sirene, og Oluf lægges på en bære og køres ud ad døren og væk. Længere henne ad formiddagen bringer den velkendte ølkusk flere drikkevarer ind gennem samme åbentstående dør mod gaden. Noget går ud, andet kommer ind.

”Ja, det handler om det nære her i livet” siger Ewald, en ældre mand der kommer på Alfa henover en periode. ”Ja, en øl og en smøg, det er dét det handler om”, bryder Røde ind fra baren, og understreger igen, hvordan han følger med i de samtaler, der føres ved bordene. Vi taler nogle timer. Ewald er pensioneret og har tid til at tænke, som han siger. Vi indleder på hans initiativ og helt i tråd med værtshusets normer for opførsel – en uformel etikette som kun bliver tydeligere under arbejdet – vores bekendtskab med at tale om dagens avisoverskrifter. Men vi bevæger os hurtigt i samtalen og på Ewalds initiativ også ind i meta-refleksioner over ideer om sandhed og medieskabte virkeligheder. Manden er reflekterende og fortæller åbent om sit liv; om barndommen, forældrene og ungdommen, og om sine børn. Alt er med en tænkende og hverdagsfilosofisk kant. ”Hvis bare folk havde lidt mere tid til at tænke, og til at vente.”

Ewald beskriver værtshuset som et sted, hvor man har meget at gøre med hinanden på nogle områder, men også holder en vis distance. Han underbygger dette ved at sige, at vi i løbet af vores bekendtskabs første timer har talt mere om familie, børn og livsfilosofi, end han har gjort med de fleste andre af de mennesker, der kommer på stedet til dagligt. Igen en påmindelse om en række påfaldende grænsedragninger i det sociale samspil, der opretholdes af mennesker, som bruger meget af deres hverdag sammen. Under vores første møde får denne *hverdagens filosof*²⁷¹ redegjort for en selvskabt teori omkring liv og aldring. Han tegner en fiktiv linje op på værtshusets træbord med sin finger, og deler den i tre afdelinger. Disse tre dele symboliserer en *tre-delning af livet*, og til hver af disse perioder knytter sig særlige karakteristika. Ungdommen og livets første tredjedel er for Ewald bestemt ved en åbenhed, hvor mennesket er ’ude’ i verden som aktiv opsøgende, spørgende og lærende. Åben for verden. En fase som efterfølges af det, han kalder en *anden alder*, hvor vi hovedsageligt lever på baggrund af de erfaringer, som tidligere er gjort. Og i sidste fase lever mennesket stadig mere ’lukket inde i sig selv’, tiltagende afsondret fra verden og ude af stand til at

²⁷¹ Et begreb som er passende at bruge i forbindelse med de fleste af de mennesker, som opholder sig på byens gader og på dens upåagtede geografier, da de tænker meget over livets sammenhænge.

tilpasse sig samfundets forandringer. Trods det dystopiske islæt er tankerne fordrende for refleksion over flere af de forhold, der viser sig under feltarbejdet.

Teorien korresponderer med Duneiers arbejde (1992), der er foretaget blandt aldrende afroamerikanske mænd i et cafeteria i Chicago. Duneier beskriver, hvordan mændene ved "Slim's Table" i cafeteriet "Valois" mindes om de sociale strukturer, der prægede tidligere tiders fritidsliv på cafeterier, fortovskanter og i barbershops (ibid: 60-62). Hvordan de gennem deltagelse i en social organiseringsform, der indeholder tydelige referencer til fortiden, kan række tilbage til en formativ og vigtig epoke og her opnå fornemmelse for den erfaring, som tiden har trukket dem på afstand af. Som Duneier skriver, så findes fordums tiders sociale institutioner stadig i Chicago, men de mænd som søger Valois er ikke længere i stand til at opretholde en passende adgang til de hårde miljøer. I stedet besidder cafeteriet "... a remnant of another world, in a new relatively stable hangout." (ibid.: 62) Implicit i Duneiers behandling findes en tese, der ligner Ewalds. En tese om, at ældre mennesker i tiltagende grad lever baglæns, at fortiden indhenter os, bliver mere vigtig for hverdagslivet, da ældre mennesker i stigende "lukkes inde" med fortiden som stadig mere præsent og levendegjort reference. Som adskillige af arbejdets informanter ytrer, føler de sig i tiltagende grad fremmedgjort over for det samfund, de befinder sig i. Et samfund, der forekommer at være præget af nye normer, digitalisering, afpersonalisering af kontakten til steder som fx kommunen og de offentlige instanser, etc., men også de nye normer som opleves på gaderne, finder vej til en denne kritik. Samfund og aldrende mennesker rykker fra hinanden i en modsatrettet bevægelse, og disse ældre forstår ikke længere dette samfund.

Værtshusene er en art både æstetiske og sociale tidslommer. Meget har ændret sig, men en række grundlæggende sociale koder og æstetiske referencer er bevaret.²⁷² Interiøret, omgangsformerne, røgen, møblerne og farverne fungerer som reminiscens-teknologier, der lader de ældre opholde sig i landskaber, der besidder tydelig velkendthed og derfor fremkalder en diffus fornemmelse af tryghed. Disse steder repræsenterer en distinkt modpol til det sen- eller hypermoderne samfund, som farer forbi på den anden side af dørtærsklerne til gaden. Omgangsformerne er forudsigelige i deres karakter, og fortiden er derfor mærkbar og tilstede – den animeres gennem et massivt æstetisk og socialt vokabular, og det forventlige forekommer at være inden for rækkevidde.

²⁷² Som når informanten Svend, en stambruger på Vestlig, med reference til de hedengangne kaffebarer som værestedet kompenserer for, siger at "Der kunne man komme og få sig en ostemad, en kop kaffe, en sludder og se dagens B.T."

”A world that can be explained by reasoning, however faulty, is a familiar world. But in a universe that is suddenly deprived of illusions and of light, man feels a stranger. His is an irremediable exile, because he is deprived of memories of a lost homeland as much as he lacks the hope of a promised land to come. This divorce between man and his life, the actor and his setting, truly constitutes the feeling of Absurdity.” (Albert Camus citeret i Lyman & Scott, 1970: 11)

Camus tematiserer her gabet mellem netop det velkendte og ukendte og viser, hvordan oplevelsen af meningsfuldhed evaporerer, når verden mister de illusioner og det lys, som lader sig gribe i en frihed, der konstitueres på baggrund af basal tillid, og et basalt kendskab til det værende. For Camus anses mennesket som adskilt fra sit liv, en landsforvist, når det værende, her fx det omgivende samfund, ikke længere kan begribes, endsige forklares. En generaliserende syntese vil her lede til et lighedstegn imellem alderdom og en exil-tilværelse på kanten af samfundet. Dette vil være at tage Ewalds tese for alvorligt. Men med de ovenstående perspektiver in mente, kan vi betragte værtshuset som et refugium af både sensorisk og social karakter – en art kontra-exil, hvor bestemte ældre kan trække sig tilbage i en atmosfære, der besidder en ånd fra fortiden.

Tesen springer fra det dragende og inspirerende møde med denne værtshus-tænker. Men det der kommer til udtryk her, er blot en variation over de mange hverdags-filosoffer, som arbejdet udføres iblandt. Alle informanter gør sig oplagt inspirerende tanker om livet, og kan give dem fra sig; nogle langsomt over mange møder, andre i mere sammenhængende form, men med Ewald mødes et mere sjældent talent ud i at redegøre koncist for en *hverdagens levede filosofi*. ”... det hele hænger sammen...”, er en ytring han ofte ender sine sætninger med, eller skyder ind i samtalerne pauser og ophold. Somme tider forekommer udmeldingen adækvat, andre gange fremtræder den med en lettere skør klang.²⁷³ Værtshuset ”Alfa” er knudepunkt for en lang række liv som flettes sammen i tid og rum. Liv som altid kommer et sted fra og er på vej et sted hen. Noget kommer ind, andet går ud, og flere af disse linjer leder også igennem en kirke i nærheden.

²⁷³ Som Morton også beskriver, så kan denne holistiske tanke ofte bevæge sig tæt på galskab – en monistisk *madness* (2010a: 30).

9.4 KIRKEN

Onsdag eftermiddag leder mange af de bevægelser, jeg følger, imod et bestemt sted i byen. En kirke i et område, hvor flere informanter bor eller kommer på daglig basis, inviterer til det, som blandt de ældre beskrives som ”Kirken”, eller ”Kirken om onsdagen”. Enkelte kommer forbi eftermiddagens cafe-arrangement,²⁷⁴ imens langt flere har aftensmaden som en delt både geografisk og social reference.

Dørene til det imponerende kirkerum holdes lukket indtil klokken er fem. På dette tidspunkt har størstedelen af de små hundrede gæster forsamlet sig ved og omkring den bagindgang til kirkebygningen, som skaber vej til den ugentlige begivenhed. Bag dørene afsløres et storslået rum med højt til loftet og meterhøje vinduer, der selv på mørke vinterdage forsyner den brogede forsamling med lys ovenfra. Flokken strømmer ind gennem dørene, og mødes af et velkendt landskab bestående af borde, stole, opdækning, vandglas og servietter. Hovedparten finder rutineret og hurtigt hen til et af de langborde der skyder ud fra rummets ydervæggene og skaber en formation af parallelle lange borde med passage i midten. Et spektakulært puslespil bestående af meget forskellige mennesker lægges i løbet af de enkelte minutter, det tager gæsterne at hilse på diakonen og finde på plads ved bordene. Det er slående at bevidne, hvordan den systematik som indfinder sig her, refererer til andre af de steder som frekventeres med arbejdet. Bordene indtages sammen af mennesker, der kender hinanden fra forskellige væresteder, værtshuse og gadehjørner. Og over tid viser det sig, hvordan kirkerummet har faste pladser, der spejler strukturerne fra disse steder, hvordan de ældre her reproducerer en socio-geografisk orden fra hverdagens andre sammenhænge. Siddemønstrene konkret kopieres ikke i fysisk 1:1-forstand, men de mennesker som opholder sig sammen på fx værestedet ”Vestlig” i løbet af dagen, er her at finde ved det samme bord i det store lokale. Som det vises i

²⁷⁴ Jf. fotografiet af det skilt der pryder fortovet foran kirken på onsdage, ovenfor.

løbet af afhandlingen, har mange af de ældre flere sammenfaldende tilhørsforhold – de frekventerer mange af de samme tilbud og cirkulerer omkring mange af de samme steder – og der er derfor også flere muligheder for at sidde sammen med bekendte i det store rum. Men som det også ses på de andre steder, søges alligevel en række faste, eller næsten faste pladser af de ældre spisende.

Det betyder at *følgesvendene* Thøger og Birger er at finde i den samme ende af et bestemt bord hver onsdag, parallelt med Viggo og Kurt, der sidder i en anden ende af rummet ved et bord, der også søges af Inga, Johannes og flere af de andre fra det værested, de alle kommer på. Frank er at finde ved bordene, og foretrækker at spise i selskab med 'morgenholdet' fra dagens første værested; de sidder bagest i det store rum. De færreste ankommer sammen til trods for de forhold som re-materialiserer sig under måltidets organisering, men de finder sammen, de *genfinder* hinanden, på faste pladser i kirkens onsdagstilbud.

Kirken umiddelbart inden rummet indtages af spisende ældre.

”The expectation of regular participation in collective life is one of the greatest single sources of support a man can find – short of a wife and children,” skriver Duneier (1992: 39). Selvom hans arbejde er foretaget i en anden kontekst, er parallellen til dette studies informanter tydelig. Møderne i kirken om onsdagen udgør en art prisme – et privilegeret punkt at betragte de ældres rutiner fra. Med Duneier reflekteres det, der kan beskrives med begrebet om *rutinernes sikkerhedsnet*. Kirken er en urokkelig klippe, et bærende element i de ældres

verden; onsdagsinstitutionen står fast, og den understøtter de ældres møder. Med kirken som udgangspunkt kan vi følge de mange tråde, som leder i retning af andre lige så vigtige institutioner. Men fordi dette tilbud har et så tidsligt komprimeret virkefelt – det hele forløber på få timer, en ugentlig eftermiddag, og fordi tilbuddet har kapacitet til at rumme de mange mennesker, så efterlader forsamlingen af ældre et tydeligt indtryk af den vigtighed, som tilbuddet besidder. Måltidet er stramt struktureret og afvikles i et tempo, der ikke opleves i andre af de sammenhænge, informanterne mødes i. I effektiv modsætning til det langstrakte, rolige og ofte døsig liv, der karakteriserer hverdagen på væresteder, gadehjørner og værtshuse, serveres og spises både hovedret og dessert her i løbet af ca. tre kvarter.

Som informationsskiltet, der pryder fortovet foran indgangen på disse onsdage viser, er arrangementet timet. I forlængelse af denne tæthed fremtræder institutionens vigtighed med manifest klarhed, den kan aflæses ved bordene. Her ses Duneiers ide om en regelmæssig deltagelse i komprimeret form. Sikkerhedsnettet kan iagttages i denne organisation, netmaskerne består af sammenviklende linjer der vikles sammen i kirkens rum, men det kan også følges i form af de spor, der i forlængelse af denne sammentrækning leder imod de øvrige steder i *trådnettet*. Den beskrevne effektivitet efterlader på ingen måde fornemmelsen af hast, det er ikke en strømline maskine, der giver køb på det næstekærlighedsideal, som spisningen hviler på. Der er plads til en snak med den tydeligt tilstedeværende diakon, eller med kirkens præster, der ofte også er blandt de spisende. Og der er mulighed for at lave aftale om mere intensiveret samtale, hvis tiden viser sig for knap for et opstået behov.

Ved at tage fat i enkelte af tidligere beskrevne mænd, der også kommer i kirken; *følgesvendene* Thøger og Birger, kan der skabes mere konkret fornemmelse for den berøring, de ældre har med en større kreds af mennesker gennem cirkulationen på hverdagens steder. I dette ærinde følger en opremsning af de sociale institutioner, som makkerparet sammen har berøring med:

Værtshusene Alfa, Beta, Delta og Epsilon opsøges af de to i følgeskab. Det samme gælder værestederne Østlig, Vestlig, og offentlige steder som et centralt gadekryds og flere af de trafikerede hovedveje, Sprækken, Tværgaden og Tomten.²⁷⁵ Til dette kommer en række kiosker og forretninger, der indeholder elementer af det sociale liv, som knytter sig til underfladens trådnet. På alle de opremsede lokaliteter findes andre af de ældre, der indgår i hverdagslivets *knytning*; det trådnet som med klangbund i ovenstående

²⁷⁵ Med disse synonymnavne refereres til steder, der har vigtighed for en stor del af arbejdets informanter.

analysearbejde begynder at tegne sig klarere. Disse forbindelseslinjer er sammenfiltrede og nuancerede i en sådan grad, at det vil kræve en særligt udviklet kortteknologi at gøre grafisk rede for komplekset af bevægelige linjer og anvendelsen af lokaliteter. I stedet for en grafisk repræsentation, der potentielt også vil udgøre en udtalt reduktionistisk tilgang, kan ovenforstående *litterære bevægelseslinjer*; den tæt beskrevne sammentrækning af arbejdets informanter i kirkens rum, samt Thøger og Birgers berøring med steder, give en blot antydnet fornemmelse for underfladens omfattende forbundethed, for beskrivelserne af enkelte informanter, følgeskaber og anvendelsen af særlige steder.

Med afsnittet vises, hvordan den institution som det ugentlige tilbud udgør, er i stand til at drage de ældre til sig og sammen. Hvordan den yder en nærmest humanmagnetisk tiltrækning på den heterogene målgruppe, jeg har fulgt. Som analytisk prisme bliver kirken indgang til at betragte den omfattende bevægelse der flytter sig rundt i byen, og som opnår tæthed på bestemte steder.

Igen resonerer begrebet om den *upåagtede geografi* i beskrivelserne af onsdagsinstitutionen. Uden adgang til rummet udgøres eneste vidnesbyrd om denne begivenhed af den brogede bevægelse af ældre, der leder hen over fortovet og forsvinder ind lokalet, og af det skilt som fra fortovet leverer subtile varsler om forsamlingen bag de høje vinduer.

I minutterne op til kl. 17 kan det på fortovet foran kirken iagttages, hvordan arbejdets informanter og mennesker der lever i lignende situation, *trækkes sammen*. I ly af tilbuddet opnår dette hav af rørte forbindelseslinjer tæthed med hinanden, de knyttes sammen i tid og på sted. For derefter at vikle sig løs og forsvinde ind i byen igen.

Meget passende for analysens progression, kan skrivningen her koble sig på det følgeskab, jeg en aften indgik i sammen med Thøger og Birger, og som ledte fra det oplyste kirkelokale, ad fortovets asfalt, til dets modsætning i Værtshuset "Betas" dunkle rum.

9.5 VÆRTSHUSET "BETA"

Vi tager tre pladser dybest inde i hjørnet af værtshusets rygeafdeling. Jeg kommer også på stedet i dagtimerne, og forbereder mig derfor på at møde en række velkendte ansigter i halvmørket, som vi træder ned ad fortovet, tre mennesker i delt rute. Men klientellet er et andet hen på aftenen, og det er kun Danny, en mand der også gør rent på værtshuset i morgentimerne, der stadig er at finde på stedet. Resten af dagholdet er gået hjem, eller er trukket andre steder hen. Det bliver til en øl og til en snak, der optager os ud på aftenens første timer. Thøger og Birger synes trætte, og vores samtale er langsom, brudt, flakkende. Jeg selv er tydeligt

mærket af en lang dag på asfalten. I de mange henvisninger til eftermiddagens liv, som er skrevet ind i værtshusets fysik, er de stampladser der nu enten står tomme hen, eller er besat af andre; Viggos plads under vinduet mod gaden, sofærækken hvor "Korte", Morten og Benjamin gerne sidder, og det store bord, der i løbet af formiddagen langsomt optages af Jørgen, Martin og de andre. På væggene findes en ophængt invitation til værtshusets årlige fest. Det er en begivenhed, som gives tiltagende mere opmærksomhed i dagtimerne, i takt med at festen nærmer sig.

Hvor de få aftner, jeg kommer forbi værtshuset, byder på et blandet klientel bestående af unge, midaldrende og enkelte ældre fra vidt forskellige sammenhænge, er dagtimerne bestemt ved en mere monokrom og stramt knyttet gruppe stamgæster: en flok som hovedsageligt består af ældre mænd med personlig relation til hinanden, og en perifer tilknytning til arbejdsmarkedet og samfundets officielle institutioner.

Interiør fra værtshus.

Formiddagene i værtshuset, de "morgener" som fra 10-tiden strækker sig ind i dagen, er bestemt ved et roligt liv. Stamgæster træder ind ad døren, finder ind på de vante siddepladser og begynder dagen sammen. Furede ansigter rettes ud, mens urolige hænder hælder de første øl op. Langt de fleste drikker alkohol, men enkelte er holdt op og kommer forbi for at pleje bekendtskaberne og de andre dele af værtshuslivet, der samler gruppen ved bordene. Hash skifter hænder, det samme gør receptpligtige præparater og artefakter, der ikke er købt på konventionel vis,

og som jævnligt er fremskaffet på bestilling.²⁷⁶ Resultaterne af aftenens fodboldkampe, gevinster som er vundet på forskellige budtjenester og spil, aktuelle nyheder, og begivenheder i fællesskabets delte omgangskreds, er blandt de emner der rækker hen over bordene.

En formiddag annoncerer Martin sin fødselsdag ved at sende Tom Pettys ”Free Fallin’” ud gennem højttalerne fra jukeboksen i hjørnet, hvorefter han giver omgang til kredsen af tilstedeværende mennesker. I perioder flyder samtalen i rummet jævnt, men der er lange stræk, hvor intet siges; hvor de mennesker, der sidder fordelt på stolene, giver subtile tilkendegivelser på hinandens tilstedevær. Små fnys eller suk, der leveres som reaktioner – henvendelser til fællesskabet og rummet – på de nyheder, sportsresultater eller andre informationer, der strømmer ud af den radio, som vikarierer for en udeblivende betaling i jukeboksen. Lange ophold i samtalen brydes af en nyankommet gæst, eller når bartenderen kommer ud af baren for at snakke.

Tom Waits leverer med sangen ”A Sight for Sore Eyes” (1977) et yderst præcist portræt af de værtshusmiljøer, jeg møder gennem arbejdet.²⁷⁷ Han rammer ned i værtshusets væsen på mange niveauer, og med sans for at skrive detaljerigdommen frem i nærmest aforistisk koncis form. Blandt de ting, Waits adresserer, er den personlige distance i samtaleformen, som allerede tematiseres ovenfor; småsnakken med bartenderen; et menneske der kender stamkunderne, men som alligevel ikke kommer for tæt på. Relationerne er både nære og perifere, og bartenderne kender sine kunder, på samme tid som de slet ikke kendes. Der er ofte en mangeårig relation imellem kunderne og de mennesker, der arbejder bag baren på disse steder. Som Waits beskriver, så indeholder samværet betydningsfulde tilbageskuende ”*toasts to the old days*”, hyldester der også tilegnes hedengangne sportshelte, og som i bred forstand er karakteristiske for den retrospektivt orienterede interesse, der erfares på værtshusene – et forhold der også berøres i analysen ovenfor.²⁷⁸

Videre tematiserer Waits de mellem menneskelige forhold, som praktiseres af stedernes stamgæster; nogle har forladt byen, imens andre måske ’kommer ned’.²⁷⁹ I ideen om *at komme ned*, læses netop den forlængelse af boligen, som disse steder udgør for mange af stamkunderne. Dernæst adresserer Waits de konkurrencer og turneringer (billard, dart, væddemål), der samler

²⁷⁶ Se analysekapitlet om økonomi på s. 255-272.

²⁷⁷ Se afhandlingens bilag for teksten i sin helhed.

²⁷⁸ Se Ewalds tese på s. 210-212.

²⁷⁹ [...] *No the old gang ain't around everyone has left town 'cept for Thumm and Giardina said they just might be down.* (Waits, 1977)

stamkunderne ved tilbagevendende begivenheder i de enkelte værtshuses årshjul. Dette fænomen er set på tværs af alle de studerede værtshuse, hvor initiativer som billardturneringer, fællesspisning, påske- og julefrokoster etc. gør det muligt for gæsterne at indgå i værtshusenes konstitution på mere grundlæggende måder. Det erfares, hvordan stamkunder arbejder sammen om at levere maden til fælles arrangementer, hvordan turneringer lader de enkelte steds kunder konkurrere imod hold fra andre værtshuse, og herigennem knytte en art gruppemæssig værtshus-identitet, der sikrer et mere tydeligt internt sammenhold. At værtshusene fungerer som en art *para-hjem*, noget jeg vil vende tilbage til nedenfor. Endelig behandler Waits de mange tragiske begivenheder, der sker både på og i periferien til disse steder; dødsfald, sygdom, og de mange voldsomme hændelser, der følger de lige så voldsomme liv, og som derfor finder vej gennem værtshusene. Beretninger om ulykker og dødsfald er på alle måder altid præsente på disse steder, hvor trafikdrab, stofoverdoser og alkoholrelaterede dødsfald er del af hverdagen.²⁸⁰ Og betydningen af de *enarmede tyveknægte* og andre typer spil med pengegevinst, er, som også Waits udpeger, en gennemgående reference for samværet, hvor der flere steder væddes om og spilles på alt. Lyrikken fungerer nærmest som en opremsning af de fænomener og komponenter (sociale som fysiske), der mest mærkbart konstituerer rækken af udforskede værtshuse.

Parallelt med de studerede væresteder, gadehjørner og genbrugsbutikker besidder de enkelte værtshuse deres individuelle særpræg, deres 'profil' og tilhørende klientel,²⁸¹ men det nævnte stykke lyrik rammer de karakteristika, som værtshusene har til tilfælles, i tone, atmosfære og sociale logikker.

Tomas Espedal, som allerede er en anvendt stemme i ovenstående analyse²⁸² skriver om værtshuset, at det kan indeholde en ny familie.

”Ja, lokalet ligner virkelig en stue. Der sidder min drikkebror og min drikkemor og min drikkefar, og her sidder min drikkesøster, hun giver mig øl og cigaretter. Men jeg vil sidde alene. Jeg vil drikke de første øl alene med glassene og bardisken og bartenderen. Lytte og se. Høre

²⁸⁰ Se analyse på s. 279-285.

²⁸¹ Gennem 'ordet på gaden' er de forskellige værtshuse karakteriseret som steder, hvor henholdsvis; '*kunderne ryger hash på gaden*', '*der lånes penge ud og drives kreditvirksomhed*', '*er en rolig atmosfære*' etc. Samme form for brugerkarakteristik gør sig gældende i relation til væresteder, parkområder og gadehjørner.

²⁸² Espedal leverer efter min mening en utrolig mængde livsklogskab, sociologisk og filosofisk vid og et menneskeligt klart blik med sin roman *Gå*. Derfor bringes hans skrift i anvendelse i denne sammenhæng.

de samme gamle historier, se de samme gamle ansigter, og blive en anden.” (2007: 14)

Når Espedal skriver, at værtshuset kan skabe følelsen af et hjem, og dertil kalder det for et *perverst hjem* og en *umulig stue* (ibid.: 15), så finder jeg, med baggrund i den erfaring, der er opnået i samværet med feltarbejdets informanter, at det er mere passende at beskrive værtshuset som et *para-hjem*. Som kapitlet ovenfor viser, så strækker disse mennesker deres eksistens ud af det konventionelle hjem, og langt mere end at finde sig hjemme på det ene eller andet sted, så opnås en eksistentiel forankring i et område mellem bevægelse og ophold. Para-hjemmet er et sted, hvor man kan høre til, altid kun delvist, men på afgørende måder – det er et sted, der skyder ud over boligen ved at være noget andet, en del af det spind som muliggør forankring og som lader os sammenknytte en række para-hjemsteder for at opnå fodfæste (jf. Ingold, 2015a).

Espedal rammer et andet interessant og karakteristisk forhold, det at man aldrig rigtigt er alene i værtshuset, *aleneheden* findes ikke. Forfatteren vil drikke sine første øl alene, men alene er, som han skriver; i selskab med *glassene*, *bardisken* og endelig *bartenderen*. Han vil *lytte og se*. Høre de samme af *stedets gamle historier*, se de samme gamle ansigter, og blive en anden (smelte sammen med stedet). I værtshuset er man aldrig alene, men det jeg vil tematisere med et begrebet *alene-med*,²⁸³ da der som minimum altid er en bartender, artefakter, historier: *bestemte andre* tilstede. Denne alene-med-hed gennemsyrrer værtshusets organisation, som det også beskrives ovenfor med de måder, som stamgæsterne vælger at placere sig på.²⁸⁴ De sidder ved deres eget bord, men er her i berøring med stedet. De er ikke alene, men *indirekte involveret*, optaget både *i* og *af* historierne, lyden, de samme gamle ansigter – alt dette som enten er konkret til stede, eller som ikke kommer ned i dag (jf. Waits), er på vej, eller ikke kan komme mere.²⁸⁵

Som det ses i alle de studerede værtshuse, kommer en række stamgæster for at sidde alene i hjørnerne og her hovedsageligt indgå i indirekte interaktion med den bartender, der baseret på gentagelige mønstre allerede ved, hvad de vil have, og hvilke drikkevarer, de foretrækker på bestemte tidspunkter af dagen. Et lille vink med hånden, en tyvekrone på kanten af bordet eller et bestemt blik udgør det meste af denne interaktion, imens ankomster og afskeder

²⁸³ Et begreb der er fonetisk inspireret af mobilitetsforskeren Ole B. Jensens begreb *mobile-with* (2010) og på indholdssiden henter inspiration i Donna Haraways begreb *becoming-with* (2016).

²⁸⁴ Se s. 209.

²⁸⁵ Jf. implikationerne af en *tilbageholdt mobilitet*, se s. 195-198.

består i en subtil, for det utrænede øje næsten usynlig gestik. Kunderne kender hinanden, så drikkebroderen og søsteren respekterer de personlige kommunikationsbehov og -grænser, langt det meste af tiden i alle fald, hvilket igen ikke spejles af betragtningerne om det *perverse hjem*, eller den *umulige stue*, men i stedet peger i retning af den gensidige respekt, som *para-hjemmets* familiemedlemmer må udvise over for hinanden. De fungerer sammen, og de 'bliver til' sammen (Haraway, 2016), og de lever sammen, delvist.

Enlig stamkunde på værtshus.

Alene-med-heden erfares tillige, når Klaus, en ældre mand jeg kender fra gaden, kommer lejlighedsvis for at sidde alene i Betas affolkede ikke-ryger lokale. Det samme gør den ældre Walter, og andre fra området. Ingen af dem plejer eksplicit omgang med andre gæster, men de taler om løst og fast med bartenderen Henning, når de bestiller drikkevarer i baren, eller når andre anledninger viser sig.

Under arbejdet erfares det, hvordan bartenderne besidder udtalt centrale roller på de studerede værtshuse; et forhold jeg i forlængelse af ovenstående vil reflektere med ideen om *bartenderen som skriftefader*. Barpersonalet fungerer som fortrolige og socialt medierende figurer, da de altid er tilstede som emner for forskellig snak, og fordi værtshusets sociale liv passerer igennem dem. De tager telefonen, når kunderne ringer for at forhøre sig om bestemte andres eventuelle tilstedevær, og de fungerer som midtpunkt i

udvekslingen af informationer og de rygter, der florerer og passerer igennem i værtshusmiljøerne.²⁸⁶ Ved at bringe det ovenfor udviklede begreb om *alene-med* ind her, ses desuden det forhold at bartenderen altid udgør det første og sidste menneske på posten, at man ikke kan frekventere værtshuset udenom denne karakter. Der er en afgørende både formel og uformel autoritet forbundet med positionen bag baren (fx Cavan, 1966), en position der desuden underbygges af myndigheden til at bringe de centrale drikkevarer over disken. Det ses løbende, hvordan grænselinjen mellem bar og det større værtshuslokale bevogtes, og hvordan selv små forsøg på overskridelse af en sådan *social demarkationslinje* sanktioneres med håndfast tydelighed. Denne distinktions vigtighed træder desuden frem, når særligt centrale eller privilegerede stamkunder besidder en ikke-italetat merit, som lader dem overskride grænsedragningen i løbet af dagen. Tilstedeværelsen af et sådant socialt og myndighedsmæssigt skel er mål for tydelig opmærksomhed på alle de studerede værtshuse – noget som igen understreger den særlige position bartenderne besidder. Autoriteten er forbundet med et ansvar i forvaltningen af de ofte prekære informationer, som *skriftefader* eller *moder*; kommer i besiddelse af, og som det også er reflekteres tidligere,²⁸⁷ med den daglige forvaltning af såvel stemning som lokale lov.

Jesper er en af de folk, der har en tilsyneladende mere perifer måde at bruge værtshuset på. Jeg kender den 65-årige mand fra området omkring beværtningen, hvor han opholder sig langs de samme ca. 100 meter af en trafikeret hovedåre. Han har en lille lejlighed, men bruger det meste af sin tid på at cirkulere i området, til fods. Et bestemt opgangsparti, der er indsunket i en husfacade af sten, muliggør tilbagetrækning fra den travle gade. Den materielle lomme tilbyder læ i årets kolde og blæsende måneder og udgør en af de arkitektoniske anordninger, et sted, eller en geografi i byen, som er vævet ind i hverdagen. Jesper sidder på opgangens stentrappe, trækker sig ind i fordybningen, i afstand fra gaden, eller befinder sig på fortovet i få meters afstand fra dette fysiske forankringspunkt. Med hånden strakt frem udbeder han sig donationer fra byens forbipasserende. På lignende måde gøres brug af et cykelstativ længere nede ad fortovet. Det anvendes som siddeplads i løbet af dagen, og lader Jesper opnå tæt kontakt til de forbipasserende fodgængere, idet de træder gennem det smalle fortovsrum, som opstår mellem en butiksfacade og jernstativet. ”Har du et par kroner”, siger han gentagende, som et fortsat ekko af sig selv, stående eller siddende her, midt i gadens larm og trængsel. Vi kommer langsomt til at kende

²⁸⁶ Se s. 290-291.

²⁸⁷ Jf. beskrivelse af ”Røde” på Alfa, s. 209-210.

hinanden, da jeg gør det til vane at kile lidt småsnak og en mønt ind i forbifarten, noget som leder til en relation imellem os.

En dag i arbejdets tidlige fase træder Jesper ind på Beta. Han køber en af de billige formiddags-øl, og sætter sig alene ved et bord i det røgfyldte lokale. Enkelte subtile bemærkninger og gestik veksles mellem den allerede tilstedeværende Morten og Jesper, og da bartenderen forsvinder ud i baglokalet, udveksles penge og hash. Transaktionen er hurtig og præcis. Jesper vender tilbage til sit bord, drikker øllen og rejser sig nogle minutter efter. ”Vi ses”, siger han henvendt ud i rummet, inden han igen forsvinder ud i gadens formiddagslys. I løbet af arbejdet viser det sig, at manden vender tilbage til værtshuset flere gange i løbet af dagen. Han forsyner sig med det, han beskriver som en altafgørende stimulans, hashen, og plejer på samme tid det, der ved de første øjekast kan forekomme at være overfladiske forhold til værtshusets andre. Han tager ikke tydelig del i de samtaler, der føres under hans tilstedevær, men er alligevel involveret i interaktionen gennem små kommentarer og non-verbale tilkendegivelser. ”Ja, det kender du jo godt, ikke Jesper?”, kan Martin eller en af de andre sige, og herved invitere ind i det talte ords domæne, hvorefter Jesper svarer ”Ja” og griner lavmælt, eller responderer på lignende måde. Parallelt til de andre stambrugere har han fundet en plads i denne sammenhæng.

Men værtshusets betydning for manden står klarere tegnet, da en af de årlige fester afholdes. Der er buffet på bordene, musik, masser af mennesker og heriblandt de fleste fra ’dagholdet’. Da aftenen er godt i gang, træder Jesper ind ad døren i følgeskab med en yngre kvinde. Han har fortalt om sin voksne datter der, som han selv, lider af psykisk sygdom. Hun besøger ham nogle gange om måneden og overnatter i lejligheden. De ryger sammen, taler om livet og sætter pris på hinandens selskab. Med baggrund i disse fortællinger fra vores fortovsmøder gætter jeg på, at det er datteren, der følger tæt efter manden på deres vej ind i det feststemte værtshus. De står tøvende foran buffeten, han udpeger de vegetariske retter, hun nærmer sig, men fortryder, vender sig for at forlade stedet, men overtales til at blive. Af de spørgsmål, som rettes imod Jesper fra de bekendte på stedet, lader det sig høre, at datteren ikke er et kendt ansigt på stedet. ”Er det en kæreste?”, ”Nej, det er min datter!” svarer faderen. Han stryger hende ned over kinden, ”du ser godt ud min skat.” Som den næste lille time skrider frem, lader det sig iagttage, hvordan Jesper viser værtshuset frem for datteren. Fremvisningen har svære vilkår, da hun løbende forlader lokalet for at vente på fortovet, træder ind igen iført hætte, og står flaksende nær lokalets hjørner, nærmest forsvundet ind bag de mange lag af tøj, der delvist slører en meget spinkel krop. Men gennem situationen fremtræder værtshusets vigtighed for Jesper på en ny måde. Det er

både rørende og sårbart at bevidne, hvordan han drager omsorg for datteren, hvordan han forsøger at hjælpe hende til at blive og finde ind i festlighederne, da begivenheden er vigtig for ham, men også fordi han vil vise hende det sociale rum, han gør brug af i hverdagen. Ved at mødes med Jesper i flere kontekster; på værtshuset og de gadelokaliteter der er centrale opholdssteder, lader det sig både se og høre, at relationerne på værtshuset er de vigtigste og tætteste i hans liv. Det er her, han finder sit primære sociale behov dækket under de cirkulerende vandringer mellem gade og værtshus, og det er klientellet her; stamgæsterne og bartenderne, der tilsammen med hans datter, er de mest gennemgående og vigtige relationer. Og det er her han køber hash.

9.6 FORVIKLEDE STEDER

Hvor kapitlets første del er orienteret imod at fremskrive stedernes vigtighed, peger de nedenstående afsnit mere eksplicit imod det forhold, at de udgør vigtige berøringspunkter i hverdagen, at de er geografier som konstitueres ved cirkulerende linjers gennemfart og sammenvikling. Herved mødes dette kapitels analyser med det foregåendes i en bestræbelse på at fremskrive det centrale trådnnet, der gennem bevægelse spindes på upåagtede geografier; på de særlige steder i byen.

Lars' bevægelsesruter er at se i forbindelse med det salg af piller, han er engageret i, og kundegruppen til den lille forretning er spredt over et større område af byen. Han kommer på flere væresteder, værtshuse og frekventerer bestemte gadehjørner. Men hans veje leder også igennem en kirkegård, der på alle måder udgør et nøglested for hans hverdag. Han vandrer på stierne, der fører igennem rækkerne af gravsten, fodrer katte i baggårde og på grønne arealer, og binder byens steder sammen med sin gang og de forskelligartede udvekslinger, der præger de mange stop. Han opholder sig kortvarigt på det centrale hjørne "Gadekrydset", går ad bestemte gader og fortove, og bevæger sig videre mod udvalgte bænke på gader og i parker. Det er kun en mindre del af hans bevægelse, der relaterer sig direkte til salget af piller. På bestemte steder kommer han også bare for at tale, for at se andre og for at kaste sig ud i de disputer, der er karakteristiske for hans omgang med andre.

Et lignende mønster bestemmer det liv, jeg tager del i sammen med informanten Anton. Han er blandt de ældre, der forsamles på et bestemt gadehjørne i formiddags- og eftermiddagstimerne, og hans liv foregår i bevægelse mellem den lille lejlighed på plejehjemmet, gadehjørnet og samme plejehjems

spisested.²⁸⁸ Han inviterer mig med op på det lille værelse, hvor vi spenderer tid sammen, taler om familiære relationer, datider og nutider, og sidder tavse sammen til lyden af radioen eller de flaksende billeder fra TV-skærmen. Anton bruger meget tid i sin lænestol ved det altid på-klem-stående vindue, der har udsigt til både gaden og fjernsynet. Men han strækker livet ud i byen, så ofte det kan lade sig gøre; når kroppen og vejret er samarbejdsvillige.

Fotografi fra Antons værelse.

Kapitlets analyser viser, hvordan de tætte forhold mellem steder og mennesker er karakteristiske for de studerede ældre i bred forstand. Beskrivelserne og den analytiske refleksion bidrager til at understrege ideen om, at hverdagslivet blandt de fulgte informanter praktiseres i en udstrækning mellem yderst vigtige lokaliteter; boliger, gadehjørner, væresteder, værtshuse, genbrugsbutikker. Stederne besidder en distinkt vigtighed som berøring- og forankringsspunkter – som *places of entanglement* (jf. fx Ingold, 2007; Tsing, 2015). De efterlader plads til de ophold, der resulterer i en både intim, distanceret og signifikant *sammenknytning*. Som det vises med Jesper ovenfor, giver hans ophold på steder mulighed møder, for *sammenvikling* og *berøring* med andre, i forskellig grad og forståelse. Hans cirkulation må forstås i sammenhæng med opholdene på stederne og vice versa. Lejligheden forlades om morgenen, så han kan vandre rundt i sit

²⁸⁸ Se også s. 178-181.

område; ned ad sidegaderne, tilbage på gadens andet fortov. Der er ingen hast, intet bestemt han skal nå, men han må ud for at bevæge sig, langsomt, ind i dagen. Vandring brydes af standsning, og med standsningen gør han sig mere tilgængelig, han åbner sig for landskabet. ”Har du et par kroner du kan undvære?” er en linje af ord, men også et blik, en gestus med kroppen, en stemme der rækker ud efter andre; en hen-vendelse. Det samme er opholdet på stentrappen; en standsning af bevægelsen, der øger mulighed for kontakt, møde, friktion, korrespondance. Som det også beskrives med hans gang på værtshuset, er ophold og berøring mulighed for en social forankring. For Anton er gadehjørnet nær afdelingen et sådant forankringspunkt – et sted han kan nå verden fra, hvor omverdenen passerer igennem. ”Goddavs, Skipper... Ja, den er god nok!” Han går i dialog med andre fra denne post; kioskejere, forbipasserende mennesker og dyr. Hjørnet er et af de steder, hvor han kan stille sig ud i *det åbne*. Dette forhold er beskrevet i mange variationer, med de hverdagsliv der hidtil er underkastet analyse. Hjørnet er en ingoldsk *hvirvelstrøm*²⁸⁹ – et sted, hvor verden passerer igennem og kan nås.²⁹⁰

Ingold skriver at det enkelte sted indtager sin specifikke karakter gennem de erfaringer det stiller til rådighed for dem, der burger tid på det. At det partikulære steds skuer og udsyn, dets lyde og lugte konstituerer dets specifikke atmosfære (2000: 192). Han skriver videre, at denne *stemning* (jf. *ambience*) afhænger af, hvilke typer aktivitet stedets okkupanter er engageret i; hvem de er og hvad de bringer med til stedet (ibid.). Implicit i denne betragtning læses en ide om, at stedet kun fungerer befordrende for møder, hvis det indtages gennem ophold, da vi med stedsanvendelsen efterlader noget, som andre kan finde. Dette enten gennem vores konkrete tilstedeværelse,²⁹¹ eller ved at efterlade spor. Det er gennem *indskrivning af vores væren i stedet*,²⁹² at dets stemning konstitueres (ibid.). Som et uddrag af mine feltnoter fra et gadehjørne berører, er stilstanden præmis for et mere end overfladisk møde med byen.

Her er virkelig en heftig trafik, når man sidder længere på området – overalt myldrer det med mennesker til fods og på cykler. Her er en imponerende lyd: Biler i alle størrelser, vejarbejde (brolægning) på hjørnet ved supermarkedet, folk der taler sammen i forbifarten,

²⁸⁹ Se s. 55-58.

²⁹⁰ Igen jf. diktummet at være offentligheden er, at være eksistentielt tilgængelig.

²⁹¹ ”Goddavs, Skipper...”

²⁹² Jf. definitionen af begrebet *upåagtede geogrfier* på s. 185.

cykelkæder der giver lyd, pedaler, fodtrin... det har alt sammen en lyd, når man opholder sig i det. (uddrag af feltnoter d. 29. maj, 2013)

I forlængelse af denne sensorisk betingede empiriske indsigt, kan også informanternes anvendelse af byen reflekteres. Noten viser, hvordan byen og dens steder åbner sig på særlige måder, når man slår sig ned.²⁹³ At muligheden for at optage og differentiere i mylderet intensiveres i opholdet. Hermed tydeliggøres det også, at *ophold* forstærker muligheden for *forhold*. Foruden ophold op opstandsning ville byen alene være *baner af bevægelse* (jf. Virilio, 1998, Amin & Thrift, 2002),²⁹⁴ og ikke sted, hvor dybere møder kan foregå. Den kanoniserede betragtning af byen som et *urban fabric* (Lefebvre, 2003 [1970]), lader sig kun realisere, hvor byens linjer kan vikle sammen i tid og rum, i de ophold, hvorigennem tråde og linjer kan filtre sig sammen og danne en sådan stoflighed. Storbyens kludetæppe knyttes ikke med nogle former for erfaret tæthed, uden opholdet.

Et parkområde i byen, hvor bænke er forsynet med navneskilte på stampladserne.

Kapitlets analyser viser, i en udpluk af variationer, hvordan opholdene på byens steder er af central vigtighed for de udforskede hverdagsliv. Som det allerede

²⁹³ Her læses desuden en parallel til den metodiske tilgang jeg gør brug af og som beskrives på s. 96-97.

²⁹⁴ Jf. afsnittet "At gøre gaden til arbejdsplads" på s. 95-97.

træder frem i det ovenstående kapitel, er et fokus på bevægelses-fænomenet i sig selv ikke adækvat i analysen af hverdagslivet blandt de ældre, mobiliteten må beskues i tæt forbund med de steder, den leder i retning af og igennem, og de muligheder der her foreligger i et bredt felt af ikke-bevægeligt tilstedevær. Analysen peger på, hvordan mobiliteten gør det muligt at binde byens steder sammen, og hvordan disse signifikante ”places of entanglement” altid konstitueres i krydsfeltet mellem bevægelse og mere stationær stedsanvendelse. Stedet er konstitueret gennem bevægelse, men bliver først sted for berøring, forankring og relationel forvikling, når det indtages gennem ophold.

9.7 AT FINDE HJEM?

Kapitlets analyser viser i retning af, at ideen om hjem må betragtes i mange variationer, at bør reflekteres, da den indeholder implicite etnocentriske antagelser. Walter Benjamin skriver at:

”Gader[ne] er kollektivets bolig. Kollektivet er et evigt vågent, evigt aktivt væsen, som oplever, erfarer, erkender og udtænker ligeså meget mellem husmure som individer indenfor hjemmets fire vægge.” (2007 [1982]: 1063, min parentes)

Når Benjamin videre betragter byens gader som et landskab der, som en stue, åbner sig for og omgiver den, der giver sig tid til at deltage (ibid.: 1065), formulerer han en interessant ansats for den igangværende analyse, da byen her betragtes som et væsen, der stiller et hjem til rådighed, et hjem som er indtageligt for den, der er villig til at stille sig *derud* – gennem bevægelse og ophold. Projektets informanter finder ikke hjem, på ét enkeltstående og særligt privilegeret sted i verden, men sammenknytter hjemligheden det i et spind som strækker sig ud mellem mange, som det er vist ovenfor. Her udgør det tidligere udviklede begreb om *para-hjemmet*²⁹⁵ et perspektiv, der understreger stedernes karakter af delvise hjem. Et hjem er i denne forstand ikke et enkeltstående sted, der kan aflåses, forlades og vendes tilbage til, men i højere grad en *hjem-stavn*; en *egn* og et *område*, hvori en række para-hjem findes og kan frekventeres.

En oplagt kritik af en sådan syntese er, at mennesker på tværs af ulige vilkår foretager parallelle eller lignende knytninger; at fænomenet ikke alene relaterer sig til de fulgte ældre, og derfor ikke har et distinkt udsigelsespotentiale set i forhold til denne gruppe. Det er ikke en påstand om et radikalt fund jeg

²⁹⁵ Se s. 220-221.

fremfører, jeg søger i stedet at vise, hvordan livet er en bricoleret sammenstyknings af væsensforskellige elementer, og at dette får en særlig vægt og betydning for studiets informanter; mennesker der som Jesper, Anton, Anders og andre ældre, lever med vilkår som ensomhed, sociale særpræg og økonomisk fattigdom.

At føle sig hjemme er at kunne etablere en særlig tryghed; det vi ofte beskriver med begrebet om det *hjemmevante*, eller det *hjem-lige* (Winther, 2006). Beboelse er evnen til at bo det værende gennem vanen, som Heidegger påpeger, når han drager forbindelser mellem det at bygge, at vedligeholde og bo og viser, hvordan tilværelsen er et konstruktionsarbejde der foregår i området mellem vaner og aktivt byggearbejde (2000).

Hjemmet er en efemerisk og skrøbelig konstruktion, en *bygning* der ikke tåler al slags vejr, men at finde hjem, en bestræbelse der løber gennem ethvert liv, er en praksis der kendetegner såvel mennesker som dyr og andre eksistenser. Hjem er der, hvor hjertet er, skriver Stewart (2007: 55), ”But take one foot out of the frame and things get sketchy fast... The home cocoon lives in a vital state – open, emergent, vulnerable and jumpy. ” (ibid., forfatterens punktering). Og når det hjem-lige ved hjemmet er en følelse, er det sårbart. Det er noget som udfordres, og som konstant skal både opret- og vedligeholdes gennem engageret og engagerende byggearbejde. Præcis en sådan bestræbelse træder med markant tydelighed frem hos de studerede ældre, når deres praksis beskues med *knytningen* som billede på opretholdelsen af de liv, der søger hjem-ligheden på tværs af alverdens steder, udstrakt i byverdenen.

Herfra forekommer det befordrende at opløse ideen om hjemmet som et stationært og fysisk forankret fænomen, da det med de fremskrevne perspektiver er en konstruktiv fortløbende bestræbelse, vi alle altid er engageret i. Hjemmet er ikke noget der består, men en sammenfiltret puppe (jf. Stewart) der aktivt må opret- og vedligeholdes – et ”place of entanglement”. Med denne tænkning opløses også det produktive i begrebet om *hjemløse*, eller den såkaldte *funktionelle hjemløshed*,²⁹⁶ der så må betegne mennesker, der ikke er i stand til at etablere følelsen af tilhørsforhold i verden. Her anes et bidrag til en anden begrebsliggørelse af disse fænomener. I det fremskrevne perspektiv er såvel ’konventionelt’ hjemløse som funktionelt hjemløse, eksistenser der formår at bo verden gennem den ovenfor beskrevne sammenknytning. Det er personer, der knytter de vigtigste af deres hverdagslivs tråde i det vi, uden dybere refleksion, men også uden sensitiv indsigt og fornemmelse for det enkelte menneske, forstår som *uden for hjemmet*. Men hvem vil gøre sig til repræsentant for den holdning, at disse mennesker ikke bebor verden?

²⁹⁶ Jf. s. 45-49.

9.8 OPSAMLLENDE OM BRUG AF STEDERNE

Med kapitlet underkastes et udvalg af de studerede steder en deskriptiv og analytisk refleksion med det mål, at tilvejebringe indsigt i det liv, som udspiller sig på disse vigtige lokaliteter. Det skrives frem, hvordan de fulgte ældre passerer igennem situerede fællesskaber i byens offentligt tilgængelige rum, og hvordan hverdagslivet på disse steder tager sig ud. Med deskriptive nedslag på parkområder, i væresteder, værtshuse og spisesteder gives blik for, hvordan disse steder besidder en distinkt vigtighed som sociale forankringspunkter for de ældre. På parkområder og gadehjørner opsøges og findes en central *ad-hoc socialitet*. Bestemte mennesker ved, at de kan finde hinanden på byens steder. Samme forhold reflekteres med beskrivelserne af værestederne. De fungerer som *være- og ventesteder*, der indstifter struktur i en ellers strukturfattig hverdag. Analysen viser, hvordan dagens, ugens og årets mange *punkteringer*: fra de daglige måltider og kaffen til den årlige sommerudflugt, tilfører tiden håndgribelighed. Det beskrives her også, hvordan en broget og sammensat gruppe mennesker finder plads til at sameksistere i de fysisk tætte rum. Med en deskriptiv analyse vises træder et af de studerede værtshuse frem som en social institution, hvor stamgæsterne praktiserer nære forhold til hinanden, men også opretholder en række påfaldende sociale distancer og grænsedragninger. Det er en særlig verden, der viser sig her; en verden, hvor den sikkerhed de ældre finder, er forankret i æstetikken og den sociale etikette. Hvor det fremmedgørende hypermoderne samfund og dets uforståeligheder er holdt på afstand af referencerne til en velkendt og forgangen verden, som findes i rummenes indretning, og hvor de ældre stamgæster kan trække sig tilbage i en atmosfære, der besidder fortidens ånd. Værtshuset begrebsliggøres som et *para-hjem*; som et blandt flere af de *hjemsteder*, dets ældre stamkunder råder over. En tidligere analytisk syntese; ideen om, at de fulgte mennesker strækker deres liv ud i byen for at finde et hjem i denne udstrækning mellem steder, træder her frem med ny klarhed. Værtshuset begrebsliggøres som et *para-hjem*, et sted der indeholder hverdagens familie, og hvor stamgæsterne kan høre til, altid delvist. Begrebet *alene-med* rejser sig fra en analyse af værtshusets konstitution. Det forhold, at disse steder ikke kan frekventeres alene, at der altid allerede er andre tilstede; bartenderen som minimum, leder til betragtningen om at aleneheden ikke findes i værtshuset. Der er altid andre i nærheden; en potentiel socialitet. I analysen tydeliggøres det, hvordan værtshusene er steder med stor vigtighed. At en udefra set perifer tilknytning kan have central betydning for de ældre, da de tilsyneladende overfladiske forhold til andre af *para-hjemmets* beboere, kan have altafgørende

vigtighed for hverdagslivet. Med analysen af spisetilbuddet i kirken vises, hvordan dette tilbud trækker en bred gruppe af underfladens ældre sammen. Hvordan de for en kort tid knyttes sammen, når de tilstrømmer det store rum for at spise, og med denne sammenstimling af kroppe, reproducerer de relationelle strukturer, som findes på andre steder i byen. En stor gruppe mennesker vikler sammen på denne *upåagtede geografi* – det tilbud som udfolder sig i kirkens rum – de opnår tæthed, for kort efter igen at forsvinde ind i byen. Gennem beskrivelse af tilbuddet i kirken opnås en analytisk prisme for at betragte de sikkerhedsnet, som alle de ældres steder udgør. I kirkens rum knyttes de sammen, sikkerhedsnettets masker gøres af disse menneskelinjer, og dette relationelle fletværk kan iagttages i rummets sociale organisation. Analysen giver blik for de *sammenviklede steder*, de studerede ældre frekventerer og bruger tid på i deres hverdagsliv. For disse *forviklede steder*, hvorfra verden kan rækkes ud efter og nås. Stederne træder frem som forankringspunkter for liv, hverdag og socialitet, og på dette sted i analysens progression mødes arbejdets første to analysetematikker; bevægelse og brugen af steder. Ophold på parkområder, væresteder, gadehjørner og de mange andre steder, der tages i anvendelse af de ældre, udgør standsninger af bevægelsen, og de er anledninger til kontakt, møder, friktion, korrespondance. Standsningen er at stille sig ud i det åbne, at stoppe op på steder, hvor verden passerer igennem (og bliver mærkbar). Med analysen skrives det frem, hvordan ophold leder til forhold. Analysen peger her på, hvordan disse altafgørende *places of entanglement* altid konstitueres i et krydsfelt mellem bevægelse og ophold.

Kapitlet rundes af med en refleksion over fænomenet *hjem*, og understreger ideen om, at de ældre som er fulgt igennem arbejdet ikke finder hjem på ét enkeltstående sted i verden, men derimod knytter det sammen i et spind af para-hjemligheder. Refleksionen peger i retning af behovet for en mere dynamisk forståelse af ideen om hjem og social forankring, hvis vi skal se os i stand til at forstå alternative måder at bebo verden på. Med kapitlet fremskrives en række variationer over det fænomen, at de ældre finder hinanden på steder i det offentligt tilgængelige rum, hvor liv og socialitet vikles sammen. At de alle finder ud på disse vigtige steder at være.

Med dette ledes videre til næste kapitel, hvor en række af de ovenfor antydede forbindelser mellem tingenes, stedernes, og væsners liv, følges og underkastes analyse.

10 AT VÆRE SAMMEN I VERDEN

Med dette kapitel rettes blikket på en række sociologisk oversete, men ikke desto mindre yderst centrale elementer i den udforskede felt. Nedenstående analyse fokuserer på de betydnings- og socialitetsniveauer, der findes i den mere-end-menneskelige verden, og kapitlet skaber blik for, hvordan såvel dyr, som også ting og objekter besidder en social dimension. Bestræbelsen er at arbejde med det forhold, at byens dyr, den allesteds nærværende materialitet og mere diffuse fænomener som fx vejret rækker ind i vores menneskeverden på grundlæggende måder. I kapitlet arbejdes med den dimension, at mennesket ikke er alene, men i stedet må betragtes som én art blandt mange i konstitutionen af samfund.

10.1 OM VENSKAB PÅ TVÆRS AF ARTER

Det er ordene og lydene, der trækker mig i retning af situationen: ”Kom så her lille skat... kom så, kom så... kom her, min lille ven...” Kirkegården er et roligt sted midt på formiddagen. Enlige mennesker passerer igennem på cykel eller til fods, en lejlighedsvis løber, eller mennesker med ærinder blandt de døde, finder roligt rundt på stierne. Jeg ved, at Leif kommer på kirkegården, at den er et af de mange steder, han opholder sig og passerer igennem flere gange dagligt. Leif har fortalt om de vilde katte, han giver mad, og om de fugle der venter på ham, og han har vist foder og frø frem fra lommerne, når vi støder på hinanden ved supermarkedets udgang, og han har købt ind til dyrene. Måske er det grunden til, at jeg reagerer på de sproglige tiltaler, der lyder fra et sted på kirkegården, da jeg vandrer igennem denne formiddag – en formodning om, at det kunne være Leif. Ved at følge lyden opdager jeg kort efter den velkendte mand mellem nogle træer på et af kirkegårdens grønne områder. Gennem bevoksningen fremtræder den karakteristisk udseende ældre mand, iblandt en flok duer. ”Kom så her, kom nu, lille skat!” Jeg passerer langsomt forbi på stien, en fem-seks meter fra situationen, og forsøger at give mig tilkende som betragter af optrinnet, men Leif lader ikke til at opdage mig. Han er optaget. Under fortsat snak deler han de medbragte brødstykker og korn ud til fuglene. Vel forbi selskabet vender jeg om og passerer igen situationen, nu gående i modsat retning. Leif synes mere opstemt nu, han irettesætter duerne, som forventer han bestemte ting af dem. Han skælder ud, når de hakker efter hinanden, og når de slås om den mad, han sirligt fordeler på græsset; ”Tag det nu roligt... så så, kom her!” Undervejs i seancen tager han et klæde frem fra sin lomme og folder det ud. Han bevæger sig tættere på dyrene, stadig optaget i insisterende tiltaler. ”Har han tænkt sig at fange dem?” spørger en

forbipasserende mand, der ser mig overvære hændelsen. Hvad motivet er, og om der er et klart defineret motiv forbundet med det, der ligner et forsøg på at indfange fuglene, bliver aldrig genstand for samtale imellem Leif og mig. Men han taler løbende og entusiastisk om de dyr, der behøver ham på kirkegården, om de dyrevenner han her finder sammen med.

De tidligere beskrevne relationer til dyr blandt studiets andre informanter, træder her frem igen. For Poul er de udsatte sumpskildpadder²⁹⁷ at betragte som et lignende tvær-artsligt forhold. Padderne er dyr, som har en vigtig betydning, og som han løbende vender tilbage til, for at se til deres velbefindende, for at bekræfte, at de stadig bebor søen, vokser og overlever de skiftende vintres kulde. Baseret på vores mange samtaler og mit følgeskab med manden vil jeg argumentere for den påstand, at padderne er at se som sociale relationer; som væsner der besidder vigtighed i sig selv, som for Poul. Der er en forbindelse mellem dyrene og manden, som er betydningsfuld og af større vigtighed, end det umiddelbart står frem af de ovenstående beskrivelser. Det samme gælder de hunde, fugle og katte, som flere informanter plejer forhold til på andre steder i byen. Dyrene fungerer som det, den amerikanske tænker, Donna Haraway, kalder for *companion species* – signifikante andre, der tilfældigvis også er artsligt forskellige fra mennesket (2003, 2016). Som hun skriver, kan der ikke bare være én *companion species*, "... there have to be at least two to make one. It is in the syntax; it is in the flesh." (2003: 19). Relationen, den tværartslige forbindelse, er syntaksens nav. Hermed understreger hun, at to arter mødes i *ét* forhold – et socialt fællesskab. Der er oplagt ikke at tale om fællesskaber som de kendes fra rent humane, kan vi sige *konventionelt sociologiske*, relationer, men med forhold, der fungerer i andre modi. Forhold mellem individer, der inter-agerer gennem andet end sproglig udveksling.

Fugle og katte på kirkegården er ikke alene relationer med betydning for Leif – der er et, om end ukonventionelt, reciprokt forhold mellem denne relations parter. Padderne er ikke alene passive elementer for Pouls fortløbende projekter, de er ledsagere der med udsættelsen konstituerer et både vigtigt og vægtigt socialt bånd, som rækker ind i byens landskab. Dyrene er væsner der både besidder liv og vigtighed. De er deltagere i en fortløbende dialog – de kropsliggør et socialt møde mellem arter i byen.

En række andre dyr indtager på lignende måder karakter af det Haraway bestemmer som ledsagende arter. Flere eksempler findes i de dyr, som ofte netop ledsager Poul i hans andre bevægelser og under de projekter, han

²⁹⁷ Se s. 176.

udfører i byens landskab. I forbindelse med fisketurene i de centrale søer²⁹⁸ er manden gerne omringet, eller i nærheden af ænder, svaner og måger – individer der under opholdet i det grønne vand forekommer at befinde sig i et mere tydeligt slægts- og interessefællesskab med manden, end de mange vandrende, siddende og løbende mennesker, der befolker de omkringliggende stier, bænke og broer, og dette til trods for de forskellige artslige tilhørsforhold. Med benene i vandet og opmærksomheden rettet imod de elementer, der befinder sig i vand eller på søbund, udgør mand og fugle et tvær-artsligt companionship, i harawaysk forstand.

Som tidligere antydnet har mange af arbejdets ældre informanter dyr i deres boliger – væsner der beskrives som *vigtige andre* i hverdagslivet, og som er garanter for samtaler, samvær, interaktioner og (gensidig) omsorg. Blandt disse dyr er hunde, katte, tamfugle og kaniner; individer vi er vant til at betragte som livsledsagere i forskellig grad, da de befinder sig i boligen – vi kalder dem husdyr.²⁹⁹ Men i forlængelse af ideen om hjemmet som en sammensat og sammenvævet foranderlig knytning, der materialiserer sig i et bredt felt mellem bolig og by hos de fulgte ældre,³⁰⁰ må også ideen om bestemte tam-dyrs forrang som privilegerede ledsagere forkastes. Amin og Thrift skelner netop mellem '*companion*' animals og *feral and wild animals* (2002: 88) – en distinktion der relaterer sig til den her kritiserede forståelse af forskellige dyrs sociale kapabilitet. Blandt sidstnævnte, de dyr som ifølge Amin og Thrift ikke værdsættes af mennesker, er de 'generiske' arter som fx duer, måger, rotter og ræve. Men som forfatterne også peger på, viser nyere forskning, at dyr der ellers betegnes som vilde, vildtlevende, eller u-tamme, i stigende grad bevæger sig tættere på det liv, som udspiller sig i "the ecologies of cities", at de med imponerende fart formår at tilpasse sig byen, og et miljø der er planlagt og designet i forlængelse af menneskets leveomstændigheder og behov (ibid.: 89-90). Andre peger her på, at flere af disse livsformer blot er blevet boende; at de har trodset de påførte forandringer som menneskets kolonisering af landjorden; byerne, har resulteret i, og at dyrene har beboet land-skabet allerede inden menneskets byer³⁰¹ blev rullet ud (Van Dooren & Rose, 2012).

Hvis der gås direkte og fænomenologisk til disse de erfaringer som er gjort blandt de ældre, og til betragtningen af den gestik og sproglige adressering, som særligt Leif praktiserer i den ovenfor beskrevne situation med

²⁹⁸ Se s. 176-177.

²⁹⁹ Dyr, der med det engelske term *domestic animals* også omfatter landbrugs- og andre brugsdyr.

³⁰⁰ Jf. *knytning af hverdagslivet*, se s. 193-195.

³⁰¹ Jf. fx byplanlæggeren Jan Gehls bog, der er givet titlen "Byer for mennesker" (2010).

en *åben indstilling*,³⁰² vil det være både legitimt og lige til, at se de forhold, som folder sig ud imellem mennesker og såkaldt *vilde* dyr, som en slags fungerende venskaber. Det er svært at argumentere for et egerns, en krages eller en dues uegnet som socialt bekendtskab, hvis vi skal opretholde ideen om hunden som menneskets bedste ven, og altså kunne tale om ven- og fællesskaber mellem to- og flerbenede væsner (Haraway, 2003, 2008, 2016).³⁰³ Særligt fordi forskningen aktuelt gør store opdagelser i mange af disse andre dyreindividers sociale evner og kapabilitet (fx *ibid.*, m.fl.), er både samfunds- og humanvidenskaberne i tiltagende grad nødsaget til at invitere dyrene indenfor (fx Descola, 2013; Morton, 2016; 2007; Van Dooren, 2014). Eduardo Kohn skriver følgende:

”Looking at animals, who look back at us, and who look with us, and who are, ultimately, part of us, even though their lives extend well beyond us, can tell us something. It can tell us about how that which lies ”beyond” the human also sustains us and makes us the beings we are and those we might become.” (2013: 221)

Ved at betragte dyr, der ser tilbage på os,³⁰⁴ og ser sammen med os; altså er rettet samme vej, og herigennem opdage vi ultimativt er del af det samme, kan vi lære noget om det menneskelige – det er Kohns argument for at lade menneskevidenskaben³⁰⁵ rette fokus på det mere-end-menneskelige.³⁰⁶ I stedet for at opretholde disse to os’er, *menneskets* kontra *dyrenes os*, er jeg optaget af strømninger der radikalt søger at opløse denne dikotomi mellem os og dem, menneske og dyr. Som Haraway viser i et af sine nyere arbejder, ”When Species Meet” (2008), er menneskekroppen alt andet end et renholdt tempel af menneskelighed, men at se som et omfattende mødested for en rigdom af mere-end-menneskelige bestanddele. I en ofte citeret passage læner hun sig op ad den naturvidenskabelige erkendelse, at kun ca. 10 procent af de celler, som udgør menneskekroppen, indeholder menneskelige genomer;

”... the other 90 percent of the cells are filled with the genomes of bacteria, fungi, protists, and such, some of which play in a

³⁰² Jf. afsnittet om *epoché* på s. 62-65.

³⁰³ Haraway gør gentagende en pointe ud af at påpege, hvordan hunde og katte blot er eksempler på disse ledsagende forhold mellem mennesker og dyr.

³⁰⁴ Jf. fotografen Ed Panars bog ”Animals that saw me” (2016).

³⁰⁵ Kohn er antropolog, jf. antropologi-begrebets etymologi.

³⁰⁶ Der kan argumenteres for en antropocentristisk præmis i Kohns formulering, da mennesket her stadig synes at udgøre det primære omdrejningspunkt.

symphony necessary to my being alive at all, and some of which are hitching a ride and doing the rest of me, of us, no harm." (2008: 3-4)

Her er Kohns distinktion mellem menneske og andethed tydeligt udfordret, og det er netop Haraways *us* (jf. citatets sidste del), jeg søger at ramme. Hvis menneskekroppen altid allerede er en levende sump af andre ledsagere, biologisk determinerede og vigtige companions – elementer der strækker sig ind og ud ad kroppen, og dermed fremmedlegemer som slet ikke er så fremmede, men som vi deler og udveksler med andre på kryds og tværs af subjekt/objekt-skillelinjen, så bliver det i stigende grad svært at skelne entydigt mellem menneske og dyr (ibid.). Men det bliver også problematisk at opstille holdbare grænsedragninger mellem kultur og natur, krop og sjæl, organisme og bevidsthed, som blandt andre Adam Bencard (2014, 2015) peger på med henvisning til de forbindelser, som træder frem på bakterielt og mikrobielt niveau og derfor slører den klassiske grænse mellem mennesket og en konventionelt betragtet 'ydre' verden, på en række grundlæggende og traditionelt videnskabeligt forstyrrende måder. Ved at vende tilbage til Kohns citat ses her, at vi nok ikke lærer meget om, hvad der foregår "*beyond*" *the human*, når vi går til dyrene, men i stedet en hel del om, hvordan vi er knyttet sammen med disse af verdens andre væsner, og hvordan vi kontinuerligt bliver til i underfundige og uundgåelige samarbejder med andre arter og livsformer.

Herfra er det også human- og samfundsvidenskabernes opgave at beskæftige sig med den 'nye verden' som står tegnet – en verden, hvor vi ikke alene kan henholde os stædigt til klassiske fagdivisioneringer, men i stedet må indlede et bredere samarbejde, et samarbejde på tværs af såvel arter som discipliner (fx Morton, 2016; Tsing, 2015; Haraway 2016).

10.2 TIL HUNDENE

I et af de studerede værtshuse er tre hunde fast del af stedets persongalleri; firbenede stamgæster. De kommer sammen med den ene af beværtningens ejere og er derfor højt vægtet i det sociale liv på stedet. Hundene modtager udtalt opmærksomhed, når de træder ind i værtshuset, plejer særlige relationer til andre af stedets (menneskelige) stamkunder, har deres egne stampladser, og er jævnligt både med i, og mål for samtaler ved bordene, også når de ikke er tilstede. På et sådant deskriptivt niveau er de ikke til at differentiere fra værtshusets andre stam-individer. Med udgangspunkt i denne indgang skulle der ikke være noget radikalt i at påpege, hvordan der udspiller sig et socialt liv mellem mennesker og dyr.

Dette perspektiv kan lære os noget, fordi det muliggør en ny indgang til at tænke over sociale relationer, det lader os, med et kulturanalytisk greb, se på empirien med nye afsæt (jf. Ehn & Löfgren, 2006).

For enkelte ældre, heriblandt Leif, er relationerne til byens dyr blandt de tydeligste og mest fremtrædende forbindelser til andre. Manden bruger meget af sin tid sammen med dyrene, og langt mindre i selskab med de få tilstedeværende og perifere humane relationer, han har i sit hverdagsliv. Med analysen gøres det muligt at tale om socialitet på tværs af arter, og fra samme perspektiv se, hvordan mange af de ældre informanter plejer betydningsfulde forhold til de non-humane væsner, som en central del af deres hverdagsliv. Det, der indledningsvist kan forekomme radikalt; beskrivelsen af disse menneskers sociale omgang med vildt levende dyr i byens rum, er herved både relativiseret og gjort til et mere alment forekommende fænomen.

10.3 OM AT BEBO EN VERDEN AF GENSTANDE

Den første samtale, jeg har med informanten Klaus, finder sted ved en af de kiosker, han bruger i hverdagen. På hjørnet til den trafikerede gade stopper han op på mange af ugens morgener og formiddage for at drikke et par øl. Jeg har set ham her adskillige gange, stående under kioskens markise, eller siddende på den plastkasse, der også fungerer som avisdepot. Somme tider snakker han med sig selv, eller synes at diskutere forskellige oplevelser med bekendtskaber, der ikke er synlige for de hurtigt forbipasserende andre, der gennemskærer morgenen til fods eller på cykel. Andre gange taler han højt, skælder ud og virker rasende, men opholder sig altid alene. Klaus og jeg trækkes sammen af en bestemt oplevelse, som han er optaget af på denne formiddag. Den ene af de to øl, han har hentet ud af kioskens køleskab er opsigtsvækkende, anderledes. ”Har du set det her!”, siger den ældre mand, da jeg nærmer mig kiosken, ”...det er en firkløver-flaske!” Han rækker flasken frem, så jeg kan se, at den har flere Tuborg-etiketter påklisteret på fronten. ”Der er fire på!”, understreger han, og virker udtalt begejstret. Han smiler, viser flasken frem, vender og drejer den undersøgende, og bliver ved med at kommentere og vende tilbage til fænomenet, i løbet af de små ti minutter, vores møde varer. Det fremtræder med tydelighed, hvordan dette fund påvirker morgenen. Med denne beskrivelse vises i retning af den meget signifikante betydning, som vidt forskellige artefakter,³⁰⁷ materialitet og objekter har for de fulgte ældres hverdag. Oplevelsen med ”firkløverflasken” er kun et enkelt blandt

³⁰⁷ Termen ’artefakt’ bruges her om genstande af historisk eller kulturel betydning som er frembragt af mennesker, hvor ’materialitet’ betegner stof og stofflighed på bredere vis.

mange eksempler på en sådan betydnings-dimension.

Som det er beskrevet tidligere, fungerer flere af byens kiosker som uformelle sociale institutioner, der bruges bredt af mange forskellige folk. Det, der kendetegner disse forsamlingssteder er, at der er mulighed for at sidde ned, at stedet har udsyn til, og er i kontakt med, byens liv, og at der er tilgang til drikkevarer og cigaretter. De avisdepoter, som findes uden for byens kiosker, er her at se som centrale elementer i den sociale konfiguration af også kroppe, flasker, rollatorer, snak og stilhed, drikkevarer etc., der trækkes til disse gadehjørner. Stederne kan med en kulturanalytisk metafor betragtes som en *vandingshuller* – punkter på menneske-linjernes korte eller længere veksler gennem landskabet, hvor en række behov lader sig opfylde. Sociale og fysiologiske behov finder sammen med mere udefinerbare og uartikulerede behov for at se, lytte, føle og være i byen. Et sted i dette sammenviklede *mesh* af materielle og immaterielle møder og behov, byder gadehjørnerne og depotkasserne sig til for mange af de vandrede ældre.

Men gadehjørnerne besidder også betydningsdimensioner som vanskeligere lader sig bestemme. Tidligere i analysen beskrives Kajs foretrukne steder som *tilstande* han kan bevæge sig ind i, og opholde sig i, i en periode. Som særlige atmosfæriske lokaliteter og sammentræf, der giver adgang til en sfære af minder, fremtid, nutid og en række elementer der besidder værdsatte karakteristika og herved bevirker fremkaldelse af en særligt ro – et ly-sted. Det samme kan siges om byens gadehjørner; at de kan fungere som et af de par-hjemlige steder, hvortil hverdagen strækkes ud.³⁰⁸ Opholdet på disse hjørner er et *eksponeret tilstedevær*. De ældre er oplagt eksponeret over for hinanden, som de også er eksponeret over for forbipasserende og andre i det offentlige rum. Men gadehjørnerne er tillige bredere kontakthaver, der skaber forbindelse, ikke bare til andre mennesker, eller til de *companion species*, der er beskrevet ovenfor, men i mere grundlæggende forstand er man her eksponeret for verden, ud-sat, eller ud-strakt i det værende. På fortovet er man i rå kontakt med vind, kulde, sol, nedbør – sat ud i verden gennem sansning og ved at være rusket og revet i. Kontakten til byens elementer er en *rå dialog*, eller måske nærmere en periodisk sammensmeltning af kroppe – menneskekroppe, objekt-kroppe, en atmosfærisk krop (fx Morton, 2013a). Her er følelsen af byen og verden præsent, og man er som erfarende mærkbart udsat i den *cirkulation*, som karakteriserer, ikke bare det urbane, men det værende som sådan. Dette gennem et taktilt og sanset tilstedevær, men også gennem noget så grundlæggende som åndedrættet (fx Ingold 2015: 64-72), optagelsen, indtagelsen og medtagelsen af byens atmosfære, når

³⁰⁸ Jf. ansatsen om, *at strække sig ud imellem bolig og gade*, s. 187-193.

udstødningen på gadehjørnerne transcenderer grænsefladerne mellem menneske, maskine, (forarbejdet) naturresurse og by, og skaber én sammenhængende organisme, hvor byen er den harawayske syntaks, der samler vidt forskellige (luft-, bakterie- og livs)arter omkring sig i en altid foranderlig syntese.

I stedet for at tale om kroppe, der vikler sammen med byens bestanddele i form af luft, vejr, atmosfære, påvirkninger, bakterier, bevidsthed(er) etc., og her opretholde grænsedragningerne mellem menneske og omverden, kan der med henvisning til Harman, tales om eksistensen af et *objekt* (2016). Harman rækker ind i et område, hvor akademia sjældent når – et område, hvor en række rand-rationelle fænomener, ting der er svære at anerkende i den akademiske verden, løber sammen med mere legitime og velbelyste fænomener som fx genstande, erfaring og analytisk anvendelse af filosofiske kongstanker (se fx 2010a). Hvor Ingolds *meshwork*-begreb³⁰⁹ leverer en overordnet og hovedsageligt abstrakt tænkning af menneskets behov for at hægte sig fast til alverdens materielle og immaterielle fænomener, gør Harman sig det besvær at placere denne, eller en lignende tanke i det konkrete levede liv – at tænke samme grundtanke ind i verden. Det tematiseres ofte i kunsten og poesien, hvordan objekter som fx byer eller områder kan fremtræde som en art personificerede ledsagere (jf. begrebet om *companions* ovenfor). Hvordan vandreture og ophold i disse landskaber bevirker skabelsen af en underfundig relation mellem menneske og objekt(er). Som Harman peger på, er den mest almindelige forståelse af dette objekt-begreb relateret til "... entities that are inanimate, durable, nonhuman, or made of physical matter." (ibid.: 40) Men med en *objektorienteret* filosofisk position kvalificerer en given entitet sig som objekt, så længe den er irreduktibel til såvel sine dele som til sine effekter.³¹⁰ Som også Morton påpeger, kan disse objekter være af enorm rækkevidde og af udpræget sammensat karakter, og dermed også være svært tilgængelige for såvel rationel beskrivelse som for en mere direkte erfaring (fx 2013a). Her kan der hentes støtte i lyrikken og udtryksformer, der mere åbent omfavner en tænkning af sammenhæng på tværs af materialitet og immaterialitet. Ved at konsultere et objektorienteret perspektiv fremtræder en særligt optagethed i byen, noget som også erfares sammen med informanterne under de ophold, som gøres i landskabet.³¹¹

Uden at det skal blive hverken sentimentalt eller nostalgisk søgende, kan forholdene til de mere komplekse harmanske objekter, fx byer og

³⁰⁹ Se s. 55-58.

³¹⁰ Heri er der også et udtalt opgør med retninger som fx assemblage theory og ANT (jf. Harman, 2016: 40-41, 95-114).

³¹¹ Se fx beskrivelserne af ophold sammen med informanten Fugl på s. 180-181.

landskab, betragtes som sociale relationer. At byen er at finde som fornemmelse og at den byder sig til som *companion* – et begreb der i lige linje refererer tilbage til Haraway ovenfor, men også retter henvendelse til begrebet *følgeskab*, der udvikles tidligere – synes at være en både fænomenologisk adækvat og analytisk berigende beskrivelse. Byen er ven, en altid nærværende ledsager, der gengælder den kærlighed og yder de modspil, som materialiserer sig under informanternes bevægelse og anvendelse af dens steder.

Ved at gå posthumant til værks kan byen betragtes som en *companion*, eller som en samling af objekter – et omfattende *companionship*. Herved er Haraways ledsagere opløst ud i en, ikke bare posthuman, men dertil hierarkisk fladere ontologisk non-human tænkning, hvor elementer som vind, sol og regn udgør dialog- og interaktionspartnere, hvor disse elementer er medkonstituerende for et inklusivt begreb om *byen som objekt* og derfor også for det hverdagsliv, der praktiseres på gaderne. Herfra træder plastdepoterne, vegetationen, dyrene, bilerne, forbipasserende andre, regnen, etc. igen frem, det samme gør de anvendte bænke, ”firklover flasken” – det hele træder frem på en ny måde, som ikke har mennesket i en privilegeret midte, men som sidestillet deltager (fx Bencard, 2014).

10.4 THØGER OG TOMTEN

I forlængelse af denne analyse er det interessant at bringe endnu et forhold frem. Informanten Thøger har en særlig anvendelse af en byggetomt i byen. Grunden er blotlagt for en årrække siden, da det by- og alternativhistorisk vigtige hus på Jagtvej 69, det daværende Ungdomshus, blev ryddet og kort efter revet ned. For Thøger besidder grunden en bestemt fornemmelse, og han går ofte forbi og henover i sin bevægelse gennem byen, og han stopper op for at ”dvæle lidt ved historien”, som han formulerer det. *Historien* knytter sig ikke alene til de alternative miljøer, som den ældre mand havde en smallere berøring med,³¹² men også til den arbejderbevægelse, som huset, og nu tomten, refererer tilbage til. Vi opholder os flere gange sammen på grunden, hvor vi ser til de mindre haveprojekter, som vedholdende folk med relation til huset, og den ånd som boede i bygningen, holder i live. Vi betragter de mange kunstneriske tiltag, som udføres på stedet, og sporene fra ophold eller den vandalisme, der også præger området, og som er rettet imod disse tiltag.

³¹² ”Jeg kom forbi en gang imellem, og sad deromme bag ved huset og snakkede lidt. Det var nogle søde folk.”

Michel Foucault udviklede i sin tekst ”Different Spaces”³¹³ (1994 [1984]) begrebet *heterotopia* – et begreb der konstrueres for at analysere den udtalte flertydighed, som et sted (jf. topos) kan besidde. Heterotopien er et sted uden for andre steder, men ikke en klassisk utopi, der i sin definition af ikke-sted, altid vil være ikke-jordisk, uopnåelig og ideel. Derimod er heterotopien et verdsligt topos som er i stand til at indeholde flere i øvrigt inkompatible steders karakteristika simultant; en art sammentrækning af flere lokaliteter i én. Foucault nævner her teatret, der i scenografiske opsætninger ofte opererer med en række af forskellige steder, der kan udskiftes og veksles imellem, eller biografen der med sit projektororgan skyder et todimensionalt billede op for enden af et tredimensionalt rum (ibid.: 181). Men heterotopien kan også være forbundet med temporal diskontinuitet, hvor en åbning af forskellige tidsdimensioner forekommer i samme rum, eller på samme lokalitet. Steder som kirkegårde, er at betragte som en sådan *heterokroni* (ibid.: 182), hvor afsluttede og vidt forskelligartede livsbaner ender op med døden som forenende princip, og gennem deres indtræden på stedet finder form af en ny ensartethed; en fælles kvasi-evighed der gælder alle, og hvorigennem alle bestandigt opløses – hvor mange individuelle tempi trækkes sammen i én. Der forekommer en interessant analytisk mulighed her, da heterotopi-ideen gør det muligt at betragte en given lokalitet som et sameksisterende knudepunkt af historie, mennesker, artefakter, bygninger og jord.

Ved at tilgå tomten med dette perspektiv ses, at det både ryddede og sporede stykke jord, et stykke by der endnu ikke er blevet bebygget med nyt, udgør en art *revne* eller *rift* i landskabet; et sår der fortsætter med at bløde og minde byen om det, der er efterladt. Tomten udgør herved også et semantisk ekkorum, hvor tidligere tider genlyder. I science fiction serien ”Stranger Things” (Duffer & Duffer, 2016), åbnes en portal mellem to dimensioner – en åbning der skaber forbindelse mellem den kendte verden og dennes ’vrangside’. På lignende måde er tomten at se som en sådan portal, efterladt af de begivenheder, der flossede jorden åben under nedrivningen af det historiske hus. Da landskabet aldrig er bebygget med nyt, har det bevaret denne åbenhed, det er forblevet flertydigt, besjælet af en særlig ånd (fx Sjørlev, 2013), hvor fortiden er præsent og strømmer igennem og over geografien.

Denne genlyd bliver klar i følgeskab med Thøger, der minutiøst beskriver den biograf, der tidligere havde lokale i den endnu bestående nabobygning – et hus som med nedrivningen er blotlagt og kan erfares i sin helhed

³¹³ Teksten falder på indholdssiden sammen med Foucaults tekst ”Of Other Places”, og de udvikler samme pointer.

på tomten, og som derfor også forekommer erfaringsmæssigt mere tilgængeligt for manden, da hele bygningens side kan tilgås både visuelt og taktilt i strækningen fra fortov og ind på grunden. Biografen er et sted, hvor Thøger som barn har haft en lang række formative oplevelser; hvor de første kærester blev kysset, og hvor kampe mellem rivaliserende nabolags børn stod. Den efterladte grund synes at indeholde en materiel, artefaktuel og sensorisk viden for den ældre mand, der bringes til live når han bevæger sig henover, eller opholder sig på stedet. Som Tim Edensor viser (2008), kan bevægelse og manøvrering gennem ruinlandskab, eller andre kulturelt sporede lokaliteter, lade gennemvandrende opnå en særlig forbindelse til landskabet. For Thøger giver opholdet på grunden mulighed for tilbage-sendelse, eller et træf imellem datid og nutid, der rammer den ældre mand i berøringen med det historiske stykke jord. Grunden er en heterokroni, hvor flere tider sam-eksisterer. For Thøger, som for mange andre med relation til dette sted i København, er det forblevet en rift skåret ind i jorden, hvorigennem andre tider flyder og bliver tilgængelige for erfaringen.

10.5 SAMFUND AF OBJEKTER – OM ÆLDRE MENNESKER OG (GAMLE) TING

”If we forget that objects interact among themselves even when humans are not present, we have arrogated 50 percent of the cosmos for human settlement, no matter how loudly we boast about overcoming the subject-object divide.” (Harman, 2016: 6)

De studerede genbrugsbutikker og marskandisere kan betragtes som *samfund af objekter og genstande*. Feltarbejdet viser på en lang række måder, hvordan der findes yderst vigtige multifacetterede forhold mellem mennesker og ting, og i genbrugsbutikkerne står dette fænomen klarest frem.

Mesters forretning er et eksempel på et sådant *samfund af objekter*. Kælderen er forsamlingssted, ikke bare for mennesker, men også for genstande. Lamper, beklædning, malerier, møbler, glas, pyntegenstande og et væld af andre artefakter opnår tæthed med hinanden i det dunkle lys, som slipper igennem de lave og beskidte vinduer, der vender mod gaden. Når solens stråler bryder igennem kælderen skygger, som spejlinger fra forbipasserende biler på gaden, bringer lyset liv i de genstande som overalt ser hinanden.³¹⁴ I kælderen har

³¹⁴ Jf. Merleau-Pontys ide om, at genstande perciperer hinanden, som er skrevet frem på s. 146.

objekterne fundet sammen. I bunker på gulvet, i en slags myretur-lignende strukturer, finder enlige sko selskab med møbler og gammelt legetøj. Dette væld af ting refererer til den verden, som suser forbi oppe på fortovet, men de bærer også deres egne historier med ned i kælderen. Alt er brugt, gammelt, historiseret. Som forsamlingen af ældre, der finder hinanden omkring rummets træbord, og her artikulerer fortællinger; erindringer, håb, drømme, finder også genstandene hinanden i det dunkle lokale. Det bliver gennem arbejdet i marskandiseren tydeligt, hvordan der i kælderen kan tales om et samfund, der opstår i mødet mellem mennesker og genstande. Et møde, hvor genstande er mere end brugsgenstande og blotte referencer til andet, hvor de ikke bare er medier mellem mennesker, men også kan noget og besidder en særlig vigtighed, i deres egen ret.

Som det tidligere er berørt, er genstandene i kælderen en præmis for det sociale fællesskab, der udfolder sig. Dette viser sig tydeligst, da Mester tvinges til at lukke butikken, og det fællesskab der har udspillet sig i rummet over mange årtier, afsluttes. Genstandene har på sin vis konstitueret et rum, der kunne anvendes af mennesker. Eller det kan siges, at Mester, i samarbejde med sine ting, har formået at tilvejebringe dette sted, hvor mennesker og ting kunne mødes. Ved at gøre ophold ved marskandiserens navn, det der blandt de fleste stamkunder bare lyder "Mester", eller "Mester Albert", tydeliggøres dette specielle forhold til tingene. Det vil være oplagt at betragte manden som en *tingenes mester*, og her referere til hans rolle som den, der gennem mere end tredive år har bragt tingene sammen, hentet dem i omegnen, stillet dem op, og genformidlet dem til verden. En *tingenes regissør* og *domptør*. Men under arbejdet ses det, hvordan også *tingene mestrer* den gamle mand. Hvordan de besidder egne viljer, modarbejder. Et banalt eksempel erfares, når jeg hjælper manden med at åbne butikken om formiddagen, og vi sammen bærer ting op på gaden til udstilling. Kælderrummet er så fyldt, at man ikke kan entrere, før en del af den massive mængde ting er flyttet op på gaden. Kasser, stativer og borde blokerer passagen ind i lokalet. For at komme ind og i gang med dagen, for at gøre butikken klar, må en del af disse ting bæres op. Det er en opgave, som med årene kun er blevet mere krævende for den gamle. Oplagt er hans fysik ikke den samme som tidligere, tingene forekommer tungere og uhåndterlige. Fornemmelsen for, hvilke varer der kan trække kunder ned ad de fem trappetrin, er desuden misvedligeholdt; genstandene har skiftet status, de har bevæget sig, eller er stået stille, set i forhold til det samfund de bebor. Dette viser sig gennem mandens opstilling af computerspil, der ikke længere findes mange kompatible maskiner til, VHS-bånd, analoge telefoner. Han mestrer ikke længere blikket for disse ting, forstår dem ikke, men de kan nærmest synes at kaste hånligt blikke tilbage på ham, at rette drillende grin

og grimasser imod den gamle mand. Der udspiller sig en kamp imellem tingene og Mester, og en kamp på flere niveauer.

Mesters kamp med tingene.

Morton skriver, at rum frembringes af objekter (2013b: 35);³¹⁵ det fænomenologisk tomme rum findes ikke, men består derimod altid af en række bestanddele. Som empiri-fotografiet ovenfor også viser, så (om)skabes det konkrete fortovsrum, når Mester bringer sine ting op – de indtager gaden. Tingene besidder et eget og særegent liv, et liv der rækker ud i rummet og forandrer verden. Når Morton skriver, at "Space is teeming with waves, particles, magnetic seductions, erotic curvature and menacing grins." (ibid.: 35-36), refererer han til den udstrækning, objektet gør i verden. Selv når bestemte objekter er isoleret fra alle eksterne påvirkninger, kan de synes at trække vejret, at besidde et mærkværdigt liv (ibid.). Dette er en erfaring, der ofte bearbejdes i litteraturen. Når forfatteren H. C. Andersen tilfører liv til alverdens objekter i sine eventyr,³¹⁶ hviler det på denne fornemmelse af liv – en *sær nonhuman fænomenologi*, som Ian Bogost (2012) formulerer det. Denne præmis bringer Morton til at skrive, at kausalitet ikke er noget, der sker imellem objekter, men noget der konstant strømmer fra det enkelte objekt, i den revne der findes imellem dets essens og dets

³¹⁵ "Space is emitted by objects."

³¹⁶ Her fx eventyret om Den standhaftige tinsoldat (Andersen 2014).

fremtrædelse (2013b: 36). Tingene besidder deres egen truende intimitet, de driller, snyder og udviser egne viljer. Men de arbejder også sammen, finder fællesskab med hinanden og de mennesker, de når i deres virkefelt. I den kaotisk fremtrædende kælder er det tydeligt, hvordan rummet frembringes af disse genstande, at det konstitueres på en baggrund, der er tingenes. Deres lugt, deres tilstedevær og deres liv; den måde de udstrømmer i atmosfæren på, stemmer det mere-end-menneskelige samliv, som bliver muligt. Det solide træbord, figurerne, malerierne, porcelæns-delene og den lyse blå maling, der skræller af væggene, udgør individuelle enheder, såvel som et levende samfund af objekter.

Fotografi fra kælderen.

I en anden af de studerede genbrugsbutikker ses en langt mere menneske-involveret variation over dette tema. Men objekterne besidder en kraft, der rækker langt ud over det, vi mennesker kan kontrollere og gøre os til herrer over. Butikken er, i udtalt modsætning til Mesters kælder, karakteriseret ved systematik og ved en kategorisering, der markeres tydeligst i stedets kælder, hvor plasticskilte med påtegninger som fx "LEGETØJ", "EL-ARTIKLER" og mere åbne kategorier som "NIPS" pryder de forskellige afdelinger. Stueetagen er inddelt i områder med glas-genstande, bøger og møbler. Mest opsigtsvækkende er en særlig del af dette rum, da det på subtile måder synes at mime en stue. En stor hjørnesofa forener to af forretningens vægge, der er beklædt med malerier. Et sofabord med forskellige

genstande flankerer sofaen, og inter-agerer³¹⁷ med de reoler, der er opsat langs en anden væg. Betragtet ud af øjenkrogen, i det der kan kaldes en *ufokuseret perception*, fremtræder denne del af butikken som et hjem. Under en mere direkte betragtning forstyrres denne illusoriske fornemmelse af prisskilte, vinduerne mod gaden, en skriggul påmindelse om underetagens vareudvalg – ting der ikke besidder *det hjemliges semiotik*. Her overdøves objekternes diskrete sang af den forretningsatmosfære, som stedet er badet i. Men for en indirekte perception fremtræder rummet som en stue. Ikke bare en hvilken som helst stue, men en stuelighed³¹⁸ der rækker tilbage til en bestemt tid. Objekterne taler her sammen, de formår at finde sammen, og i dette *samfund* at animere en bestemt tidsånd. De strækker sig ud i rummet og bliver i mødet med hinanden til det jeg vil tematisere med begrebet om en *objektfremkaldt kropsliggørelse af en anden tid*. Når forretningens kaffemaskine sender både duften og lyden af kaffe ud i rummet, bidrages yderligere til denne atmosfære af et hjørne, der fremtræder som et stuerum fra en forgangen tid. Mange ældre, der har fast gang i butikken,³¹⁹ slår sig kort- eller længerevarigt ned i hjørnet, drikker kaffe, taler med en ansat ved disken fra afstand, eller sidder optaget i egne sysler, som forsvundet ind i dette hjørnes tidslomme. Herved bidrager de til objekternes atmosfære-skabelse, de bliver selv objekter i dette samfund, men mere end dette synes de at lade sig forsvinde ind i hjørnet, ned i den dybe sofa, væk.

Hjørnet i forretningen fungerer som en subtilt fremkaldt replika-stue, der tildrager de ældre. Ovenfor har jeg udviklet på en ide om, at værtshusets gæster kan gen-finde en velkendt verden og tid i de velbevarede, ofte uforandrede og æstetisk historiserede rum, og erfaringen af 'tomten' fører til en lignende beskrivelse – ideen om, at andre tider kan erfares og eksistere simultant med en given nu-tid. En beslægtet fornemmelse rejser sig ud af dette hjørne i genbrugsforretningen. Hvor jeg ovenfor trækker på Foucaults begreb om heterotopien, kan der her tilføjes en ide om *homotopien*; det hjørne hvor bestemte historicerede og æstetiske objekter finder sammen for at skabe en tidslomme. Der må tales om en homotopi, og ikke bare sted,³²⁰ fordi denne lomme er et *objekt af objekter* (Harman 2016) – en fornemmelse der fremkaldes gennem objekters gensidige samarbejde, og derfor er løftet væk fra forholdet til det bestemte sted. En homotopi består af ting der i samarbejde fremmaner en andenhed, og besidder derfor ikke bestemte topografiske bindinger, ingen særlig relation til landskabet

³¹⁷ Jf. begrebet *inter-objektivitet* (Morton, 2013a).

³¹⁸ En oplagt parafrase over det ovenfor inddragne begreb hjem-lighed.

³¹⁹ Se s. 182-184.

³²⁰ Jf. topos.

som sådan. Hvor *utopien* er et u-opnåeligt ideal (More, 1969 [1516]), *heterotopien* er en verdslig sammentrækning af flere steder i et (Foucault, 1994), er *homotopien* et sted, der konstitueres af bestemte tings gensidige samarbejde; sofa, bord, lampe, bogreol – et objekt af objekter (Harman, 2016).

Den fremkaldte stue er ikke at erfare som flere steder på en gang, men derimod som ét sted i det øjeblik, erfaringen varer. Som med et stereogram-billede, der træder frem så snart de betragtede øjne har fundet en passende indstilling, og igen er væk, når indstillingen brydes. En heterotopi må i sin definition indeholde flere steder simultant, hvor homotopien kun har ét ansigt. Den kan principielt konstitueres af et enkelt objekt, som jeg viser ovenfor, og som vi kender det, når mødet med en sansning i et glimt bringer os i en tilstand, hvor alt andet forsvinder. Men den bliver tiltagende kompleks og nuanceret, når dette immaterielle³²¹ sted konstitueres som et sam-fund af flere samvirkende objekter.

Det afgørende for denne analyse er, at både de behandlede hetero- og homotopier, eller samfund af objekter, viser sig at have signifikant betydning for de studerede ældre mennesker. Overalt er genstandene centrale, fordi deres kraft og liv både fornemmes, genkendes og værdsættes. Ved at trække analysen med på besøg i en informants bolig, kan der skabes et klarere blik for disse genstandes kraft. I det følgende analyseres det forhold, at genstande samles sammen af de ældre, og at denne indsamling foretages uden henvisning til bestemte ideer eller et klart definerede formål.

10.6 I BENTS BOLIG

En formiddag møder jeg informanten Bent på gaden nær hans lejlighed, og mødet leder til besøg i boligen. Det, som gradvist udvikler sig fra at være en kort fremvisning til et både længere og delvist urovækkende besøg, indledes i mandens kælderrum under den tre etager høje bygning. Bent viser ind i kælderen ad en bagvej og igennem lave snørklede gange. Kort efter kommer vi frem til det ene af de to kælderrum, han råder over. En lille batterilampe lyser bordet i det ryddelige og dunkle lokale op. Som altid er manden talende og glad for at vise frem, og han beskriver ivrigt indholdet i det store skab, der optager plads i rummet. Kælderrummet har karakter af en slags arkiv, hvor forskellige samlinger og genstande opbevares. Han fremviser over hundrede kasketter, som er fundet rundt omkring i byen, beklædning han bruger, og fortæller om et andet sted i kælderen,

³²¹ Jeg trækker her på et begreb om *immaterialitet*, der er hentet hos Harman (2016), og som understreger ideen om at alt værende, set fra fx et kvante-fysisk perspektiv, er både materielt og ikke-materielt. Ideen om immaterialitet er derfor led i at overskride en række af de uholdbare dikotomier, vi tænker verden med (se også Morton, 2013b, 2016).

hvor flere af disse genstande opbevares. Jeg vises værktøj, dimser, udstyr, jakker – alt sammen med en både højtidelig og hemmelighedsfuld mine, mange af sagerne er fundet under mandens bevægelse i byen. Rundvisningen fortsætter igennem kælderen og op i ejendommens indre gård. Undervejs, og efter at have orienteret sig i retning af mulige tilhørere i de mørke gange, udpeger Bent de el-ledninger han selv har ført, og som forsyner den lille lejlighed med strøm udenom lejlighedens elmåler. Fra gården leder besøget os op i lejligheden, et sted der bugner med genstande fra gulv til loft. Gammel elektronik, bøger, malerier i dybe stakke, der står lænet imod ydermurene. VHS-bånd, leksika, en hyldemeter med nazi-litteratur, stereoanlæg, figurer, poser med ting. De små rum; stuen og soveværelset er fyldt med tingester, der rækker ud på gulvet og op ad væggene. Der ikke plads til at sidde ned nogen steder, og fornemmelsen i lejligheden er klaustrofobisk, presset.

Fotografi fra Bents soveværelse.

Bent er optaget af ting. Han finder dem alle vegne, og sætter en særlig pris på de fleste af dem. En postjakke, som han har fundet bag en bæk i byen, bliver fast del af en længere periodes beklædning; som han også hyppigt indlemmer andre af denne type genstande i sin omfattende samling. Det sker med møbler, elektronik, og et væld af andre ting, der hober sig op overalt omkring ham.

Arbejdet viser, her eksemplificeret ved Bent, hvordan genstandene er i stand til at gøre noget for mange af de ældre. At de *som* objekter

i egen ret besidder et potentiale, der (an)erkendes. Men som den udefra set irrationelle samleiver også peger i retning af, indsamles objekterne ikke i forlængelse af definerede og artikulerede behov. Som Bents omfattende kollektion af elektriske apparater, hvoraf mange er tilegnet samme formål, beklædning og ting i endeløse stakke giver blik for, så handler det ikke alene om tingenes designmæssigt tilskrevne formål og evner. De mange anlæg og apparater er ikke tilsluttet strøm, mange af malerierne er opstillet med motivet indad på lejlighedens gulve, og kun en del af beklædningen kommer regelmæssigt ud i byens lys. Ideen om, at verdens objekter trækker sig tilbage, at de kun er delvist tilgængelig for vores erfaring, deles bredt på tværs af forskellige fortalere for objektorienteret filosofi og såkaldt spekulativ realisme (fx Bryant, Srnicek & Harman, 2011). Fordi objekterne altid allerede er trukket tilbage, og på samme tid er *ting i sig selv*, som Harman skriver med en gennemgående reference til filosofen Immanuel Kant, så foregår videnskabernes forsøg på at arbejde med dem ofte i de epistemologiske kløfter, han beskriver med begrebet *duomining* (fx 2016: 7-13). Ved enten at betragte objekter som enheder, der er sat sammen af mindre dele, det han beskriver som *undermining*, eller ved at behandle dem gennem deres relationer til denne verdens andre ting, det han kalder *overmining* (ibid.), mister vi blikket for deres egenhed, objektets liv *i sig*. Som følge af overmining vil videnskaberne blot bedrive løse parafraser over alverdens ting, men aldrig være i stand til at række ud efter deres særegne liv. Beskrivelsen vil i stedet erstatte tingens væsen med en fattigere forståelse, en antropocentrisk parafrase over genstandens liv, og derfor også søge væk fra at forstå den som genstand i sig selv (fx Morton, 2016: 33). Mennesket vil på sin vis indskrive sig selv i genstanden, i bestræbelsen på at forstå den.³²² På samme måde er fx kunstværket, poesien eller arkitekturen misforstået, hvis vi forsøger at erkende disse udtryksformer i forlængelse af deres bestanddele og sammensætning, eller som relationer til andet. Således forholder det sig også med genstande, skal vi følge de *objektorienterede filosofier*.

Ved at relatere denne kritik og ide til informanternes tilsyneladende irrationelle brug af objekter, og det forhold at mange omgiver sig med et væld af forskellige ting, træder den mulighed frem, at genstandenes både tilbagetrukne og besynderlige liv værdsættes af de ældre. At der findes en fornemmelse for disse tings egenhed, som de kan trække på, eller værdsætte i forskellig grad, og som kan bruges i hverdagen. Så snart denne ansats er formuleret, og sat ned på papir, træder Bents bolig frem i et andet lys. Det samme

³²² Her er en af de centrale problematikker og stridspunkter omkring en fænomenologisk tilgang til verdens givethed indeholdt (jf. fx Sparrow, 2014).

gør andre af de fulgte ældres forhold til tingester. Pouls omgang med de genstande han bringer op fra søernes bund eller finder på gaderne, Klaus' 'firkløverflaske', depotkasserne, mælkekasserne og de bænke som de ældre anvender i hverdagen, parkernes elementer, vegetationen, genstandene i genbrugsbutikken og hos Mester, genstande i det hele taget; alt dette bliver herved levendegjort på en ny måde – med et eget liv. Når Harman skriver, at "Objects are sleeping giants holding their forces in reserve, and do not release all their energies at once." (2016: 7), så kan analysen lyde, at der findes et nærmere slægtskab mellem de sovende objekter og de usædvanlige ældre mennesker; at disse giganter værdsættes som *ting i sig selv*, og at de besidder deres egen udefinerbare kraft. Allerede foruden denne argumentation, vil en fænomenologisk beskrivelse vise os, at objekterne har deres helt særlige plads i de ældres liv, og her står det igen tydeligt, at virker og gør, at de værdsættes som *ting i sig selv*.

Ved at rette blikket bagud, og hente dele af den tidligere analyse frem, kan det postuleres at den omfattende objektverden, indtager en karakter af harawayske *companions*.³²³ Det er ikke dyr, vi har med at gøre her, men et andet liv. Hermed menes ikke, at objekterne får deres vigtighed *som* relationer til andet (jf. Harmans kritik), men at de allerede *er* ledsagere i egen ret. At de, fordi de netop besidder et eget liv, en tilbagetrukket væren, kan byde sig til som harawayske ledsagere. I forlængelse heraf er det kun fordi disse andre *arter*, om det er dyr eller genstande analysen retter sig imod, besidder en egen væren, en væren-i-sig-selv, at de reelt kan udgøre ledsagere. Hvis de var tomme, blot sammensatte komponenter,³²⁴ eller i deres tilstedeværelse alene fungerede som relationer til andet, var der ikke basis for denne type forhold. Når Haraway, som det ovenfor er behandlet, skriver at der må findes to ledsagere i skabelsen af én companion species, og hun videre bestemmer ledsagelsen i forlængelse af en syntaktisk præmis,³²⁵ så underbygger det ideen om at begge ledsagere, her både menneske og objektet, må have noget at bringe den anden. Som ledsagere besidder objekterne deres eget potentiale, de har *et noget* at række ind i syntaksen med – et eget liv.

³²³ Se s. 233-237.

³²⁴ fx ledninger, knapper, printplader, tin, metal (elektronik) eller stof, sytråd, plastic (kasket), etc.

³²⁵ Se s. 234.

10.7 OPSAMLENDE OM SAMVÆREN

Som mange forskere på tværs af discipliner³²⁶ synes at blive stadig mere enige om, er der en række både tiltagende og grundlæggende vigtige forbindelse mellem domæner vi tidligere har sat ind på at holde adskilt, som trænger sig på. Den erfarede og videnskabelige verden, er en sammenfiltrering, hvor entydige og klassiske grænser mellem menneske og dyr, person og ting, liv og ikke-liv, privatliv og kapitalisme, bakterier og bevidsthed etc., i stigende grad er sværere at abonnere på.

Som det fremskrives gennem analysen, er der ikke et fænomenologisk argument for at opretholde ideen om en grundlæggende kløft i forholdene mellem mennesker og dyr. Arbejdet viser, hvordan både vilde og domesticerede dyr er i stand til at udgøre nære sociale relationer – det, der med inspiration fra Haraway, kaldes ledsagende arter. Og ved at tage denne tænkning med ad en objekt orienteret rute, lyder argumentet i forlængelse heraf, at en række grundlæggende og vægtige forhold er mulige mellem mennesker og genstande. Det vises, hvordan tingene er i stand til at agere drillende, til at bedrage og forlede os, men analysen peger også på, hvordan de fulgte ældre praktiserer vigtige forhold til ting, hvordan de fylder deres verden med genstande, uden at relatere dette til andet end en glæde ved, og et behov for, dette nærvær. Analysen munder i forlængelse af den objekt orienterede filosofi, der trækkes på, ud i en position, der ser et mangfoldigt liv folde sig ud blandt mennesker, dyr og genstande. Med kapitlet er bestræbelsen at strække betragtningen af det konventionelt sociologiske gennem behandlingen af de allesteds nærværende forhold mellem mennesker og den mere-end-menneskelige verden, som har vist sig under det empiriske arbejde. Analysen viser at de ældre informanternes forhold til bestemte steder og genstande er af både central og afgørende vigtighed, og at hverdagslivet praktiseres i de tæt sammenviklede knytninger som opstår mellem menneske, dyr, objekter og landskab. Og ved at anskue disse knyttings-strukturer, som *samfund af objekter* i forskellige størrelser og omfang, skabes mulighed for at forstå de usædvanlige ældre som dele af omfattende immaterielle (jf. Harman 2016) sammenhænge, som deltagere i bredt definerede companionships; sociale følgeskaber der opstår i en altid sammenviklet verden. I mødet mellem den objekt orienterede filosofi og arbejdets empiri opnås mulighed for at analysere den kraft og det liv, som allerede på fænomenologisk vis har vist sig i de ældres omgang med den mere-end-menneskelige verden.

³²⁶ fx Bencard 2014; Haraway 2008, 2016; Kohn 2013; Descola, 2013, Morton 2016, Tsing 2015, Ingold, 2014; Harman 2016, 2010a; Van Dooren, 2014; Shaviro, 2014; Thacker, 2011.

Det meta-analytiske cirkulations-begreb ligger latent i analysens argument, og viser sig på distinkte måder, når mennesket skrives frem som del af de sam-fund, der opstår i foranderlige knytninger mellem storbyens væsensforskellige liv og elementer. Analysen tilføjer desuden ny betydning til det allerede fremskrevne begreb om *følgeskab*, ved at vise hvorledes arbejdets informanter altid allerede praktiserer særegne og ledsagende følgeskaber med objekterne; de sovende giganter, dyrene, landskaberne og det tilbagetrukne liv, der overalt strømmer fra den urbane verdens mange rifter.

11 UFORMELLE ØKONOMIER OG BEDRAG

Med dette kapitel vil analysen stille skarpt på de mange forhold, der kan beskrives med en overordnet term om *uformelle økonomier*. Arbejdet viser, hvordan studiets informanter er forbundet i en række små og større strukturer, der relaterer sig til økonomi og udveksling af både materiel som immateriel art, hvorfor en analyse af dette fænomen vil bidrage til en bedre forståelse af projektets genstandsfelt. De udforskede sociale landskaber er holdt sammen af tråde som *salg af receptpligtige piller og euforiserende stoffer, distribution af hælervarer, og fordeling af ting og genstande* men i høj grad også af en udveksling, der antager form af *pengeudlån og sociale bytteøkonomier*, hvori væsensforskellige tjenester og gen-ydelser har central social betydning. Kapitlet vil behandle en række variationer over dette fænomen, med det mål at fremkomme med analyser af disse empirisk vigtige forbindelseslinjer.

11.1 BYTTEØKONOMIER

Tommy er en ældre mand, der kommer fast på værestedet Vestlig, og som ynder at tale om sine private forhold og økonomiske situation. Mandens beskrivelser udgør erkendelsesmæssig vej ind i forhold, der oplyser en række karakteristiske strukturer i den studerede verden, og fortællingerne vækker genklang i mange af arbejdets sammenhænge. Under en af vores samtaler i værestedets gård fortæller den tidligere heroinbruger, hvordan han har haft sparet et større beløb op, i tiden efter han kom ud af sin afhængighed. Det personlige overskud, som stoffriheden bevirkede, gav ham denne lyst til at akkumulere de penge, der under afhængigheden aldrig kunne samles sammen. Tommy fik ved at sælge Hus Forbiviser, og ved at være yderst påpasselig, samlet 28.000 kroner sammen, som han opbevarede i en bankboks. ”Det var en dejlig fornemmelse, at holde alle de penge mellem hænderne. Jeg havde dem i en bankboks, som jeg lejede... den kostede 500 kroner om året.” Bankboksen var et nødvendigt led i opsparingen, da han ikke kunne sætte pengene i banken uden at modtage reducere i udbetalingen af de i forvejen beskedne sociale ydelser, og fordi hans lejlighed ofte er fyldt med mennesker, som han ikke kan stole på. Opsparingen gled ud af hænderne, da han kortvarigt mistede overblikket. ”Jeg havde det dårligt, og troede at det var bayersyge, så jeg hentede 1000 kroner en dag. Det skulle jeg ikke have gjort.” Da der først var taget hul på opsparingen, og viljestyrken havde lidt et knæk, resulterede det i en druktur. Som Tommy fortæller det, er verden fuld af mennesker, der står parat, når man har penge på lommen. Dage efter den første seddel var hentet ud

af boksens mørke og brudt, blev nøglekortet til opbevaringsstedet stjålet af en bekendt i Tommys lejlighed. ”Vi havde hygget os med nogle øl og noget røg... og jeg var faldet i søvn.” Som det mange gange tidligere er sket, får Tommy stjålet værdier af de mennesker, han inviterer ind i sin lejlighed – noget som, trods de materielle tab og den relationelle skuffelse han giver udtryk for, ikke får ham til at ændre denne praksis. Lejligheden er mål for en række interesser, som manden ikke er i stand til at sige fra overfor. Hjemløse bekendte presser sig på, og bor i perioder sammen med Tommy i lejligheden, ringer til ham om natten, eller kommer uanmeldt på besøg for at overnatte. Manden ytrer en perpleks utilfredshed med dette i vores samtaler, og det ukomfortable element ved disse forhold træder også tydeligt frem, når vi møder hinanden på gaderne og i værestedet, og en af disse periodiske og påtvungne bofæller gør ham selskab. Tommy fortæller desuden, at flere bekendte ’lejer’ sig ind i hans postkasse, at de på forskellige måder får ham presset til at have deres folkeregisteradresse på bopælen med det mål at kvalificere sig til modtagelse de vigtige sociale ydelser fra kommunen.

Dette kapitels to hovedærinder er indeholdt i dette lille eksempel; henholdsvis en omfattende og mangefacetteret *bytte- og udvekslingsøkonomi*, og de forhold der kan tematiseres med et, om end normativt og ikke udtalt kontekstsensitivt begreb om *bedrag*. Bestræbelsen er, at kvalificere dette begreb yderligere igennem nedenstående analyse.

11.2 OM FØLGESVENDE OG ØKONOMI

To af studiets centrale informanter bevæger sig under feltarbejdet i en tættere relation til hinanden. Udgangspunktet for det tiltagende intensiverede følgeskab er, at den ene, Thøger, mister sin pengepung, og dermed også sine legitimationskort. Tabet leder den ældre mand igennem en længere række besværligheder, da han uden identifikationspapirer ikke kan tilgå sin bankkonto og oplever at blive sendt imellem forskellige offentlige instanser og banken, uden at finde vej til den behøvede hjælp. Han må derfor klare sig ved andres gavmildhed og hjælp i det meste af en måned. Her træder følgesvenden Birger ind i en ny rolle, da han har en mindre opsparing og derfor kan låne Thøger de penge, han skal bruge for at understøtte hverdagen, indtil økonomien er genetableret.

Arbejdet giver mulighed for at følge det udadtil sagte, men på mikro-niveau dramatiske forløb, der udspiller sig i denne periode, der strækker sig fra den første fortvivlelse over den opståede pengemangel, over en langsomt

tiltagende panik, der bunder i den mistillid, som 'systemet'³²⁷ udviser i relation til manden. I processen opstår erfaringen af en uventet *identitetsløshed*, og dette kombineres med en række basale behov, som ikke har udsigt til at blive dækket. Alt sammen elementer med en alvorlig påvirkning af den ældre mands hverdagsliv.

Da Birger træder til med sit lån, intensiveres de to mænds følgeskab i flere henseender. De mødes i tiltagende grad sammen på gaderne – det allerede eksisterende forhold, der praktiseres på stederne og i bevægelse gennem byen, finder en ny og mere intensiv form.

Thøger har gennem mange år frekventeret det samme værtshus i aften timerne. Stedet fungerer som en uformel nyhedskanal blandt de mange mennesker, der kender hinanden på tværs af det tæt knyttede miljø – en funktion som også er indeholdt i mange af de andre studerede steder.³²⁸ Den ældre mand kommer i værtshuset for at læse dagens avis, småsnakke med bartenderen og andre af de tilstedeværende bekendte, men også for at sidde på sin vanlige plads i selskab med et par øl og den atmosfære, rummet er bestemt ved. Men hverdagens rutiner undergår forandringer som følge af den nye økonomiske situation. Som Birger fortæller en dag, hvor vi sidder sammen på et parkområde, bliver det intensiverede forhold gradvist mere belastende for ham at være i. Thøger er blevet anmassende og den tvingende fornemmelse, der opstår, når Birger om aftenen forventes at købe øl under deres fælles værtshusbesøg, i kombination med en række andre forventninger, der løbende er bygget op, bliver belastende for venskabet. Som Birger fortæller det, er der blevet sat for meget pres på deres relation, og de monetære forhold som nu er blandet ind i forholdet mellem de to ældre mænd, efterlader svære vilkår og situationer, som Birger ikke befinder sig godt i. Med tiltagende tydelighed fremtræder et spirende uvenskab mellem de to på gaderne. En efterårsdag ankommer Birger sent til den ugentlige spisning i kirken. ”Når der er du... hvis ikke jeg havde hørt fra dig i dag, så ville jeg have alarmeret både politi og brandvæsen i morgen tidlig”, udbryder Thøger, da følgesvenden ankommer. Mere end at være et eksempel på den omsorg, der blandt de fleste informanter finder udtryk i samtaler om fraværende venner og bekendte, og som udveksles gennem gisnende afsøgninger af disse fraværendes velbefindende, fremstår denne udmelding hård og skarp i sin tone. De to plejer at sidde sammen, og at veksle indforståede små bemærkninger under måltidet, men denne dag tager de plads i det store rum med en uvant stor bordplads imellem sig.

³²⁷ Her repræsenteret ved banken og de offentlige instanser som konsulteres (Borgerservice etc.).

³²⁸ Se s. kapitlet ”Brug af byens steder” og s. 290-291.

Birger forlader kirken hurtigt efter arrangementets afslutning, og Thøger bliver, på sædvanlig vis, nogle minutter for at småsnakke med enkelte af de andre deltagende, inden han igen finder ud i byen. En ny fornemmelse har indfundet sig imellem de to. Dette bliver ikke mindre i omfang, da Thøger omsider vinder adgang til sin bankkonto. Som Birger fortæller, tilbagebetaler Thøger lånet i mindre rater. I forlængelse af Tommys beskrivelser ovenfor, oplever Birger, at han ikke er i stand til at spare de små beløb op. De mindre rater af kontante penge som finder tilbage i hans lommer, når ikke retur til den opsparing, de er taget ud af, men bliver i stedet brugt.

Den tæthed, som med Thøgers ulykke finder ind i forholdet mellem de to, viser sig at besidde en relationel kontraproduktivitet, da mændene ikke er enige om de uformelle transaktioner. Hvad der indledningsvist kan fremstå resursefuldt og markere en styrke, som er forbundet med livet på underfladen; det forhold at fattige mennesker, trods deres hårde økonomiske vilkår, er i stand til at bistå og hjælpe hinanden gennem opståede skær, viser sig her også som et element, der på sigt leder imod uvenskab og en delvis afvikling af relationen mellem de to ældre mænd. Denne type forhold, forbindelsen mellem økonomi og venskab, viser sig på en række måder problematisk gennem arbejdet. Nedenstående afsnit vil behandle en anden vinkel på dette fænomen.

11.3 FRA "VENNER FOR LIVET" TIL "UVENNER..."

Mester Albert holder sin 85-års fødselsdag i "Krøgers Familiehøve" på Frederiksberg. De inviterede udgør medlemmer fra mandens familie. En række venner og bekendte er desuden inviteret, hvoraf størstedelen har relation til Mesters forretning. Det er mennesker, som er kommet i butikken, og som har deltaget i det sociale liv, der udspiller sig her, nogle gennem en længere årrække, andre i en kortere periode. Per, den hjemløse mand som gerne overnatter i kælderen, er mødt op. Han har, som de andre indbudte med status af 'venner fra forretningen', hvoraf de fleste har takket ja, talt meget om arrangementet og fejringen i tiden op til fastsatte lørdag i juli. Begivenheden har været vendt og drejet i det dunkle kælderlokale i ugevis. Jeg møder Per ved indgangen, og vi småsnakker lidt på den trafikerede Allégade foran indgangen til etablisementet. Per fremstår nervøs og adresserer med små subtile bemærkninger sin uvanthed med hele situationen. Jeg selv er på en anden slags udebane. I pressefoldede bukser og jakke leder han vejen gennem perlestenene, og vi træder sammen indenfor i det lille lokale, hvor fejringen skal stå. Mester Albert virker diffus, men hilser og byder smilende velkommen, da vi indfinder os ved bordet med den rød- og hvidternede dug. Der er rigeligt med øl og snaps, og Mester opildner

gentagende til, at vi tager for os af såvel den traditionelle danske mad, som af drikkevarerne.

Per drikker hurtigt og tæt. Han er vant til at tåle alkohol, men er tydeligt mærket, da fest-talerne begynder at finde vej ind over bordet. En ven af Mesters kæreste siger et par ord, det samme gør et barnebarn. Og tydeligt påvirket markerer Per, at han ønsker rette en tale imod den gamle ven, der sidder bag flaget ved bordets midte. Han når at fortryde, sætter sig ned, og finder igen op på benene, da der lyder støttende tilråb fra bordet. ”Kom nu, Per... du kan godt.” og ”Åh, det vil gøre Albert så glad.” Per leder efter ordene, som har han planlagt dette øjeblik, men glemte selvsamme planlægning igen. Det er en meget konfus tale, der forlader hans stemmeorgan:

”Mester Albert... du har altid været... vi har delt mange gode øjeblikke de sidste år... du er der altid for mig... Mester... du er min ven for livet... venner for livet!”

Omtrent sådan lyder de ord, Per får talt ud i rummet. Han gentager de korte sætninger, går i stå, og sætter sig pludseligt ned igen. Bestemmelsen *venner for livet* lyder gentagne gange, og er det som mest mærkbart brænder sig fast fra den ulige præstation. Per er berørt og græder, og han må vaklende forlade det lille lokale, imens bifaldet og de støttende kommentarer lægger sig. ”Godt sagt, Per. Det blev morfar glad for!” Han vender tilbage efter nogle cigaretter og en pause, men bliver ikke længe, han må ”hjem”, hvor så end dette sted er, sidst på en eftermiddag i juli, i en taxa.

Nogle uger efter fødselsdagen finder jeg marskandiserforretningen tiltagende mere lukket. Efter talrige mislykkede forsøg på at konsultere fællesskabet i kælderens, beslutter jeg mig for at ringe til Per. Min vurdering er, at han må være i besiddelse af nogle informationer i henhold til den pludselige lukning. Det er en telefonsamtale, jeg forbereder med blandede forventninger, da manden tidligere har forsøgt at ringe mig op henover en hel weekend, med forskellige forespørgsler, efter han havde fået mit nummer i butikken. Per viser sig at være vanligt snakkende og fortæller hurtigt, at han ikke kommer i butikken længere. ”Mester er blevet rablende gal, kæden er hoppet helt af!”, lyder hans stemme gennem det metallisk klingende rør på kontortelefonen. Per forklarer, at det er blevet for meget for ham, at Mester var ”...en pestilens at være sammen med til sidst.” Den tiltagende glemsomhed hos manden, som resulterede i stadig flere gentagende konstateringer og spørgsmål, er blevet for meget for Per. Dertil har Mester beskyldt ham for at stjæle sammenlagt 5000,-

kroner, når han var i byen med den gamles hævekort. Gennem længere tid har Per løbet ærinder i byen for den gamle ven, og han har hævet penge i banken som del af disse tjenester. Tjenester der blev 'tilbagebetalt' med de øl og andre drikkevarer som Per købte på Mesters regning, og bragte tilbage til fællesskabet i kælderen fra et supermarked, og med den mulighed for overnatning i butikken, som Per benyttede sig af i perioder. Den gamle mands beskyldninger retter sig desuden imod mistanken om et kærlighedsforhold mellem Per og den gamle mands kæreste. Alt sammen grove anklager, som Per ikke vil finde sig i.

Jeg taler efterfølgende, og når butikken en sjælden gang findes åben, med Mester om disse forhold, og hvem af de to, der har den mest sandfærdige udlægning af historien forbliver uvist, og er desuden irrelevant her. Tydeligt er det, at Mester i tiltagende grad mister sin evne som social kapacitet, og at den sociale institution i kælderlokalet lider skade ved det. Men det er på samme tid klart, hvordan Per altid nærer interesse i sine medmenneskers økonomiske forhold, og at han under sine ophold i butikken ofte lader sig provokere af andres økonomiske vel. Han har altid et øje rettet imod økonomisk givtige muligheder, og fortæller gerne om de mange ukonventionelle tricks, livet har lært ham. Mest interessant i denne sammenhæng er den sværm af beskyldninger, som omgiver dette forhold og afviklingen af det, anklager der i fænomenologisk forstand peger på alle disse tolkninger potentielle rigtighed i sammenhængen. Baseret på den empiriske erfaring kan alle de ovenstående scenarier forekomme plausible, og denne refleksion siger lige så meget om de forhold og den verden, der her er under analyse, som en eksakt viden om den givne hændelses forløb vil gøre (fx Ehn & Löfgren, 2006). På samme tid viser eksemplet, i samklang med ovenstående beskrivelse, hvordan økonomiske komplikationer kan kile sig ind imellem og virke ødelæggende for de vigtige forhold, som feltens mennesker har til hinanden.

I en normativ betragtning er det opsigtsvækkende, hvordan nære og udadtil afgørende relationer – forhold, der besidder en både praktisk og eksistentiel dimension – forkastes til fordel for en flygtig rigdom. Hvordan en tiltagende glemsomhed og de vilkår der følger med alderdommen på kort tid kan lede til en bristet relation mellem venner. Mester og Per skilles med en hurtigt fremvokset gensidig mistro som forklaring. Som os der var tilstede under Pers tale ved fødselsdagsfejringen erfarede, fremstod den genuin og dybtfølt; det 'venner for livet', som lød henover bordet, synes ikke at være fundet frem til lejligheden. På samme måde forekommer det usædvanligt, når hjælpen i en opstået nødssituation, og den relationelle tæthed som følger på denne baggrund, fører til uvenskab blandt følgesvende. Analysen viser, hvordan denne usædvanlighed er

del af hverdagen blandt de fulgte mennesker, hvordan usædvanlige forhold findes blandt usædvanlige ældre. Ven- og følgeskaberne er for livet, men deres liv kan vise sig kortvarige. Sådan fremtræder vilkårene for venskab underfladen; sensitive, foranderlige og somme tider bestemt ved en troldsk opportunisme.

11.4 UNDERFLADENS UFORMELLE BANK-VERDEN

En af de opdagelser, som besidder en udtalt uventet karakter, er den mere organiserede tilgang til pengeudlån og vare-udveksling, som fremtræder i mange af de studerede kontekster. Det er mere almindelig viden, at værtshusene indeholder særlige kodekser, der også inkluderer betaling; 'klods'-ordninger, hvor stamkunder betaler en akkumuleret regning månedligt, eller muligheder for at faste kunder kan deponere en sum penge i baren, når de haves, forud for en periodes forbrug. Men arbejdet viser også, hvordan flere af disse steder har mere veludviklede og nuancerede systemer, der antager karakter af uformelle bankforretninger.

Johnny opholder sig i en periode på det samme værtshus. Han har i øvrigt kun en perifer relation til stedet, men fortæller, at han kommer dagligt på stedet over et par uger. Under vores samtaler beskriver han, at det periodiske tilstedevær handler om en sum penge, som stedets bartender er ved at hjælpe ham med at få udbetalt. Johnny har overdraget bartenderen sit NemID, og denne mand er i gang med at ordne udbetalingen gennem brug af computeren i værtshusets baglokale, og sin telefon. Den ældre mand kan ikke bruge de internetbaserede selvbetjeningssystemer, som udbetalingen fordrer, og har opsoget værtshuset, da de tilbyder en behøvet bistand. Den aftale, som er indgået, lyder på at Johnny bruger værtshuset og 'drikker på klods' her, indtil han kan betale den voksende regning med de penge, som på et givent tidspunkt vil blive udbetalt. Den ældre mand fortæller om ordningen med det, der kan høres som en udtalt selvfølgelighed, men hele aftaleforholdet forekommer umiddelbart aparte for en udenforstående, og synes også at indeholde en lyssky dimension. Det virker besynderligt, at manden over længere tid holdes knyttet til værtshuset; at den tjeneste som bartenderen yder, er koblet op på et forbrug, som relaterer sig direkte til den forretning, der drives på stedet. Johnny synes låst i et forhold, hvor tilgangen til penge betinges af hans forbrug.

Men eksemplet viser også, hvordan de uformelle kanaler byder sig til som alternativer til den etablerede verden. Oplagt er det, at manden, hvis han agerede opsøgende andre steder, kunne modtage hjælp til de offentlige systemer og den digitalisering, han beskriver sig fremmedgjort overfor. Både kommune og

andre initiativer³²⁹ rækker ud efter de ældre og er opmærksomme på den kløft, en tiltagende digitalisering indstifter. Men pointen er her, at Johnny, som så mange af de andre ældre, arbejdet er udført iblandt, nærer større tillid til de uformelle ordninger, der findes på samfundets kant. På værtshuset er der mennesker at møde, som kropsliggør referencer til en velkendt verden. Kravene er ikke nye her, konteksten er velkendt som også hierarkierne, omgangs- og organiseringsformerne er velkendte. Det er en verden af sikkerhed på både verbale, etikettemæssige og sensoriske niveauer; tilliden er del af atmosfæren. Johnny er ikke klar over, hvor længe den behøvede bistand kommer til at tage, det fortæller han ganske roligt, men det skaber ikke en usikkerhed, da rammen og normerne er tillidsvækkende og velkendte. Værtshuset er ikke hans sædvanlige valg – ikke hans stamsted, men et andet et af slagsen, en variation over et velkendt tema, der rækker ind i en sfære af subtil sikkerhed.³³⁰

At denne sikkerhed ikke er forbeholdt alle, erfarer jeg først på en tirsdag eftermiddag. Som det er beskrevet tidligere, er værtshusenes bartenderer tydelige autoriteter, der forvalter disse steder ud i såvel stemning, normer som i 'lokal lov' (jf. Becker, 1963). Værtshusene kan betragtes som en art *reservater*, hvor alternative rationaler opretholdes og går hånd i hånd med en både direkte og indirekte håndhævelse af disse uformelle 'rules of conduct' (fx Goffman, 1963a; 1971). Under samtalen med Johnny, som foregår ved et bord små fem meter fra bardisken, er jeg opmærksom på bartenderens interesse. Som det er karakteristisk for disse steder, er alle i rummet mål for de både skarpe og gennemborende blikke, der rettes fra baren og ud i lokalet. Først på eftermiddagen træder en yngre mand ind ad døren. Han opfører sig hjemmevant, og taler med bartenderen, og han har en udadrettet og intens fornemmelse omkring sig. Johnny og jeg sidder stadig ved bordet optaget i samtale, men jeg kan ikke undgå at lade den stemning, som den nyankomne mand bringer med sig, påvirke mig. Nogle minutter efter vender den yngre mand sig om, og retter en direkte opmærksomhed ned imod vores bord. "Hvem er han?", siger han højlydt, adresseret til bartenderen, men også henvendt ud i lokalet. Herfra begynder det at blive ubehageligt. De to taler kort sammen, hvorefter den yngre mand kommer ned til vores bord. Han stiller sig foran mig med det, jeg instinktivt føler som en yderst truende adfærd. "Kan du tænde den her?", siger han og tager en cigaret i munden med filteret vendende udad. "Den vender vist forkert", svarer jeg med alle de joviale kræfter, som kan mønstres. Manden er tiltagende aggressiv og truende og retter en masse sætninger; halve

³²⁹ Et værested for ældre i området tilbyder netop hjælp til den slags – IT-undervisning.

³³⁰ Denne analyse lægger sig i forlængelse af ovenstående omkring genbrugsbutikkerne, se s. 243-248.

spørgsmål, konstateringer, andre ting som er forsvundet i den åbenlyse affekt – og ting der fremstår usammenhængende og ikke inviterer til svar eller samtale, men derimod virker skræmmende og urovækkende. Jeg har sat mig med ryggen til en væg, og møblerne blokerer min vej ud ad stedet. Jeg kan ikke flygte, og er desuden bange for at rejse mig, da fornemmelsen er, at dette kan virke truende på den meget aggressive mand, der stirrer mig lige i ansigtet med sitrende og intense øjne. Med ét vender han sig om og går – alarmen synes afblæst. Men alarmberedskabet i kroppen kører på fuld fart. Jeg bliver siddende, Johnny kommenterer kort hændelsen, men lader ikke til at være synderligt rystet. I et forsøg på at bevare roen udadtil, bliver jeg siddende ved bordet og småsnakker i små ti minutter. Jeg er bange, og efterladt med en fornemmelse af, at denne rædsel har været et intenderet mål med hele optrinet – jeg skal være bange. Da jeg undslipper værtshuset og igen befinder mig i lyset på brostenene udenfor, er det med rystende hænder og et flakkende blik. Jeg må finde et sted i afstand til værtshuset for at sidde ned.

Mere end bare at være en formativ erfaring som feltarbejder på et af underfladens steder, indeholder begivenheden en viden om den hemmeligholdelse og lyssky aktivitet, som findes på bestemte værtshuse, og i andre kontekster. Jeg gør mange erfaringer, der peger i retning af en lignende påpasselighed, som både fordres og opretholdes i disse reservater. Når en sjældent besøgende, men højt hierarkisk placeret kunde, på et andet værtshus pludselig retter den spørgende sætning; ”Er han strisser?” ud i lokalet, og en udtalt kold og ubehagelig fornemmelse herefter gennemløber det røgfyldte rum og sår en kortvarig, men manifest og udtalt tvivl hos de tilstedeværende stamkunder; mennesker jeg kender gennem måneder, så vidner det om denne påpasselighed. Og det vidner om, at der er noget at passe på. Oftest er disse påmindelser subtile, men de er kontinuerligt og vedholdende en del af arbejdet.

Ved at vende tilbage til det først beskrevne forhold, bstanden med NemID og udbetaling af penge, forekommer det at være en plausibel betragtning, at den oplevede chok-pædagogiske intervention har haft et klart formål: Bland dig uden om! Men mit hverv er ikke at yde normativ kritik – jeg er ikke interesseret i at fordømme den uformelle bankforretning på udenforstående og unuanceret vis – til trods for at interventionen formentlig har til formål at ’holde mig ude’. I stedet tydeliggør analysen, hvordan værtshuse og andre institutioner i den udforskede verden besidder en række vigtige muligheder for de ældre. Hvordan der her er etableret en tryghed og sikkerhed, som historieløse og ovenfra indsatte og hastigt foranderlige institutioner fra fx kommune, stat og civilsamfund ikke kan hamle op med.

Sociologen Sudhir Venkatesh (2013) beskriver, hvordan han i, det han kalder *New Yorks underverden*, erfarer lignende forhold. Hvordan videoforretninger fungerer som "*communication nodes*"³³¹ (ibid: 60), hvor information og ting passerer igennem. Hvor prostituerede betjener deres kunder, udokumenterede arbejdere uden forsikring får lægetjek, der betales "under bordet", og hvor børn kommer til verden i forretningernes lagerrum. "Trading begat trading, all of which demanded reciprocity.", skriver han. "Hang around long enough, and you were pulled into these exchanges." (ibid.). Samme erfaring gør Venkatesh på barer, hvor alverdens ydelser og genstande udveksles, og hvor mennesker er forbundet på særegne måder. Hvor halvdelen af stamkunderne skylder hinanden penge, hovedsageligt for sex, men hvor også penge lånes ud, og hvor gæsterne reparerer hinandens biler, laver væddemål og videresælger elektronisk udstyr til hinanden (ibid.: 53). Som Whyte finder i den pseudonyme "Cornerville", er mange af bydelens forretningsdrivende afhængige af de bidrag, som illegale aktiviteter bringer med sig, hvorfor de både direkte og indirekte bliver del af denne "racket organization." (1993: 111-146). Som han beskriver, er "...small variety stores, barbershops, lunchrooms and poolrooms" ofte brugt som "hangouts" af illegalt handlende stamkunder, og der eksisterer en stiltiende forståelse og accept i relation til disse forviklinger, da de forskellige typer forretning drager gensidig fordel af hinanden (ibid.: 143). Han viser endvidere, hvordan nyetablerede legitime virksomheder finansieres med "racket capital" (ibid.: 145). En lignende række forhold erfares på de steder jeg frekventerer under mit arbejde.

Som myterne på de udforskede værtshuse fortæller, har disse steder historisk fungeret som uformelle markedspladser, hvor en mangfoldighed af varer og andet har skiftet hænder. Flere informanter fortæller om værtshuse, der tidligere havde et uformelt udsalg af æg og kød, der blev bragt ind fra oplandet nogle gange om ugen, og af møbler med forskellig og broget herkomst. Disse myter antyder en langstrakt tradition, og der fremtræder her en række direkte paralleller til den sociale anvendelse af de udforskede genbrugsbutikker, gadehjørner og marskandisere, steder der som beskrevet også indeholder sociale landskaber karakteriseret ved udveksling af varer, småsnak og tjenester, og ved indtagelse af alkohol.³³²

Denne dimension – udvekslingen af ting og varer – bringer analysen videre til næste afsnit.

³³¹ Et begreb der hentes fra *social network analysis*.

³³² Som Mester siger, på en dag hvor vi taler om kælderforretningens sociale dimension, "... ja, det er billigere end at gå på værtshus."

11.5 OM GENSTANDE, STIMULANSER OG CIRKULATION

Som det på baggrund af den ovenstående analyse står tegnet, er det karakteristisk for den studerede verden, at hverdagslivets sociale forhold relaterer sig til en bytteøkonomi, der fungerer som en grundlæggende reference. Den materielle, eller materielt udtrykte reciprocitet, tematiseres allerede i afsnittet ovenfor. Med dette afsnit er bestræbelsen at gå tættere på det bytteøkonomiske aspekt, og hermed også vise den både materielle og immaterielle bredde, som udvekslingerne indeholder.

En midaldrende mand kommer forbi værtshuset en eller flere gange om ugen. Han hilses velkommen af det faste klientel og begår sig med indforstået sikkerhed i rummet. En plastikpose fra et supermarked placeres på det bord, hvor flere stamkunder sidder, og mange af dem kigger på skift. ”Den her vil jeg gerne have til Louise”, siger Kurt, og tager et armbånd med påsatte similisten ud på bordet. ”Den er da sød.” Enkelte af de andre finder på samme måde ting, de kan bruge. Kurt orienterer sig ud i rummet efter bartenderen, og da han er ude af syne, knækker han en klump hash af den plade, han opbevarer i bukselommen, og rækker den til manden. Armbåndet er betalt. Det hele foregår rutineret og uprætentiøst, nærmest henkastet og med en hverdagslig og rutineret ynde. Ingen af stamkunderne kommenterer de transaktioner, som følger med mandens gang på værtshuset, og jeg finder det for prækært og for påtrængende nysgerrigt at rette direkte spørgsmål. Men det er oplagt, at de forskelligt udseende og uhøjtidelige plastikposer indeholder ’varme varer’ – genstande der er fremskaffet på illegal vis.

En anden af denne type bevægelses-vinde, som blæser igennem værtshusene, og runder de studerede væresteder, består i folk der videresælger receptpligtig medicin, hovedsageligt piller af forskellig slags. På ovenfor beskrevne værtshus kommer Lars jævnligt forbi, da han har faste kunder til sin lille forretning i rummet. Ved bordene udveksler han tabletter, Stesolid og andre præparater, substanser der er eftertragtede blandt flere stamkunder, og som ombyttes med kontante penge. Pengesedler skifter hænder på så subtil manér, at kun et trænet øje registrerer trafikken. Lars kender sine kunders ønsker, og aftalerne indgås og bekræftes med en imponerende *minimal-gestik*. Samme forretning bringer manden rundt i byen, til de gadehjørner, parkbænke og væresteder, hvor hans bidrag er værdsat, og hvor aftagerne er at finde. Salget af piller fremstår over tid som den ældre mands mest vægtige forbindelseslinje til andre mennesker – det synes at være den primære akse, omkring hvilken hans relationer til den humane omverden drejer.

På en kold og rå morgen sidst i december, finder jeg Tommy og Peter foran indgangen til værestedet Vestlig. Den grønne dør er låst, og vi møder hinanden i den tvetydige og ubestemmelige atmosfære som opstår, når ellers faste rutiner og vaner brydes (Ehn & Löfgren 2010). De to stamgæster synes rastløse, og på samme tid forekommer det, at de er ude af stand til at forlade bygningen i den baggård, der almindeligvis udgør opholdssted for ugens dage. Vi bliver under halvtaget alle tre, betragter den slud der slører formiddagen, og som på sigende måder synes at reflektere den uvished, vi befinder os i, sammen. Andre stambrugere melder sig, tager i håndtaget, og brydes på forstyrrende måder i deres forventninger, da det ikke giver efter for trykket. Men de accepterer afvisningen, vender kortfattede sætninger omkring lukningen med os andre, eller forlader stiltiende baggården igen. Vores samtaler har en ufokuseret og flakkende karakter, og meget af samværet i den kolde gård er rundet af tavshed. Tommy piller ved Peters knallert på trods af gentagende formaninger om at lade være, og de to slår drillende til hinanden. Tommy er påvirket. Han har hentet metadon til julen og virker glad over at have stoffet i sin varetægt. Og det er torsdag, dagen hvor de piller, der resten af ugen blot holder ubehaget fra kroppen, også anvendes til at opnå en rus i den aldrende krop. Ret hurtigt går det op for os, at værestedet holder lukket af en grund. Eftermiddagen byder på den årlige julefrokost, og åbningstiden er rykket frem på grund af dette arrangement. Det vidste vi alle tre, men har også glemt det igen. Denne viden synes ikke at gøre en forskel for de to faste brugere, de bliver på stedet, under halvtaget i den bidende kulde – det samme gør jeg. ”Der er ikke åbent i dag”, varsler Tommy, lige inden en ankommet ældre mand selv må mærke dørhåndtagets faste afvisning. Han forlader hurtigt gården igen, vi bliver stående. Ventende på noget, eller på intet.

Formiddagen fortsætter med småsnak; om vejret, eftermiddagens arrangement – Tommy ser frem til julefrokosten, Peter har ikke tænkt sig at komme. På en auditiv baggrund af den distante by, og lyden af vores rastløse fodsåler under halvtaget, passerer nogle timer ind i ingenting. Først på eftermiddagen skal Peter videre, og med hans afsked lades Tommy og jeg tilbage i gården. Vi bevæger os for ikke at fryse for meget, og efter flere løse samtaler, foreslår Tommy, at vi går over i et kulturtilbud, der findes længere oppe ad gaden. Her kan man komme indenfor. Kort efter bevæger vi os igennem den dobbelte svingdør til et stort hus med glasfacader. Stedet forekommer ikke at være åbent for offentlig adgang, men døren går op, da Tommy tager i den, og vi går ind i. Der er ikke et klart mål med vores besøg, men vi kan finde læ og lidt varme i den afdæmpede hall. Tommy viser rundt og udpeger de forskellige rums funktioner; koncertsal, café, kontorer. ”Kaffen koster en 30-40 kroner!” siger den ældre mand,

og udtrykker implicit, at denne pris er langt over det, han kan betale. Da jeg tilbyder at købe kaffe til os, afslår han med samme henvisning til den høje pris, og caféen viser sig desuden lukket. En frikirke, der har til huse i bygningen har været et afgørende led i Tommys heroin-exit, og manden taler med rosende og kærlige ord om de arrangementer, kirken afholder, og om de mennesker der kommer her. I den store sal er to ansatte i færd med at sætte op til et arrangement, men ellers lyder gangene kun af vores lavstemte samtale, kortvarigt afbrudt af forbipasserende skridt og stemmer.

Efter små tyve minutter i bygningen indser vi, at der ikke er meget at komme efter. Men besøget giver plads til at tale med Tommy på måder, der ikke synes oplagte i det værested, vi kender hinanden fra. Han fortæller om metadonen, et emne der er en gennemgående reference for hans hverdag, at han får udleveret 12 tabletter om dagen, men at det er lykkedes ham at trappe ned til 3 på egen hånd. Det betyder, at han i princippet har 9 tabletter i overskud hver dag. Dette bringer ham videre til at forklare den uformelle økonomi, der eksisterer omkring disse stoffer. Han kan sælge metadonen for en 20'er pr. pille på gaden i lokalområdet. Det giver ham 200,- kr. for et ark med 10. Men det er mere lukrativt at tage turen til Vesterbro, da han her kan få 300,- kr. pr. ark. I samme sætninger beskriver han den barskhed, som miljøet omkring stofsælget er bestemt ved. På trods af mulighederne for at supplere en haltende økonomi med indtægter fra et salg, er han holdt op med det. Folk snyder, lyver, råber og laver ballade. Nogle påstår, at de allerede har betalt, imens andre truer med tæsk, eller opfører sig ubehageligt på andre måder. Det er værst på Hovedbanen, men overalt er denne handel forbundet med ubehag, og som Tommy fortæller det, er han ikke god til at tage del i dette spil.

"...nu må vi se, om jeg dykker i dag", siger han, da vi er på vej ud ad døren til gaden. Da jeg spørger, hvad han mener, forklarer han henvisningen til den træthed, der følger torsdagens forhøjede indtag af metadon: "...det er jo torsdag, og der plejer jeg at tage lidt ekstra... ja, om torsdagen, og i sørgelige omstændigheder". Jeg har ofte set ham falde i søvn ved bordene i værestedet, somme tider midt i samtaler med andre. I tilbuddet kender alle til Tommys tragikomiske og snøvlende træthed, nogle griner ad de ufrivillige absencer, andre fnyser, men de fleste synes alligevel at respektere manden og at vide, hvordan han ikke kan gøre det anderledes. Foran bygningen tager vi afsked, og jeg ønsker ham god julefrokost. Der er stadig nogle timer til den tid, sidst på eftermiddagen, hvor dørene til værestedet åbnes.

Med god brug af den evne, der under længerevarende feltarbejde opøves til at flanere og gøre brug af byen, spenderer jeg halvanden time på at

skrive noter, siddende på en bæk i et nærtliggende butikscenter. Frank, og flere andre informanter passerer stille igennem centret, og viser med deres kroppe retning imod værestedet, da tiden nærmer sig 16. I forlængelse af vejret og årstiden finder vi; os der opholder os i byrummet, indenfor i ly for at vente, lade tiden passere indtil næste mulighed åbner op. Tilbage ved værestedets indgang mødes et væld af kendte ansigter. Ansigter der tilhører byens vandrende. Nogle er dukket frem fra et ugenomsigtigt fravær, der er fremkaldt af vinteren, andre er lige så tilstedeværende som altid. I køen foran værestedet forsamles en række af de mennesker, der ellers er spredt i byen. Men Tommy dukker aldrig op, han finder alligevel ikke sin vej til julefrokosten.

11.6 OMFORDELING AF PERSONLIGE TING

Et eksempel på det, jeg kalder 'omfordeling af personlige ting' erfares i det efterspil, der følger en nøgleinformants død. Da jeg vender tilbage til felten i de første dage af 2014, mødes jeg også af fortællingerne om Jørgens død.³³³ De leveres ikke med store ord, men er alligevel at høre blandt informanterne på væresteder og værtshuse. På den afdøde mands stamværtshus er jeg nødt til at gå insisterende til værks for at komme frem til bare korte udmeldinger om dødsfaldet og det, der er hændt i dagene op til jul og efterfølgende. Løbende bliver det klarere, at denne berøringsangst relaterer sig til den injektion af hårde stoffer, som ledte til døden – et spor som allerede har vist sig under det komplekse forløb frem imod dødsfaldet.³³⁴ Der er en tydelig afstandstagen til inreavenøs brug af hårde stoffer i denne kontekst, en afstand der på finurlig vis sameksisterer med stamkundernes brug af "hurtige ting" som fx amfetamin og kokain, stoffer der af mange sniffes ved særlige lejligheder og ikke er behæftet med samme stilhed, og som fungerer sideløbende med den 'normaliserede' anvendelse af hash, som opleves på og omkring værtshuset.

Men i al denne distance er der forhold som lettere lader sig fortælle. Disse forhold vedrører omfordelingen af Jørgens ting. Mandens tiltagende misbrug, og dets alvorlige karakter, er løbende blevet tydeligt for folkene i værtshuset, da Jørgen har solgt ud af sine ting. Genstande som smykker; de mange og vægtige ringe, som manden både bar på sine fingre og som lå opbevaret i hans lejlighed, er blevet solgt i lokalet, eller andetsteds i omgangskredsene. Det samme er halskæder og andre smykker, der haft karakter

³³³ Se analyse på s. 279-285.

³³⁴ Se s. 281-284.

af 'velkendte ejendele' på de steder, hvor Jørgen kom.³³⁵ Inden hans død er jeg vidne til fortællinger om købet af en knallert, en beretning der finder sted på Sprækken – en lokalitet som manden ingen direkte forbindelse har til.³³⁶ I dødsfaldets eftertid viser det sig, at køretøjet tilhørte Jørgen, og at det, sammen med talrige andre værdigenstande, har skiftet hænder internt gennem de forbindelseslinjer, der holder bestemte af underfladens mennesker, steder, og også genstande, sammen. Ved at følge genstandenes omfordeling opnås en ny og anden viden om disse sammenhænge.

I efterspillet til en indlæggelse, der holder Jørgen ude af den vante cirkulation i nogle uger, og som på subtile måder også varsler den forestående død, bevidnes det, hvordan manden overdrager sin kundekreds til en anden stamkunde. Også Jørgen er engageret i handel med hash, men har primært sine forretninger placeret uden for stamværtshuset. Det vil formentligt være passende at tale om en art handelsmæssige *mikro-territorier* i denne sammenhæng. "Hvis det sker igen... at jeg bliver længe væk... så tager du dig bare af mine folk, ikk' Martin!" Præcis sådan lyder syntesen på den samtale, der veksles imellem de to stamkunder, da Jørgen er vendt tilbage efter sit første længerevarende fravær – en pludselig indlæggelse. Med dette arrangement sørger Jørgen for sin kundekreds, for de mennesker som stoler på ham i leveringen af det værdsatte rusmiddel, men han sørger på samme tid for sin vens forretning. Hele kæden fra leverandører til distribution og salget til kunderne sikres, hvis manden skulle vise sig at 'falde ud' igen. Forretning, venskab og omsorg synes sammenvokset, sammenknyttet. På det pågældende tidspunkt har denne aftale ikke samme bastante vægt, som den efterfølgende bærer i lyset af Jørgens død. Men *overdragelsen* fortæller om forretningens liv som både social forankring og levevej. Undervejs i det uklare forløb vender Jørgen tilbage til værtshuset og er, som han fortæller, færdig med den stof-flirt, der resulterede i både indlæggelse, salg af personlige ting, pengelån hos flere af vennerne og den ovenfor beskrevne afstandstagen fra forbindelserne på værtshuset. I denne tid fortæller han åbent om problemerne, og de genetablerede venskaber i det dunkle lokale både bekræfter historierne og fordømmer mandens dumhed under samtalerne. Alt synes på vej i retning af en mere vanlig og velkendt orden. Her lykkedes det Jørgen at genetablere den kraftfulde og stolte narrativ, hans person tidligere var karakteriseret ved, "Jon, jeg

³³⁵ Det erfares gentagne gange, hvordan bestemte smykker, ejendele eller beklædningsgenstande får tilskrevet en særlig status i de miljøer, som udspiller sig på de studerede steder. De kan tilmed ofte have en kaldenavn som fx "Den store guldring", "Indianer halskæden", eller "Jørgens tykke sølvhalskæde". Disse genstande påstås at besidde et liv i sig selv, at være deltagere i egen ret i de sammenhænge hvori de indgår.

³³⁶ Se beskrivelse af situation på s. 202.

havde tre sygdomme, man kan dø af,³³⁷ på samme tid.” Om end denne historie kun får en kort levetid.

Efter dødsfaldet er det hovedsageligt historierne om smykkernes og genstandenes videre færd, tilsammen med de klagende beretninger om en oparbejdet gæld til enkelte bekendte, der efterlades og artikuleres. Fortællingerne om bisættelsen og de andre forhold, der knytter sig til mandens sidste tid, er nærmest umulig at tilgå. Måske fordi de udgør konfrontationer med et tabubelagt fænomen, måske fordi han lever videre i den sølvhalskæde, der nu hænger tungt omkring Thomas’ hals, måske fordi man hurtigt glemmes, når man først er ude af cirkulation?³³⁸ Alle tre bud er plausible set i forhold til arbejdets empiri.

I en mere uddramatisk, men dermed ikke uvigtig sammenhæng, skaber arbejdet blik for, hvordan informanterne bytter sig til et væld af forskelligartede ting. Særlig tydeligt fremtræder dette, når beklædningsgenstande fremvises på de steder, hvor de ældre møder hinanden. Daniel viser ofte beklædning frem, som han har byttet sig til. Dette erfares blandt mange andre af de fulgte mennesker, når glæden over et par brugte vinterstøvler, en varm jakke, eller sommertøj deles ved bordene i et værested og på gadehjørnerne. En mere institutionaliseret variation over dette tema ses, når mange af de ældre afhenter de værdsatte beklædningsgenstande i tøjuddelingen hos Kirkens Korshær. Byttehandlen, eller udvekslingen, antager her en mere abstrakt karakter, da de redistribuerede ting først sorteres og vaskes af organisationens medarbejdere for senere at blive delt ud til mennesker med behov, og da byttehandlen³³⁹ derfor ikke foregår ansigt-til-ansigt mellem giver og modtager (jf. fx Mauss, 1990). Men de genbrugte og redistribuerede genstande bringer udtalt gavn og glæde.

På et mere immaterielt, eller abstrakt, plan tager en sværm af byttehandler og udveksling af forskellige tjenester også form. Som det allerede er beskrevet er genbrugsbutikkerne centre for en sådan udveksling.³⁴⁰ I Mesters forretning kommer Bente jævnligt forbi. Somme tider for at snakke, men ofte også for at bytte sig til forskellige tjenester blandt kælderens klientel. Det er gerne den hjemløse Per, der er mål for hendes forespørgsler, han er yngst og den mest rørige. Da hun en eftermiddag bevæger sig ned ad trinene til kælderen, er Per hurtig til at afvise hende. ”Jamen, Bente... du ved jo godt, at jeg har skrækkeligt ond i ryggen

³³⁷ Den blodforgiftning som et fix resulterede i, dobbeltsidet lungebetændelse, og en sidste tilstand, som er forvitret fra både feltnoter og hukommelse.

³³⁸ Se analyse på s. 274-279.

³³⁹ På mere abstrakt plan kan der her tales om et ansigtsløst udvekslingsforhold, hvor glæden ved at give på den ene side, og glæden ved at modtage på den anden, er skilt ad med institutionens mellemkomst.

³⁴⁰ Jf. s. 181-183.

for tiden!” Den gamle dame som bor et par opgange væk fra kælderforretningen, skal bruge hjælp til at bære et gammelt fjernsyn ned ad trappen fra lejligheden på tredje sal. Hun har ikke andre, der kan bistå denne opgave, og har været forbi forretningen flere gange tidligere på ugen for at forhøre sig om den behøvede hjælp. Da Per afslår med henvisning til sin ryg, og ingen andre synes klar på opgaven, springer jeg til. Få minutter senere bærer jeg den tunge kasse ned ad trapperne i opgangen. Bente har allerede trukket apparatet ud på trappens repos, og det er hurtigt båret ned og videre ind i baggårdens skralderum. Den gamle dame presser en sammenfoldet pengeseddel i min hånd, og insisterer gentagne gange på, at jeg skal modtage de 50 kroner som tak for hjælpen. Hun takker mig og forsvinder ind gennem opgangsdøren. Tilbage i kælderen udviser Per tilfredshed med, at jeg tog mig af opgaven, og fortæller at den ældre kvinde ofte kommer forbi forretningen med fordringer om forskellig hjælp.

Erfaringen kaster et klart lys på mange af de andre udvekslinger og transaktioner, som mødes under arbejdet. Herfra fremtræder marskandiserforretningen også som en art uformel *hjelpecentral* – et sted hvor resurser kan rekvireres, eller hvor mennesker i behov for hjælp kan hente en behøvet bistand. Det er isoleret set ikke et radikalt fund, men det vækker resonans igennem hele det landskab der studeres, og det samler op på en række af de forståelser, som akkumuleres via de ovenstående beskrivelser i dette kapitel.

11.7 OPSAMLENDE OM ØKONOMIER

Kapitlet synliggør en række alternative økonomiske strukturer, der gennemløber den studerede felts landskaber; strukturer som langt hen ad vejen også er relationelt funderet. Indledende vises, hvordan tilstedeværende forhold ofte indeholder elementer af afpresning, snyd og tyveri, fænomener der ikke direkte er relateret til økonomi, men som fremkommer på baggrund af den monetære fattigdom, som arbejdets informanter lever med. Dernæst vises, hvordan sociale forhold blandt de ældre påvirkes af økonomiske omstændigheder, der knytter mennesker tættere sammen. Her peger analysen tillige på, hvordan en sådan tæthed kan få ødelæggende følger for de venskaber, der periodisk intensiveres. På tværs af flere afsnit og analyser tydeliggøres det, at venskaberne bygger på sociale logikker, hvori mulighed for mindre og større ’bedrag’, sociale klemmer og tyveri er impliceret. I forlængelse af dette reflekteres bedragets normative ophav, og det tematiseres løbende hvordan snyd, rapserier og tricks ofte er indeholdt i forholdene blandt de ældre.

Ved at reflektere en række af underfladens mere institutionaliserede økonomiske strukturer skabes blik for, hvordan uformelle bank-forretninger, salg af forskellige

artefakter, stimulanser og andre lyssky transaktioner foregår i de studerede kontekster. Analysen viser, hvordan en række illegitime handelsruter og forretningsgange formår at sameksistere med de legale kontekster, hvori de praktiseres. Ved at reflektere det fænomen, at personlige artefakter redistribueres og finder igennem fællesskaberne ad nye veje, fremtræder muligheden for, at de mennesker som forlader deres vanlige kontekster, enten ved dødsfald eller på anden måde, vedbliver med at eksistere i fællesskaberne i kraft af de historiserede artefakter, der gennem andres anvendelse forbliver i cirkulation. De fulgte genstande skaber ydermere blik for at opdage nye sammenhænge på tværs af felten. Kapitlet afrundes ved at fremskrive vigtigheden af tøjuddeling og de mere immaterielle tjeneste-økonomier, som findes på underfladen. Den afsluttende del understreger, hvordan feltens sociale liv altid knyttes af elementer som ydelser, genydelser, spørgsmål, svar; af fordringer som handles og forhandles i hverdagslivet.

12 AT LEVE, ÆLDES OG DØ PÅ SAMFUNDETS UNDERFLADE

Som afsluttende analytiske kapitel, vil dette behandle et forhold, som under det empiriske arbejde løbende har vist sig tiltagende vigtigt for de studerede ældre liv. Som den måske markante og kontroversielt lydende overskrift varsler, så handler kapitlet om den død, der alle steder er en både artikuleret og tavs, men altid gennemgående reference i de udforskede sammenhænge. Arbejdet viser, hvordan døden på ingen måde er kontroversiel i sig selv, men i stedet må ses som en altid præsent dimension i informanternes hverdagsliv. Et forhold der løbende og altid akkompagnerer de hverdagsliv, som udfolder sig på samfundets underflade.

Døden er et tema, som trænger sig på. Enten direkte gennem mennesker som Mester, Tommy, Jørgen og andre informanternes løbende verbale adressering af fænomenet, eller gennem de mange mere implicite henvisninger til den ofte voldsomme og spektakulære død, der afslutter de lige så alternative liv blandt arbejdets informanter. Som kapitlet vil vise, har mange af de ældre levet sig igennem utallige både utidige og voldsomme dødsfald, der er del af livet blandt familie, venner, kærester og bekendte, og alderdommen synes i særlig udtalt grad synonym med en grundlæggende erfaring af multiple relationelle tab blandt disse mennesker. Det er banalt, at livet altid betragtes med dets ende som en eksistentiel bagkant, at det altid udfolder sig i et forhold til døden, og at denne død bliver mere konkret tilstedeværende med alderen (fx Svendsen, 2015). Den empirisk baserede påstand, som dette kapitels analyser vil forsøge at underbygge er, at livets afslutning indtager en mere håndgribelig karakter hos de ældre, som er fulgt.

Kapitlet vil adressere flere niveauer i den tilstedeværende død; følelsen af at være efterladt i det tomrum, som massive tab skaber, informanternes egen død og den død, der overalt fungerer som en reference for livet, og som kommer til udtryk gennem bisættelser, venner og bekendtes forskelligartede bortkomst og som overalt er del af samtaler og interaktion. I relation til døden behandles det fænomen, jeg beskriver med begrebet *forsvindinger* – det forhold, at mange af de fulgte mennesker forsvinder fra tilgængelighedens domæner, og at disse fysiske fravær ofte udgør varsler om ulykke og død.

12.1 AT LEVE MED DØDEN SOM GENNEMGÅENDE SOCIAL REFERENCE

Jeg vil indlede kapitlet med det nedenfor følgende fragment af en optaget samtale, som er ført på en bænk i byen. Uddraget adresserer kapitlets tematikker, og giver indblik i den yderst sammenfildrede karakter, som fænomenerne *forsvinding*, *død*, *socialitet* og *hverdagsliv* indtager blandt de studerede mennesker. Samtalen foregår mellem nøgleinformanten Poul, Benny som er et for mig hidtil ukendt bekendtskab af Poul, og som undervejs ankommer til seancen, og mig selv.

P: Men jeg har ikke fået fortalt dig, at min kammerat er død? Nej, det har vi ikke snakket om?

J: *Nej.*

P: Peter (en anden fælles bekendt, red.) vidste det heller ikke.

B: (som her ankommer og sætter sig på bænken): Nej, jeg glemte at sige det til ham, da jeg så ham den anden dag.

P: Nå, men jeg har lige sagt det til ham i dag. Han er lige gået... Så mødte jeg Jon, da jeg sad heroppe. Så kommer Jon gående... Jon har jeg også kendt i mange år.

J: *Ja, nogle år efterhånden, ikk'.*

B: Dav (henvendt til undertegnede, da det er første gang vi ses, red.).
J: *Hej, jeg hedder Jon.*

P: Ja, der er gået mange timer, det er der... Og folk siger, folk siger også, at de kan ikke finde mig. Det er jo klart, når jeg har ligget på Bispebjerg (griner), du kunne jo heller ikke finde mig jo (henvendt til B, red.), selv Kristian (den afdøde kammerat som adresseres indledningsvist, red.) kunne ikke finde mig, der lå jeg jo dér med det skide lort (ref. til den alvorlige lungebetændelse som førte til indlæggelse, red.).

(pause ca. 3 sek.)

Ja, han er desværre død... han hængte sig nede i kælderens... ja, i sin egen livrem. Det var noget med, at han skulle ned i kælderens...

B: Han skulle ned i kiosken, ikk'.

P: Det var ikke i kiosken, det skete.

B: Nej, nej. Men han gik ned i kiosken for at bede om hjælp.

P: Ja.

J: *For at bede om hjælp?*

P: Ja, og så kom politi og ambulance.

B: Og så løb han ud ad bagindgangen.

P: Ja, for de havde ikke låst politibilen, og så var han gået ud, og ind i gården, så var han gået ind i den kælder der. Og politiet havde rendt rundt og ledt efter ham.

J: *Så politiet var kommet for at anholde ham?*

P: Nej, de skulle køre ham op til Bispebjerg. Han havde været på en lukket afdeling på Bispebjerg, og også på den åbne... han skulle have nogle indsprøjtninger, og han havde ikke rigtigt fået de indsprøjtninger. Han havde snydt, han gad ikke... ja... ”det der lort”, sagde han, det der... så skulle han have indsprøjtninger herovre på det gamle hospital, ikk’, men han kom ikke... der var en læge der stak ham... Han (lægen, red.) kom til begravelsen, og jeg har været med ham og Kristian henne at spise på det der spisested (et værested for sindslidende i området, red.). ”Kom med op, Poul. Jeg giver mad deroppe”, og så betalte han det hele, han skrev bare en regning, ikk. Jo...

(de to fortæller om begivenheder der fulgte den fælles vens bisættelse, druk, et uheld på cykel etc. Samtalen vender tilbage til Pouls egen indlæggelse:)

P: Men Jon har heller ikke set mig, han har gået og kigget efter mig. Og han bor lige herovre, så han har kigget... ”hvor fanden er han henne, idioten... han plejer at sidde der”, ja, nu er han på Bispebjerg et stykke tid, men det var altså ikke så lang tid... et par uger, ikk’? Eller var det et par måneder jeg var der, på Bispebjerg? Var det et par måneder jeg lå der med den lunge der? Et par måneder?

B: Var det så lang tid?

P: Ja, jeg tror sgu nok, at det var et par måneder... jeg ved det ikke, jeg kan sgu ikke engang huske det selv! Ja, det var da i efteråret jo. Jeg var nede og samle det der op, nede i vandet, ovre ved den der hund... ja. Ja, det var da i efteråret... det er da et par måneder siden. Jeg kan ikke huske det. Jeg kan bare huske, at det var hende (en ansat på et plejecenter, red.)..., hvor jeg plejer at sove på bænken, og så ringede hun efter ambulancen.

J: Nå, lå du på bænken?

P: Ja, jeg lå på sådan en rød bæk de har... jeg kunne ikke komme op ad trappen. Jeg kunne fandeme ikke kravle op. Jeg kunne komme op til vaskeriet i stuen. Jeg tænkte, ”hvad kan jeg så gøre... hvordan får jeg så hjælp”, og så gik jeg over og lagde mig på bænken, lige når man kommer ind, og så kommer hun, ”Hvad fanden jeg laver, at ligge og sove der”, og hun går op og ringer, og der kommer en sygeplejerske ned, og de ringer efter en ambulance. Jeg kan ikke huske, hvor længe jeg havde ligget der. Jeg var heller ikke klar over, at jeg var bevidstløs, da jeg lå der, kan godt huske at jeg lagde mig på bænken, og så ikke mere...

J: Men hvis det var i efteråret, og du først er kommet ud efter nytår, så er der gået nogle måneder (her refereres tilbage i samtalen, red.).

P: Ja, hvor lang tid gik der?

B: Jamen Poul, jeg ved det ikk’. Jeg ved det simpelthen ikke.

P: Men der gik lige et stykke tid med det pjat. (pause på 10 sek.) Ja... Jon han ville jo gerne... jeg snakkede med Jon til at begynde med, for flere år siden, og han ville gerne ud og se... han havde aldrig været på Kofoed skole.

B: Det har jeg sgu da heller ikke.

P: ... Vi skulle jo ud og se noget... Ja, han kendte jo Frank, ikk'. Ham der hoppede i karret (reference til den fælles bekendte i nøgleinformanten Frank, og denne mands selvmordsforsøg, red.).. Han sagde, "du kender jo så meget", sagde han, ja, så tog jeg ham med på Kofoed Skole...

Citatet er komplekst, og mest af alt er det af både emnemæssig flagrende og iterativ karakter. Det spejler herved samtalerne, som de ofte føres blandt og med de ældre informanter i byens rum. Det, der indledende er mest interessant, er muligheden for at betragte, hvordan udforskningen af et selvmord hos de to mænds fælles bekendte tager en lang række af andre begivenheder med sig, og hvordan disse begivenheder relater sig til, eller kredser om, døden. Poul vender løbende tilbage til sit eget fravær fra gaderne; en række måneder, hvor han har været indlagt på grund af en alvorlig lungebetændelse, og fortællingerne blander sig sammen, eller bliver del af hinanden. Poul er blevet udskrevet kort tid forinden den optagede samtale, og han er i gang med at reetablere forholdene til de mange bekendte, der findes i byens rum. Implicit i den flakkende samtale findes dette forhold; at den ældre mand igen er på vej ind i byen,³⁴¹ han forklarer sig, behandler og reflekterer sit fravær med os andre, og leverer her forskelligt rettede bud til den verden, han har været fjernet fra. For Poul, der er vant til at opholde sig på gaderne det meste af dagen,³⁴² er det et radikalt brud, når han tages ud af denne cirkulation. Han bliver en anden, som det kan siges med reference til ideen om *social identitet* (fx Goffman, 1969), selvom det her er nødvendigt at inkludere langt mere end mennesker i denne socialitetsligning.³⁴³ Eller med direkte henvisning til kapitlets tema, kan det påstås at han i fraværet fra gaderne lider *udeblivelsens død*. Ikke en fysiologisk død, men en *social død* der lader sig formulere i forlængelse af et gennemgribende fravær fra alt det, der er velkendt. Begrebet *social død*, bruges i gerontologiske kontekster (fx Sweeting & Gilhooly, 1997) til at behandle det forhold, at den sociale kapabilitet, eller de evner som social interaktion konventionelt vurderes på baggrund af, hæmmes kraftigt, eller ophører med at eksistere, hos sygdomsramte ældre. Det er en anden type social død, der

³⁴¹ Jf. ovenstående analyser om *at strække sig ud i byen*.

³⁴² Se analyse på s. 171-177.

³⁴³ Jf. kapitlet "At være sammen i verden".

fremkommer, når Poul fjernes fra gaderne. Det er en tilbageholdelse af den socialitet, som knytter sig til det liv, han har strakt ud i verden, og som han forhindres i at tilgå. Ideen om *udeblivelsens død* er adækvat for refleksion af dette forhold.

Ved at trække på et begrebet *habitat*,³⁴⁴ fremtræder den etymologiske forbindelse til det engelske *habit* – vanen. At bebo er, at van(e)liggøre verden. At bebo er at finde sig tilrette i netop vanernes sikkerhedsnet (fx Ehn & Löfgren, 2010). Indlæggelsen er en voldsom intervention i Pouls livsmønster, fordi hans liv på grundlæggende vis er spundet sammen med byen. Den er derfor også at se som en bort-førelse fra habitatet, fra verden som den kendes, som den bebos gennem erfaringen af velkendthed og rutine.³⁴⁵ Indlæggelsen er en amputation af de signifikante tråde, som Poul vikler sammen med verden, og ind i verden med.³⁴⁶

Den afdøde ven, Kristian, har, på samme måde som andre af Pouls hverdags-bekendtskaber (jf. ad-hoc socialitetens præmis), ikke kunnet finde ham under denne *forsvinding*, og beskrivelsen kan synes at rumme en skyldfølelse for dette fravær, når den kobles til vennens selvmord. Vennen Kristian, en mand som ikke direkte har været informant under arbejdet, hængte sig i en kælder – et dødsfald i rækken af de mange historiske dødsfald, som Poul løbende har berettet om i vores følgeskab.

Der er nogle pudsige sammentræf i beskrivelsen, da Poul har været indlagt på netop Bispebjerg, det sted hvor den afdøde Kristian også har opholdt sig på både åbne og lukkede psykiatriske afdelinger, inden han kom hjem, og siden udeblev fra den ambulante behandling. Forholdene synes at rode sammen for Poul; hans ophold på Bispebjerg, Kristians relation til samme sted, selvmordet og hans egen *forsvinding* fra gaderne.

Hvor sygdommen har ført Poul bort fra gaderne, har den også frataget ham fornemmelsen for den ellers velkendte hverdagsverden. Med uddraget mødes han i færd med at genvæve trådene til den i uddraget nævnte Peter, til Benny der kommer forbi ved gen-synet af Poul i det område de begge frekventerer, til mig som feltarbejder, og til et væld af andre ad-hoc sociale bekendtskaber, ledsagere og andet i byen. Det er en proces, hvor han også må bearbejde den afdøde vens selvmord. Indlæggelsen bringer ham ud af hverdagen,

³⁴⁴ Som har oprindelse i det latinske *habitare*; at 'bo, opholde sig, besøge', jf. <http://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=habitat>, opslag foretaget d. 2. september, 2016.

³⁴⁵ Jf. Heidegger og Winther på s. 229.

³⁴⁶ Jf. begrebet *knytningen af hverdagen*.

og de udefra set flygtige sociale forhold han praktiserer til andre i byen, skal revitaliseres.

Af gode grunde er de mange forsvindinger, som erfares gennem feltarbejdet, forbundet med mistanker om død og ulykke, hos de venner og bekendte der oplever bestemte menneskers pludselige fravær; mennesker som Poul og mange af studiets andre informanter. Arbejdet indeholder talrige eksempler på disse fraværs-begivenheder, der jævnlige begrundes med dødsfald, men som også kan relatere sig til andre hændelser, som det fremtræder med udgangspunkt i Pouls beskrivelse; sygdom, opståede handicaps, flytning, eller udsmidning og karantæner fra bo- og væresteder.³⁴⁷

Med analysen af Pouls beskrivelse tydeliggøres det, hvordan den periode, der er passeret under indlæggelsen, er bestemt ved en markant *andethed*, også i forhold til *erfaret tid*. Hans beskrivelser inviterer med ind i *forsvindingens rum* og viser, hvordan månederne her er karakteriseret ved at være noget andet end (hverdags)livet, eller hvordan de udgør et ganske andet liv: et grænseliv, eller det der ovenfor kaldes en *udeblivende død*. Hvor dette forhold formentlig vil kunne genfindes i langt de fleste indlæggelser blandt en bred gruppe mennesker, med mindre indlæggelserne er så hyppige, at de bliver en ritualiseret del af hverdagslivet,³⁴⁸ fremtræder det hos Poul udtalt radikalt. Han er ikke klar over, hvor længe han har været *væk*, og absencerne beskrives nærmest parallelt til den bevidstløshed, han oplever, da han sygdomsramt opsøger det velkendte plejecenter for at bede om hjælp på en for manden oplagt, men i normativ forstand yderst ukonventionel måde. Indlæggelsen er bestemt ved en gennemgribende *tidløshed*, som uddraget på alle måder viser. *Udeblivelsens død* er konsekvens af fraværet til det kendte, til de mennesker, dyr, landskaber og de referencer, som overalt henligger og er indskrevet i byen. Med *forsvindingen* bliver han *væk*, forsvinder ud af hverdagslivets verden, og placeres her i en overdøvende parentes-tilstand. Kroppen ydes den nødvendige medicinske bistand og holdes i live, men livet er i en eksistentiel fænomenologisk forståelse, sat på pause, holdt tilbage, stoppet (fx Keller, 2012). Som uddragets sproglige udveksling skaber blik for, er den fortløbende klokke (jf. Eriksen 2004) ikke udtalt vigtig for hverdagen – de to mænd forholder sig ikke analytisk til uger og måneders gang, men med indlæggelsen træder Poul ud af hverdagslivet på en måde, der alligevel er ukendt for ham. Igen her runger diktummet om, at *man er, hvis man er at finde*,³⁴⁹ at man kun findes, hvis man er *til at finde*, med både mærkbar og vægtig styrke. Denne

³⁴⁷ Se s. 195-198.

³⁴⁸ Et forhold som også ses blandt studiets informanter.

³⁴⁹ Se s. 90.

topo-eksistentielle præmis karakteriserer livet blandt gadens mennesker, hvorfor døden er at finde i fraværet og det tilbagetrukne – både gennem erfaringen af det jeg kalder *udeblivelsens død*; den midlertidige sociale død, og i den definitive fysiske død.

Herfra kan Pouls dukken ud af fraværets tåger beskrives som en genkomst i flere niveauer; han re-entrerer med tilbagekomsten det velkendte habitat – vanernes beboelses-landskab, og gennem sin gen-indvikling i byen indtræder han igen i livet – i handlingens og nærværets domæne. Først når han konkret fremtræder på gaderne og de habituelle veksler, er han genopstået, at erfare for de omgivelser der intet har hørt, ingen tegn har fået, men som har været efterladt med forsvindingen som eneste (ikke-)viden.

Som det afslutningsvist fremstår i samtale-uddraget, refererer Poul til vores fælles bekendtskab, informanten Frank, gennem hans selvmordsforsøg. Her tydeliggøres det på manifest måde, hvordan livet også forstås gennem døden, og hvordan døden er en præsens referent for de forhold, der tager form, ud- eller indvikler sig, og siden afvikles gennem begivenheder som død eller uvenskab, på byens gader.

Dette forhold; at livet erfares i en direkte kontakt med en allestedsnærværende død, behandles nærmere i afsnittet nedenfor.

12.2 REGNSKABET MED DØDEN

En af de mest vægtige gaver, jeg gives under arbejdet, er et dokument som informanten Jørgen har skrevet. Dokumentet, der affotograferet fremgår herunder, indeholder et regnskab med den død, som den ældre mand har været omgivet af, siden han flyttede fra en middelstor jysk by til København i 1963.

3	4
SOUND MACHINE	SOUND MACHINE
<p>BETTER O.D. V.</p> <p>PETER DAMGÅRD, DØDE I MIT HJEM O.D. B.</p> <p>OLE DAHL SELVMORD. V.</p> <p>KURT SKOV SELVMORD. V.</p> <p>KARL LOKUM O.D. B.</p> <p>LANGF BRIAN O.D. V.</p> <p>HOF ANKER O.D. V.</p> <p>ANDERS JØRGENSEN SPRITKRASEL. B.</p> <p>FLYTT CARLO SELVMORD. V.</p> <p>BRIAN FISHER SKUDT B. 50</p> <p>REX EMIL (50) INDVÆRT. B.</p> <p>JON. B. HANSEN D.S.K. KREFT. V.</p> <p>BARKNE PRYDMOLM HJERNEBLØDNING. V.</p> <p>SØREN HALSKREFT. B.</p> <p>JAN SCHOLTE A.I.D.S. V.</p> <p>ESTER HAELEM DRUK. SUGERMOD. V.</p> <p>SCHANNY STOLTZE LEVERKREFT. V.</p> <p>LENE FROD DRUK. V.</p> <p>ANETTE GUTTERMAN DRUKNET. V.</p> <p>KARL THAMS DRUKNET. V.</p> <p>CHANDLER LORV</p>	<p>LEIF DRUK. B.</p> <p>JAN MANDRUP DRUK. B.</p> <p>CHHALES DRUK. V.</p> <p>ASTERIX DRUK. B.</p> <p>KREN DRUK. B.</p> <p>LISRETH DRUK...S. B.</p> <p>RENE ETJEN O.D. B.</p> <p>JONNIE VEDUM DRUK. UVEN</p> <p>TOMMY VEDUM DRUK. V.</p> <p>NANNI O.D. V.</p> <p>HANS RUGGE O.D. V.</p> <p>VOLVO TORBEN BLODPROV. V.</p> <p>PØLSE JOHN KREFT. V.</p> <p>ÅH NEJ!!! MIN BEDSTE VEN, OG DEN GÆSTE JEG KUNNE REGNE MED. POUL J. HEDE DREBT MED EN 12 KG STEN, VED HANS TORBEN HANS RUGGE HJERNET, SÅ HAN KAN BRUNDE I HELVEDE JEG HAR BLORIG MØDT ET Menneske som ER GÆT FORGÆVES EFTER HJÆLP HOS POUL OG SÅ SKAL HAN MYRDES!!! FUCK, FUCK, FUCK.</p>

Jørgens "dødsliste". Dokumentet fremgår i helhed i afhandlingens bilag.

Jørgen er ved at føre optegnelserne over i en notesbog, og jeg gives derfor det originale dokument, da vi har talt meget om mandens fortid, og fordi jeg altid har udtrykt stor interesse i de voldsomme og dragende fortællinger, som de skrevne sider indeholder talrige henvisninger til. I dokumentet er den død, som har omgivet manden i halvtreds år, repræsenteret ved små systematiske inskriptioner. 164 dødsfald er omhyggeligt registreret og indbefatter mennesker i Jørgens omgangskreds. Langt de fleste er venner og bekendte, men listen indeholder også dødsfald blandt uvenner, fjender (og enkelte 'dødsfjender', se fx Sofa Kurt på s. 9) og en bestemt politibetjent, der under tiden i den jyske by har efterforsket en række af de kriminelle forhold, som relaterede sig til det liv, Jørgen levede på daværende tidspunkt ("møgsvin, strisser, Peter Ranum", s. 10). Optegnelserne fremtræder i en systematik, der indeholder et navn eller eventuelt kaldenavn (se fx Abe Tonny, s. 1, Basse Guldtand, s. 2, Hæs, s. 6, Lajla fra Langå, s. 8). Dertil kommer en dødsårsag, hvor en anseelig del er relateret direkte til brugen af narkotika ("O.D." – overdosis), eller alkohol ("Druk"), og mange af de øvrige anførte helbredsmæssige dødsårsager kan desuden tænkes at udgøre indirekte følger af massive substansanvendelser. Til dette ses en række voldsomme

dødsårsager som selvmord, drab og trafik-, brand- og drukneulykker.³⁵⁰ I store dele af dokumentet er relationerne kvalitativt bestemt ved markeringer som ”V” – ven, ”B” – bekendt, og enkelte steder med ”Uven”, eller familiære markeringer som ”Bror”. Kun enkelte af de mange dødsfald er forsynet med datoer, heriblandt Jørgens mor på s. 5.

Siderne driver flere steder i affekt og dette mest tydeligt i forbindelse med drabet på Jørgens bedste ven;

”Åh nej, min bedste ven, og den eneste jeg kunne regne med, Poul J. Hede dræbt med en 17 kg sten, ved højlys dag. Gid hans morder bliver afsløret, så han kan brænde i helvede. Jeg har aldrig mødt et menneske som er gået forgæves efter hjælp hos Poul og så skal han myrdes!!! FUCK, FUCK FUCK.” (s. 4).

I al sin dobbelthed er inskriptionerne, særligt den sidst citerede, behæftet med en enorm mængde had, men også med en grundlæggende kærlighed til livet. De utrænede bogstaver vidner om en kærlighed til de mennesker, der har været del af mandens liv, og som har forladt det på voldsomme måder. Dokumentet understreger denne kærlighed, relationernes åbenbare signifikans, og når siderne læses med pointen om, at de i udgangspunktet aldrig har været henvendt til andres læsning; at de indtil Jørgen på baggrund af vores mange samtaler om fortider og de mennesker, der er at finde på dokumentets sider, har udgjort den ældre mands private regnskab med den død, der gennem årtier har omgivet ham, så får de en ekstra vægt. Et på alle måder følsomt liv, Jørgens, kan læses af siderne. Dødslisten er ikke et performativt værk i den forstand, men som inskriptionen med fx vennen Poul viser, er dokumentet et forsøg på at bearbejde og holde trit med den død, som omgiver manden. Optegnelserne er Jørgens vej til at fastholde livet, og som han ofte siger, er det i retrospekt uforståeligt, at han stadig er i live, og at han, da dokumentet skifter hænder, er tæt på at træde ind i sit livs syvende årti. Dokumentet fortæller denne historie, en historie om, hvor meget han har gennemlevet, hvor mange udtalte farer han har undveget, noget der sættes streg under, når Jørgen beskriver, hvordan han i flere omgange har været kortvarigt død af overdoser, og er blevet genoplivet. Men på samme måde som inskriptionerne vidner om en død, der er undveget, så peger de også på hans eget liv, og derfor også imod hans endeligt.

³⁵⁰ Hertil en enkeltstående eksplosionsulykke (s. 2), der skete i forbindelse med et indbrud, der involverede anvendelsen af dynamit.

Det forløb jeg med feltarbejdet gives lov til at tage del i, kommer tæt på en forestående død. Jørgen er holdt op med at komme på det værested, hvorfra vi kender hinanden, så jeg opsøger ham på et værtshus, han tit har fortalt om.³⁵¹ Som det er beskrevet ovenfor, er værtshuset centrum for en række tæt sammenviklede ting. De sociale forhold er viklet sammen med forskellige forretningsmæssige forbindelser og andet. Jørgen kommer fortsat på værtshuset, men er ikke så meget tilstede, som han gennem tidligere beretninger har givet udtryk for. I de første måneder, hvor jeg har berøring med værtshuset, kommer han forbi nogle gange om ugen.

Han er del af min uformelle adgangsbillet til den deltagelse, jeg over tid får forhandlet på det ellers svært tilgængelige værtshus. Men langsomt begynder hans relation til stedet at ændre sig. Han kommer sjældnere, og bliver i korte perioder væk. Som han fortæller, når han dukker op, er han begyndt at dyrke forholdet til en kvinde. Kvinden karakteriserer han senere som det, der med lokal jargon, kaldes en ”bordluder”. En term der, som Jørgen fortæller det, bruges om kvinder der gør brug af seksuelle og kropslige virkemidler og ydelser for at få betalt deres drikkevarer i værtshusmiljøet. Betty, den kvinde han er begyndt at omgås, fixer kokain og bruger samme tilgang; hun kysser ham og tilbyder alt det, han ellers er interesseret i af seksuelt nærvær, men lader det indgå i byttehandler for den kokain, som Jørgen kan skaffe til en god pris via sine forbindelser. Jørgen gør det på værtshuset klart, at han er denne byttelogik bevidst, at han genkender denne type ”kærlighed” fra sine mange år i tæt berøring med misbrugsmiljøer. Men han virker også oplivet og glad i sine fortællinger om det nye kvindebekendtskab. Han forsvinder i sommeren 2013 over en længere periode. Som arbejdet viser, er der altid gode grunde til disse afvigelser i mønstrene, men de fremstår ofte først klart i retrospekt. Under forsvindingen er en viden om Jørgen umulig at komme i nærheden af. Fordi værtshuset er omgærdet af lyssky aktivitet, er det sjældent oplagt at rette direkte forespørgsler imod stedets stamkunder, og i særlig grad folk som ikke er tilstede. På værtshuset mestres *kunsten at tale udenom*, og sammenhængen er karakteriseret ved en tone og en sproglig struktur, som gør det svært at adressere bestemte ting – særligt for en feltarbejder, der befinder sig på kanten af denne verden. De forespørgsler, jeg alligevel drister mig til, når mulighederne byder det, besvares ikke med brugbare og klare gen-svar, men responsen er i stedet vævende og udtalt dobbelttydig. Spørgsmål som ”Er der nogen, som ved, hvad Jørgen laver for tiden – jeg har ikke set hans cykel udenfor i et stykke tid?”, falder til jorden, de ignoreres, eller slås hen. Det nærmeste mine forespørgsler bevæger sig på brugbare svar er, når den

³⁵¹ Se afsnittet ”Indgange til felten”.

velkendte nøgleinformant Martin indirekte og skarpt ytrer at, ”Sådan går det, når man ikke spiser i 30 dage”. ”Er han blevet syg?”, hører jeg mig selv respondere, i overraskelse over tilbagemeldingen på det ellers tavshedsbefængte fravær. Ingen i rummet formulerer et svar, men Martin hentyder indforstået til, at Jørgen har fået sagt nogle upassende ting, og at han ”... fandeme ikke vil kontakte Jørgen for at høre, hvordan det går”. Det fremstår mystisk, hvordan manden på så kort tid kan bevæge sig fra at være et vellidt og centralt menneske i denne sammenhæng, til at være mål for den afsky og væmmelse, som tydeligt fremtræder i de få sætninger som han, i sit fravær, tildeles. Den eneste ting, som er klar, er, at Jørgen er forsvundet, og at ingen af de vante bekendtskaber tilsyneladende interesserer sig for, hvor han befinder sig, og hvorfor han er væk.

Nogle uger senere indvies et ny-opført offentligt drikkested på et hjørne i byen. Begivenheden fejres med en reception, hvor Københavns Kommune byder på øl, musik og åbningstale fra en lokal politiker. Jeg deltager ved åbningen og drikker et par øl sammen med nogle af de fremmødte informanter, blandt andre Martin fra værtshuset, i den lune og solbeskinne september-eftermiddag. Jørgen har stadig ikke vist sig i de vanlige sammenhænge, jeg dagligt frekventerer, og ingen synes fortsat at vide, hvad han laver, eller hvor han er.

Halvvejs inde i begivenheden ser jeg en person nærme sig parkområdet. Han går langsomt, i en gangart, der er svært beskrivelig, men måske bedst rammes med ord som *slæbende*, eller *glidende*. Min første indskydelse er, at det er Jørgen der bevæger sig imod hjørnet, men denne tanke når jeg at forlade og komme tilbage til flere gange, inden jeg chokeret erkender, at det er ham, der langsomt er på vej ind ad gitterlågen til stedet. Synet af manden føles som en konfrontation med døden. Den mand, jeg på dette tidspunkt har kendt gennem mere end to år, fremtræder nu som en næsten ugenkendelig skygge af sig selv. Han er udpræget afmagret, grålig, dårligt til bens og nærmest lister ind på parkområdet, hvor han finder en siddeplads på en ledig bæk midt i tumulten. Han lader på ingen måde til at besidde det velkendte sociale overblik, jeg kender ham for, og sidder uvant alene, uden nogen form for kontakt med andre. Det undrer mig, at han indtager denne ensomme og socialt afsondrede position, da der er mange mennesker på området, som han tidligere har plejet omgang med, er forretnings- eller udvekslingsmæssigt forbundet med, og kender indgående – han burde være blandt venner her. Øjnene og det blik, der for uger siden var interesseret rettet mod verden og andre mennesker, har mistet den smidige manøvretygtighed og gnist, det plejer at besidde.

Min tvivlende genkendelse af den ellers velkendte mand er forårsaget, dels af den fysiske transformation i skikkelse som et yderliggående vægttab bevirker, og en nyopstået besværlighed ved almindelig bevægelse, og dels ved en ændring af hele den stemning, der er omkring ham. Da han viser sig på den offentlige plads vidner synet af ham alene om, hvordan en radikal hændelse er overgået ham. Han fremtræder som et grænsefænomen i sit forandrede tilstedevær.³⁵² Han er sig selv, men alligevel ikke sig selv – hele atmosfæren omkring ham er en anden, forandret. Han indtager det, der med antropologen Victor Turner kan begrebsliggøres som *en liminal position* (1969). Han er *hverken-eller* og derfor et sted imellem fællesskab og ensomhed, fraværende og tilstedeværende, menneske og ikke-menneske, levende og død. Han er tilbagevendt fra det ukendte, fra *forsvindingens* parenteser, men alligevel fjern som aldrig før. Da jeg mønstrer det nødvendige mod og sætter mig ned for at tale med Jørgen, er vi øjeblikkeligt tilbage i en velkendt ramme af venskab. Han fortæller, at han har været indlagt over en længere periode. Fortællingen er snørklet, besværet og ikke til at finde tydelig retning i. Han er blevet fundet af nogle bekendte, der undrede sig over hans fravær i det lokalområde, hvor han bor. Da politiet har et ærinde i opgangen overtaler disse bekendte betjentene til at skaffe sig adgang til lejligheden, hvor de finder Jørgen, der er faldet om og efter eget udsagn er få timer fra at dø. Han indlægges og behandles for blodforgiftning og en byld i lungen, er voldsomt medtaget og indlagt i en længere periode, endnu en gang tæt på døden. Det er forklaringen på dette tidspunkt.

I forlængelse af mødet på parkområdet fremtræder de besværede forespørgsler i værtshuset, uviljen til at tale om manden hos Martin og de andre stamkunder, som et memento – som et *varsel* på den ulykke, Jørgen er sat ud i. Omgivelserne har vidst mere, end de har været villige til at fortælle, og der er foregået en art kollektiv fortællelse, hvorigennem hændelserne *ikke* artikuleres, men forbliver tavse. Tavsheden og uviljen til at rette samtaler i retning af ham baserer sig på viden om et tabuiseret forhold.

Efterfølgende begynder Jørgen at komme på værtshuset igen, han er tilsyneladende i bedring og nærmer sig hurtigt en mere velkendt figur. I fællesskab med andre af stambrugerne taler han nu mere åbent om en række af hændelser og sin åbenbare dumhed, og hans handlinger fordømmes eksplicit af de andre, gennem udmeldinger der kommer til at fremstå som moraliserende påmindelser, der skal tilskynde manden til at blive på den rette sti. Men han kommer stadig sjældnere på værtshuset. I en anden sammenhæng fortæller

³⁵² Her er ordet *tilstedevær* valgt, for at pege på både den visuelle fremtrædelse, mandens opførsel etc.

informanten Thomas, at Jørgen har fået konstateret en kræftsygdom. Kort tid efter forsvinder han igen. Informanter fra flere kontekster fortæller rygter om, at han igen er begyndt at fixe kokain. Det samme *tabu-slør* folder sig ud endnu en gang, og Jørgen er ikke at finde. En eftermiddag dukker han igen ud af tusmørket og viser sig på værestedet Vestlig. ”Han er færdig”, tænker jeg instinktivt, da jeg ser ham blandt gruppen af stofbrugere. Hans øjne er søgende, han taler lavmælt og dirrende med den lille gruppe stofbrugere på stedet, forhører sig om stoffer, eller laver aftale om udveksling – det fremstår, selvom ordene ikke kan høres, tydeligt. Langsomt bevæger han sig hen til skranken i køkkenet og køber et glas mælk, som drikkes i ét drag med en urolig hånd. Vi taler ikke sammen denne dag – jeg undgår kontakten, nærmest skjuler mig i den korte periode, han befinder sig på værestedet, da en samtale både vil være konfronterende for ham og mig. Hele den stolte livsfortælling han har givet videre gennem flere års etnografisk venskab, vil krakelere i en sådan kontakt, det skriver jeg ned i mine noter, denne dag på værestedet. Det er vinter og tæt på at være jul.

Da jeg vender tilbage til gaderne i de første dage af 2014, er det for at høre de sparsomme fortællinger om Jørgens død, og om hans bisættelse. Han er fundet på sit køkkengulv, død af en overdosis kokain. Nogle af omgangskredsens mennesker taler om dødsfaldet som et selvmord, andre som en ulykke, andre igen nøjes med at begræde tabet. Et par dage inden jul har manden taget sin afgang – en exit, der på alle måder ligger sig i forlængelse af de historikker, som hans døds-dokument indeholder klare referencer til. Jørgens død mimer den voldsomhed og affekt, der er at læse på de håndskrevne sider, og med sin afgang følger han sig selv ind, til sidst i dette regnskab med døden:

”Motorcykel Jørgen O.D./kræft/selv mord ven af mange”

12.3 AT OVERLEVE I EN SFÆRE AF DØD

I dette afsnit bevæger analysen sig tættere på de forhold, som allerede er artikulert ovenfor, og som handler om, at de ældre informanter oplever mange tab i deres liv. Relationerne falder løbende fra, som vi ældes bl.a. på grund af dødsfald – dette er et velkendt tema både populært som i socialgerontologien (fx Abrahamson, 2015), men pointen bliver af mere radikal karakter, når den relateres til de fulgte usædvanlige ældre mennesker på samfundets underflade.

Informanten Kaj beskriver dette forhold i et interview:

J: Vi talte om de mennesker der ellers er og... der er ikke så mange.

K: Nej, der er ikke så mange... der er egentlig ikke... jeg har ikke, Jon, det er ikke det... jeg er blevet ældre, og de er faldet bort, og det sidste der med Helene (en kæreste som er død, red.), altså det... (pause 3 sek.) Jeg synes der... altså, man kan være heldig eller uheldig, det ved jeg ikke, jeg synes bare at... den sidste kammerat, han gik også bort, ikk', Helene er gået bort, ikk', og jeg tør næsten ikke binde mig mere. Jeg er nok blevet lidt ligesom Helene, og har sagt lidt fra, har distanceret mig og vil ikke binde mig til andre mennesker.

J: Ja, det kan jeg godt forstå.

K: Ja, men det har sikkert også noget at gøre med, at jeg er blevet lidt gammel efterhånden, ikk'.

Som Kaj fortæller, har han oplevet en række relationelle og sociale tab over flere år. Senest er det kæresten gennem en periode, Helene, som er død. Kvinden, der var flyttet ind i Kajs lejlighed, men måtte flytte ud igen og tilbage på et herberg i periferien af København, blev pludseligt alvorligt syg og endte i koma på Hvidovre Hospital, inden hun afgik ved døden. Den eneste nære ven er død, sønnen er Kaj ikke på talefod med, og da vi genoptager kontakten og jeg begynder at besøge ham i boligen, er det tydeligt, at min fortælling om en fælles bekendts død, den etnografiske ven Erik³⁵³ – en mand vi begge kender fra tidligere – vejer tungt. Kaj tør ikke binde sig længere, sådan beskriver han det i fragmentet ovenfor, han er blevet bange for at knytte de bånd, der kappes over af dødens skarpe klinge, og som resulterer i fald og smertelige skader, når det spundne tovværk giver efter. I stedet opretholder han en distance, der i beskrivelsen fremstår som en nødvendig stødpude – et værn mod den relationelle tæthed. Hvad der umiddelbart kan synes kynisk eller opgivende, er også en vej til at bevare kontrollen med hverdagen, med livet. Kaj har gjort sig erfaringer med de relationelle tumlure, der akkompagnerer venners, bekendtes og kæresters død, og som han både fortæller det, og viser det gennem vores samvær, finder han ensomheden tryk. Tryk, fordi den indebærer færre overraskelser, færre uforudsete erfaringer og chok. Isolationen bærer også overskueligheden indenfor i den lille bolig.

Walter Benjamin udfordrer med sit essay ”Erfaring og fattigdom” (1998) de ofte overvejende positive konnotationer som knyttes til begrebet *erfaring* i fx samfundsvidenskaberne. Ved at trække på rædsler som krige, systematisk forfølgelse og andre mere-end-individuelle traumatiske hændelser viser han, hvordan erfaring og fattigdom er nært forbundet. Tanken er simpel; at åbenbare rædsler fører en erfaringsfattigdom med sig, at mennesker som udsættes

³⁵³ Se s. 195-196.

for traumatiserende oplevelser, vil bære en negativt ladet erfaring med sig videre i deres liv. Men ikke desto mindre er der en både mere overordnet kulturelt hæftet og en videnskabelig lovprisning af erfaringen som kilde til erkendelse, der ofte ikke medregner dens negative konsekvenser og sider. ”Erfaringsfattigdom: det skal ikke forstås som om menneskene længes efter nye erfaringer. Nej, de længes efter at komme fri af erfaringer...” (ibid.: 23), som Benjamin skriver. Han refererer eksplicit til oplevelser med, at folk kom forstummede og paralyserede tilbage fra slagmarkerne under første verdenskrig, ”Ikke rigere, men fattigere på erfaring, der kunne deles med andre.” (ibid.: 19) Ensomheden er ikke valgt af Kaj, den er ikke hverken ønsket eller eftertragtet, men den afholder ham fra at opleve flere af de ubærlige tab, han tematiserer i det lille uddrag. Med Benjamin kan det siges, at Kaj er blevet fattigere af erfaring, at han har tillært sig en nødvendig kynisme, eller en social afholdenhed, gennem sit lange liv, og at ensomheden er den pris han betaler for at holde overraskelserne og dermed en tiltagende fattigdom fra *hverdagslivets hoveddør*.

Simmel påpeger isolationens sociologiske kompleksitet ved at skrive, at det isolerede individ på ingen måde refererer til et fravær af samfundet og de fællesskaber, der er forbundet hermed (Simmel, 1964 [1950]: 118-120). I stedet er det isolerede menneske defineret ved at miste forbindelsen til samfundet, velvidende at det eksisterer. Således er isolationen et forhold mellem to parter, hvoraf den ene forlader relationen efter at have udøvet bestemte påvirkninger. For Simmel er isolation produkt af sociation; en tilvænnning til et nærværende samfund, der dernæst trækkes væk for at efterlade det isolerede menneske i et reflektivt og oplyst forhold til sin alenehed; som det beskrives af Kaj, er han ”... nok blevet lidt ligesom Helene, og har sagt lidt fra, har distanceret [sig] og vil ikke binde [sig] til andre mennesker.”³⁵⁴ Simmel trækker, i eksemplificeringen af sin tese, på det velkendte forhold, at isolationsfølelsen sjældent fremtræder så tydelig og intens i den fysiske alenehed, som når den isolations-ramte skiller sig ud som en fremmed uden relationer iblandt fysisk nærværende andre (ibid.: 119).

De to ansatser fra Benjamin og Simmel spejler Kajs beskrivelser og skaber blik for, hvordan tilbagetrukketheden fungerer som et værn mod ensomhed. Ved at undgå tæt berøring med andre mindskes risikoen for flere tab, men den konkrete og hverdagslige erfaring af ensomhed tøjles også, da aleneheden er mindre manifest i den distance, som formuleres i samtale-uddraget. Her reflekteres et forhold, som tidligere er underkastet analyse;³⁵⁵ at Kaj plejer omgang med bestemte steder, pladser og ruter, og at Kvæsthusbroen, Herlev og

³⁵⁴ Jf. uddrag ovenfor. For læsbarheden er to ”[sig]” sat ind.

³⁵⁵ Se s. 159-164.

Amaliehaven stiller sig til rådighed som non-humane ledsagere, der besidder en stabilitet og social tryghed, som de menneskelige forhold ikke kan love. Her trækkes tillige på de erkendelser der udvikles i kapitlet ”At være sammen i verden”, og som muliggør betragtningen af socialitet som et fænomen, der udspiller sig på tværs af diverse konventionelle ontologiske skillelinjer; arterne.

Som det påpeges i et utal af sammenhænge, er ensomheden farlig – en truende kraft for eksistensen. Lars Fr. H. Svendsen viser, hvordan ensomhed beskrives som en tilstand, hvor følelserne kan tage uhensigtsmæssig kontrol over det menneskelige sind (2015: 27).³⁵⁶ Han lægger sig her i forlængelse af mange andre, der påpeger selvets behov for kontinuerlige spejlinger i andre – i medmennesket (fx Asplund, 1987; Mead, 2005). Men Kaj beskriver de potentielle omkostninger ved indgåelse af nye sociale forbindelser som større, end dem som er forbundet med den ensomhed, han er velbevandret i. Det, der kan beskrives som *socialitetens iboende satsning*, træder her frem. Og dette fænomen får en særligt tyngde, når klangbunden er et levet liv, hvor døden adskillige gange har slået Kaj tilbage i en ensomhed, der er radikalt omfattende i sin fornyede gennemslagskraft; når de enkeltstående og udtalt sparsomme relationer har forladt verden. Og når hverdagslivet derfor ikke indeholder andre, der kan bistå bearbejdelsen af tabene.

12.4 FORSVINDINGER: OM FOLK DER FORSVINDER FRA GADEN

Med dette afsnit, er bestræbelsen at stille skarpt på det fænomen, jeg bestemmer med begrebet om *forsvindinger*, et fænomen som allerede gøres til genstand for analyse ovenfor. Som tidligere vist, forsvinder flere af de fulgte mennesker under arbejdet.

Dette fænomenet viser sig i helt koncentreret form, da informanten Fugl forsvinder fra gadebilledet. Over feltarbejdets første måneder er den ældre mand tydeligt tilstede på de bænke, der findes langs med en af byens trafikerede gader. Han opholder sig på et centralt hjørne – bydelens store gadekryds, hvorfra han iagttager morgenens og formiddagens trafik, og han bevæger sig med solen imellem forskellige bænke langs med trafikken. Vi lærer langsomt at tale sammen på gaden. Fugl er glad for at fortælle – når det rammer ham, og når man rammer ham på en passende måde. Han bor i en lejlighed tæt på det trafikerede hjørne, men opholder sig ude i det åbne, langt det meste af dagen og aftenen. Fra at være en fast bestanddel af det bybillede, der tegner sig som

³⁵⁶ Svendsen refererer her til Adam Smiths begreb *The horror of solitude* (ibid.).

resultat af arbejdet på gaden, forsvinder han sporløst og uden varsel. Det er ikke påfaldende, at der går dage imellem vi støder på hinanden, og en uge uden veje der krydses er lidet aparte. Men da to uger er passeret forbi, uden vi har set hinanden, begynder fraværet at ligne en *forsvinding*.

Jeg finder manden interessant for arbejdet, og er optaget af den både etnografisk givtige og mellemmenneskeligt underfundige relation, der er vokset frem imellem os, og begynder derfor at bære et vagtsomt blik, der tiltagende rettes imod at finde ham. Jeg lader min bevægelse gå forbi det værested, som han har beskrevet et yderst perifert forhold til, og udspørger personalet, der ikke synes at genkende min beskrivelse af den karakteristiske mand. Sensommeren leder ikke til hverken møder med, eller viden om den tynde og senede Fugl. Med flere ugers eftersøgning under fødderne begynder jeg at rette forespørgsler til de mennesker, som befinder sig langs med mandens vanlige stoppesteder; kioskejere, bartenderere i området, andre informanter og mennesker der bruger bænkene langs med gaden. Ingen har set den ældre mand. De få, der genkender min beskrivelse, lader ikke til at være hverken optaget af, eller bekymret over fraværet. Måneder passerer, og ingen spor er efterladt på gaderne.

Midt i november falder jeg, nærmest tilfældigt, ind i en afklaring på den tiltagende mystik. Jeg tager en pause på et værtshus, hvor jeg kan sidde tæt på de store vinduer og skrive noter med udsigt til det centrale og trafikerede gadekryds – et af de steder, jeg kan betragte mange af de kendte ældre, som finder deres veje i byen. De få fremmødte kunder taler ved baren, og midt på dagen skifter barvagten. Ingen tråde har ledt mig til at studere dette værtshus nærmere, og jeg har derfor ikke brugt meget tid i det ellers topografisk centralt placerede rum. Men da jeg på vej ud stopper for at betale min danskvand, retter jeg med minimale forventninger, måske mest af vane, spørgsmålet ”Kender nogle af jer, til en mand der hedder Fugl?”, imod de tre personer der er forsamlet på hver deres side af bardisken. ”Åh, hvordan var det nu med Fugl?”, spørger kvinden bag baren ud i rummet, efter jeg har leveret den opøvede karakteristik. ”Hvordan var det nu, han døde?” En mand der står i stedets rygekabine, melder sig med viden om begivenheden, og beretter i korte sætninger, hvordan Fugl er faldet ud af sit vindue og har knust hovedet mod fortovet. ”Han sad altid sådan, med benene ud af vinduet. De siger, at han var død på stedet.” Den fortælling, der for mig er nyheder, viser sig at være i omegnen af tre måneder gammel. Det bliver gruppen enige om. Ingen af de tilstedeværende har været med til bisættelsen, men mener alligevel, at der har været afholdt en sådan. Uvisheden der har fulgt den uforklarede *forsvinding*, falder omsider til jorden. Den gamle Fugl, informanten med det vildtvoksende skæg, er død.

Udover at levere klarhed omkring den forsvundne informant, indeholder denne hændelse en viden om, at den gamle ikke var så alene, som han så ud til på gaderne. Til trods for den lange vej til denne baggrundsviden om hans *forsvinding*, lykkes det at vandre ind i beretningerne om hans endeligt. Og en, om end ufuldstændig og kortfattet, beskrivelse af det døds-fald, der afsluttede det aldrende liv, som gives af mennesker, der kender mandens navn og ved besked. På en både kuriøs, morbid og alligevel sociologisk dragende facon, forekommer det både skævt og adækvat, at Fugl afsluttede sit liv på den asfalt, der har været underlag for hans hverdag gennem mange år. At det, på trods af de ubehagelige billeder, som beskrivelsen af dødsårsagen maler frem, er på asfalten at dette liv finder sin afslutning.

Beskrivelsen af forsvindingsfænomenet korresponderer med de ovenstående forløb, der relaterer sig til både Pouls indlæggelse og Jørgens død, og under feltarbejdet erfares en lang række lignende forsvindings-forhold. Informanter ses pludselig ikke længere på de vante steder. Ofte afkræftes de ubehagelige spekulationer, der uundgåeligt hober sig op på en baggrund af erfaringer med fænomenet, men flere forbliver uforklarede.

Informanten Jan tematiserer fænomenet fra et andet perspektiv, da han beskriver, hvordan en pludselig indlæggelse og det efterfølgende lange ophold på en aflastningsafdeling har revet ham ud af det værdsatte lokalmiljø på et værtshus, og dette uden en mulighed for at sige farvel, eller gøre rede for den abrupte udtrædelse af det situerede fællesskab. Som han fortæller, bestod mange af de tidligere bekendte i folk, der kom på værtshuset. Jan var blandt stedets mere tavse stamklientel. Han satte stor pris på det uformelle nærvær af andre, men finder det efterfølgende ikke passende at ringe til værtshuset med en forklaring af hans forsvinding, da han ikke var udpræget verbalt engageret i fællesskabet. Hele hans værdsættelse beskrives i forlængelse af muligheden for at komme ind ad døren, drikke en øl og en kop kaffe, og læse dagens avis i den atmosfære af småsnak og lokale anekdoter, som findes på disse steder. ”Hvad skulle jeg sige i den telefon?” – som han så klart udtrykker det, hvad skulle han forklare med en stemme, som aldrig tidligere har lydt med fortællinger i sammenhængen?

Det uforklarede er et væsentligt element i hverdagslivet blandt de fulgte usædvanlige ældre, og *forsvindingerne* er del af denne *uforklarligheds verden*. Som det gentagne gange træder frem, er den mærkbare og ivrige spørgelyst, som i fx væresteder og spisetilbud rettes imod fraværende eller udeblivende menneskers velbefindende, at se i forbindelse med dette forsvindingsfænomen. Erfaringer med at folk forsvinder, og at udeblivelsen tegner en overhængende ulykke eller død op, er gennemgående som reference i

fællesskaberne. Sætningen ”Har du set Ole på det sidste?”, indeholder denne blanding af omsorg og frygt, hvad enten den udtales på et gadehjørne, i en genbrugsforretning, et værested, eller på et værtshus.³⁵⁷

12.5 NÅR DER BRINGES BUD OM DØDEN

På værtshusene erfares en særegen form for institutionaliseret kommunikation, der træder i kraft, når døden indtræffer blandt stamgæster, eller andre med plads i den lokale historie. Det erfares gentagne gange, hvordan mennesker med relation til et eller flere værtshusmiljøer cirkulerer imellem disse steder, og med deres bevægelse bringer bud om hændte dødsfald. Disse hjemmelspersoner leverer deres budskab ved baren, det sociale livs arnested, til den bartender og de eventuelle stamkunder, der opholder sig her. ”Inger, Ejvind Holms søster, er død. Der er bisættelse på torsdag.” – sådan lyder denne type budskaber, der finder henover bardisken og ud i rummene. ”Tårnet”, eller ”Hr. Tårn”, som en af de mere velkendte informanter blandt gruppen af svært tilgængelige bartendere kaldes, bringer denne meddelelse videre gennem telefonnettet til andre af de værtshuse, som ligger i nærheden, ”Ja, hej Sofie...ja, Tårn her... nu skal du høre ...Lille Ejvinds søster, Inger, er død i går aftes”, og på kort tid er det seneste dødsfald velkendt nyheds-materiale i et socialt landskab, der tilføres en ny tydelighed med kommunikationens forskelligartede og snørklede linjer igennem byen; de gående budbringere, bartenderne, stamgæsterne. Et af de eneste steder i den udforskede felt, hvor såkaldte ’sociale medier’ synes at besidde en marginal vigtighed, er i forbindelse med et enkelt af værtshusene, hvor Facebook-opslag supplerer de beskrevne analoge kommunikationskanaler i en digitalt medieret variant.

*”Det er med sorg jeg må konstatere, at vi har mistet
en gammel ven og hyggeonkel fra Alfa og Gamma.
R.I.P. Søren”*

Opslagene bærer tekster af varierende intimitet, som signeres af forskellige afsendere; fra nære familiemedlemmer til stamkunder og barpersonale. Hvor nogle blot har en kort beskrivelse, er andre mere udførlige i forhold til dødsårsag og den afdødes sidste dage. De fleste opslag indeholder et billede af det pågældende menneske, som er taget på værtshuset,³⁵⁸ og nogle også information om bisættelsens sted og tidspunkt. Fælles for dem alle er, at de formidles via

³⁵⁷ Som det adresseres ovenfor er værtshusene blandt de steder, hvor denne uforklarlighed er mest præsent, men de omsorgsfulde forespørgsler erfares også i disse kontekster.

³⁵⁸ Og som af anonymiseringsmæssige grunde ikke lader sig gengive her.

værtshusets Facebook-site, og at information om døden blandt folk i miljøet også bliver synlig ad denne kanal.

Eksemplerne er variationer over den gennemgående interesse der overalt knytter sig til folks forsvindinger. De leverede bud er netop ofte kulminationer på længere tids fravær, eller forsvindinger, hos folk der allerede er ved at vriste sig løs af livet – på grund af sygdom, misbrug, livstræthed, eller andet, som det tematiseres med Jørgens eksempel ovenfor.

12.6 AT DØ HELT ALENE

Som sidste krusning på denne fremskrivning af døden, som den knytter sig de studerede hverdagsliv, følger en behandling af den død, som sker i al ubemærkethed – bag socialt afsondrede menneskers tunge gardiner. Dette fænomen har kun været muligt at forfølge, da jeg har fået god hjælp af sognepræsten, J. C., der gavmildt og interesseret har inviteret mig til at deltage i dele af det arbejde, han udfører blandt isolerede ældre mennesker i sit sogn.

Det første møde vi sammen gør med den socialt afsondrede og isolerede død, finder sted, da præsten inviterer mig med på det opsøgende arbejde, han skal foretage i en opgang. En ældre kvinde er fundet død i sin lejlighed, og det har ikke været muligt at identificere familie eller bekendte til den afdøde. Et sidste forsøg på at finde pårørende, eller andre med behov for at deltage i bisættelsen, gøres ved at stemme dørklokker i den hvor hun boede, og ved at efterlade en notits i beboernes postkasser, hvor døren ikke lukkes op. Størstedelen af opgangens døre forbliver lukkede denne formiddag, men afdødes overbo – den mand der leder til myndighedernes fund af kvinden, fordi han anmelder forekomsten af kraftige og tiltagende lugtgener fra kvindens soveværelse, der er placeret umiddelbart under hans eget soveværelsegulv – lukker op, da præsten ringer på døren. De to har en intens samtale her på dørtærsklen til mandens bolig, der varer små ti minutter. Overboen fortæller, at han ikke har haft noget at gøre med kvinden gennem en årrække, men at de tidligere har plejet et mere aktivt naboskab på både godt og ondt. Kvinden har haft en adfærd, der har ledt de to naboer til natlige konfrontationer. Klassisk musik afspillet med stor styrke i nattens sene og morgenens tidlige timer har medført krigeriske træf. Men åbne og venligt stemte møder i opgangen, hvor overboens tilbudte hjælp til indkøb er taget imod, er også beretninger der finder vej til formidling imellem overbo og præst i døråbningen. Samtalen yder bidrag til en sparsom fortælling om et ensomt liv.

J.C. må skrive sin tale, en tale jeg som det eneste menneske, der ikke er ansat i kirken overværer ved bisættelsen nogle dage senere, på basis af den viden som overboen leverer ved den korte seance i opgangen.

J. C. forlader kirkerummet efter en kommunal bisættelse.

Flere af de kommunale bisættelser³⁵⁹ indgår i arbejdets empiri. Ved den næste i rækken ankommer jeg til kirken et par minutter inden højtidelighedens start. Udenfor er en kirketjener det eneste menneskelige ansigt. Han afventer roligt eventuelle deltagende ved højtideligheden til lyden af de ringende klokker. På den anden side af tærsklen til kirkerummets indgang står præsten. Vi hilser på hinanden. En bedemand er midt i sine opgaver, og at dømme på hans snaksaglighed har J. C. fortalt fagmanden om min interesse, og om grunden til min deltagelse. ”Vi oplever stadig flere af denne type bisættelser”, siger han og refererer til kommunalt betalte bisættelser uden deltagende pårørende. Rigshospitalet har et særligt kølerum til mennesker, der er kommet af dage på denne måde, fortæller han, mennesker som har ligget døde i deres boliger over længere tid. Kisterne til denne type begravelser er altid den samme – en middelkvalitet, der kan huse de afdøde på vejen gennem kirke og krematorium, til det område af de ukendtes gravsted, hvor de alle bliver til jord. Det fortæller han, imens kirkens øvrige personale, sangere, organist og kirketjenere, gør sig klar

³⁵⁹ Bisættelser, hvor der ikke kan identificeres pårørende til afdøde, eller hvor de pårørende ikke har råd til at betale for de udgifter, der er forbundet med bisættelsen. Se fx også Ida Holsts bog ”Pårørende søges” (2013: 45-46).

til højtideligheden. Der dukker ingen pårørende eller andre deltagende op. Bisættelsen er kort. Vi synger en salme på fire vers, der deles på midten af præstens tale og ord læst op fra Jobs Bog. ”Tak”, siger han, da det hele er forbi, en tak der forekommer at være rettet til kirkens personale.

Efter seancen bliver jeg hængende, og præsten er hurtigt ude af sin kjole. Han har fået besked om endnu en kommunal bisættelse, og foreslår at jeg går med op på kontoret, imens han foretager et telefonopkald. Inden den tilbudte kaffe er hældt op, er J. C. klar med endnu en opgave, jeg tilbydes at tage del i. Et gys går igennem mig, da han fortæller, at vi skal til det plejehjem for aktive alkoholikere i området, hvorfra jeg allerede kender en række mennesker. *’Kunne det være Anton, som forleden virkede nedslået under vores samtaler på gadehjørnet, eller en af de andre informanter, der bor i huset?’* Da præsten siger navnet på en kvinde, Birte, er det forløsende på en både sær og uventet udtalt måde – jeg kender hende ikke.

En ansat på plejehjemmet tager imod og viser os hen til en påklem-stående værelsesdør. I værelset bor den efterladte ægtemand, Henning, som præsten skal tale med. Parret boede begge på stedet og Birtes død har været ventet. Henning sidder nedsunket i en lænestol og er iført en åbentstående badekåbe. Han er i gang med at løse kryds & tværs til lyd og billeder fra et fjernsyn. ”Vi har ikke noget til gode”, siger han flere gange under den samtale, der følger, når han beskriver hvordan både han og den afdøde kone har levet med ”fuld fart på”. Han virker fattet, men græder, da han fortæller videregivne anekdoter fra kvindens barndom og historier fra deres liv sammen. De mange brudte relationer og uvenskabet med hendes familie fylder meget i fortællingerne. De er blandt de emner, som dage senere finder vej ind i præstens tale, og herfra rammer den smalle skare af mennesker, der deltager ved bisættelsen. ”Der har været fart på, et liv fuld af fart...”, lyder præstens stemme, ud i det store rum, og ned over tilhørere og kisten med den afdøde kvinde.

Informanten Erik, som følges gennem en række livsændrende omstændigheder, dør på mange måder alene. Han er ikke, som tilfældet er ved flere af de fulgte kommunale bisættelser, uden forhold til andre, men det kan i stedet siges, at han er uden funktionelle forhold. Erik har en datter med en kvinde, som er yngre end han selv, og de to, den tidligere kæreste og datteren, er de *nærmeste nære*, han har i sit liv. I den afsluttende del livet forekommer han at være alene med disse to mennesker, som både nære og distante vidner til afslutningen. Eks-kæresten hjælper ham med at flytte de få ejendele ud i en taxa, da han ufrivilligt forlader aflastningsafdelingen til fordel for den ubeboelige

lejlighed i Københavns periferi.³⁶⁰ Men, som Erik fortæller det, kommer hun sjældent på besøg uden at veksle sine tjenester til kontante penge. Datteren er sidst i sine teenage-år og besøger faderen en gang imellem, gerne i selskab med sin mor. Eriks sidste tid er kendetegnet ved mange ryk imellem midlertidige opholdssteder; hospitalet, en institution for misbrugere på Frederiksberg og den dysfunktionelle lejlighed. Han er alene i denne sidste bevægelse, noget som tydeliggøres, da jeg besøger ham på Bispebjerg hospital. Måske fordi han ikke kan være andet. Han dør i denne alenehed og ved bisættelsen i en kirke på Amager følger en lille flok; ekskæresten, datteren, enkelte andre familiemedlemmer og en lille gruppe af datterens venner – mennesker der er kommet for at yde støtte til den unge kvinde – Erik den sidste del af hans ensomme vej. Præsten taler, Pink Floyd lyder fra månens bagside, og vi går den sidste tur fra kirken til kapellet sammen.

12.7 OM LIVET OG DØDEN PÅ BYENS UNDERFLADE – EN OPSAMLING

Med kapitlets afsnit reflekteres den død, som gennem feltarbejdet er erfaret blandt de fulgte informanter. I en række variationer træder det frem, at døden sker i en art konsistente paralleller til de måder livet leves på, eller at døden viser sig som en konsistent afslutning på livet. Fra at behandle det, der indledningsvist begrebssættes som *udeblivelsens død*; informanternes ufrivillige forsvindinger fra de vante omgivelser, og den bort-førelse fra hverdagens domæner, som disse begivenheder medfører, bevæges kapitlet ind i deskriptive analyser der skaber blik for, hvordan døden udgør en kontinuerlig og altid præsent reference for hverdagslivet. Med eksempel i flere af de dødsfald, som sker blandt informanterne, vises det, hvordan de voldsomme og usædvanlige liv afsluttes af en lige så usædvanlig død. Kapitlet tematiserer ydermere, hvordan ensomhed kan udgøre et ly for de ældre, der har oplevet massive tab i deres liv, hvordan den sociale isolation kan fungere som vej til at beskytte imod flere potentielle tab og en heraf fornyet konfrontation med livets ensomhed. Dernæst beskrives, hvordan det, jeg begrebsligger som *forsvindinger* er et udbredt fænomen blandt de fulgte ældre, og med arbejdets empiri gives eksempler på disse forsvindingers karakter af *varsler* om død og ulykke. Herfra viser analysen, hvordan den studerede underflades forbundethed træder frem gennem de bud, der bringes om hændte dødsfald. Beskrivelserne giver blik for, hvordan disse informationskanaler også vidner om en omfattende social struktur, der gennemskyder de ofte

³⁶⁰ Se s. 195-196.

ugennemsigtige miljøer på steder som værtshuse, væresteder, parkområder og gadehjørner. Afslutningsvist er analysen rettet mod de mennesker som dør alene, og viser hvordan den ofte udtalt upåagtede død blandt socialt afsondrede mennesker kan tage sig ud. Hermed præsenterer det afsluttende kapitel et empirisk baseret indblik i en del af samfundet, som sjældent bringes frem til skue i videnskaben.

Det metaanalytiske cirkulations-begreb som blev formuleret ved indgangen til analysen, ligger gennem kapitlet latent. Begrebet viser sig produktivt i refleksionen af såvel hverdagslige forhold som den kommunikation der følger dødsfald og forsvindinger, men leverer også perspektiv på hverdagslivets cirkulerende karakter, når det reflekteres, hvordan de ældre under hospitalsindlæggelser og andre bort-førelser tages ud af den signifikante bevægelse, og herved mister både sig selv og andre i fraværet. Begrebet peger desuden i retning af en mere metafysisk dimension, når analysen viser, hvordan de hverdage der leves på asfalten, også afsluttes på asfalten. Hvordan de liv og den død, der fastholdes gennem verbale forespørgsler og bearbejdninger; i samtale på byens steder, og gennem sirlig skriftlig repræsentation, også varsler de talende og nedskrivende ældres egen død; hvordan *støv bliver til støv bliver til støv* (jf. Morton, 2010a; Thacker, 2011; Stein, 1922).³⁶¹

Analysen præsenterer en række vinkler på døden, som den tager sig ud blandt mennesker, der lever, bliver ældre og kommer af dage på kanten af samfundet, og skaber herigennem et empirisk funderet indblik i upåagtede og usædvanlige ældre liv, ved at fokusere på deres afslutning; Døden.

³⁶¹ Her en både post- og non-human parafrase over de afsluttende ord i det kirkelige begravelsesritual; "Af jord er du kommet..."

13 KONKLUSION OG PERSPEKTIVER

Med dette kapitel konkluderes på den viden, der er tilvejebragt med projektet. Arbejdet indeholder flere ambitioner; en videnskabsteoretisk positionering og diskussion, en metodisk redegørende og udviklende del og endelig en analyse af den empiri, der er tilvejebragt gennem projektets etnografiske feltarbejde. Igennem afhandlingen er der løbende udviklet begreber og ansatser, men arbejdets primære bidrag består i den etnografisk baserede viden, som er frembragt i analysen.

Konklusionen består i fire hovedafsnit, som rides op herunder. Først gennemgås afhandlingens primære analytiske fund. Dernæst følger en sammenfatning af de vigtigste analytiske begreber, som er udviklet i afhandlingen, efterfulgt af en kort opridsning af udvalgte metodiske bidrag. Herefter følger en sammenfattende refleksion over den arbejds- og skriveform, afhandlingen hviler på. Afslutningsvist rundes undersøgelsens begrænsninger, og der leveres bud på videre forskning og perspektiver.

13.1 USÆDVANLIGE ÆLDRE PÅ BYENS UNDERFLADE

I det følgende præsenteres konklusionerne på afhandlingens analytiske fund med en kortfattet gennemgang af de mest centrale elementer, hvor jeg vil bestræbe mig på at vise arbejdets bidrag til indfrielsen af de forskningsspørgsmål, der indledningsvist er formuleret:

- Hvordan tager hverdagen sig ud blandt en partikulær gruppe ældre mennesker i København, der lever svært tilgængelige, alternative og upåagtede liv?
- Hvilke former antager socialitet blandt disse ældre mennesker, som bruger store dele af deres tid i byens offentligt tilgængelige rum? Hvordan ser fællesskaber, eller bredt definerede relationer til bestemte andre (mennesker, ikke-mennesker, genstande) ud for disse mennesker, og hvordan praktiseres socialitet i og på tværs af byens rum?
- Hvordan indgår byens steder og bestanddele i de rutiner, som disse ældre etablerer, vedligeholder og afvikler gennem deres hverdagsliv?

Som det tidligere er beskrevet, er de tre spørgsmål nært relateret og retter sig imod en åben og fænomenologisk influeret forskningsinteresse. Det er ikke spørgsmål, som leder frem imod skarpt definerede svar, men som efterlader en deskriptiv

fordring; de efterspørger beskrivelsesarbejde i besvarelsen. Disse beskrivelser er gjort i afhandlingens analysearbejde, og de mest centrale synteser trækkes frem i det følgende.

Ph.d.-afhandlingen giver indblik i hverdagsliv blandt usædvanlige ældre mennesker i storbyen København. Den svarer på de tre forskningsspørgsmål ved at levere nuancerede etnografisk baserede beskrivelser og analyser af en række hengemte liv blandt mennesker, der fungerer på tværs af forskellige institutioner i byen. Beskrivelses- og analysearbejdet skaber blik for en omfattende og sammenviklet bevægelse blandt en stor gruppe ældre, som lever deres hverdagsliv i bevægelse mellem offentligt tilgængelige steder, boliger og sociale institutioner. De fulgte ældre lever i en sfære, som er utilgængelig for langt de fleste af storbyens beboere, og som ikke tidligere er givet forskningsmæssig opmærksomhed. Mit arbejde gør denne bevægelse tilgængelig og den overordnede ambition er, at åbne en dør på klem, som muliggør betragtning et upåagtet storbyfænomen; at skabe forskningsmæssig indsigt i en forunderlig og hengemt verden af usædvanlige ældre, der praktiserer usædvanlig socialitet, udsædvanlige liv, og som dør en usædvanlig død. Således har ambitionen været, at de mennesker, der er fulgt gennem måneders og års etnografiske følge- og venskaber, vinder en stemme, antager navne og en karakter, der sjældent er dem givet.

Arbejdet viser, hvordan informanterne lever med en retning ud af deres boliger, hvordan det at forlade boligerne for at forfølge forskelligartede og snørklede bevægelsesmønstre, er karakteristisk for de studerede ældre. Analysen giver blik for variationen i disse praksisser, men peger på den fællesnævner, at de ældre alle sætter ud i byen for at dække behov, som ikke lader sig opfylde i lejlighederne. Hertil vises det, hvordan boligerne er karakteriseret ved ambivalente følelser; hvordan de værdsættes, men på samme tid ikke kan anvendes til længerevarende ophold. De ældre benytter sig alle af personlige og socialt privilegerede *socio-spatiale kort*, og de indtager byen og landskabet i forlængelse af metaforiske optegnelser – linjer som løber gennem landskabet. Det træder frem, hvordan måltider, nærværet af andre, behovet for at komme ud i det åbne og bestemte atmosfærer; forhold af varierende karakter, er indskrevet og -vævet i byens landskab. De ældre viser sig eksistentielt *forankret gennem bevægelse*, da mobiliteten lader dem hægte sig fast til elementer og fænomener, som sikrer hverdagslivet en behovet og efterstræbt struktur. Det vises, hvordan informanterne trods svære sociale og fysiologiske vilkår for at nå frem til altafgørende møder med andre i byens rum, og analysen peger på, hvordan bevægelsen leder til særlige steder med afgørende vigtighed for hverdagen;

gadehjørner, væresteder, værtshuse, genbrugsbutikker, spisesteder – de mange sociale institutioner, der findes på *storbyens underflade* – og at bevægeligheden i sig selv afhjælper den rastløshed, som stemmer hverdagen blandt de ældre.

De empiriske beskrivelser danner basis for konstruktion af analytiske begreber. Begrebet *upåagtede geografier*, tilfører ny refleksionsmulighed til de udviklede greb *storbyens underflade* og *cirkulation*. Med *upåagtede geografier* gives det svært beskrivelige fænomen; at de ældre passerer igennem byen og opholder sig på offentligt tilgængelige steder, men her fungerer i en sfære af usethed, et nyt analytisk fundament at stå på. Begrebet tilvirker mulighed for refleksion af de studerede livs hengemte, ikke-transparente og lavfrekvente karakter. Med analysen formuleres det perspektiv, at de ældre lever i *udstrækning mellem bolig og gade*. Perspektivet gør det muligt at foretage en empirisk adækvat refleksion, der understreger vigtigheden af såvel de sparsommeligt anvendte boliger som af det *stof*, de elementer og stemninger, der tilføres hverdagslivet under cirkulationen i storbylandskabet. En række konventionelle grænsedragninger mellem fænomener som fx bolig, by, landskab, genstande og miljø bliver her udfordret. Med analysen træder informanterne frem som *skabende sammenknyttede* når det tydeliggøres, hvordan de tilføjer og trækker en række behøvede komponenter sammen gennem de mobile praksisser i landskabet. Som syntese på disse refleksioner formuleres begrebet *knytningen af hverdagen* med udgangspunkt i den ingoldske terminologi, der har øvet markant influens på afhandlingen. Analysen viser, hvordan de ældres boliger ikke besidder en isoleret vigtighed, men at de er centrale som en del af et omfattende trådnæt; den *knytning*, der skabes på tværs af mange steder i byen. De bevægelsesorienterede analyser afsluttes ved at reflektere de omfattende konsekvenser en tilbageholdt, eller ændret, mobilitetsevne medfører blandt de fulgte ældre, og understreger det forhold, at man kun *er*, når man er til at finde på gaderne og på de habituelle veksler i landskabet. At man kun *findes*, når man *er at finde*.

Videre anlægges en stedsfokuseret analyse der fremskriver vigtigheden af de mange steder og lokaliteter, de ældre passerer igennem og anvender i hverdagen. Analyserne går tæt på det sociale, nær-sociale og underfundige liv, som leves på særlige steder i byen. Gennem deskriptive analyser af parkområder, væresteder, værtshuse, spisesteder og boliger skabes blik for de hverdagsliv, som udspiller sig i byen og for de sociale logikker som karakteriserer en række af disse sociale institutioner. Ved at underkaste livet på et parkområde en deskriptiv analytisk opmærksomhed, udvikles begrebet *ad-hoc socialitet*. Med udgangspunkt i egen empiri og tidligere etnografiske studier af gadeliv,

fremskrives dette perspektiv for at gribe om det forhold, at parkområdet er et sted, hvor en række mennesker ved, at de kan finde hinanden: Her passerer gadens nyheder igennem, stimulanser skifter hænder, behovet venskabelig og eksistentiel støtte ydes, og her finder de ældre sammen med hverdagens ven-, bekendt- og følgeskaber. Med ansatsen om *ad-hoc socialitet* understreges det også, at livet på underfladens steder indeholder konfrontatoriske og besværede dimensioner. De empirinære beskrivelser af et studeret værested leder frem til at begrebsliggøre det som et *vente-sted*, og analysen viser, hvordan de ældre med tilbuddet tilfører håndgribelighed til de hverdagsliv, der overordnet er bestemt ved et fravær af struktur. Det vises, hvordan de værtshuse, mange af informanterne frekventerer, opleves som ly-steder fra et samfund, som de fulgte ældre er kommet på afstand af. Disse institutioner fungerer som både sociale og æstetiske tidslommer, hvor disse mennesker kan trækkes sig tilbage, hvor normer og adfærdskoder er forståelige, genkendelige og forudsigelige, og derfor i stand til at generere tryk. Analysen viser her, hvordan livet i værtshusene er bestemt ved sociale forhold, der er både nære og distancerede. De ofte mangeårige relationer mellem stamgæster og barpersonale er bygget på småsnak, på udveksling af nyheder og fælles arrangementer, der samler stamgæsterne omkring stedet, men der er tillige mange emner, som ikke er genstand for dialog. Gennem refleksion af empirien vises, hvordan disse steder besidder en afgørende vigtighed. Udviklingen af begrebet *para-hjem* giver plads til at se, hvordan de fulgte ældre hører til på disse steder – gadehjørnerne, værestederne, værtshusene – altid kun delvist, men på afgørende måder. Med distinkt klarhed træder det sikkerhedsnet, som landskabets *para-hjem* udgør, frem, i analysen af spisetilbuddet i en kirke. Det ugentligt tilbagevendende tilbud indstifter sikkerhed i de ældres hverdagsliv, da *ad-hoc socialitetens* præmis – det forhold, at de ældre ved, at de vil møde hinanden i rummet med de store vinduer – lægger kimen til en afgørende vished. Kirken udgør ydermere en analytisk prisme, der gør det muligt at betragte den omfattende og utydelige strøm af ældre, der finder gennem de københavnske gader. På denne *upåagtede geografi*; skjult bag kirkerummets facade, bliver det vidstrakte net af forbindelser både mærkbart og manifest. Analysen anskueliggør vigtigheden af disse mange *forviklede steder*, som opsøges og bruges af de ældre. Herigennem vises, hvordan en ofte subtilt udtrykt nærhed til andre, det der også forstås med det udviklede begreb *alene-med*, er af afgørende vigtighed for hverdagen. Analysen giver blik for de steder, de ældres bevægelse og mobilitet leder frem til og igennem, og understreger den empirisk vigtige præmis; at *ophold leder til forhold*. De stedsfokuserede analyser relateres til ideerne om 'hjem' og 'hjemlighed', og der påpeges et behov for at gentænke disse begreber.

Analysen rettes mod de forhold, som praktiseres mellem mennesker og ikke-menneskelige elementer. Flere af de fulgte ældre dyrker forhold til såkaldte 'vilde dyr' i byens offentlighed, med hvem de indgår i reciprokke tvær-artslige venskaber. Ved at gå til analysen af de ældres tilstedevær i byens landskab med en objektorienteret filosofisk indgang vises, hvordan byen på et abstrakt niveau kan siges at udgøre en ledsager, de ældre kan træffe gennem bevægelse og ophold. Med analysen træder de materielle genstande, anordninger, de særlige steder og byen som livssfære, frem på en ny måde. Analysen giver anledning til at betragte de genbrugsbutikker, kiosker og andre steder, de ældre bruger tid på, som *samfund af objekter*. I forskellige variationer er de ældres liv viklet sammen med objekter, der værdsættes som ting med et eget liv, når de indsamles, eller når de udgør centrale ledsagere gennem byen og i de kontekster, de ældre opholder sig i. Analysen af empirien viser, at ikke-menneskelige væsner og genstande besidder en central vigtighed for hverdagslivet, da deres sociale kapabilitet og iboende liv både fornemmes, genkendes og værdsættes. Her påpeges den sociologiske vigtighed ved de allestedsnærværende forhold mellem mennesker og den mere-end-menneskelige verden og det vises, at hverdagslivet praktiseres i de tætte *knytninger*, der opstår imellem menneske, dyr, genstande og sammensatte objekter. Det liv og den betydningsdimension, som på fænomenologisk vis fremtræder i de empiriske beskrivelser af forholdene til dyr, ting og steder, tilføres i analysen ny tydelighed gennem anvendelse af filosofiske perspektiver og ideer.

Dernæst fokuseres på de mange væsensforskellige transaktioner og handler, der forbinder informanterne, og som er et centralt element i såvel sociale forhold som i opretholdelsen af de institutioner og steder, informanterne frekventerer. Analysen synliggør en række sociale strukturers forbindelse til økonomiske og bytte-økonomiske aspekter, og viser, hvordan forholdene mellem de fulgte ældre ofte indeholder elementer af 'bedrag', afpresning, snyd og tyveri. Analysen leverer tillige indsigt i det forhold, at økonomiske forviklinger kan virke ødelæggende på de ofte skrøbelige sociale relationer, de ældre besidder. Gennem deskriptiv refleksion af feltens institutionaliserede økonomiske strukturer skabes blik for, hvordan uformel bankforretning, salg af artefakter, stimulanser og andre lyssky transaktioner finder sted på, og forbinder, underfladens steder. Det vises endvidere, hvordan legal og lyssky forretning eksisterer side om side i de studerede kontekster. Personlige artefakter redistribueres imellem informanterne og finder dermed igennem underfladens fællesskaber på nye måder. Mennesker som ikke længere begår sig fællesskaberne, fordi de er døde eller forsvundet ud af cirkulation på anden vis, findes fortsat i kraft af personlige genstandes fortsatte

bevægelse. Analysen af de økonomiske aspekter afsluttes ved at reflektere de immaterielle ydelser og genydelser, der veksles på tværs af feltens landskab, og analysen anskueliggør, hvordan underfladens upåagtede geografier også er steder, hvor de ældre kan rekvirere en behovet hjælp, hvad end den er af praktisk eller eksistentiel karakter.

I analysens sidste kapitel analyseres den død, der fungerer som allestedsnærværende reference i det empiriske arbejde. Analysen giver blik for, hvordan informanternes *forsvindinger* – et begreb der udvikles for at arbejde med det forhold, at mange informanter forsvinder sporløst ud af byen – må betragtes i sammenhæng med fænomenerne *død*, *socialitet* og det bredere *hverdagsliv*. De pludselige forsvindinger fra gaden udgør også det, der beskrives med begrebet *udeblivelsens død*; da de ældres liv er gennemgående forankret i by-landskabet gennem habituelle praksisser på gaden og på bestemte steder. Herigennem understreges et forhold, som løbende er anskueliggjort gennem tidligere kapitler, med ny vægt; at de ældre kun findes, når de er at finde. Hverdagslivet leves med døden som konkret og altid tilstedeværende dimension. Med udgangspunkt i den død, som registreres og erfares af, og iblandt informanterne, er det vist, hvordan alderdommen på samfundets kant er synonym med overlevelse af multiple relationelle tab. Analysen præsenterer indblik i den socialt afsondrede død, som den kommer til udtryk gennem en række informanternes sidste tid, og giver indsigt i den ellers udtalte ugenomsigtighed, der karakteriserer disse forløb. Dødens karakter konkretiseres gennem analyse af de ældres håndtering af de relationelle tab, som sker omkring dem, og ved refleksion af fænomener som forsvindinger, kommunale bisættelser og den socialt afsondrede død.

Det metaanalytiske *cirkulations*-begreb, som formuleres ved analysens indgang gennemløber de fem analytiske kapitler og er medvirkende til at understrege og kvalificere denne *bevægelsens signifikans* i forskellige fokuseringer og niveauer. Fra at tydeliggøre den omfattende og varierede fysiske cirkulation af ældre menneskekroppe, der finder vej gennem byen, til at kvalificere analysen af den bevægelse og gennemstrømning, der karakteriserer underfladens sociale institutioner på byens steder, til at forstærke betragtningen af de empirisk fremtrædende og centrale følgeskaber mellem mennesker, dyr og genstande, besidder dette begreb en produktiv analytisk dimension. Samme potentiale findes videre i den analytiske refleksion af de varierede sociale og økonomiske forhold og udvekslings-logikker, der karakteriserer den studerede felt og endelig i fremskrivningen af forholdet mellem livet og døden på underfladen; når det vises, hvordan døden blandt de usædvanlige ældre byboere indtræffer i konsistent forlængelse af de hverdagsliv som leves.

13.2 SAMMENFATTENDE

Afhandlingen tilbyder et detaljeret indblik i hverdagen blandt upåagtede og svært tilgængelige ældre, der lever på kanten af storbyen og samfundet. Arbejdet viser, hvordan en stor gruppe usædvanlige ældre byboere strækker deres hverdagsliv ud i byen, hvordan disse mennesker, som er ramt af ensomhed, fattigdom, isolation, personlige særpræg og sociale vanskeligheder – betingelser og vilkår, der indrammer hverdagen – finder deres veje gennem tilværelsen. Byen byder sig til som et behovet og mere rumligt *værelse* for de ældre, når boligerne og den isolation, som er forbundet med de konventionelle hjemsteder, afstøder dem; *sætter dem ud i bevægelse*. Den udefra set rastløse bevægelighed, som informanterne deler, fremtræder hermed som en vej til at opnå stabilitet og forankring, til at opnå fornemmelse af sikkerhed og social sammenhæng i hverdagen. Projektet dokumenterer et omfattende og upåagtet socialt trådnät, der forbinder usædvanlige ældre på *storbyens underflade*, og viser, hvordan ukonventionelle sociale forhold skabes, opretholdes og afvikles som tråde i en utydelig og altid foranderlig sammenknytning af liv blandt usædvanlige ældre. Det fremtræder hermed, hvordan tilstedeværet i byens åbenhed må beskues som en alternativ form for *hjemskabelse*, da denne bevægelse og de ophold, som gøres, leder til forhold, og hermed til *knytning* af et signifikant uformelt socialt og eksistentielt sikkerhedsnet. Afhandlingen viser ind i usædvanlige og svært tilgængelige ældrelev, som med socialt og fysiologisk besvær og møje strækkes henover asfalten i bestræbelsen på at finde hjem og høre til.

13.3 DE UDVIKLEDE ANALYTISKE BEGREBER

Samfundets underflade er et af de primære begreber som udvikles i afhandlingen. Begrebet løser en gåde, da distinktionen mellem 'det offentlige' og 'private rum' har forvoldt store problemer i arbejdet med at definere det livsrum, de studerede ældre skaber og bevæger sig igennem. Mange af de kontekster, som er studeret, befinder sig i grænselandet mellem offentligt og privat. Hvor fx gadehjørner og parkområder i deres definition er offentlige, er væresteder, værtshuse og genbrugsbutikker offentligt tilgængelige, men bestemt ved forskellige former for begrænsning og sociale konventioner. Ideen om *samfundets underflade* løser disse definitoriske problemer ved at tage udgangspunkt i informanternes anvendelse af stederne, og dermed forkaste en distinktion mellem offentligt og privat rum, der ikke er empirisk vigtig eller genkendelig, da den ikke har diskursiv gyldighed eller afspejles i de ældres anvendelse af byen.

Begrebet *upåagtede geografier* leverer yderligere klarhed til den hengemte bevægelse og anvendelse af steder hos de ældre. Det giver en ny

mulighed for at betragte det upåagtede tilstedevær, der karakteriserer disse steder i grænselandet mellem det offentlige og private, og leverer et nyt perspektiv på de sociale institutioner, som udfolder sig i byens afkroge.

Dernæst formuleres ideen om at *strække sig ud mellem bolig og gade*. Med denne ansats, tydeliggøres det sammenviklede forhold mellem informanternes boliger og byens øvrighed. Herved anskueliggøres det, hvordan de fulgte ældre aktivt strækker deres eksistens ud i byens landskab, og i denne udstrækning tilføjer centrale og behøvede elementer til hverdagslivet.

Det metaforiske begreb *knytning af hverdagslivet* formuleres med baggrund i ideer fra Ingold (fx 2015a) og Morton (fx 2016) og giver mulighed for at gribe om hverdagslivet som en dynamisk helhed, der sammenknyttes og sammenstykses i bevægelse på tværs af forskelligartede domæner; i udstrækning mellem steder og kontekster.

Hvor disse begreber leverer overordnede bud på mere abstrakte og diffuse sociologiske forhold, udvikles tillige en række begreber, der har et tættere empirisk analytisk potentiale. Begrebet *ad-hoc socialitet* tjener det formål at kvalificere blikket på de studerede steders omgangsformer. Begrebet *para-hjem* betegner de udforskede lokaliteters karakter af delvise hjem-steder – og begrebet *alene-med* er udviklet i forbindelse med livet på værtshuset, hvor den fysiske alene-hed ikke findes. Analysen af livet på et værested resulterer i betragtningen af værestedet som *vente-sted*, og fra den stedsfokuserede analyse opstår den urbansociologiske betragtning, at *ophold leder til forhold* – en præmis som kendetegner de studerede steder, såvel som det bredere sociale liv på byens gader.

Denne række begreber viser i retning af de særegne sociale og nær-sociale forhold, som karakteriserer livet i feltens forskellige sammenhænge, og de besidder alle et analytisk potentiale i refleksionen af underfladens forskelligartede lokaliteter, institutioner og steder. Dertil udvides Haraways *ledsager*-begreb (2003, 2016) til at reflektere en mere omfattende række forhold, der spænder fra de ældres tvær-artslige relationer til byens dyreliv, og videre til deres værdsættelse af genstande og mere efemeriske ledsagere i form af sammensatte objekter, fx særlige lokaliteter og byen i overordnet forstand. Det udviklede ledsager-begreb skaber blik for de fulgte informanternes udtalte anvendelse og værdsættelse af byens non-humane elementer. I forbindelse hermed udvikles ideen om *samfund af objekter*, der bygger på en flad ontologisk præmis og understreger tingenes altid med-konstituerende kraft i de sammenhænge, som er studeret. Begrebet *følgesvende* konstrueres på baggrund af den metodiske figur om *følgeskab*, og kvalificerer analysen af de delte fysiske og eksistentielle bevægelser, som de ældre praktiserer i makkerpar.

13.4 METODISKE BIDRAG

Afhandlingen leverer en række mindre bidrag af etnografisk metodisk og metodologisk karakter i form af refleksioner og begreber, som er udviklet i, eller på baggrund af det empiriske engagement.

Med begrebet om *følgeskab* påpeges en række af de potentialer, som under mit arbejde fremtræder ved at følge informanter på tværs af forskelligartede kontekster. Det anskueliggøres, hvordan man som etnograf gennem både fysisk-rumlige og eksistentielle følgeskaber gives mulighed for at tilvejebringe en mobilt privilegeret og multiperspektivisk viden om den felt og de mennesker, der studeres. Jeg påpeger endvidere, hvordan et længerevarende temporalt følgeskab mellem informanter og etnograf kan resultere i en relationelt og eksistentielt både tæt og gensidig forbindelse, der giver mulighed for tætte mellemmenneskelige forhold og dermed nuanceret empirisk viden. Dette leder videre til formuleringen om *etnografisk venskab*, der understreger muligheden for skabelse af dynamiske, venskabslignende og reciprokke relationer gennem feltforskning. Formålet med denne metodiske figur er, at understrege hvorledes der gennem et længerevarende engagement i felten opstår mulighed for at komme tæt på de studerede mennesker. Ved at tale om etnografisk venskab, og ikke overgå til at beskrive de opnåede relationer i termer af konventionelt venskab, tydeliggøres det, at disse forhold er karakteriseret ved *både* at rumme en præsent asymmetri og eksistentielle dybder.

Den metodologiske refleksion leder også frem til en betragtning om, at etik i den etnografiske forskningspraksis må hvile på en kontekst-sensitiv reciprocitet og fornemmelse for den konkrete sammenhæng, et givent studie foretages i. Hermed lægges afstand til en ordret og ukritisk efterlevelse af de etiske fordringer, som foreliggende kvalitative metodologiske standarder hviler på, og der argumenteres for, at etiske afvejninger må gøres med udgangspunkt i de lokale og fællesskabsdefinerede normer og rationaler, der forefindes i felten. Ved at vise, hvorledes fordringen om indhentning af samtykke har svære, til tider umulige vilkår blandt de informanter der indgår i nærværende undersøgelse, problematiseres muligheden for at indhente gyldige samtykker blandt alternativt fungerende mennesker. Videre reflekteres det normativt forankrede etiske bud om at respektere *privatlivets fred*. Denne fred er for det første defineret på et generaliseret grundlag, og de demarkationslinjer som markerer grænselandet mellem privat og ikke-privat, vil derfor variere betydeligt. Langt størstedelen af etnografisk arbejde er kendetegnet ved at fokusere på domæner, som har tæt berøring med forhold, der også kan forstås som private, eller privatliv. Som

konsekvens af denne tænkning vises, hvordan de etiske valg som er truffet *in situ*; i den etnografiske felt, vanskeligt lader sig oversætte til meningsfulde redegørelser *ex situ*; i formidling af forskningen.

13.5 SKRIVNING, STIL OG FORM

Jeg har været interesseret i at give arbejdet form af en fænomenologisk influeret skrive- og undersøgelsespraksis. Skrivestilen har den konsekvens, at empirien fremføres gennem tæt deskription, mere end den lægges åbent, eller objektivt søgende frem for læseren. Hvor mange kvalitative sociologiske tilgange dyrker idealet om videnskabelig transparens ved at fremlægge store mængder empiri i form af transskriberede interview-uddrag, er denne afhandling anlagt på en mere deskriptiv analysevirksomhed. Hermed efterlades det altid prekære kvalitative spørgsmål om arbejdets såkaldte 'objektivitet', eller 'sandhedsværdi'. Spørgsmålet lyder her på forholdet mellem interview-uddragets objektivitet kontra beskrivelsens ditto. Med den her anlagte, og fænomenologisk influerede skrivning er det således ikke mængden af fremlagte 'kendsgerninger'; elementer der kan verificere eller underbygge bestemte hypoteser, der vægtes, men i stedet en deskriptiv troskab over for fænomenerne, som beror på erfaring af deres fremtrædelse i den etnografiske felt, og som kommer til udtryk gennem en empirinær og *sensorisk* privilegeret beskrivelse.

13.6 UNDERSØGELSENS BEGRÆNSNINGER

Det er anskueliggjort at denne undersøgelse udgør en forskningsbestræbelser på et smalt vidensområde; hverdagslivet blandt en gruppe partikulære ældre mennesker i København. Dette forhold udgør afhandlingens styrke, men også dens begrænsning. Som det er vist, har jeg har ikke været interesseret i at formulere samfundsvidenskabelig teori med et bredt anvendeligt udsigelsespotentiale og virkefelt, men har i stedet søgt at opnå detaljeret indsigt i bestemte livsførelser og hverdage, som de kommer til udtryk, når de tilgås gennem længerevarende feltforskning. Da arbejdet er relateret til eksisterende studier på området, og den udviklede viden løbende er indsat i større strukturer som fx byen og samfundet, foreligger en række muligheder for at overføre den tilvejebragte viden og de begrebsudviklinger der er foretaget, til andre områder og sammenhænge. Men først og fremmest er afhandlingen er et stykke arbejde foretaget på et afgrænset vidensområde. Heri såvel arbejdets styrke som dets begrænsning.

13.7 PERSPEKTIVER FOR VIDERE FORSKNING PÅ OMRÅDET

Projektet hviler på egen tidligere forskning, der er udført i et enkeltstående værested, og med nærværende projekt forfølges de spor, som leder fra det enkeltstående sted og videre ind i byens landskab. Herved er der skabt indblik i bevægelse og forbindelser mellem boliger og andre af de signifikante steder, som den fulgte gruppe ældre mennesker gør brug af i hverdagen, og det er vist, hvordan hverdagslivet leves i en udstrækning mellem disse konventionelt opdelte sfærer. En af de dragende muligheder, som er trådet frem gennem arbejdet, men som ikke har været muligt at forfølge i rammen af disse to forskningsprojekter, er en narrativt orienteret tilgang til enkelte af de fulgte informanternes liv. Som det i udtalt grad bliver tydeligt med informanten Jørgens dødsliste, er der sociologisk interessante fænomener at udforske i en personfokuseret forskningsindsats blandt disse mennesker, og blandt mennesker der lever i de fulgte ældres situation. En af de resurser, som er mødt i arbejdet blandt disse ældre, er den evne og vilje til at fortælle, som hos mange træder frem, når bæredygtige relationer er opnået. Gennem mit etnografiske engagement er det blevet tydeligt, at de fulgte informanter alle har sociologisk-gerontologisk dragende og dybt interessante personlige historier at fortælle; historier som ofte overskrider fantasiens rækkevidde. Beretninger om alt fra spektakulære ophold i trykkamre under Rigshospitalet, store pengegevinster, involvering i Scientology, drab, mærkværdige mellemmenneskelige eller mellem-artslige forhold, fængselsophold, insisterende og fortløbende kortlægninger af Biblens kodesystemer, barndomme, ungdomme, voksendomme og alderdomme, kuriøse forbindelser mellem ånde verden og den manifesterede verden, familiære forhold, erfaring med prostitution, kriminalitet, længerevarende ensomhed etc. Alt sammen fortællinger fra *samfundets underflade*, som ikke har haft en plads i nærværende projekt, men som ved mere systematisk forfølgelse kan oplyse andre dele af den med afhandlingen beskrevne verden af ældre, som finder deres veje igennem byen og livet.

Dertil udgør arbejdet en komparativ fordring, der kan skabe basis for lignende studier i andre sammenhænge. Der foreligger interessante muligheder for detaljerede studier af sociale institutioner som de beskrevne gadehjørner, værtshuse, parkområder, væresteder og genbrugsbutikker, som disse steder anvendes af ældre, eller af andre. Alt sammen fænomenområder, der ikke findes megen empirisk forskning på i en dansk kontekst. Der foreligger samlet set en begrænset forskningsbaseret viden på disse områder mellem samfundsvidenskab, arkitektur og æstetik, der vil være oplagte at forfølge. I denne forbindelse vil den sameksistens mellem mennesker og ikke-menneskelige

elementer, som er givet plads i dette arbejde, være interessant at arbejde videre med i urbane forskningsbestræbelser såvel som i bredere formuleret social- og samfundsforskning.

13.8 AFSLUTNING

Med mit arbejde præsenteres indblik i et generelt fænomen blandt en særlig gruppe ældre byboere. Det viser, hvordan bestemte mennesker skaber og opretholder hverdagen, hvordan de gennem vaner, mønstre og sociale praktikker forankrer deres eksistens i verden. Hvordan de holder fast i nærværende andre, i mennesker, genstande, objekter; byen, og hvordan de indskriver deres eksistens i bylandskabets *upåagtede geogrfier* for at forblive sociale væsner; menneskelige. For at høre til. Disse fænomener er alt andet end usædvanlige, i stedet er det bestræbelser der karakteriserer og løber igennem ethvert liv.

Afhandlingen skaber detaljeret etnografisk baseret indsigt i partikulære usædvanlige ældre menneskers hverdagsliv, og den viser, hvordan disse mennesker håndterer de sociale, økonomiske og fysiologiske vilkår, der er dem er givet. Hvordan hverdagslivet opretholdes gennem bevægelse og ophold i byen, når livet strækkes ud i de personlige-sociale sammenknytninger, der forbinder boliger med steder, landskab, stemninger og by på måder, der gør livet muligt at leve. Afhandlingen bidrager således med ny kvalitativ etnografisk viden på et sociologisk og et gerontologisk felt. Den skaber indblik i usædvanligt storbyliv, aldring og død, der finder sted på kanten af det danske samfund.

REFERENCER

- Abramson, C. M. (2015). *The end game: How inequality shapes our final years*. Cambridge: Harvard University Press.
- Adorno, T. W. (2003 [1951]). *Minima moralia: Refleksioner fra det beskadigede liv*. København: Gyldendal.
- Ahmed, S. (2006). Orientations: Toward a queer phenomenology. *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, 12(4), 543-574.
- Albertsen, N. (2013). Atmosfærernes by: fænomenologi i bystudiet. In B. Schiermer (Ed.), *Fænomenologi: teorier og metoder* (pp.215-241). København: Hans Reitzels Forlag.
- Amin, A., & Thrift, N. (2002). *Cities: Reimagining the urban*. Cambridge: Polity.
- Amster, R. (2004). *Street people and the contested realms of public space*. New York: LFB Scholarly Publishing.
- Amster, R. (2008). *Lost in space: The criminalization, globalization, and urban ecology of homelessness*. New York: LBF Scholarly Publishing.
- Andersen, H. C. (2014). *Samlede historier og eventyr*. København: Høst & Søn.
- Anderson, B. (1983). *Imagined communities*. London: Verso.
- Anderson, B., & Ash, J. (2015). Atmospheric methods. In P. Vannini (Ed.), *Non-representational methodologies: Re-envisioning research* (pp. 34-51). New York, NY: Routledge.
- Anderson, E. (2003 [1976]). *A place on the corner* (2nd ed.). Chicago: University of Chicago Press.
- Anderson, N. (2014 [1923]). *The hobo: The sociology of the homeless man*. Chicago: University of Chicago Press.
- Anderson, J. (2012). Relational places: The surfed wave as assemblage and convergence. *Environment and Planning-Part D*, 30(4), 570-587.
- Artaud, A. (1990 [1947]). *Van Gogh - samfundets selvmyrdede*. København: Nansensgade Antikvariat.
- Asplund, J. (1987). *Det sociala livets elementära former*. Göteborg: Korpen.
- Augé, M. 1995. *Non-places: Introduction to an anthropology of supermodernity*. London: Verso.
- Auster, P. (2008 [1985/1986]). *The New York trilogy*. Los Angeles: Green Integer.
- Bachelard, G. (1994 [1958]). *The poetics of space*. Boston: Beacon Press.
- Back, L. (2007). *The art of listening*. Oxford: Berg.
- Baudelaire, C. 2000. *Parisisk Spleen*. København: Nansensgade Antikvariat, Kælderbiblioteket No. 7.
- Bech-Jørgensen, B. (1994). *Når hver dag bliver hverdag*. København: Akademisk forlag.

- Bech-Jørgensen, B. (2003). *Ruter og rytmer: Om brobyggerne, frontfolket og de hjemløse*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bech-Jørgensen, B. (2004). Fornemmelsen for stedet: Udsædvanlige menneskers kropslige viden om deres steder. *Social kritik*, nr. 93, 5-25.
- Becker, H. S. (1963). *Outsiders: Studies in the sociology of deviance*. New York: The Free Press.
- Becker, H. S. (1998). *Tricks of the trade: How to think about your research while you're doing it*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bencard, A. (2014). Du er ikke alene: Om bevidsthed og bakterier. In B. Kirkhoff Eriksen (Ed.), *Im-materialitet (bevidsthed), materialitet*, no. 3 (pp. 69-78). Sorø: Sorø Kunstmuseum.
- Bencard, A. (2015). Det er menneskets verden, vi bor her bare: Om bakteriekulturateori og mennesket som økosystem (pp. 16-25). *KULTURO* #40, 21. årg. *Patologier*.
- Benjamin, W. (2000 [1950]). *Barndom i Berlin omkring år 1900*. København: Forlaget Politisk Revy.
- Benjamin, W. (1998) *Kulturkritiske essays*. København: Gyldendal.
- Benjamin, W. (2007 [1982]). *Passageværket*. København: Politisk revy.
- Benjaminsen, L., & Lauritzen, H. H. (2013). *Hjemløshed i danmark 2013: National kortlægning*. København: SFI.
- Benjaminsen, L., & Lauritzen, H. H. (2015). *Hjemløshed i danmark 2015: National kortlægning*. København: SFI.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1971). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books.
- Bergson, H. (2014). *Key Writings*. London: Bloomsbury Academic.
- Besteman, C. (2015). On ethnographic love. In R. Sanjek (Ed.), *Mutuality: Anthropology's changing terms of engagement* (pp. 259-284). Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Birenbaum, A. & Sagarin, E. (1973). Introduction: Understanding the familiar. In A. Birenbaum & E. Sagarin (Eds.), *People in places: The sociology of the familiar* (pp. 3-11). London: Thomas Nelson and Sons Ltd.
- Blaakilde, A. L. (2004). Løber tiden fra kronos?: Om kronologiseringens betydning for forestillinger om alder. *Tidsskrift for Kulturforskning*, 3(1), 67-85.
- Blaakilde, A. L., Swane, C. E., & Amstrup, K. (2007). *Gerontologi: Livet som gammel - en tværfaglig lærebog i gerontologi* (2nd ed.). København: Munksgaard.
- Blanchot, M. (1987). Everyday speech. *Yale French Studies*, (73), 12-20.
- Blumer, H. (1986 [1969]). *Symbolic interactionism: Perspective and method*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

- Bo, I. G., & Jacobsen, M. H. (2015). Indledning: Hverdagslivets følelser: Tilstande, relationer, kulturer. In I. G. Bo, & M. Hviid Jacobsen (Eds.), *Hverdagslivets følelser: Tilstande, relationer, kulturer* (pp. 13-46). København: Hans Reitzels Forlag.
- Bogost, I. (2012). *Alien phenomenology, or, what it's like to be a thing*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bourdieu, P. (2004). *Af praktiske grunde*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bourdieu, P. (2003). Participant objectivation*. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 9(2), 281-294.
- Bourdieu, P. (2006). *Udkast til en selvanalyse*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bourgois, P. I. (2003). *In search of respect: Selling crack in el barrio* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourgois, P. I., & Schonberg, J. (2009). *Righteous dopefiend*. Berkeley: University of California Press.
- Brinkman, S. (2012). Forståelse og fortolkning. In Jacobsen, M. H., Lippert-Rasmussen, K & Nedergaard, P. (Eds.), *Videnskabsteori i statskundskab, sociologi og forvaltning* (pp. 67-96). København: Hans Reitzels Forlag.
- Bryant, L., Srnicek, N. & G. Harman (eds.). 2011. *The Speculative Turn: Continental materialism and realism*.
- Bull, M., & Back, L. (2003). Introduction: Into sound. In M. Bull, & L. Back (Eds.), *The auditory sound reader* (pp. 1-18). Oxford: Berg.
- Burgess, R. G. (1984). *In the field: An introduction to field research*. London; Boston: Allen & Unwin.
- Caswell, D., & Schultz, I. (2001). *Folket på gaden: Om posefolket og gadepraktikken*. København: Gyldendal Uddannelse.
- Caswell, D., & Schultz, I. (2006). Folket på gaden - struktureret hverdagsliv i det offentlige rum. *Dansk Sociologi*, 13(1), 73-93.
- Cavan, S. (1966). *Liquor licence*. Chicago: Aldine Press.
- Clifford, J., & Marcus, G. E. (1986). In Clifford J., Marcus G. E. (Eds.), *Writing culture: The poetics and politics of ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Davies, C. A. (2008). *Reflexive ethnography: A guide to researching selves and others* (2nd ed.). New York: Routledge.
- de Certeau, M. (1984). *The practice of everyday life*. Berkeley: University of California Press.
- Debord, G. (1994 [1967]). *The society of the spectacle*. New York: Zone Books.
- Deleuze, G. (1994 [1968]). *Difference and repetition*. New York: Columbia University Press.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (1983). *On the line*. New York: Semiotext(e).

- Deleuze, G., & Guattari, F. (2005 [1980]). *Tusind plateauer: Kapitalisme og skizofreni*. København: Det Kongelige Danske Kunstakademis Billedkunstskoler.
- Deleuze, G. & Guattari, F. 1994 [1991]. *What is philosophy*. New York: Columbia University Press.
- Descartes, R. (2009 [1641/42]). *Meditationer over den første filosofi*. Frederiksberg: Det lille Forlag.
- Descola, P. (2013). *Beyond nature and culture*. Chicago: University of Chicago Press.
- Desjarlais, R. (1996). Struggling along. In M. Jackson (Ed.), *Things as they are: New directions in phenomenological anthropology* (pp. 70-93). Bloomington: Indiana University Press.
- Desjarlais, R. (1997). *Shelter blues: Sanity and selfhood among the homeless*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Desjarlais, R., & Throop, J. C. (2011). Phenomenological approaches in anthropology. *Annual Review of Anthropology*, 40, 87-102.
- Duffer, M., & Duffer, R. (2016). *Stranger things*. (TV-serie), Netflix.
- Duneier, M. (1992). *Slim's table: Race, respectability, and masculinity*. Chicago: University of Chicago Press.
- Duneier, M. (1999). *Sidewalk*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Duneier, M. (2007). On the legacy of Elliot Liebow and Carol Stack: Context-driven fieldwork and the need for continuous ethnography. *Focus*, 25(1), 33-38.
- Duneier, M., Kasinitz, P., & Murphy, A. K. (2014). An invitation to urban ethnography. *The urban ethnography reader* (pp. 1-8) Oxford University Press.
- Durkheim, É. (2006 [1897]). *On suicide*. London: Pinguin Books.
- Edensor, T. J. (2008). Walking through ruins. In T. Ingold, & J. L. Vergunst (Eds.), *Ways of walking: Ethnography and practice on foot* (). Farnham: Ashgate.
- Ehn, B., & Löfgren, O. (2006). *Kulturanalyser*. Århus: Klim.
- Ehn, B., & Löfgren, O. (2010). *The secret world of doing nothing*. Berkeley: University of California Press.
- Ejrnæs, R. (2015). Noget, nogen havde glemt. *Ny Jord: Tidsskrift for Naturkritik*, 1(1), 23-27.
- Emerson, R. M., Fretz, R. I., & Shaw, L. L. (1995). *Writing ethnographic fieldnotes*. Chicago: University of Chicago Press.
- Eriksen, T. B. 2004. *Tidens historie*. København: Tiderne Skifter.
- Eriksen, T. H. (2007). *Globalization: The key concepts*. Oxford: Berg.
- Eriksen, T. H. (2010). *Small places, large issues: An introduction to social and cultural anthropology* (3rd ed.). London: Pluto Press.

- Espedal, T. (2007). *Gå: Eller kunsten at leve et vildt og poetisk liv*. Roskilde: Batzer & Co.
- Foucault, M. (1998 [1984]). Different spaces. In J. D. Faubion (Ed.), *The essential works of Michel Foucault 1959-1984: Aesthetics, method and epistemology* (pp. 175-185). New York: New Press.
- Foucault, M. (2002 [1975]). *Overvågning og straf: Fængslets fødsel*. Frederiksberg: Det lille Forlag.
- Fox, R. G. & Gingrich, A. (2002). *Anthropology, by comparison*. New York: Routledge.
- Frykman, J., & Gilje, N. (2003). Being there: An introduction. In J. Frykman, & N. Gilje (Eds.), *Being there: New perspectives on phenomenology and the analysis of culture* (pp. 7-49). Lund: Nordic Academic Press.
- Geertz, C. (1988). *Works and lives: The anthropologist as author*. Cambridge: Polity.
- Gehl, J. (2010). *Byer for mennesker*. København: Bogværket.
- Glendinning, S. (2008). What is phenomenology? *Philosophy Compass*, 3(1), 30-50.
- Goffman, A. (2014). *On the run: Fugitive life in an American city*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Goffman, E. (1963a). *Behavior in public places: Notes on the social organization of gatherings*. New York: The Free Press.
- Goffman, E. (1969 [1959]). *The presentation of self in everyday life*. London: Penguin Books.
- Goffman, E. (2004). In Jacobsen M. H., Kristiansen S. (Eds.), *Social samhandling og mikrosociologi: En tekstsamling*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Goffman, E. (1963b). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. New York: Simon & Schuster.
- Goffman, E. (1968). *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. Harmondsworth: Penguin.
- Goffman, E. (1971). *Relations in public: Microstudies of the public order*. New York: Basic Books.
- Gold, R. L. (1958). Roles in Sociological Field Observations. *Social forces* (pp. 217-223), Vol. 36, No. 3.
- Grimm, J. A. (2011). *Flux: En bevægelse mod heraklitiansk nietzscheanisme*. Risskov: Armé.
- Hägerstrand, T. (1976). Geography and the study of interaction between nature and society. *Geoforum*, 7(5), 329-334.
- Hall, S. (2012). *City, street and citizen: The measure of the ordinary*. London: Routledge.
- Hammersley, M., & Atkinson, P. (2007). *Ethnography: Principles in practice* (3.th ed.). New York: Routledge.

- Hannerz, U. (1980). *Exploring the city: Inquiries toward an urban anthropology*. New York: Columbia University Press.
- Haraway, D. J. (2003). *The companion Species Manifesto: Dogs, people and significant otherness*. Chicago: Prickly Paradigm Press.
- Haraway, D. J. (2008). *When species meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Haraway, D. J. 2016. *Staying with the trouble: Making kin in the Chthulucene*. Durham: Duke University Press.
- Harman, G. (2005). *Guerrilla metaphysics: Phenomenology and the carpentry of things*. Chicago: Open Court.
- Harman, G. (2010a). *Circus philosophicus*. Winchester, UK: Zero Books.
- Harman, G. (2010b). *Towards speculative realism: Essays and lectures*. Ropley: Zero Books.
- Harman, G. (2016). *Immaterialism: Objects and social theory*. Cambridge: Polity Press.
- Hassan, H. (1999). Afterword. *Sidewalk* (pp. 319-330). New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Hasse, C. (1999). Den antropologiske læreproces. In M. Gullestad, C. Hasse, T. Otto, A. Roepstorff & K. E. Spannow (Eds.), *Antropologiens muligheder og metoder i eget samfund: Oplæg fra dansk etnografisk forenings årsmøde 1999* (pp. 24-44). Århus: Dansk etnografisk forening.
- Hastrup, K. (1992). *Det antropologiske projekt: Om forbløffelse*. København: Gyldendalske Boghandel.
- Hastrup, K. (2003). Introduktion: Den antropologiske videnskab. In K. Hastrup (Ed.), *Ind i verden: En grundbog i antropologisk metode* (pp. 9-33). København: Hans Reitzels Forlag.
- Hede, I. & Kjølner Hansen, S. S. (2014). *Inferno*. København: Arena (Donna Wood Genskrivninger).
- Heidegger, M. (2000). *Sproget og ordet*. Kbh.: Hans Reitzel.
- Heidegger, M. (2007 [1927]). *Væren og tid*. Århus: Klim.
- Heraklit (1994). In N. Henningsen (Ed.), *De første græske filosoffer: Førsokratiske fragmenter* (pp. 37-45). Frederiksberg: Det Lille Forlag.
- Holst, I. 2013. *Pårørende søges*. København: Forlaget Limbo.
- Hornborg, A. (2015). The political economy of technofetishism: Agency, amazonian ontologies, and global magic. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, 5(1), 35-57.
- Ingold, T. (2000). *Perception of the environment: Essays in livelihood, dwelling and skill*. New York: Routledge.
- Ingold, T. (2007). *Lines: A brief history*. New York: Routledge.

- Ingold, T. (2011). *Being alive: Essays on movement, knowledge and description*. New York: Routledge.
- Ingold, T. (2014). That's enough about ethnography! *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, 4(1), 383.
- Ingold, T. (2015a). *The life of lines*. New York: Routledge.
- Ingold, T. (2015b). Foreword. In P. Vannini (Ed.), *Non-representational methodologies: Re-envisioning research* (pp. i-x). New York: Routledge.
- Ingold, T., & Vergunst, J. L. (2008). Introduction. In T. Ingold, & J. L. Vergunst (Eds.), *Ways of walking: Ethnography and practice on foot* (pp. 1-19). Farnham: Ashgate.
- Jackson, M. (1995). *At home in the world*. Durham: Duke University Press.
- Jackson, M. (1996). Introduction. In M. Jackson (Ed.), *Things as they are: New directions in phenomenological anthropology* (pp. 1-50). Bloomington: Indiana University Press.
- Jackson, M. (1998). *Minima ethnonographica: Intersubjectivity and the anthropological project*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Jacobs, J. (1993 [1961]). *The death and life of great american cities* (Modern Library edition ed.). New York: Modern Library.
- Jacobsen, M. H. (Ed.) (2008). *Public Sociology: Proceedings of the Anniversary Conference Celebrating Ten Years of Sociology in Aalborg*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Jacobsen, M. H., & Kristiansen, S. (2001). *Farligt feltarbejde: Etik og etnografi i sociologien*. Aalborg Øst: Aalborg Universitetsforlag.
- Jacobsen, M. H., & Kristiansen, S. (2005). Hverdagslivssociologiens variationer. In M. H. Jacobsen, & S. Kristiansen (Eds.), *Hverdagslivet: Sociologier om det upåagtede* (pp. 9-40). København: Hans Reitzels Forlag.
- Jain, J. (2009). The making of mundane bus journeys. In: *The Cultures of Alternative Mobilities*, Phillip Vannini (ed.). New York: Routledge.
- Jensen, O. B. 2010. Erving Goffman and everyday life mobility. In: Jacobsen, M. H. (Ed.) *The contemporary Goffman*. New York: Routledge.
- Jæger, M. M., Munk, M. D., & Ploug, N. (2003). *Ulighed og livsløb: Analyser af betydning af social baggrund*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Jørgensen, A. (2005). Chicago-sociologi: Hverdagslivets modernisering. In M. H. Jacobsen, & S. Kristiansen (Eds.), *Hverdagslivet: Sociologier om det upåagtede* (pp. 41-71). København: Hans Reitzels Forlag.
- Jørgensen, A. (2011). Samfundet som en (human) økologi – processer af vækst, stabilitet og forfald som sociologisk optik. *Sociologi i Dag*, 41(2), 55-75.
- Juel, K., Davidsen, M., Pedersen, P. V., & Curtis, T. (2010). *Socialt udsattes brug af sundhedsvæsenet*. København: Statens Institut for Folkesundhed & Rådet for Socialt Udsatte.

- Katznelson, N., Jørgensen, H. E. D., & Sørensen, N. U. (2015). *Hvem er de unge på kanten af det danske samfund?* Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Keller, K. D. (2012). Lad os nu blive personlige! Om personens felt i erfaringen. In K. D. Keller (Ed.) *Den menneskelige eksistens: Introduktion til den eksistentielle fænomenologi* (pp. 9-28). Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Kohn, E. (2013). *How forests think: Toward an anthropology beyond the human*. Berkeley: University of California Press.
- Kotarba, J. A. (2009). Existential sociology: The self confronts society. In M. H. Jacobsen, & S. Kristiansen (Eds.), *Encountering the everyday: An introduction to the sociologies of the unnoticed* (pp. 139-161). New York: Palgrave Macmillan.
- Kristiansen, S. (2000). *Kreativ sociologi: Om Erving Goffmans sociologiske teori og metode*. (ph.d.-afhandling). Aalborg Universitet.
- Krogstrup, H. K., & Kristiansen, S. (2015). *Deltagende observation* (2.nd ed.). København: Nota.
- Kvale, S. (1997). *Interview: En introduktion til det kvalitative forskningsinterview*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Larsen, J. E. (2009). Forståelser af begrebet social udsathed. In P. Brandt, B. L. Henriksen, K. B. Jensen & N. C. Rasmussen (Eds.), *Udsat for forståelse* (pp. 17-41) Rådet for Socialt Udsatte.
- Larsen, J. E., & Schultz, I. (2001). Marginale steder. In Goul Andersen, Jørgen., Jensen, Per H., (Ed.), *Marginalisering, integration, velfærd* (). Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Larsen, S. N. (2009). Menneskets livslange anden fødsel: Om Peter Sloterdijks sfærologi og filosofiske antropologi. *Vagant, 1*.
- Leeson, G. W. (2006). *Et af ensomhedens ansigter - gammel, hjemløs og glemt: Et studie blandt gamle hjemløse i danmark*. København: Kirkens Korshær & EGV.
- Lefebvre, H. (2003 [1970]). *The urban revolution*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Legat, A. (2008). Walking stories; leaving footprints. In T. Ingold, & J. L. Vergunst (Eds.), *Ways of walking: Ethnography and practise on foot* (pp. 35-50). Farnham: Ashgate.
- Lévi-Strauss, C. (1994 [1962]). *Den vilde tanke*. København: Gyldendal.
- Liebow, E. (1967). *Tally's corner: A study of negro streetcorner men*. Boston: Little, Brown and Company.
- Lindhardt, M. (2014). Fænomenologien i antropologien. *Tidskriftet Antropologi, 69*, 3-26.
- Löfgren, O. (2015). Modes and moods of mobility: Tourists and commuters. *Culture Unbound: Journal of Current Cultural Research, 7*(2), 175-195.

- Lorimer, H. (2015). Afterword: Non-representational theory and me too. In P. Vannini (Ed.), *Non-representational methodologies: Re-envisioning research* (pp. 179-187). New York: Routledge.
- Lucas, R. (2008). Taking a line for a walk: Walking as an aesthetic practice. In T. Ingold, & J. L. Vergunst (Eds.), *Ways of walking: Ethnography and practice on foot* (). Farnham: Ashgate.
- Lund, K. (2012). Landscapes and narratives: Compositions and the walking body. *Landscape Research*, 37(2), 225-237.
- Lyman, S. M., & Scott, M. B. (1970). *A sociology of the absurd*. New York: Appleton-Century-Crofts, Educational Division.
- Malinowski, B. (2003 [1922]). *Argonauts of the western pacific*. New York: Routledge.
- Manning, E. (2014). Wondering the world directly – or, how movement outruns the subject. *Body & Society*, 20(3-4), 162-188.
- Marcus, G. E. (1995). Ethnography in/of the world system: The emergence of multi-sited ethnography. *Annual Review of Anthropology*, 24(1), 95-117.
- Maso, I. 2001. Phenomenology and ethnography. In: Atkinson, P., Coffey, A., Delamont, S., Lofland, J. & L. Lofland. *Handbook of Ethnography* (p. 136-144). London: SAGE.
- Mauss, M. (1990 [1950]). *The gift: The form and reason for exchange in archaic societies*. New York: W.W. Norton.
- Mead, G. H. (2005). *Sindet, selvet og samfundet: Fra et socialbehavioristisk standpunkt*. København: Akademisk Forlag.
- Merleau-Ponty, M. (1964a). Eye and mind. *The primacy of perception: And other essays on phenomenological psychology, the philosophy of art, history, and politics* (pp. 159-190). Evanston: Northwestern University Press.
- Merleau-Ponty, M. (1964b). The primacy of perception and its philosophical consequences. *The primacy of perception: And other essays on phenomenological psychology, the philosophy of art, history and politics* (pp. 12-42). Evanston: Northwestern University Press.
- Merleau-Ponty, M. (1999a). Filosoffen og sociologien. *Om sprogets fænomenologi: Udvalgte tekster* (pp. 130-149). København: Gyldendal.
- Merleau-Ponty, M. (1999b). Hvad er fænomenologi? *Om sprogets fænomenologi: Udvalgte tekster* (pp. 16-34). København: Gyldendal.
- Merleau-Ponty, M. (1999 [1969]). Perceptionen, den anden og dialogen. *Om sprogets fænomenologi: Udvalgte tekster* (pp. 35-52). København: Gyldendal.
- Merleau-Ponty, M. (2012 [1945]). *Phenomenology of perception*. Oxon: Routledge.
- Miller, D. (2008). *The comfort of things*. Cambridge: Polity.
- Mills, C. W. (1959). *The sociological imagination*. Oxford: Oxford University Press.

- Mogensen, N. D., & Rasmussen, J. D. (kommer i 2017). (Om/I) fletværk: Nogle foreløbige viklinger. *Tidsskriftet Antropologi*, nr. 74, temanummer om genre.
- More, T. (1969 [1516]). *Utopia*. København: Gyldendals Uglebøger.
- Morton, T. (2007). *Ecology without nature: Rethinking environmental aesthetics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Morton, T. (2010a). *The ecological thought*. Harvard: Harvard University Press.
- Morton, T. (2010b). Ecology as text, text as ecology. *Oxford Literary Review*, 32(1), 1-17.
- Morton, T. (2013a). *Hyperobjects: Philosophy and ecology after the end of the world*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Morton, T. (2013b). *Realist magic: Objects, ontology, causality*. Ann Arbor, Michigan: Open Humanities Press.
- Morton, T. (2016). *Dark ecology: For a logic of future coexistence*. New York: Columbia University Press.
- Nelson, T. D. (2005). Ageism: Prejudice against our feared future self. *Journal of Social Issues*, Vol. 61, No. 2, pp. 207-221
- Nietzsche, F. (1995). Om sandhed og løgn i udenommoralsk betydning. *Den unge Nietzsches lidelser: Tre tidlige skrifter* (pp. 98-112). Højbjerg: Hovedland.
- Nietzsche, F. (2016 [1881]). *Morgenrøde*. Helsingør: FORLAGET SISYFOS.
- Nietzsche, F. (1997 [1882]). *Den muntre videnskab*. Frederiksberg: Det Lille Forlag.
- Nietzsche, F. (2007 [1878]). *Menneskeligt, alt for menneskeligt*. Frederiksberg: Det Lille Forlag.
- Nikolajsen, A. & Hedelund, M. (2016) *Fortæl for livet – livsvigtige fortællegrupper for ældre*. Upubliceret forskningsrapport, Ensomme Gamles Værn.
- Okely, J. (1994). Thinking through fieldwork. In A. Bryman, & R. G. Burgess (Eds.), *Analyzing qualitative data* (pp. 18-34). London: Routledge.
- Okely, J. (2007). Fieldwork embodied. *The Sociological Review*, 55(s1), 65-79.
- O'Rourke, K. (2013). *Walking and mapping: Artists as cartographers*. Cambridge: The MIT Press.
- Park, R. E. (1915). The city: Suggestions for the investigation of human behavior in the city environment. *American Journal of Sociology*, 20(5), 577-612.
- Panar, E. (2016). *Animals that saw me*. Los Angeles: THE ICE PLANT.
- Pedersen, P. V. (2013). *Marginal health: Social relations, health and well-being among socially marginalized people in denmark* (ph.d.-afhandling). Statens Institut for Folkesundhed, Syddansk Universitet.
- Pedersen, P. V. (2009). *Dårligt liv - dårligt helbred: Socialt udsattes oplevelse af eget liv og sundhed*. København: Statens Institut for Folkesundhed.
- Philipsen, C. S. (2013). *Hjemfølelse* (ph.d.-afhandling). Roskilde: Roskilde Universitet, Institut for Miljø, Samfund og Rumlig Forandring; Roskilde Universitet.

- Pilely, T., & Brandt, P. (1998). *Posefolket*. København: Projekt Udenfor.
- Rådet for Socialt Udsatte. (2009). *Udsat for forståelse: En antologi om socialt udsatte*. København: Rådet for Socialt Udsatte.
- Rasmussen, J. D. (2010). *Spaces betwixt and between cultures: Et studie af unge newyorkeres brug af metropolens offentlige rum*. (upubliceret kandidatspeciale). Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, AU, København.
- Rasmussen, J. D. (2012). *Steder at være for socialt udsatte ældre: Antropologisk studie af multihuset på Nørrebro*. København: Ensomme Gamles Værn.
- Rasmussen, J. D. (2014). *Om afskedens sociologi*, upubliceret arbejdspapir.
- Rasmussen, J. D. (2017a). Urban borderlands of mobility: Ethnographic fieldwork amongst unconventional elderly city people. In K. Hartmann-Petersen, M. Freudendal-Pedersen & E. L. P. Fjalland (Eds.) *Experiencing Networked Urban Mobilities*. New York: Routledge.
- Rasmussen, J. D. (2017b). Vejfarende etnografi (under udarbejdelse). In Jacobsen, M. H. & Jensen, H. L. (Eds.) *Etnografier*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Rasmussen, J. D. (2017c). Den socialalkymistiske indstilling; i retning af en kreativ samfundsvidenskabelig analysepraksis (under udarbejdelse). In J. D. Rasmussen, A. Petersen & M. H. Jacobsen (Eds.) *Forskning, følelse, fantasi: Studier i kreativ samfundsvidenskab*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Reeh, H. (2002). *Den urbane dimension: Tretten variationer over den moderne bykultur*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Rehder, M. M. (2013). Videokameraet som etnografisk redskab online og offline. In K. Rasmussen (Ed.), *Visuelle tilgange og metoder i tværfaglige pædagogiske studier: En antologi baseret på erfaringer og indblik fra forskning, udviklingsarbejde og undervisning* (pp. 217-237). Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Rehder, M. M. (2016). *Søskendenærvær: Et fænomenologisk inspireret studie af unge adskilte søskendes hverdag med afsæt i teknologier, materialiteter og kropslige erfaringer*. (ph.d.-afhandling). København: Danmarks Institut for Pædagogik og Uddannelse.
- Ridler, K. (1996). If not the words: Shared practical activity and friendship in fieldwork. In M. Jackson (Ed.), *Things as they are: New directions in phenomenological anthropology* (pp. 238-258). Bloomington: Indiana University Press.
- Rosaldo, R. (2014). *The day of Shelly's death: The poetry and ethnography of grief*. Durham: Duke University Press.
- Rosfort, R. (2013). Blikket som fænomenologisk kategori. In B. Schiermer Andersen (Ed.), *Fænomenologi: Teorier og metoder* (pp. 175-192). København: Gyldendal Akademisk.

- Røgilds, F. (2010). Slip ordene løs!: Om brudfladerne mellem minoritetslitteratur og hverdagssociologi. In R. Antoft, M. H. Jacobsen & L. B. Knudsen (Eds.), *Den poetiske fantasi: Om forholdet mellem sociologi og fiktion* (pp. 217-237). Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Schafer, M. (2003). Open ears. In M. Bull & L. Back (Eds.), *The auditory culture reader* (pp. 25-39). Oxford: Berg.
- Schutz, A. (2005). *Hverdagslivets sociologi: En tekstsamling*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Shaviro, S. (2014). *The universe of things: On speculative realism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Simmel, G. (1964 [1950]). *The sociology of Georg Simmel* K. H. Wolff (Ed.), New York: Free Press.
- Simmel, G. (1998 [1904]). Storbyerne og det åndelige liv. In G. Simmel: *Hvordan er samfundet muligt?: Udvalgte sociologiske skrifter* (pp. 191-206). København: Gyldendal.
- Simmel, G. (1998 [1901-1908]). *Hvordan er samfundet muligt?: Udvalgte sociologiske skrifter*. København: Gyldendal.
- Simonsen, K. (2012). In quest of a new humanism: Embodiment, experience and phenomenology as critical geography. *Progress in Human Geography*, 10-26.
- Sjørølev, I. (1992). For læseren: Betragtninger over etnografi og digtning. *Tidsskriftet Antropologi*, 26, 135-151.
- Sjørølev, I. (2013). *Ting: I nære og fjerne verdener*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Sloterdijk, P. (2011). *Bubbles*. Cambridge: Semiotext(e).
- Smith, N. & Low, S. 2006. Introduction: The imperative of public space, In: N. Smith & S. Low (eds.) *The politics of public space* (pp. 1-16). New York: Routledge.
- Solnit, R. (2010). *Infinite city: A San Francisco atlas*. Berkeley: University of California Press.
- Solnit, R. (2001). *Wanderlust: A history of walking*. London: Verso.
- Sparrow, T. (2014). *The end of phenomenology: Metaphysics and the new realism*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Spradley, J. P. (1970). *You owe yourself a drunk: An ethnography of urban nomads*. Long Grove: Waveland Press, Inc.
- Stein, G. (1922). *Geography and plays*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Stewart, K. (2007). *Ordinary affects*. Durham, NC: Duke University Press.

- Stewart, K. (2015). New England red. In P. Vannini (Ed.), *Non-representational methodologies: Re-envisioning research* (pp. 19-33). New York, NY: Routledge.
- Stewart, K. (2012). Pockets. *Communication and Critical/Cultural Studies*, 9(4), 365-368.
- Svendsen, L. F. H. (2001). *Kedsomhedens filosofi*. Århus: Klim.
- Svendsen, L. F. H. (2015) *Ensomhetens filosofi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Svendsen-Tune, S. (2002). *Skæve hverdagsliv*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Taussig, M. T. (2011). *I swear I saw this: Drawings in fieldwork notebooks, namely my own*. Chicago: University of Chicago Press.
- Thacker, E. (2011). *In the dust of this planet*. Alresford: Zero.
- Thielst, P. (2006). *Det gode: Etik & moral* (3. udgave). Frederiksberg: Det lille Forlag.
- Thomsen, S. U. (2014). *Samlede Thomsen*. København: Gyldendal.
- Thomsen, T. T. (2003). Samværet: Tilblivelser i tid og rum. In K. Hastrup (Ed.), *Ind i verden: En grundbog i antropologisk metode* (pp. 93-115). København: Hans Reitzels Forlag.
- Thrift, N. J. (2008). *Non-representational theory: Space, politics, affect*. New York: Routledge.
- Throop, J. (2014). Friendship as moral experience: Ethnographic dimensions and ethical reflections. *Suomen Antropologi: Journal of the Finnish Anthropological Society*, 39(1), 68-80.
- Thøgersen, U. (2013). Om at indstille sig fænomenologisk: Merleau-Pontys refleksionsbegreb. In B. Schiermer Andersen (Ed.), *Fænomenologi: Teorier og metoder* (pp. 125-143). København: Hans Reitzels Forlag.
- Tillmann-Healy, L. M. (2006). Friendship as method. In S. N. Hesse-Biber, & P. Leavy (Eds.), *Emergent methods in social research* (pp. 273-294). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Tsing, A. L. (2015). *The mushroom at the end of the world: On the possibility of life in capitalist ruins*. New Jersey: Princeton University press.
- Tsing, A. L. & Ebron, P. (2015) Writers on writing; Call and response. *Journal of the Royal Anthropological Institute (N.S.)* 21, 683-687.
- Tuan, Y. (1977). *Space and Place: The perspective of experience*. Minneapolis: The University of Minnesota Press.
- Turner, V. W. (1969). *The ritual process: Structure and anti-structure*. Chicago: Aldine Pub. Co.
- Van Dooren, T. (2014). Life at the edge of extinction: Spectral crows, haunted landscapes and the environmental humanities. *Humanities Australia*, 5, 8-22.
- Van Dooren, T. & Rose, D. (2012). *Storied-places in a multispecies city*. HUMaNIMALIA 3:2,

- <http://www.depauw.edu/humanimalia/issue%252006/pdfs/van%2520dooren%2520rose.pdf>
- Van Maanen, J. (1988). *Tales of the field: On writing ethnography*. Chicago: University of Chicago Press.
- Vannini, P. (2015a). Enlivening ethnography through the irrealis mood: In search of a more-than-representational style. In P. Vannini (Ed.), *Non-representational methodologies: Re-envisioning research* (pp. 112-129). New York: Routledge.
- Vannini, P. (2015b). Non-representational research methodologies: An introduction. In P. Vannini (Ed.), *Non-representational methodologies: Re-envisioning research* (pp. 1-18). New York: Routledge.
- Vannini, P. (2012). *Ferry tales: Mobility, place, and time on Canada's West Coast*. New York: Routledge.
- Vannini, P., Waskul, D. D., & Gottschalk, S. (2012). *The senses in self, society, and culture: A sociology of the senses*. New York: Routledge.
- Venkatesh, S. (2013). *Floating city: Hustlers, strivers, dealers, call girls and other lives in illicit new york*. London: Allen Lane, Penguin Books.
- Venkatesh, S. (2008). *Gang leader for a day: A rogue sociologist takes to the streets*. New York, NY: Penguin Group.
- Virilio, P. (1998). *Cyberworld: Det værstes politik*. Frederiksberg: Introite!
- Waits, T. (1977). A sight for sore eyes (spor 5). *Foreign affairs*. New York: Electra Entertainment Group.
- Weiner, A. B. (1988). *The Trobrianders of Papua New Guinea*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Welsh, I. (1993). *Trainspotting*. London: Vintage Books.
- Whitehead, A. N. (1978). *Process and reality: An essay in cosmology*. New York: Free Press.
- Whyte, W. F. (1993 [1943]). *Street corner society: The social structure of an italian slum*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Winther, I. W. (2006). *Hjemlighed: Kulturfænomenologiske studier*. København: Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag.
- Winther, I. W. (2013a). Forskerens fornemmelse for øen – en kropsligt indvævet forskningspraksis. In: K. Rasmussen (Ed.), *Visuelle tilgange og metoder i tværfaglige studier* (pp. 309-336). Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Winther, I. W. (2013b). Hvordan lyder hjem?: Om visuel og auditiv viden som mere end 'frynseviden'. In K. Rasmussen (Ed.), *Visuelle tilgange og metoder i tværfaglige pædagogiske studier* (pp. 239-251). Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Wittgenstein, L. (2010). *Kultur og værdi: Spredte bemærkninger*. Århus: Klim.

- Wolcott, H. F. (2005). *The art of fieldwork* (2nd ed.). Plymouth: AltaMira Press.
- Zahavi, D. (2011). *Husserls fænomenologi* (2nd ed.). Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Zerubavel, E. (1989). *The seven day circle: The history and meaning of the week*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ørntoft, T. (2014). *Digte 2014*. København: Gyldendal.

BILAG

Bilag 1

A Sight For Sore Eyes

Tom Waits

“Foreign Affairs”,

Electra Entertainment Group

*A sight for sore eyes it's a long time no see
Workin' hard hardly workin' hey man you know me
Water under the bridge did you see my new car
Well it's bought and it's payed for parked outside of the bar*

*And hey barkeep(er) what's keepin you keep pourin' drinks
For all these palookas hey you know what I thinks
That we toast to the old days and Dimaggio too
and old Drysdale and Mantle Whitey Ford and to you*

*No the old gang ain't around everyone has left town
'cept for Thumm and Giardina said they just might be down
Oh half drunk all the time and I'm all drunk the rest
Yeah Monk's till the champion but I'm the best*

*I guess you heard about Nash he was killed in a crash
Hell that must've been two or three years ago now
Yeah he spun out and he rolled he hit a telephone pole
And he died with the radio on
Now she's married and with a kid finally split up with Sid
He's up north for a Nickle's worth for armed robbery*

*And I'll play you some pin ball hell you ain't got a chance
Well then go on over and ask her to dance*

Bilag 2

Jørgens dødsliste (s. 1-10):

1	SOUND MACHINE	2	SOUND MACHINE
DØDE VENNER OG BEKENDTE, FRA 1968, OP TIL DATO.			
ANTON CARLEMI P. SELVMORD. FRA 1968		LONNIS O.D. V.	
HANS GOLZYK O.D. B.		JOHNNY OPPERBY O.D. B.	
EMIL FRANDSEN DRAK. B.		HEINE O.D. B.	
TOLLEA O.D. B.		MARIN MØLLERBERG SPRITKØRSEL. V.	
THORVALD O.D. V.		JACE H. O.D. A.	
MARIN MØLLERBERG O.D. V.		LEIF FUGL O.D. V.	
BENNY JØRGENSEN O.D. V.		HANS JØRGENSEN O.D. B.	
ERIK "HVV" HANSEN O.D. V.		TAGE NIELSEN MOTORCYKELDRAEBT. V.	
ARTHUR BULLER O.D. V.		KØBENHAVNER FLEMMING SPRITKØRSEL. V.	
K.M. JEPSEN SELVMORD. B.		TAKUS BERTHEL BILULYKKE. V.	
FLEMMING HØEDERDREKT B.		ERIK HANSEN O.D. V.	
ANETTE SELVMORD. B.		RUDY DALGÅRD O.D. B.	
ABBA O.D. B.		RØDE NUSEN DRAKNET. V.	
ABE TONNY O.D. B.		ERIK "GAS" LARSEN EXPLOSION. V.	
MANUEL SECO O.D. B.		ERIK HUL O.D. B.	
KNUD BØRGE SKUDT UVEN. V.		ERIK LARSEN DRAK. V.	
CARL OTTO KNUDREBT. V.		POLLE OG RIE O.D. B.	
RØDE STEEN O.D. B.		BASSE BOYE KNUDREBT. V.	
RØDE LARS O.D. V.		BASSE GULDAND O.D. V.	
RØDE PER KRAEFT. V.		FISENEMANN KNUDREBT. V.	
LENE ADDU O.D.		LILLIAN O.D. V.	

3	SOUND MACHINE	4	SOUND MACHINE
BETE O.D. V.		LEIF DRAK. B.	
PETER DAMGÅRD DØDE I MIT HJEM O.D. B.		JAN MANDRAP DRAK. B.	
OLE DAHL SELVMORD. V.		CHARLES DRAK. V.	
MURT SKOV SELVMORD. V.		ASTERIX DRAK. B.	
KAS LOKUM O.D. B.		KROEN DRAK. B.	
LANGE BRIAN O.D. V.		LISRETH DRAK. ... SP. B.	
HOF ANKER O.D. V.		GENE ETSEN O.D. B.	
ANDERS JØRGENSEN SPRITKØRSEL. V.		JOHNNY VADUM DRAK. HJEM	
FLYTTE CARLO SELVMORD. V.		TOMMY VADUM DRAK. UVEN	
BRIAN FISKE SKUDT B. 50		MINNI DRAK. V.	
ALEX EMIL (50) KNUDREBT. B.		HANS RUGGE O.D. V.	
JON. B. HANSEN B.S.K. KRAEFT. V.		VOLVO TORDEN BLODDROPV.	
BORNE PRYDHOLM HJERTEBLODNING. V.		PØLSE JOHN KRAEFT. V.	
JØRGENSEN HALSKRAEFT. V.		OH NEJ!!! MIN BEDSTE VEN, OG DEN ENESTE JEG KUNNE REGNE MED, POUL J. HEDER DREBT MED EN 12 KG. STEN, VED HANS HJERTE. HAN HAR FASLØRET, SÅ HAN KAN BRÆNDE I HELVEDE JEG HAR BLORIG MØDT ET Menneske som ER GÅET FORGEYES EFTER HJÆLP HOS POUL OG SÅ SKAL HAN MYRDES!!!	
JAN SCHOLTE A.I.D.S. V.		FUCK, FUCK, FUCK.	
ESTER HJÆLM DRAK. SØGERMOR.			
SHANNY STOLTZE LEVERKRAEFT. V.			
LENE ADDU DRAK. V.			
ANETTE GUTERMANN DRAKNET. V.			
KAS THAMS DRAKNET. V.			
CHRISTIAN THOMSEN			

5	SOUND MACHINE	6	SOUND MACHINE
SONNY SAMLEBEN	O.D. B	FINN BUGSPYTKIRTELBEHÆNDELSE	
SVENSKER PELLE	O.D. B	DØD 16-5-2000	SVØGER
TREREN, DREKT MED NY AF LONE KÆ	B	KIRSTEN X SVIGERINDE	DRUK
JOHNNY A. MØREL H.	SELVMORD. V	SKELE KJELD	DRUK V.
HANNE "CRAZY"	SELVMORD. V	LEIF MØLLER HØRSENS	O.D. B.
BRIGER JENSEN		HÆSE TOMMY	DRUK B.
BIRGER JENSEN	DØD 8 V	DIDER STEFF. HEDERDØM 80 ÅR.	
E.K. HØEL X SVIGERFAR	SELVMORD. UJEN.		
GAMMEL JAN'S SON, FREDDY	O.D. V		
MOR 24-3-99.	KRÆFT		
JVEND AGE. BENSO	DRUK B	BRITTA SVIGERINDE	KRÆFT.
SURIGE YVONNE	DRUK B	RENÉ LINDEVANG	DRUK + JUNK. U.
ASE ANDERSEN	DRUK V		
LEIF SPUNK	O.D. V	SERT MORTENSEN	DRUK V
JØRGEN HUGTAND 90	O.D. B	ZULU	DRUK B
SANGER KATE	DRUK B	LOUISE 100	DRUK B
90-BOBER KARL - SELVMORD		NICOLE	OD
SORTE TROELS ÅRHUS. O.D. B		TOMMY GUDMAN	O.D. B
GAMMEL JAN	DRUK	RØDE JESPER, JYTIS PULVIS BRØR	B
		INDEBRÆNDT PÅ HOTEL VIKING	
		HÆS	DRUK

7	SOUND MACHINE	8	SOUND MACHINE
JVEND HÆSELSTRØM (EBOERKOPPEN)		STEIN, (RØDE HÆ FVR	O.D.
LEIF RICARDO	DRUK	CHARLIE	DRUK
BENT RICARDO	SELVMORD	LARS	Hætestop Ven
POUL FINEBUS	DRUK	KATE GORDMAN	DRUK ✓
PER SOPHUS	DRUK	BJARNE BROKTUN	O.D.
SLÆGTER HUGO	DRUK	OVE	DRUK
		HENRY, TÆSKET HÆC AF SPERKERE	
		PARRA	HÆLSKRÆFT
		LARS	HÆLSKRÆFT
		GAMMEL CARLO	DRUK
		SHIRLEY RENE	NAVIGER 120 ÅR. VEN
		OTHELLO BIRTE	15-3-06 ASTMA. VEN
		STEN LUND	DRUK
		P.K. GERTS SØNNE	BLODSTYRTNING
		SVEND	ALDERDOM. 25-4-2006
		FIN BRØR WALTHER	KRÆFT 12-5-2006
		LIS RANDØRS	8
		KRØLIE Jørgen	DRUK
		LARZA FRA LANGE	8
		HÆLSAMAND, BLODSTYRTNING V	
		FIN JENSEN, HÆRERBLØDNING	VEN

9

SOUND MACHINE

SUPER O.D.

KARL BOLSEN O.D.

DOVE FREDDY DRUK

GADELIG FOR HAN DET HAN FORTJENTE.

FREDDY VADEN STJERNESYKKOPAT. HORRA.

INGEN SAVNER HAN. HAN BLEV SANKET I HJEL.

ROSE PETER O.D. U

BRIGITTE HJERNEBETANDELSE

JYTTE PLOM KREFT V

BETTE KJELD ASTMA

SOFA KURT DØDSEJENDE. O.D.

GUGGER DALH

MALER JAN LEISA SØVAARD

CARINA VON HORN SE O.D.

115

NICK O.D.

MALER JAN DRUK

SOUND MACHINE

MOGSEVIN, STRISSER

PETER RANUM GLDER

DOT ?

KARL SØMAND BLODSTYRTNING.

PER SØPHUS DRUK

SKIPPER O.D.

KROLLE SØRGEN DRUK

ANNE SNEITZER INDEBRANDT

ANNETTE ROLLO HJERTESTOP

JUNKKE JANE ? Vor.

TOMMY CLAUSEN HJERTESTOP. VEN.

Benny Grundal KREFT. V

Skomster Kay Hjertestop V

LASSE Korbjerg ? V

DOT ?

OTHELLO BIRTHIE ASTMA VEN

KARL SØMAND BLODSTYRTNING V

LILLE JIMMY DRUK V

FINN P. JENSEN HJERNEBLØDNING VEN

Glemning Baya Kone HEIDI 161

Søren Søvnig O.D. VEN

ISSN (online): 2246-1256
ISBN (online): 978-87-7112-854-3

AALBORG UNIVERSITETSFORLAG